memoriile lui garibaldi

editura minerva

Volumul de față cuprinde pagini autobiografice (revăzute și completate de autorul *Celor trei mușchetari)* privitoare la viața zbuciumată și plină de aventuri a lui Giuseppe Garibaldi (1807—1882), unul dintre făuritorii unității italiene. Sînt evocate copilăria și tinerețea celebrului revoluționar (în capitolele: *Primii mei ani, Primele mele călătorii, Evenimentele de la San-Giuliano*), anii de luptă în slujba libertății în Brazilia și Uruguay *(Intru în serviciul republicii Rio-Grande, Corsar, Prizonier, Tortura cu frînghia, Expediția de la Santa Catarina, Plecarea și naufragiul, Bătălia de la Taquari, Totul e pierdut, în afară de onoare)*, revoluția italiană din 1848—1849 *(Campania din Lombardia, Roma, Asediul etc.)*.

585

memoriile lui garibaldi

memoriile lui garibaldi

revăzute și completate de
al. dumas - tatăl

Ilustrația copertei : *Simona Runcan*

memoriile lui garibaldi
revăzute și completate de al. dumas-tatăl

ÎN ROMÂNEȘTE DE TATIANA POPESCU-ULMU
PREFAȚA ȘI NOTE DE MIRCEA PĂDURELEANU

1970

EDITURA MINERVA

BUCUREȘTI

Mémoires de Garibaldi
Traduit sur le manuscrit original
par Alexandre Dumas
Éditeurs Calmann Lévy,
Paris

EMBLEMA UNEI PRIETENII

Între multiplele modalităţi de participare la devenirea istorică a umanităţii există două atitudini cu orientări şi structuri diferite, dacă nu chiar opuse. Una declanşează evenimentul istoric prin acţiuni concrete, în realitatea lui faptică, materială, fremătătoare de viaţă, cealaltă îl însufleţeşte prin mijloacele artei, urmărindu-i sinuozităţile şi hăţişurile, creîndu-i, cu alte cuvinte, o existenţă imaginară, simbolică, transpusă pe planul estetic.

N-am putea oare considera că revoluţionarul democrat italian Giuseppe Garibaldi şi scriitorul francez Alexandre Dumas-tatăl întruchipează asemenea orientări? Căci dacă primul, datorită nestăvilitei sale energii, se află la originea unor momente unice din viaţa cîtorva popoare, cu largi ecouri sociale şi politice asupra comunităţilor umane respective, în schimb, al doilea a scos la iveală din hrisoavele colbuite ale istoriei, sau din fecunda lui putere de plăsmuire, o întreagă lume de personaje, reale şi fictive, zugrăvite cu veridicitate, vervă şi umor, reţinînd şi astăzi pe cititor în mrejele paginilor sale captivante.

Evident, atitudinea celor doi protagonişti faţă de fenomenul istoric diferă profund. Pentru Garibaldi, omul nu e cu adevărat el însuşi decît proiectat în viitor. Prezenţa

lui nu poate fi confirmată decît în virtutea capacității sale de înfăptuire. Privit astfel, viitorul nu înseamnă o simplă năzuință dincolo de individ, a cărui realizare ar depinde de un temperament, de o întîmplare sau de un capriciu. Dimpotrivă, e un scop pe care făptura umană îl găsește înăuntrul ei sau, altfel spus, într-un fel de tensiune interioară, într-o așteptare chinuitoare nevoită la un moment dat să se manifeste, să acționeze, să capete viață. Numai înfăptuindu-și posibilitățile ascunse fiecare ins își trăiește cu adevărat existența, îi acordă un sens și ia parte la procesul istoric al epocii sale.

La rîndul său, Dumas ia cunoștință de istoricitatea omului prin dezvăluirea trecutului, sau, după expresia lui Edgar Quinet, prin *„conștiința vremurilor care i-au precedat individualitatea"*. Scriitorul a descoperit condiționarea istorică a ființei umane prin personajele și evenimentele de altădată, clasate și ierarhizate, adică prin existența altor făpturi, ajungînd astfel la sentimentul valorii și al sensului propriei sale trăiri. Interesul pentru trecut vădește, ca atare, o istoricitate care se împlinește pe căi ocolite, adăpîndu-se la sursele unei realități mistuite de vremuri.

Și totuși, în pofida destinelor divergente, există, fără îndoială, profunde similitudini, afinități și puncte de contact în viața cu iz atît de fabulos a acestor doi oameni.

Mai întîi, robustețea lor înnăscută, menită să înfrunte natura în rosturile ei elementare, să se avînte pînă la istovire, depășind obstacolele, afirmîndu-și fără încetare bărbăția, în înțelesul de „agonal", așa cum se folosea expresia în vechea Eladă, adică de luptă și emulație. Ar fi cu neputință de imaginat nenumăratele acțiuni și fapte de bravură ale lui Garibaldi, nedesmințitul lui efort de-a lungul unei vieți cuprinse într-o aprigă încleștare cu adversitățile naturii și ale oamenilor, fără resursele uimitoare ale vigurosului său organism.

Nici fertilitatea literatului Dumas, care a publicat aproape trei sute de lucrări cu zeci de mii de personaje populînd sute de mii de pagini, n-ar putea fi concepută fără capacitatea lui fizică excepțională, nevoită să facă față nu numai activității scriitoricești, dar și pasiunii cinegetice, multiplelor obligații ca director de teatru și de periodice, lungilor călătorii în străinătate sau unor misiuni cu caracter oficial și nu mai puțin vieții sociale și mondene, cu nenumărate banchete și libațiuni în care spiritul său scînteietor se etala cu prodigalitate.

O altă trăsătură de unire o reprezintă firea lor disponibilă, aventuroasă, înclinată să riște, dar să se și dăruiască fără încetare, impregnată de sentimentul măreției, deși nu scutită de gustul fastului sau de o anumită emfază, neîngrădită de nici un fel de oprelişti rasiale sau naționale, strivind nu arareori cu eleganță, convenționalismul și ipocrita rigoare impusă de societatea timpului.

Nu poate fi trecută cu vederea nici identitatea de situații creată în copilărie prin asimilarea unei învățături pripite și rudimentare, repulsia lor încăpățînată față de studiul materiilor cu caracter clasicizant sau abstract, de unde serioase lacune existente în bagajul lor de cunoștințe ca adolescenți, completate în bună parte în anii de mai tîrziu, printr-o netăgăduită rîvnă de autodidacți.

Dar mai presus de toate, temperamentele lor se înrudeau prin nesecate rezerve de viață ce se cereau cheltuite cu orice preț, fie chiar în gesturi spectaculoase sau gratuite. Așa se explică de ce curba existenței lor parcurge curioase meandre, cu suișuri vertiginoase și căderi bruște, elemente de grandoare dar și de amărăciune și ingratitudine, desprinse însă de meschinărie, resentiment sau trufie, făcînd din ei cele mai originale și populare figuri de la mijlocul veacului precedent, un fel de personaje de legendă, îndrăgite și admirate de mulțimi.

Pe scurt, ingenuitatea unui suflet de copil într-un trup de gigant, iată înțelesul metaforic al comunității lor tem-

peramentale. Căci aceeași undă de optimism, de mărinimie și încredere în bunătatea firească și nativă a omului îi învăluia pe amîndoi, ca o răsfrîngere afectivă și anacronică a umanismului idilic al lui Rousseau.

Nu pot fi însă anulate sau escamotate nici deosebirile de structură psihică, înclinațiile personale, elementele fortuite sau împrejurările hotărîtoare, adică întreg contextul caracterologic și social care determină traiectoria fiecărui ins. Precizînd asemenea aspecte și detalii înseamnă, de fapt, a contura însuși destinul acestor individualități proiectat pe fundalul condițiilor specifice ale timpului respectiv, ceea ce ne va îngădui să scoatem și mai bine la iveală perioada relativ restrînsă, dar semnificativă, a colaborării lor.

*

Trăsătura dominantă, vocația vieții lui Giuseppe Garibaldi, așa cum reiese din toate manifestările sale, a fost dorința lui nepotolită de activitate, îndemnul neîncetat la acțiune. Întreaga sa existență a constituit un duel dramatic al omului cu forțele obscurantismului, o luptă neobosită pentru progres. În Brazilia ca și în Uruguay, în Sicilia ca și în Lorena, el a fost gata să-și dea viața spre a asigura triumful libertății popoarelor, combătînd silnicia și despotismul sub orice formă s-ar fi ivit. Timp de aproape patru decenii ardoarea lui n-a șovăit o clipă.

Din fragedă vîrstă s-a simțit atras de viața activă, plină de mișcare și de neprevăzut și nu de traiul sedentar, tihnit, dar searbăd, pe care i-l hărăzeau ai săi. Avea în sînge pasiunea mării. Generații întregi de străbuni ai săi trăiseră pe mare. Îi plăcea să înfrunte puterea vîntului, să se cațere pe scările de frînghie sau pe funiile corăbiilor, să ajute la înnodarea sau dezlegarea parîmelor, dar mai ales să despice, cu brațele lui vînjoase de adolescent precoce, undele îmbietoare ale mării.

Cariera de marinar căreia i s-a dedicat cu o afecțiune vrednică de stimă, l-a călit și i-a dat o mare stăpînire de sine și autoritate asupra celor din jur, lăsîndu-și amprenta pe fiecare episod din existența sa. Căci marele său dascăl a rămas și pe mai departe tot viața de marinar, contactul de fiecare zi cu oameni care în cursul peregrinărilor lui își dezvăluiau chipurile cele mai felurite. Învățase să prețuiască prietenia și să-și dea seamă, totodată, că nimic nu putea să întreacă sentimentul solidarității care-i unește pe oameni în fața primejdiei comune, făcîndu-i mai apropiați, mai puțin aprigi și egoiști. Se încredințase, în nenumărate rînduri, că lucrul acesta minunat își dezvăluie prezența în chip firesc pe mare, adică acolo unde pe cele cîteva scînduri ale unei corăbii cu pînze o soartă asemănătoare pîndește pe oameni în luptă cu puterea dezlănțuită a naturii.

Marea îl deprinsese să înfrunte moartea, dar îl învățase să cunoască și prețul vieții. De aceea, un moment hotărîtor în tinerețea lui a fost întîlnirea de la Marsilia din 1833, cu exilatul și patriotul genovez Giuseppe Mazzini, omul care și-a consacrat întreaga forță și capacitate pregătirii ideologice a unității Italiei sub forma unui stat republican.

Oricîtă însemnătate prezintă însă această întrevedere, a cărei semnificație se adîncește pe măsura maturizării lui Garibaldi, ar fi simplist să interpretăm evenimentele de mai tîrziu — așa cum au făcut unii istorici și cercetători — ca decurgînd exclusiv din contactul stabilit atunci cu Mazzini.

Există un fel de fatalitate lăuntrică, spune undeva Goethe, care ne conduce mersul, în sensul că primul pas o dată efectuat îl determină pe al doilea, care la rîndul lui incită pe al treilea, iar acesta pe următorul și așa mai departe. Ceea ce interesează însă, nu sînt pașii propriu-ziși, ci sursa, mobilul lor interior. Și, în situația lui Garibaldi, factorul care a pus în mișcare întregul angre-

naj al acțiunilor sale ulterioare, nu trebuie căutat numai în evenimentele exterioare — adeziunea la asociația conspirativă „Tînăra Italie“, compromiterea în tentativa de insurecție din portul Genova, condamnarea la moarte, exilul în America de Sud etc., ci și în frămîntările sale lăuntrice, în firea lui zbuciumată și nemulțumită de vitregele condiții în care se zbătea propriul său popor.

Fără o amplă fundamentare social-istorică, viața lui Garibaldi apare arbitrară, lipsită de rigoare, reducîndu-se la o înșiruire de fapte fără semnificație profundă, neraportate și neintegrate la un principiu coordonator. Căci desfășurarea întregii sale existențe nu poate fi separată de acel complex — oglindit de dialectica istoriei — care urmărea emanciparea ținuturilor italiene față de tutela străină și crearea unui stat unitar, perioadă cunoscută sub numele de „Risorgiment“, adică de „trezire“, de regenerare morală și spirituală a poporului italian.

În accepția lui generică și universală, termenul Risorgiment desemnează, ca atare, o serie întreagă de transformări economice, sociale și politice, manifestări literare, culturale și artistice, evenimente diplomatice și militare, cuprinse între sfîrșitul secolului XVIII-lea și primele șapte decenii ale secolului al XIX-lea. Urmarea a constituit-o trecerea Italiei de la seculara ei fracționare politică la unificarea provinciilor, de la stăpînirea și hegemonia străină la independența națională, de la absolutismul monarhic la statul liberal și constituțional.

Risorgimentul nu a fost, însă, un fenomen istoric izolat la peninsula italică. El se înscrie în mișcarea, mai largă a secolului al XIX-lea, de constituire a statelor naționale din centrul și sud-estul Europei. Formarea statelor naționale s-a dovedit a fi un veritabil act de cristalizare ,care s-a desfășurat felurit, în funcție de condițiile istorice concrete la diferite popoare.

O succintă incursiune în trecut ne arată că burghezia engleză, franceză, spaniolă și-a constituit state naționale

în secolele XV—XVII, sprijinind monarhia absolutistă împotriva marilor feudali, așa încît unificarea națională era, în linii mari, terminată atunci cînd relațiile capitaliste au devenit dominante. În centrul și în sud-estul Europei relațiile capitaliste dezvoltîndu-se mai lent, procesul de închegare a statelor naționale a întîrziat pînă în secolul al XIX-lea, cînd a întîmpinat o puternică rezistență din partea statelor monarho-feudale multinaționale și a feudalilor autohtoni. Pentru a înfrînge această opoziție burghezia a fost nevoită, datorită slăbiciunii ei, să facă apel la masele populare care s-au ridicat într-o largă luptă revoluționară.

În cazul Italiei, victoria burgheziei a fost asigurată prin politica statului piemontez, care s-a folosit de lupta maselor mai ales în prima etapă a unificării. Burghezia s-a temut însă ca războiul de eliberare să nu capete un caracter predominant popular și a făcut serioase eforturi de a înlătura masele largi de la desăvîrșirea unificării, deși tocmai participarea aceasta a asigurat victoria în momentele hotărîtoare ale luptei de redeșteptare națională.

În cadrul mișcării risorgimentale, figura centrală, simbolul participării populare la lupta pentru independența și unitatea Italiei, a fost Giuseppe Garibaldi. Cunoașterea vieții sale nu înseamnă numai apropierea de un mare patriot și luptător împotriva oprimării, ci totodată înțelegerea sacrificiilor poporului italian din întreaga perioadă a Risorgimentului. Fără a avea întotdeauna perspectiva clară a sarcinilor dezvoltării sociale, în condițiile timpului în care a trăit el, Garibaldi a avut totuși în permanență intuiția vie a ceea ce este bun și drept, a ceea ce slujește interesele poporului. Prin această optică trebuie interpretate și paginile de bravură înscrise de Garibaldi în Brazilia și în Uruguay, unde a trăit aproape doisprezece ani, în care timp existența sa a fost strîns

împletită cu viața oamenilor din acele locuri în lupta lor pentru independență și progres social.

Episoadele și peripețiile zugrăvite amănunțit în cartea de față, petrecute în al patrulea și al cincilea deceniu al secolului trecut, arată că America Latină era pe atunci un continent în plină dezvoltare. În urma revoluțiilor de eliberare națională care avuseseră loc între 1810—1822, determinate de nașterea și dezvoltarea unui capitalism autohton ce se împotrivea exploatării coloniale a metropolelor, în vasta regiune cuprinsă între Rio Grande del Norte și Capul Horn, luaseră ființă o serie de state independente, formate pe ruinele vechilor colonii spaniole și portugheze.

Proclamîndu-se independente, noile state nu rezolvaseră nici pe departe gravele probleme politice și economice care frămîntau continentul sud-american. Datorită intereselor egoiste și hrăpărețe ale proprietarilor de pămînt și capitaliștilor compradori, în țările latino-americane s-a dezlănțuit un lung șir de războaie civile și interstatale care le-au însîngerat și vlăguit. În focul acestor lupte ruinătoare, masele populare își revendicau dreptul la o existență liberă și civilizată.

Cu toate că Brazilia se smulsese de sub dependența metropolei, nu se realizase nici o îmbunătățire în situația maselor muncitoare, îndeosebi a păturilor celor mai nevoiașe denumite „farrapos“, adică zdrențăroși. Puterea politică rămăsese tot în mîinile marilor plantatori, proprietari de pămînt care trăiau ca adevărați potentați pe uriașele lor plantații. Afară de aceasta, o racilă gravă înrădăcinată în economia braziliană era sclavia. Timp de secole sistemul economic al acestei țări s-a bazat pe munca sclavilor din plantațiile de trestie de zahăr, bumbac și cafea. Deși comerțul cu sclavi fusese legal desființat încă din 1828, el a continuat să fie practicat și după aceea. Abia după terminarea războiului de secesiune din S.U.A., clasele conducătoare din Brazilia s-au văzut nevoite să lichideze sclavia, fiind, de fapt, ultima dintre țările emisferei occidentale care a adoptat această măsură.

Pentru a consolida regimul reacționar introdus în 1822, o dată cu cucerirea independenței, plantatorii brazilieni, proprietari de sclavi, au căutat să salveze ceva din naufragiul sistemului colonial, introducînd în țară regimul monarhic. Don Pedro, reprezentant al clasei dominatoare de Braganza, a Portugaliei, a fost proclamat împărat. Sub monarhia braziliană, marii latifundiari — *fazendeiros*, în limbaj autohton — au continuat să folosească aceleași metode de dominație despotică, ce dăinuiseră timp de trei sute de ani sub regimul colonial portughez. În ciuda săvîrșirii revoluției burgheze, capitaliștii n-au reușit să pună mîna pe putere. Ca atare, alianța proprietarului de pămînt, a preotului și a ofițerului din armată și-a pus pecetea în continuare pe întregul fel de viață brazilian, exprimat prin puternicile relații feudale din acea perioadă.

Dar cu tot controlul autocrat al marilor plantatori, unitatea noului stat brazilian era destul de șubredă. Oligarhia latifundiară și militariștii de la Rio de Janeiro nu aveau nici forța, nici autoritatea morală de a-și impune voința în diferitele provincii ale vastului imperiu. Tendințele de dezintegrare s-au manifestat în mai multe rînduri după proclamarea independenței. Astfel, în 1824, sub conducerea fraților Andrade, în provinciile din nord, cu deosebire la Pernambuco, a luat naștere o mișcare separatistă care a dus la proclamarea unei republici independente denumită „Confederația Ecuadorului“. Cerînd sprijinul flotei engleze, guvernul imperial de la Rio de Janeiro a reușit după un an să înăbușe mișcarea. Dar o nouă revoltă izbucnită în 1825, sub conducerea lui Lavalleja, în așa-numita „Provincia Cisplatina“ din partea de sud a țării, care fusese anexată de Brazilia cu cîțiva ani înainte, nu a mai putut fi înfrîntă. După

trei ani de lupte, acest ținut, avînd sprijinul militar al Argentinei, s-a proclamat independent sub numele de Uruguay.

Dezvoltarea de sine stătătoare a noului stat era un exemplu ispititor și pentru provinciile învecinate nemulțumite de administrația centrală imperială de la Rio de Janeiro, ale cărei abuzuri deveniseră intolerante. Așa se explică de ce în septembrie 1836 Rio Grande do Sul, vast ținut muntos și de coastă învecinat cu Uruguayul, se proclamă la rîndul lui independent.

Întîmplările multiple și variate care s-au succedat în perioada petrecută în acele locuri de Garibaldi, ca și mai tîrziu după 1842 în Uruguay, constituie substanța unei bune părți din *Memorii*. Fapte aparent obișnuite sau de seamă, momente idilice sau clipe de restriște și pericol, țes în acești ani ai tinereții lui aventuroase o adevărată odisee, în care se precizează natura personalității sale de combatant încercat și neobosit, constituind o admirabilă școală pentru acțiunile de mai tîrziu.

Cînd revine în Italia, în 1848, atras de marile convulsii politice și sociale ale continentului european, dar îndeosebi de mișcările survenite în micile state italiene, promițătoare de adînci prefaceri, nu mai era marinarul necunoscut din 1835, care fusese silit să ia calea exilului spre a-și salva viața. Faptele săvîrșite în țările sud-americane îi conturaseră o ciudată figură legendară. Nu e vorba de deformarea firească produsă în astfel de împrejurări de lentilele măritoare ale distanței asupra imaginației oamenilor simpli, ci de mărturiile unor persoane autorizate ca Mazzini, de pildă, care îi făcuse cunoscute faptele la Londra, în cercurile emigranților europeni refugiați în capitala Angliei din toate țările continentului nostru.

Aprecierea lui Mazzini nu era însă aceea a unui glas singuratic. Alte mărturii i-au creat lui Garibaldi un prestigiu îndeajuns de mare spre a-i asigura nu numai

o întoarcere în Piemont lipsită de pericole pentru securitatea lui personală de fost condamnat politic, dar și o anumită autoritate, în sensul că era un om înzestrat cu calități deosebite, de care țara sa putea să se bucure și să le folosească în noile împrejurări iscate de ciocnirea cu Austria habsburgică.

Astfel, Alexandre Walewski, fiul natural al lui Napoleon I — devenit ministru de externe sub al doilea imperiu — trimis în 1846 în misiune de informare în Uruguay și Argentina de către François Guizot, faimosul istoric, pe atunci ministrul regelui Ludovic-Filip a informat cabinetul de la Paris că Garibaldi *„era un geniu capabil de orice acțiune, în așa fel, încît putea ajunge la izbîndă ca și cel mai bun mareșal din vremea imperiului"*. Iar istoriograful și literatul argentinian Bartolomé Mitre — el însuși refugiat politic la Montevideo — sublinia *„elevația morală și faima romanescă"* de care era înconjurată figura exilatului italian.

O confirmare ce nu poate fi tăgăduită asupra valorii sale a avut loc chiar îndată după înapoierea în Europa, atît în scurta, dar îndîrjita rezistență împotriva trupelor austriece desfășurată în cetatea naturală a munților din jurul lacului Maggiore, cît mai ales în cadrul epopeii tragice care a constituit bătălia pentru Roma din vara anului 1849 și a dramaticei retrageri urmată după aceea.

Care a fost semnificația adevărată a evenimentelor petrecute în străvechiul oraș de pe malul Tibrului? *Memoriile* ne transmit cu netăgăduită forță suflul epic al sîngeroasei încleștări, dar nu analizează faptele în structura lor intimă, nu se opresc asupra motivelor care au generat astfel de ciocniri. Dacă unele cauze nu erau pe atunci suficient de limpezi nici protagoniștilor dramei, în perspectiva timpului și a interpretărilor istoriografiei actuale ele apar astăzi cu deplină claritate.

În pofida aparentei străluciri a palatelor ei, Roma reflecta în viaţa de toate zilele starea de înapoiere socială şi economică a ţinuturilor pe care le stăpînea. Nu era vorba numai de racilele cunoscute de multă vreme drept inerente Statului papal, ca, de pildă, analfabetismul ce atingea în mediul rural 98% din numărul locuitorilor, manifestările obscurantiste faţă de orice progres al ştiinţei şi tehnicii sau intervenţiile abuzive în legătură cu libertatea persoanei umane. Capitala catolicismului nu poseda nici cea mai palidă industrie, comerţul era slab, iar pe cîmpiile din jurul oraşului, infestate de malarie, ca Maremma şi Agrul Pontin, unde trăia o populaţie rară — supusă de reacţiunea feudală, stăpîna pămîntului, celor mai nemiloase forme de dijmă — se aplica o agricultură primitivă. La aspectele zugrăvite, se adăuga cea mai rea administraţie de stat din toată Europa, dacă se excepta aceea a Imperiului otoman. Toate slujbele şi atribuţiile publice puteau fi cumpărate. Finanţele Vaticanului nu se susţineau prin venituri proprii, cît mai ales prin daniile făcute de credincioşii catolici din toată lumea şi prin împrumuturi de la bancherii veneţieni, lombarzi sau toscani.

Faţă de o asemenea stare de lucruri nu apare surprinzătoare nici asasinarea în plină stradă a lui Pellegrino Rossi, şeful guvernului pontifical şi nici fuga papei Pius al IX-lea, deghizat în simple straie preoţeşti în noaptea de 24 spre 25 noiembrie 1848.

Proclamarea Republicii Romane la începutul anului următor de către Adunarea Constituantă a reprezentanţelor poporului — printre care şi Giuseppe Garibaldi ales de comuna Macerata — constituia un act de justiţie socială, punînd capăt unui trecut odios din viaţa unei bune părţi a populaţiei peninsulei. Noul stat creat avea posibilitatea să devină nucleul în jurul căruia să se făurească independenţa şi unitatea italiană, aşa cum o preconiza Mazzini. Dar forţele reacţiunii europene au căutat să lichideze cît mai repede cu putinţă republica abia proclamată. Cu toate sacrificiile populaţiei romane şi jertfele voluntarilor garibaldieni, zilele rezistenţei statului nou creat au fost numărate. În faţa forţelor copleşitoare ale reacţiunii, apărătorii nu mai puteau opune decît zidul viu al piepturilor lor. *Memoriile* stăruie îndelung asupra acestui moment de triumf al democraţiei în Europa de atunci, subliniind cu forţă şi patetism sacrificiul combatanţilor, asemenea scăpărării unui fulger într-un peisaj întunecat de noapte.

*

Oricît pitoresc sau interes ar putea adăuga vieţii lui Garibaldi peregrinările sale planetare din anii celui de-al doilea exil, sau succesele rapide şi spectaculoase ale vînătorilor alpini din timpul campaniei desfăşurate în 1859, trecerea sa pe scena istoriei, ca şi recunoştinţa posterităţii provine, îndeosebi, din surprinzătoarea acţiune militaro-politică, cunoscută sub numele de expediţia celor „o mie“ de cămăşi roşii, pornită pentru eliberarea Sudului, unde zece milioane de italieni trăiau sub oprimarea absolutistă a Bourbonilor. Aceste fapte nu puteau fi cuprinse în lucrarea memorialistică de faţă care a văzut lumina tiparului chiar în acelaşi an cînd s-a desfăşurat epocalul eveniment. Ele însă fac parte integrantă din viaţa lui Garibaldi, încununîndu-i activitatea şi conferind existenţei sale veritabila ei dimensiune.

Prin acţiunile din Sicilia şi Calabria aportul lui Garibaldi la cauza eliberării Italiei meridionale a fost hotărîtor, contribuind în mod practic la grăbirea procesului unificării italiene. Spre deosebire de Mazzini, care, cu toată sinceritatea şi înflăcărarea năzuinţelor sale republicane, adoptase metode de luptă conspirative sau de Cavour, acest *„mare vizir dinastic“*, cum l-a numit Marx, care dorea să realizeze unificarea, dar în

folosul moderaților și al monarhiei de Savoia, Garibaldi a fost exponentul direct al maselor populare, pe care le-a slujit cu fidelitate, identificîndu-se cu însăși cauza lor.

Scriitorul Alexandre Dumas-tatăl, care a însoțit pas cu pas expediția celor „o mie", descriind evenimentele în cartea intiulată *Garibaldienii*, publicată la un an după apariția *Memoriilor*, adică în 1861, nu aprofundează substratul adînc al fenomenelor petrecute. Întreaga acțiune este înfățișată ca un cînt de Ariosto, un fel de incursiune eroică, căruia autorul îi redă ritmul febril, clipele de supremă încordare sau marșul triumfal spre Neapole — atunci cînd focul răzmeriței se aprinsese în întreaga Calabrie asemenea ierbei uscate de pe miriști. Dar dincolo de latura narativă, de fiorul patriotic sau dezlănțuirea de patimi și de sentimente, există o realitate socială ce nu poate fi ignorată, constituind însăși explicația răsunătoarei acțiuni garibaldiene.

În Regatul celor Două Sicilii, pămîntul se afla în proporție de peste 90% în proprietatea regelui, a bisericii și a marilor latifundiari. Țărănimea, care forma majoritatea covîrșitoare a populației, trăia în cele mai cumplite lipsuri, exploatată sîngeros printr-un larg sistem de dijme, clăci, învoieli agricole și împrumuturi cămătărești. În ținuturile din sud nu existau nici măcar puținele drepturi și înlesniri de care beneficiau țăranii din alte regiuni ale peninsulei, ca, de pildă, dreptul la pășunat, acela de a-și procura lemne sau de a lua în arendă terenurile comunale ori ale domeniilor coroanei. Ostilitatea țărănimii față de regimul burbonic s-a accentuat și mai mult atunci cînd acesta a instituit impozitul pe măcinat, care apăsa din greu asupra traiului oamenilor obidiți.

În acest climat social-politic nu mai apare surprinzătoare adeziunea largă, spontană a maselor țărănești la acțiunea garibaldienilor, nici pasivitatea țăranilor în uniformă — înrolați cu forța în armată — și care nutreau o simpatie adîncă pentru țelurile expediției celor „o mie".

Lupta antiburbonică ia astfel caracterul unei ascuțite lupte de clasă a țăranilor răzvrătiți, iar întreaga campanie din sud îmbracă aspectul unui război popular-țărănesc. Așa se explică de ce micile forțe garibaldiene au putut să înfrunte un inamic de zece sau de douăzeci de ori mai numeros. Sub lozinca „Trăiască Italia — moarte șobolanilor" (șobolanii erau partizanii Bourbonilor) țărănimea și populația nevoiașă din micile centre din sud au sprijinit cu entuziasm acțiunea garibaldienilor, izolînd și slăbind trupele napolitane, tăindu-le posibilitatea de a se aproviziona și aplicînd atît tactica războiului de „guerilla" cît și aceea a insurecției. *„Nu există o armată napoletană* — scria Engels în acele zile în operele sale cu caracter militar : *Există numai o armată regală. Ea a fost creată și organizată cu scopul precis de a ține în frîu poporul"*. Lipsită de suport moral, de legătură cu masele, ea se frîngea în bucăți la prima încercare serioasă.

★

Pentru atașamentul său sincer și profund față de cauza libertății popoarelor, Garibaldi s-a bucurat de simpatia multor spirite generoase din întreaga Europă, nu numai din rîndurile emigrației, dar chiar dintre literați, istorici, artiști, oameni de știință etc. Victor Hugo, Verdi, Herzen, Quinet, Gambetta, Arago, Michelet, Dumas, Pirogov, Nélaton și mulți alții, au exprimat nu o dată prețuirea lor față de acțiunile și forța morală a lui Garibaldi.

„Mă voi folosi de primul prilej pentru ca să ridic glasul... — îi scria profetic Victor Hugo în 1863, din locul său de exil în insula Guernesay. *Îți trebuie milionul de brațe, milionul de inimi, milionul de spirite. Îți trebuie marea răzmeriță a popoarelor. Ea va veni!"* iar patru ani mai tîrziu, într-un suprem gest de dăruire scrie un

lung poem intitulat *Mentana* — tradus în cîteva săptămîni în șaptesprezece limbi — prilejuit de arestarea lui Garibaldi în urma infructuoasei tentative de eliberare a Romei pe calea armelor. Marele poet compară înfrîngerea condotierului italian cu aceea a unui gladiator antic al cărui duh supraviețuiește puterii telurice: *„Fu aruncat în lanțuri acel ce a fost darnic /...Cadavru-i la pămînt, dar gîndul său triumfă“.*

Cît privește pe scriitorul Alexandre Dumas-tatăl, acesta era mai mult decît prieten, un veritabil confident. Admirația și afecțiunea autorului celor *Trei mușchetari* pentru Garibaldi, își aveau, fără îndoială, obîrșia în sentimentele sale mai vechi, italienizante. Încă din 1835 Dumas publicase la Paris un *Tablou istoric și descriptiv al Italiei, Piemontului, Sardiniei, Maltei, Siciliei și Corsicei,* consemnînd astfel impresiile unei călătorii întreprinse atunci de-a lungul peninsulei precum și în insulele din Mediterană, mai precis în întreaga arie geografică locuită de italieni sau impregnată de specificul italian.

Cîțiva ani mai tîrziu, în 1840, ca și în următorii doi ani, Dumas străbate din nou pămîntul italic în toate direcțiile, însoțit de astă dată de soția sa, actrița Ida Ferrier. Publică o serie de volume despre Italia, printre care mai cunoscute sînt: *Un an la Florența, Vila Palmieri, Corricolo, Speronare.* Autorul izbutește să contopească elemente de pitoresc descriptiv cu detalii informative de ordin istoric și artistic, presărate cu amănunte romanțioase, fără să se ridice însă deasupra unei expuneri cursive și agreabile, care satisfăcea totuși cerințele unor cercuri largi de cititori, dornici să afle aspecte inedite despre lumea italiană. Căci ambientul micilor state italiene intrase în gustul publicului larg din Franța și indirect, prin intermediul cărții franceze, în sfera intelectualilor din întreaga Europă. Stendhal, îndeosebi, reușise să ațițe curiozitatea și să facă admirate și dincolo de Alpi moravurile italiene. *Mînăstirea din Parma* datează din 1839.

Dar chiar și înainte ca drama lui Fabrice del Dongo să-și fi căpătat un loc privilegiat în imaginația maselor de cititori, creînd un interes tot mai vădit față de obiceiurile și sentimentele italiene, între care pasiunea și violența, superstiția și fanatismul, intriga tenebroasă și asasinatul erau acceptate și justificate prin culoarea lor exotică și romantică, o întreagă literatură narativă solicitată de un public avid de contraste și senzații puternice, se dezvoltă în proporții nemaiîntîlnite în perioada precedentă.

Romanele de succes ale lui Alexandre Dumas-tatăl publicate în deceniile al cincilea și al șaselea ale secolului trecut, beneficiază nu numai de artificiul foiletonului literar introdus atunci în presa cotidiană, dar și de toată această stare de spirit, de mentalitatea receptivă a publicului cititor față de elementul surpriză, detaliul imprevizibil, intriga complicată și abil condusă. Ciclul mușchetarilor începe în 1846 și continuă și în anii următori, oglindind perioada istorică a Franței de sub Ludovic al XIII-lea și a Regelui Soare, urmată apoi de alte opere avînd ca fundal epoca prerevoluționară și anii Revoluției burgheze din Franța.

O deosebită însemnătate pentru psihologia vremii respective prezintă romanul *Contele de Monte Cristo* publicat treptat, în foileton, pe o durată de mai mulți ani cunoscînd mai mult decît un succes, un triumf, ca o „izbucnire de fanfară“, după inspirata expresie a lui Hugo. Peripeția și aventura, afirmarea individualității, setea de îmbogățire rapidă într-o societate aflată în plină expansiune a imperiului colonial s-a reflectat de minune în această carte populată cu figuri contrastante, viguroase și neînfricate, dispuse să riște dar să și izbîndească cu orice preț. Dumas a intuit admirabil spiritul vremii sale. Cu inventivitatea, verva și puterea sa de lucru proverbiale, a obținut rețete pecuniare nemaicunoscute pînă atunci. În pofida detractorilor și a proceselor intentate de editori sau foști colaboratori, reputația lui nu a putut fi doborîtă sau

zdruncinată în ochii publicului. Puțini oameni au cunoscut o notorietate literară atît de vastă nu numai în propria lor țară dar și dincolo de fruntariile ei.

Din nefericire, Alexandre Dumas-tatăl nu a cunoscut niciodată măsura, prudența, echilibrul. Totul a fost exces în viața lui — opera ca și existența sa particulară. Fire deschisă, jovială și generoasă, în sufrageria lui puteai să întîlnești întreg Parisul literar și artistic sau să stabilești geografia Europei prin personalitățile prezente. Dar risipa era atît de evidentă încît în mod paradoxal scriitorul devenea tot mai sărac pe măsură ce se îmbogățea. Printr-un cabotinaj în perfectă concordanță cu caracterul lui extravagant, începuse să trăiască viața fastuoasă a unora dintre eroii săi, încît numai amenajarea castelului denumit Monte Cristo i-a absorbit sume fabuloase, ruinîndu-l pînă la sfîrșit. Nu a fost însă unica fantezie a originalei sale vieți.

Cînd, în prima jumătate a anului 1860, Dumas proiectează o călătorie în Orient pe care urma să o efectueze cu bricul său „Emma“, se afla într-o stare de suflet suficient de receptivă și fluctuantă spre a imprima cele mai neașteptate întorsături existenței sale. Așa încît chiar de la prima lui escală la Genova la 16 mai, ajungîndu-i la urechi vestea despre recenta plecare a expediției garibaldiene în sud, intuiește că un eveniment neobișnuit și poate copleșitor avea să se producă. Ecourile acțiunilor anterioare ale lui Garibaldi stăruiau desigur în mintea lui Dumas cu mult înainte de a-l fi cunoscut personal. În ochii săi, patriotul italian era un amestec ciudat din Surcouf și Bayard, care-și merita pe deplin epitetul romantic de „eroul celor două lumi“, un personaj care în galeria tipologică a operei sale ar fi trebuit să ia loc alături de d'Artagnan și Edmond Dantès, păstrînd însă și o trăsătură din Robinson Crusoe, dacă asociem și cadrul singuratic al insulei Caprera.

Ideea de a-i publica memoriile, de a aduce la cunoștința numeroșilor săi cititori elementele aventuroase pe care le bănuia în viața lui Garibaldi, îl preocupa de multă vreme, încît l-a determinat să se deplaseze la sfîrșitul lui 1859 la Torino, putînd astfel să-și concretizeze proiectul. Întrevederile cu Garibaldi l-au făcut să se apropie de acest om sobru și calm, care i-a dezvăluit nebănuite afinități elective, generîndu-i totodată un sincer sentiment de afecțiune și prețuire.

Anulînd călătoria în Orient cu acea versatilitate care măgulea, în Dumas, instinctul lui de fantezie și originalitate, autorul *Doamnei de Monsoreau* s-a îndreptat cu bricul său spre Palermo cu dorința vădită de a ieși în întîmpinarea marelui său prieten. Întîmplarea îi oferea prilejul nesperat să participe la un eveniment istoric ca actor și nu numai ca simplu spectator. Alături de conducătorul expediției ar fi avut putința să trăiască nemijlocit temerara acțiune a noilor argonauți și nu s-o privească doar cu ochii imaginației.

Există un pasaj scris de Giuseppe Bandi, unul din aghiotanții lui Garibaldi, care relatează scena întrevederii de la Palermo între Dumas și conducătorul expediției celor „o mie“. „*În drum spre casă* — povestește Bandi — *în clipa în care noi tocmai voiam să trecem peste o baricadă, ne ieși în cale un bărbat voinic și chipeș, care-l salută de departe pe general adresîndu-i-se în limba franceză. Omul acela voinic era îmbrăcat în întregime în alb și pe cap purta o pălărie mare de paie, cu trei pene: una albastră, una albă și alta roșie.*

— Ghicește, te rog, cine e? mă îndemnă Garibaldi.

— Cine poate să fie? am răspuns. Louis Blanc, Ledru-Rollin?...

— Oho! rîse generalul, este Alexandre Dumas.

— Cum? Autorul Contelui de Monte Cristo *și al celor* Trei mușchetari?

— Chiar el.

Le grand Alexandre *îl îmbrăţişă pe Garibaldi, arătindu-i nesfîrşite semne de afecţiune şi intră împreună cu el în Palatul pretorial, vorbind şi rîzînd tare, vrînd parcă să umple tot palatul cu glasul şi cu veselia lui. Ne-au poftit la masă... Marele Alexandre a mîncat ca un poet şi s-a arătat atît de dornic de conversaţie, că nimeni n-a mai fost în stare să rostească o vorbă. E drept însă că se exprima aşa cum ştia să scrie, de rămăsesem cu gura căscată tot ascultîndu-l, chiar dacă nu înţelegeam o iotă, din cauza iuţelii covîrşitoare cu care vorbea*".

Cu felul lui savuros de a povesti, Bandi adaugă o serie întreagă de amănunte vii, pline de umor, dar comite greşeli de apreciere, neavînd posibilitatea să cunoască adevăratul aspect al relaţiilor dintre Garibaldi şi Dumas. Astfel, autorul *Lalelei negre*, cu largheţa sa proverbială de mare senior şi nabab, a pus la dispoziţia conducătorului expediţiei suma de 50.000 de franci aur, destul de însemnată la timpul respectiv, oferindu-şi totodată şi serviciile. Era neîndoios în gestul său ceva dezinteresat şi cavaleresc, în perfectă armonie nu numai cu faimoşii săi eroi, dar şi cu caracterul său generos, deschis şi galant, aşa cum se desprinde parcă din litografia executată în tinereţea scriitorului de prietenul său Achille Devéria.

Oricare au fost motivele ce l-au determinat pe Dumas să însoţească expediţia, aportul său în decursul întregii campanii a fost preţios, nelimitîndu-se aşa cum s-ar putea crede la rolul unui simplu reporter de război. El s-a bucurat de încrederea personală a lui Garibaldi reuşind să aducă la îndeplinire două misiuni dificile ce i-au fost încredinţate. Mai întîi, procurarea de arme atît de necesare combatanţilor şi refuzate de Gavour pe motiv că guvernul piemontez nu putea fi implicat într-o acţiune care l-ar fi putut compromite pe plan diplomatic. Datorită relaţiilor sale, Dumas a reuşit să achiziţioneze arme la

Marsilia şi, mai mult chiar, a izbutit să le transporte în Sicilia cu propriul său bric „Emma", care, sub pavilion francez, a putut să se strecoare mai uşor înşelînd vigilenţa vaselor napoletane ce patrulau în apele din jurul insulei şi în Marea Tireniană.

Mai delicată apare însă misiunea lui Dumas la Neapole, unde a putut pătrunde acoperit de pavilionul ţării sale. Rolul său, care comporta un anumit risc — aşa cum arată John Parris, biograful englez al lui Garibaldi — avea drept ţel să stabilească legătura cu Liborio Romano, ministrul de interne al Regatului celor Două Sicilii. Trebuia să se obţină fie o predare a capitalei regatului, printr-o revoluţie de palat — evitîndu-se astfel nu numai o inutilă luptă fratricidă, dar chiar şi nimicirea oraşului de la poalele Vezuviului — fie cel puţin o neutralizare a emisarilor guvernului piemontez, care urmăreau, din motive tactice, să-l atragă pe Liborio Romano, făcînd astfel să întîrzie sau chiar să eşueze ultima etapă a acţiunii garibaldiene.

Dumas şi-a îndeplinit misiunea încredinţată, cu discreţie şi tact, dacă ne referim la scrisoarea adresată lui Garibaldi. În mesajul confidenţial din 3 septembrie 1860, trimis la Sapri, în Calabria, unde se afla atunci conducătorul expediţiei celor „o mie", el scria că ministrul de interne napoletan se oferă, în anumite condiţii pe care le arăta amănunţit, să predea capitala regatului fără vărsare de sînge, recunoscînd împreună cu alţi doi membri din guvern autoritatea eliberatorului Sudului: *„Ştiţi* — încheie Dumas scrisoarea — *că nu vă cer nimic pentru mine, exceptînd favoarea de a vina în localitatea Capo di Monti, precum şi permisiunea de a continua săpăturile de la Pompei*". Cîteva zile mai tîrziu, la 7 septembrie, Garibaldi îşi făcea intrarea triumfală în Neapole, în entuziasmul frenetic al locuitorilor oraşului.

După sfîrşitul campaniei din sud, Garibaldi a încredinţat lui Dumas, conform dorinţei exprimate de acesta,

postul onorific de director al artelor și muzeelor, precum și dreptul de a continua orice cercetări arheologice ar fi crezut de cuviință să facă. Pe deasupra, i se punea la dispoziție, spre a-l locui, fostul palat regal din Chiatamonte. Acest ultim privilegiu satisfăcea pe deplin vanitatea popularului romancier francez, dorința sa de fast și aspecte somptuoase. Complăcîndu-se în clima și ambientul napoletan, Dumas a rămas în orașul de la poalele Vezuviului timp de patru ani, deși Garibaldi se retrăsese la Caprera încă din noiembrie 1860, ca urmare a disensiunilor ivite între el și guvernul Cavour în problema anexării Sudului.

S-ar păcătui printr-un exces de severitate dacă am accepta, așa cum s-a insinuat de către unii exegeți și biografi, că pentru Dumas episodul din Italia meridională a constituit o simplă diversiune marțială, adaptată temperamentului său, o paranteză necesară și stimulatoare pentru fantezia obosită a scriitorului în căutare de teme inedite. Dimpotrivă, e de presupus că tocmai în tensiunea marilor evenimente ale campaniei, s-a verificat și s-a cimentat legătura durabilă și spirituală între eliberatorul Sudului și scriitorul francez. O mărturie de netăgăduit a acestei amiciții, ca o emblemă concretă dăinuind în timp, a constituit-o însăși publicarea la Paris, în anul eliberării Italiei meridionale, a *Memoriilor lui Garibaldi*, așa cum apar ele în tălmăcirea de față.

*

Publicînd *Memoriile lui Garibaldi*, animatorul lor, Alexandre Dumas, adaugă în subtitlu epitetul „traducere". Să fi fost din partea sa un exces de modestie, un subterfugiu editorial pentru ca publicul cititor să acorde mai multă credibilitate lucrării, sau o chestiune de cochetărie literară, așa cum s-a mai întîmplat și cu alte piese

și narațiuni ale popularului scriitor? E dificil de dat un răspuns precis.

Dacă multe pagini, mai ales la începutul cărții vădesc o transpunere oarecum liniară a unui text original — în primul rînd după manuscrisele elaborate de Garibaldi la Tanger încă din 1850 — în schimb, într-o serie întreagă de capitole se simte pana creatorului lui *Kean*. Printre ele, le-am putea cita pe acelea care redau poezia cîmpiilor nesfîrșite din America de Sud, misterul și angoasa pădurii ecuatoriale, scenele de bătălie, îndeosebi de pe laguna de Los Patos sau de la asediul Romei, cu ritmul lor vertiginos și gîfîitor, prefigurînd procedeul *„suspense"*-ului cinematografic de astăzi.

Firește, din confesiunile scrise sau comunicate verbal de Garibaldi, Dumas a știut să desprindă amănuntul caracteristic, nota pitorească, gestul elocvent și semnificativ, pe care le-a amplificat, dîndu-le valoarea narațiunii. Căci spre deosebire de memoriile scrise de majoritatea oamenilor de stat, ale militarilor sau diplomaților, memorii care rămîn în arhive ca niște simple documente pentru specialiști, paginile publicate de Dumas depășesc interesul strict informativ, legat de timp și spațiu. Ele reușesc să recreeze realul și să redea adevărul omenesc, cu firescul, poezia, flacăra și culoarea lui.

Scriind confesiunile altcuiva, substituindu-se unei existențe străine, scriitorul francez a căpătat o incomparabilă libertate de mișcare. El n-a mai fost obligat să urmărească detaliile nesemnificative ale vieții cotidiene în înlănțuirea lor mecanică — așa cum se întîmplă cînd apelăm la linia propriei noastre trăiri pe care vrem să o reproducem cu fidelitate — ci s-a lăsat condus de stimulul imaginativ provocat de faptele lui Garibaldi, de semnificația epică a destinului său.

Procedînd astfel, Dumas transformă lucrarea memorialistă propriu-zisă în „memorii imaginate", așa cum au făcut de altfel și alți predecesori iluștri ca Rousseau sau

Chateaubriand în *Confesiuni* și în *Memorii de dincolo de mormînt*. De fapt, ceea ce interesează în literatură e patetismul uman, nu amănuntul istoric invocat ca argument sau scuză. De aceea, frămîntările sociale și politice, ca și lupta maselor populare din vremea respectivă sînt schițate în trăsături rapide și generale, fără să fie analizate, să se ajungă la vreo interpretare sau să se emită vreo judecată de valoare. Lucrarea corespunde astfel concepției literare a lui Dumas, formulei sale de scriitor.

E îndeobște cunoscut că în cărțile savurosului romancier francez, lectorul nu trebuie să caute ample tablouri sociale, idei sau analize psihologice, ci dialog viu și dramatic, narațiune antrenantă, portrete contrastante, descrieri evocatoare, fluente și plastice. Paginile sale captivează și destind în sensul cel mai autentic al cuvîntului, încît marele său contemporan și prieten, Victor Hugo, în scrisoarea omagială adresată în 1872 către Dumas-fiul, nu exagera de loc spunînd că autorul *Memoriilor lui Garibaldi* — *„purifică și face mai bune spiritele prin nu se știe ce lumină veselă și puternică... seduce, fascinează, interesează, amuză, instruiește"*.

Nimeni nu poate nega că multe din scrierile lui Dumas-tatăl nu sînt astăzi caduce și desuete. Dar în cele care se mențin și rezistă timpului, cîtă risipă de fantezie și vervă nu putem găsi și mai ales cîtă ingeniozitate în crearea situațiilor neașteptate, a ceea ce se obișnuiește să se numească astăzi *aventura*. Într-adevăr, estetica romanului de aventură recunoaște în Dumas-tatăl un admirabil și fecund precursor. Sub noile lui avataruri, ficțiunea evazionistă, utopică, științifico-fantastică, romanul de aventură și-a regăsit un suflu proaspăt, inedite și inepuizabile filoane de explorat.

Pretențiile unor exegeți de a-l discredita pe Dumas reproșindu-i o serie de deficiențe care, de fapt, sînt organic legate de slăbiciunile romanului de aventură, apar

mai degrabă ca o facilitate a judecății critice decît ca o mărturie a perspicacității ei. Trebuie să-l acceptăm pe Dumas pentru ceea ce are admirabil în el și să nu-i cerem ceea ce nu posedă. Darul de a îmbrățișa, sub o singură privire, detaliile unei acțiuni complicate în peripeții, de a-i îmbina resorturile ascunse, așa cum se desprinde din multe cărți ale sale, nu e un fapt de subapreciat după cum nu e mai puțin nici suflul de energie virilă, de efort de afirmare și de triumf al binelui pe care îl transmit personajele sale cele mai izbutite.

Întruchipînd în figura principală a lui Garibaldi factorii stimulatori dintotdeauna ai umanității — energia și aventura — Dumas a reușit să exprime și în cartea de față, zbuciumul omului în mijlocul forțelor naturii și a vicisitudinilor întîmpinate în contactul cu semenii săi, pe care reușește să-i domine prin puterea, priceperea, voința și istețimea sa. Dar acest lucru nu e înfăptuit prin alegorii sau simboluri mitice, nici printr-un individualism agresiv, ci prin fiorul marilor încercări ale ființei umane capabile de încordare, disciplină și cutezanță. Căci cartea de față comunică cititorului nu numai forța, dar și constrîngerile și virtuțile etice ale protagonistului, impulsul spontan de a-și asuma întreaga responsabilitate în toate împrejurările, de a juca parcă neîncetat cartea propriului său destin.

Tîlcul ascuns, ca o apă subterană ce-și face simțită prezența printr-o vibrație abia perceptibilă, se desprinde din paginile *Memoriilor*, ori de cîte ori este vorba de aventura umană. Sensul aventurii nu rămîne însă exterior faptelor de viață, nu intră în contradicție cu ele și nici cu exigențele personajului principal de a înfăptui acțiunea fizică, ducînd-o pînă la extremele ei consecințe. Așa se explică de ce aspectul afectiv-erotic, elementul pasional este înfățișat cu o atît de mare economie de mijloace expresive, în care pudoarea gesturilor se împletește cu pudoarea cuvintelor. Acest element nu

lipsește, fără îndoiala, nici din paginile cărții de față căci făptura omenească absoarbe noi puteri de viață din nesecatul sentiment al dragostei. Dar iubirea rămîne în bună parte pe plan secundar, întrucît protagoniștii, puși în fața unor situații și fapte neobișnuite, rămîn în primul rînd încordați spre acțiunea ce le stă în față și în care trebuie să triumfe sau să moară.

*

Atras de chemarea cea mare a spațiilor vaste, Garibaldi a încercat de timpuriu sentimentul independenței, neîngrădit de nici o opreliște, dorința de a trăi în deplină înfrățire cu natura înconjurătoare și cu semenii săi. O dată cu trecerea anilor, sensul emancipator al existenței sale s-a afirmat însă tot mai imperios, făurindu-i o viziune proprie, revoluționară față de problemele libertății omului și ale colectivității din care face parte, concretizate după aceea în precise acțiuni social-istorice.

Dar atitudinea revoluționară garibaldiană zămislită cu mai bine de un secol în urmă, a devenit curînd o tradiție prelungindu-se pînă în zilele noastre printre democrații și partizanii italieni, care au desfășurat aprigă bătălie a Rezistenței din anii grei ai fascismului și ai celui de-al doilea război mondial. Pe drept cuvînt mișcarea de Rezistență a fost denumită „al doilea Risorgiment".

Expresie a vitalității locuitorilor peninsulei, Rezistența desfășurată în cadrul războiului de partizani purtat în perioada 1943—1945, prezintă interesante analogii cu luptele poporului italian din secolul trecut. La rîndul ei, realitatea istorică din timpul lui Garibaldi — în lumina evenimentelor din perioada Rezistenței — capătă un răsunet, un sens profund, o perspectivă necunoscute cercetătorilor de odinioară.

Punîndu-se la îndemîna cititorilor români *Memoriile lui Garibaldi*, nu se poate să nu amintim că eroul cărții a fost un cald sprijinitor al poporului nostru în lupta sa pentru unitate și democrație, ca și faptul că poporul român a nutrit la rîndul său o sinceră simpatie pentru cauza dreaptă a națiunii italiene. Documentele istoriografice atestă, la o sută de ani după Risorgiment, legăturile strînse, create între patrioții italieni și români, subliniindu-se împrejurarea că ambele popoare au trăit, în același timp, momentele hotărîtoare ale înfăptuirii unității lor naționale.

Privit în perspectiva timpului, destinul acestui mare răzvrătit împotriva rînduielilor unei lumi nedrepte, stăruie în memoria oamenilor prin protestul său sincer, tenace, neînduplecat, asemenea adevărului inexorabil al vieții O flacără vie și inalterabilă continuă să-i privegheze legenda.

MIRCEA PĂDURELEANU

TABEL CRONOLOGIC

1802 *La 24 iunie se naște la Villers-Cotterêts, departamentul Aisne, Alexandre Dumas, unicul copil al generalului Thomas-Alexandre Dumas și al Mariei-Louise Labouret.*

1805 Nașterea, la Genova, a lui Giuseppe Mazzini, marcantă personalitate din emigrația italiană în anii Risorgimentului.

1807 La 4 iulie se naște la Nisa, provincie sardă anexată de Franța napoleoniană, Giuseppe Garibaldi, fiul armatorului Domenico Garibaldi și al Rosei Raimondi.

1815 Orașul Nisa cu teritoriile din jur revine la regatul Sardiniei ca urmare a prăbușirii primului imperiu francez.

1822 Are loc cea dintîi călătorie a lui Garibaldi în Levant și Marea Neagră pe brigantina „Costanza", în calitate de „mozzo" (elev marinar).
Alexandre Dumas întreprinde prima sa călătorie la Paris unde ia contact cu mișcarea artistică și lumea teatrului.

1825 Domenico Garibaldi, însoţit de fiul său Giuseppe, face o călătorie la Roma; „Cetatea Eternă" lasă o impresie de neşters tînărului de 18 ani.

1832 La 27 februarie, Giuseppe Garibaldi este înscris în registrele portului Nisa cu titlul de căpitan în marina comercială sardă.
În aprilie, intră în contact cu un grup de saint-simonieni francezi ce se expatriau în Orient, fapt ce va avea o anumită înrîurire asupra concepţiei sale de viaţă.

1833 Întîlnire la Marsilia, între Garibaldi şi Mazzini. Adeziunea celui dintîi la asociaţia conspirativă „Tînăra Italie", fondată de Mazzini, ale cărei ţeluri fundamentale erau: independenţa ţării, unitatea republicană şi democraţia.

La Paris, reprezentarea pieselor istorice: Henric al III-lea şi Curtea sa (1829); Christina (1830); Antony (1831); Turnul Nesle (1832) şi altele, asigură dramaturgului Alexandre Dumas un mare succes de public şi de prestigiu.

1834 Eşuează insurecţia din Savoia pregătită şi condusă de Mazzini.

1834 Compromis într-o tentativă insurecţională la Genova, Giuseppe Garibaldi se refugiază vremelnic la Marsilia. Are loc condamnarea sa la moarte în contumacie de către autorităţile piemonteze.

1835 Expatriere în America Latină. Garibaldi se îmbarcă pe bricul „Le Nautonier" în calitate de căpitan secund, cu destinaţia Rio de Janeiro.

Scriitorul Alexandre Dumas întreprinde o călătorie în Italia, unde revine în anul următor, iar ulterior în 1840, 1841 şi 1842.

1836 Garibaldi îmbrăţişează cauza revoluţionară a republicii independente Rio Grande do Sul şi participă, cu un mic vas, la acţiunile de război împotriva Braziliei imperiale.

1837 Comandant al flotilei riograndeze, Garibaldi desfăşoară un război de „guerilla", în operaţii efectuate atît pe apă cît şi pe uscat.

1839 Anita Ribera da Silva, o tînără braziliană de 18 ani, devine soţia lui Garibaldi, împărtăşind alături de acesta existenţă sa tumultuoasă.

Incepe cel de-al doilea război interamerican pentru acapararea Uruguayului.

1840 La 16 ianuarie se naşte primul copil al soţilor Garibaldi, Menotti, după numele eroului-martir al răscoalei din 1831 de la Modena.

1842 Sfîrşitul misiunii lui Garibaldi în Rio Grande do Sul. Familia Garibaldi se strămută la Montevideo unde exista o puternică colonie italiană formată, îndeosebi, din emigranţi politici.

În conflictul cu Argentina dominată de dictatorul Juan Rosas, Garibaldi sprijină cauza republicii Uruguay.

1843 Începe asediul îndelungat al orașului Montevideo. Se formează trei legiuni de luptători emigrați : italieni, francezi, spanioli, în scopul asigurării rezistenței. Legiunea italiană, de 800 de oameni, este comandată de Garibaldi, căruia i se conferă gradul de colonel.

1844 Ostașii Legiunii italiene își afirmă superioritatea în toate acțiunile de hărțuire cu inamicul (Cerro, Boyada etc.).

Apare, la Paris, romanul Cei trei mușchetari *de Alexandre Dumas care asigură autorului o notorietate europeană. Începe totodată publicarea romanului-foileton* Contele de Monte Cristo *care va continua pînă în 1850, cunoscînd un succes fără precedent.*

1846 Au loc bătăliile de la Salto și San-Antonio (Argentina septentrională) unde Legiunea italiană se acoperă de glorie. Avansarea lui Garibaldi la gradul de general.

La Paris apar noi romane istorice care continuă seria succeselor înregistrate de Alexandre Dumas: Doamna de Montsoreau ; Cavalerul de la Maison Rouge ; Războiul femeilor ; *după ce în anul precedent se tipăriseră:* După 20 de ani *(continuarea celor* Trei mușchetari) *și* Regina Margot. *Începe publicarea* Memoriilor unui medic (Joseph Balsamo) *pe care le va termina în următorii doi ani.*

Autorul lor întreprinde o călătorie de documentare în Africa de Nord (Algeria și Tunis) unde e primit cu onoruri militare. Impresiile călătoriei sînt consemnate în volumul De la Paris la Cadix.

1847 Se acordă lui Garibaldi puteri depline în coordonarea asediului orașului Montevideo. Aplicînd tactica războiului de poziții el imobilizează forțele inamice, sprijinind astfel bătălia diplomatică în scopul reglementării conflictului.

La Paris Alexandre Dumas-fiul publică romanul *Dama cu camelii.*

1848 Au loc mișcări revoluționare în aproape toate statele europene, inclusiv în peninsula italică. Înlăturarea monarhiei în Franța prin luptele de stradă din 22—24 februarie și proclamarea celei de-a doua republici.

La 23 martie, regatul Sardiniei și Piemontului declară război Austriei în vederea lichidării puterii habsburgice din Italia de Nord.

1848 La 24 iunie, Giuseppe Garibaldi, cu o parte din veteranii legiunii italiene din Montevideo, debarcă la Nisa după un exil de 12 ani. Comitetul provizoriu al orașului Milano însărcinează pe generalul Garibaldi cu comanda batalioanelor de voluntari în curs de formare.

La 9 august, după înfrîngerea de la Custoza, regele Sardiniei semnează un armistițiu capitulard cu Austria.

Batalioanele garibaldiene de voluntari opun rezistență trupelor austriece în cetatea naturală a munților din jurul lacului Maggiore. Acțiunea, deși de scurtă durată, are profund ecou în masele italiene, cît și în afara frun-tariilor peninsulei italice.

Apare, la Paris, ziarul lui Alexandre Dumas Le Mois (Luna) *precum și romanul* Cei patruzeci și cinci *și* Vicontele de Bragelonne *(ultima parte din ciclul închinat mușchetarilor).*

La 25 noiembrie, papa Pius al IX-lea, temîndu-se de insurecția populară, părăsește Roma refugiindu-se pe teritoriul Regatului celor Două Sicilii.
La 10 decembrie este ales președinte al Republicii franceze Ludovic-Napoleon Bonaparte, nepot al primului împărat al Franței.

1849 La 9 februarie, Adunarea Constituantă din Roma declară decăzută puterea laică a papilor și proclamă Republica Romană.
La 3 iunie începe asediul Romei de către trupele franceze trimise de noul președinte al Franței, Ludovic-Napoleon Bonaparte.
La 3 iulie, în pofida rezistenței înverșunate a apărătorilor, francezii pătrund în Cetatea Eternă.
Are loc odiseea retragerii din Roma a voluntarilor garibaldieni. În decursul retragerii, se stinge din viață Anita Garibaldi.
Începe a doua expatriere a lui Garibaldi, impusă de guvernul piemontez, care va dura pînă în 1854.

1850 La Tanger, Garibaldi începe redactarea primei părți a *Memoriilor* referitoare la evenimentele din America de Sud. În iunie pleacă la Liverpool, apoi la New York, unde rămîne și în decursul anului următor lucrînd într-o fabrică.

Mazzini organizează la Londra „Comitetul central democratic european" la care aderă și Nicolae Bălcescu și C. A. Rosetti.

Alexandre Dumas publică romanul Colierul reginei.

1852 Căpitan de cursă lungă în serviciul unei societății italo-americane, Garibaldi călătorește în Panama, Peru, apoi în China, Filipine și Australia.

Camillo Benso di Cavour devine prim-ministru al regatului Sardiniei și Piemontului.
La 7 noiembrie șeful statului francez desființează republica, proclamîndu-se împărat sub numele de Napoleon al III-a.

Din prudență, Alexandre Dumas se autoexilează la Bruxelles unde se află intelectualii francezi din opoziție în frunte cu Victor Hugo.

1853 Călătoriile de serviciu ale lui Garibaldi se extind pe itinerariile cele mai diverse. Din nou în Pacific, apoi în Chile, ocolind Capul Horn, revine în Statele-Unite, la Boston.

Izbucnește războiul Crimeii între Rusia și coaliția anglo-franco-turcă, la care se alătură și Regatul Sardiniei.

Are loc apariția romanelor lui Alexandre Dumas: Ange Pitou *și* Contesa de Charny.

Apare ziarul Muşchetarul, *proprietatea scriitorului.*

1854 În februarie, are loc la Londra o întrevedere între Garibaldi şi Mazzini.

La 10 mai Garibaldi reintră în patrie, debarcînd la Genova.
În toamna aceluiaşi an se instalează cu copiii pe mica insulă Caprera din Mediterană, la intrarea în strîmtoarea Bonifaciu.

1855 La 20 ianuarie, regatul Sardiniei şi Piemontului, încheie un tratat cu Anglia şi Franţa, prin care se angajează să participe la războiul Crimeii, trimiţînd un corp expediţionar de 15.000 de soldaţi.

1856 Are loc Congresul de pace de la Paris în vederea reglementării relaţiilor dintre Rusia şi puterile occidentale, după războiul Crimeii. Guvernul Cavour obţine anumite succese tactice.

1858 La 20 iulie în întîlnirea de la Plombières dintre Napoleon al III-lea şi Cavour au fost puse bazele alianţei dintre Franţa şi Piemont, pentru înlăturarea Austriei de pe teritoriul italian.

1858 Întrevedere între Garibaldi şi Cavour la Torino cu privire la reorganizarea armatei regulate şi la formarea batalioanelor de voluntari.

1859 Începe războiul austro-franco-piemontez.

1859 Garibaldi comandă corpul de vînători alpini, format din 3.000 de voluntari. Eliberează o parte din Lombardia şi localităţile Sesto-Calende, Varese, Como, Adda, Bergamo, Lonato.

La 4 şi 23 iunie, în bătăliile de la Magenta, Solferino şi San Martino, trupele franco-piemonteze înfrîng armata austriacă.
Toscana, Parma, Modena şi Romagna cer, în urma insurecţiilor populare, alipirea la Piemont.
Are loc la Torino o întîlnire între Garibaldi şi Dumas, în legătură cu publicarea memoriilor.

1860 La 5 şi 6 mai, vasele „Lombardo" şi „Piemont" părăsesc portul Quarto de lîngă Genova, cu „o mie" de voluntari, sub comanda lui Giuseppe Garibaldi, în scopul eliberării Italiei meridionale.
11 mai. Debarcare în nordul Siciliei, la Marsala.
15 mai. Victoria de la Calatafimi.
27 mai. Începe atacul pentru cucerirea oraşului Palermo.
7 iunie. Eliberarea completă a capitalei siciliene şi ocuparea fortului Castellamare.
18 iunie. Ocuparea oraşului Catania.
20 iulie. Cucerirea oraşului Milazzo.
25 iulie. Predarea fortului Milazzo.
26 iulie. Intrarea în oraşul Messina.
20 august. Traversarea strîmtorii Messina şi debarcarea voluntarilor garibaldieni în Calabria.
21 august. E luat cu asalt oraşul Reggio.
31 august. Intrarea în oraşul Cosenza.
3 septembrie. Garibaldi pătrunde în Sapri.
5 septembrie. Este ocupată Padula.
6 septembrie. Intrarea în Salerno.
7 septembrie. Garibaldi pătrunde în Neapole, în ovaţiile populaţiei.

1—2 octombrie. Bătălia de la Volturno, care consfințește cucerirea Sudului prin înfrîngerea trupelor napolitane.

Alexandre Dumas, care a însoțit expediția celor „O mie", de la Palermo la Neapole, e numit de eliberatorul Sudului, director al „Artelor frumoase". Scriitorul francez editează la Neapole ziarul unionist „L'indipendente". *Apar, la Paris, lucrările lui Dumas :* Memoriile lui Garibaldi *și* În Rusia, *ultima inspirată dintr-o călătorie întreprinsă în anul precedent la Petersburg, Moscova, Nijni-Novgorod și Caucaz.*
La 9 noiembrie, Garibaldi părăsește Neapole pe vasul „Washington" cu destinația Caprera, în urma disensiunilor ivite cu guvernul piemontez.

Alexandre Dumas rămîne la Neapole timp de patru ani, pînă în 1864.

1861 În ședința din 18 aprilie a Parlamentului din Torino, Garibaldi face un aspru rechizitoriu politicii cavouriene în legătură cu teritoriile eliberate din Sud.

La 6 iunie, moare primul ministru al Italiei unificate, Camillo Benso di Cavour.

Apare lucrarea lui Alexandre Dumas Garibaldienii.

1862 La 29 august, pe înălțimile de la Aspromonte (Calabria), Garibaldi e rănit și apoi arestat din ordinul guvernului de la Torino, sub pretext că a pus la cale insurecția în Statul papal, voind să ocupe Roma, periclitînd astfel relațiile cu Napoleon al III-lea. Sub presiunea opiniei publice din toate provinciile italiene, ilustrul prizonier e eliberat după o scurtă detențiune.

1864 În cursul lunilor aprilie și mai, Garibaldi vizitează Anglia. Îmbarcarea în portul La Valetta (Malta) pe un vapor britanic ; debarcarea, la Southampton. Primire triumfală la Londra, Liverpool, Glasgow, Manchester și alte orașe din Marea Britanie. Miting popular în Trafalguar Square — cea mai mare demonstrație de masă care avusese loc în capitala Angliei de la moartea lui Wellington. Revedere cu Mazzini în casa lui Alexandr Herzen.

1866 La 16 iunie încep ostilitățile între Prusia și Austria.
La 20 iunie intervine în conflict și armata italiană.

1866 Garibaldi, comandant al unui corp de armată format din batalioane de voluntari, pătrunde în Trentin, cucerind pozițiile de la Coffaro, Monte Squello, Edolo, Rocca d'Anfo, Bezzecca.

Are loc bătălia de la Sadova în care trupele prusace zdrobesc armata austriacă.
Provincia Veneția este cedată Italiei.

1867 Eșuează încercarea lui Garibaldi de a elibera Roma cu voluntarii săi. La 3 noiembrie, pe colinele de la Mentana (Italia Meridională), armata franceză trimisă de Napoleon al III-lea, înfrînge trupele de voluntari. Ares-

tarea lui Gairbaldi la Figline, din ordinul guvernului italian ; eroul este condus în fortăreața de la Varignano. Datorită protestului maselor italiene și al cercurilor de intelectuali europeni în frunte cu Victor Hugo, deținutul e eliberat, retrăgîndu-se la Caprera.

1868 *Apare ultima lucrare narativă a lui Dumas,* Albii și albaștrii, *episod al luptelor din Vandeea. În anul următor scriitorul dramatizează tema.*

1870 La 19 iunie începe războiul franco-prusac. Sînt retrase trupele franceze de ocupație din Roma. Înfrîngerile armatei franceze, izolarea Franței de puterile europene și adîncile contradicții dinăuntrul țării, constrîng pe Napoleon să capituleze la Sedan. Revoluția declanșată la Paris instaurează cea de-a treia republică franceză.

La 20 septembrie, Nino Bixio — unul din locotenenții lui Garibaldi — pătrunde cu detașamentul său în Roma, înălțînd pe Capitoliu drapelul roșu-alb-verde.
Garibaldi își oferă Franței republicane serviciile sale. Acceptă comandamentul corpurilor de voluntari ale armatei din Vosgi, operînd în triunghiul Dôle-Dijon-Autun.

La 6 decembrie, moare scriitorul Alexandre Dumas-tatăl la castelul Puys, nu departe de Dieppe, unde a fost înmormîntat provizoriu.

1871 În bătălia de la 21—23 ianuarie corpurile de voluntari ale armatei din Vosgi au înscris o victorie în apărarea Dijonului.

La 18 martie este proclamată Comuna din Paris — embrion al statelor socialiste de mai tîrziu — care cunoaște o existență de numai 72 de zile.

1872 La 10 martie, moare la Pisa Giuseppe Mazzini. Cu acest prilej are loc o mare manifestație populară la care participă și Garibaldi.

Rămășițele pămîntești ale lui Alexandre Dumas sînt transportate în satul natal Villers-Cotterêts.

1874 Apar o serie de lucrări în proză și versuri albe ale lui Garibaldi, intitulate : *Clelia, Cantoni voluntarul, Cei O mie.* Autorul zugrăvește, cu lirism, evenimentele trăite și chipul unor tovarăși de arme care s-au sacrificat luptînd alături de el.

1875 Deputat în Parlamentul din Roma, Garibaldi se preocupă, de mai mulți ani, de un proiect de transformare al cursului Tibrului și de îmbunătățirea solului în Agrul Pontin, proiect nerealizat atunci din lipsa mijloacelor financiare.

1882 La 2 iunie se stinge din viață, la locuința sa din insula Caprera, Giuseppe Garibaldi, unul din făuritorii unității Italiei. Moartea sa a fost declarată doliu național.

1883 *La 4 noiembrie, are loc în piața Malesherbes, din Paris, dezvelirea statuii lui Alexandre Dumas-tatăl. Opera a fost executată de Gustave Doré.*

1946 Este proclamată Republica italiană, după 64 de ani de la moartea lui Garibaldi. Prin voința unanimă a populației, plebiscitul a fost fixat pentru ziua de 2 iunie, data comemorării marelui dispărut, această zi devenind sărbătoarea națională a Italiei.

M. P.

UN CUVÎNT CĂTRE CITITOR

Orice fapt actual își are rădăcina în trecut : este cu neputință să începi vreo povestire, fie că se referă la existența unui om, fie la vreun eveniment, fără să arunci o privire asupra trecutului.

Diferitele faze ale vieții pe care am încercat s-o descriem, ne vor duce de multe ori în Piemont, pămîntul natal al lui Garibaldi. Bărbații care au activitate politică, atunci cînd sînt oameni ai progresului, își au ceasurile lor de slăbiciune, în care, asemenea lui Anteu, simt nevoia, spre a-și redobîndi puterile, să atingă țărîna patriei, pe care Brutus, în prefăcuta-i nebunie, o săruta socotind-o maica tuturor. Este deci necesar să facem un studiu rapid al faptelor ce se petreceau în Italia între 1820 și 1834, epocă în care începe această narațiune istorică.

Războaiele Republicii și invaziile Imperiului, exilaseră din Sardinia pe doi prinți care, plecați în exil încă tineri, se întoarseră bătrîni ; erau doi frați, în persoana cărora se stingea ramura bărbătească a ducilor de Savoia : unul a fost Victor-Emanuel I, iar celălalt, Carol-Felix.

Amîndoi au domnit.

Ramura mai mică era reprezentată de către prințul de Carignan, care în 1823, a făcut ca grenadier în armata franceză, campania din Spania, unde s-a distins în mod deosebit la Trocadero.

În 1840, într-o audiență pe care mi-a acordat-o, mi-a arătat sabia lui de grenadier și epoleții de lînă roșie, pe care le păstra ca pe niște relicve ale tinereții sale.

Regele Victor-Emanuel I, urcîndu-se pe tronul care, probabil, nu-i fusese dat decît cu această condiție, făgăduise, sub cuvînt de onoare, suveranilor aliați, să nu facă, în orice împrejurare s-ar fi aflat, nici o concesie poporului său.

Dar ceea ce era ușor de făgăduit în 1815, era greu de respectat în 1821.

Din 1820, se răspîndise, în Italia, carbonarismul. Într-o carte care este mai mult o mărturie decît un roman, Joseph Balsamo, *am scris istoria iluminismului și a francmasoneriei.*

Acești doi mari dușmani ai regalității, a căror deviză erau aceste trei inițiale: L.P.D., adică Lilia. Pedibus. Destrue[1] *au avut un mare rol în revoluția franceză. Swedenborg*[2]*, ai cărui adepți aveau să-l asasineze pe Gustav al III-lea, era mag. Aproape toți jacobinii și un mare număr de cordelieri*[1] *erau masoni, Filip-Égalité*[2] *era Mare Orient*[3]*.*

[1] Expresie latină, în traducere literară *„striviți crinii cu picioarele“*. Lozincă insurecțională îndreptată împotriva Bourbonilor, a căror emblemă heraldică era un crin cu trei petale.

[2] *Emanuel Swedenborg* (1688—1772), teozof și vizionar suedez.

Napoleon luă masoneria sub protecția sa; dar, protejînd-o, el o falsifică, o abătu de la scopul ei, o supuse interesului său și făcu din ea un instrument al despotismului.

Nu este pentru prima oară cînd s-au făurit lanțuri cu spadele. Joseph Napoleon a fost mare maestru francmason; arhicancelarul Cambacérès[4] *a fost mare maestru adjunct, iar Joachim Murat*[5]*, al doilea mare maestru adjunct. Împărăteasa Josefina, pe cînd se afla la Strassbourg, în 1805 prezidă ceremonia adoptării lojei Franc-Cavalerilor din Paris. În același timp, Eugène de Beauharnais era un venerabil al lojei Sfîntului Eugen din Paris. Venit apoi în Italia, cu demnitatea de vicerege, Marele Orient din Milano îl numi maestru și suveran comandor al consiliului suprem de gradul treizeci și doi, adică îi acordă cea mai mare cinste cu putință, după statutele ordinului.*

Bernadotte[6] *era mason; fiul lui, prințul Oscar, a fost mare maestru al lojei suedeze; în diferitele*

[1] Nume acordat în Franța, înainte de Revoluție, ordinului religios al călugărilor franciscani.

[2] *Ludovic-Filip-Iosif* (1747—1793) principe francez din ramura de Orléans, cunoscut sub numele de Filip-Égalité, datorită rolului jucat în Revoluția franceză; tatăl regelui Ludovic-Filip.

[3] Ordin ierarhic în asociația secretă a francmasonilor.

[4] *Jean Jacques de Cambacérès* (1753—1824), jurisconsult și om de stat francez; al doilea consul și apoi arhicancelar în timpul primului imperiu. A luat parte activă la redactarea *Codului civil napoleonian.*

[5] *Joachim Murat* (1767—1815), mareșal al Franței și rege al Neapolului, cumnat cu Napoleon I, împușcat de austrieci la Pizzo.

[6] *Jean Bernadotte* (1763—1844), mareșal al Franței și rege al Suediei și Norvegiei, sub numele de Carol al IV-lea.

loji din Paris, au fost iniţiaţi pe rînd: Alexandru, duce de Würtemberg; prinţul Bernard le Saxa-Weimar şi pînă şi ambasadorul persan, Askeri-Khan; preşedintele senatului, contele de Lacépède, prezida Marele Orient din Franţa, ai cărui ofiţeri de onoare erau generalii Kellermann, Masséna şi Soult. Prinţii, miniştrii, mareşalii, ofiţerii, magistraţii, în sfîrşit toţi oamenii remarcabili prin gloria lor sau de seamă prin poziţia lor, aveau ambiţia să fie primiţi ca masoni. Chiar şi femeile au vrut să-şi aibă lojile lor, în care au şi intrat: doamnele de Vaudemont, de Carignan, de Girardin, de Narbonne şi multe alte doamne din clasele mari; totuşi, una singură a fost primită, nu ca soră, ci ca frate. Ea era faimoasa Xaintrailles, căreia primul consul îi dăduse un brevet de şef de escadron [1].

Dar nu numai în Franţa înflorea pe atunci masoneria.

Regele Suediei, în 1811, instituia ordinul civil al masoneriei. Frederic-Wilhelm al III-lea, regele Prusiei, aprobase printr-un edict, spre sfîrşitul lunii iulie a anului 1800, constituirea marii loji din Berlin. Prinţul de Galles continuă să guverneze ordinul pînă în 1813, cînd fu numit regent. În sfîrşit, în luna februarie a anului 1814, regele Olandei se declară protector al ordinului şi îngădui ca prinţul moştenitor, fiul său, să primească titlul de venerabil de onoare al lojei lui William-Frederic din Amsterdam.

După întoarcerea Bourbonilor în Franţa, mareşalul Bournonville îl rugă pe regele Ludovic al XVIII-lea să pună ordinul sub protecţia unui membru din familia sa; dar Ludovic al XVIII-lea

[1] Giuseppe la Farina, *Storia d'Italia* (n.a.).

era un om cu o memorie bună, el nu uitase rolul pe care-l avusese masoneria în catastrofa din 1793; în consecinţă, răspunse că nu va îngădui niciodată vreunui membru din familia sa să facă parte dintr-o societate secretă, oricare ar fi fost ea.

În Italia, masoneria căzu o dată cu dominaţia franceză; dar în locul ei începu să apară carbonarismul care părea să preia sarcina de unde o părăsise masoneria pentru a o continua în direcţia ei liberatoare.

Două alte secte ţinteau acelaşi lucru alături de ea: una se numea Congregaţia catolică, apostolică şi romană, iar cealaltă, Consistorială.

Membrii Congregaţiei aveau, ca semn de recunoaştere, un cordon de mătase, galben-pai, cu cinci noduri. Cei afiliaţi ordinelor inferioare nu vorbeau decît despre pietate şi despre binefacere; cît despre secretele sectei cunoscute numai de gradele înalte, nu se putea vorbi despre ele decît cînd erau numai doi; dacă mai venea un al treilea, conversaţia înceta în aceeaşi clipă; cuvîntul de recunoaştere al congregaţioniştilor era Eleuteria, adică Libertate; cuvîntul secret era Ode, adică Independenţă.

Această sectă, născută în Franţa, printre neocatolici, dintre care mulţi au fost unii dintre cei mai buni şi mai constanţi republicani, traversase Alpii, trecuse în Piemont şi de acolo în Lombardia; dar, o dată aici, ea avu puţini adepţi şi curînd se stinse, agenţii secreţi ai Austriei izbutind să-şi procure la Genova, diplomele ce se eliberau iniţiaţilor, ca şi statutele şi semnele de recunoaştere.

Consistoriala era îndreptată îndeosebi împotriva austriecilor; în fruntea ei se aflau principii Ita-

liei care nu aparțineau casei de Habsburg[1]*; ea era prezidată de cardinalul Gonsalvi; singurul prinț care n-a fost exclus din ea era ducele de Modena. Din această cauză, cînd liga fu cunoscută, urmară teribilele persecuții ale acestui prinț împotriva patrioților: el avea nevoie ca Austria să-i ierte dezertarea și de aceea, spre a se împăca cu ea, trebui să verse nici mai mult, nici mai puțin, decît sîngele lui Menotti*[2]*, tovarășul lui de conspirație.*

Consistorialiștii urmăreau să-i smulgă lui Francisc al II-lea[3] *Italia și să și-o împartă. În afară de Roma și de Romagna, pe care le păstra, papa dobîndea Toscana. Insula Elba și provincia Marche reveneau regelui Neapolului; Parma, Piacenza și o parte din Lombardia, reveneau cu titlul de rege, ducelui de Modena; Massa, Carrara, Lucca, regelui Sardiniei; în sfîrșit, împăratul Rusiei, Alexandru, care din aversiune față de Austria favoriza aceste planuri secrete, primea fie Ancona, fie Civita-Vecchia, fie Genova, spre a-și face acolo o bază în Mediterana.*

Astfel, după cum vedeți, fără a consulta popoarele și nici măcar delimitările teritoriale naturale,

[1] Autorul se referă la faptul că Austria, prin dinastia de Habsburg, stăpînea nu numai Lombardia și provincia Veneția, dar își exercita direct influența și asupra Marelui ducat al Toscanei, ducatelor de Parma și Piacenza, ducatului de Modena și Republicii Lucca, ai căror conducători proveneau din ramuri habsburgice.

[2] *Ciro Menotti* (1798—1831), patriot italian, inițiator al insurecției din Modena, condamnat la moarte prin spînzurătoare. În memoria lui, Garibaldi a dat numele de Menotti primului său copil.

[3] *Francisc al II-lea* (1768—1835), împărat al Austriei după 1806, născut la Florența, tatăl Mariei-Luiza, a doua soție a lui Napoleon I.

această ligă își împărțea sufletele cum fac, după o razie, arabii cu o turmă cucerită; și dreptul acesta pe care îl are și cea din urmă făptură născută pe pămîntul Europei de a-și alege stăpînul și de a nu intra ca slujitor decît la cel ce-i convine, acest drept era refuzat acum națiunilor.

Din fericire, unul singur din toate aceste proiecte, cel pe care îl făgăduiau carbonarii, era după voia Domnului; și acesta este pe cale de a se împlini.

Carbonarismul[1]*, care singur era chemat să dea roade, se intensifica în acest timp tot mai mult în Romagna; el se unise cu secta guelfilor*[2] *care își stabilise sediul la Ancona și se sprijinea pe bonapartism.*

Lucian fusese înălțat la gradul de Mare Lumină[3]*; în adunările secrete, se arăta necesitatea de a se smulge puterea din mîinile preoților, se*

[1] Tactica de luptă conspirativă a carbonarilor. Numai conducătorii trebuiau să cunoască obiectivele mișcării ce urmărea să-și atingă scopurile prin lovituri de stat, comploturi, suprimarea tiranilor. Țelurile asociației nu erau însă precizate într-un program clar, bine definit. În Sud și la Neapole, carbonarii luptau pentru constituție, în Sicilia, pentru autonomie, în Nord, împotriva Austriei și pentru independența Lombardiei. Revoltele puse la cale de carbonari începuseră să izbucnească în toate ținuturile italiene.

[2] În secolul al XII-lea se numeau astfel partizanii lui Henric de Bavaria în lupta pentru succesiunea la tronul german (de la cuvîntul german *Welfen*), susținuți de papalitate împotriva casei de Hohenstaufen. Prin extindere, s-au numit mai tîrziu astfel toți aceia care-l susțineau pe papă. În Italia au fost guelfe orașele Milano, Bologna, Florența, Genova. Partidul opus se numea al ghibelinilor. Au fost ghibeline orașele Pisa, Verona, Arezzo.

[3] Grad superior, în limbajul simbolic al carbonarilor.

invoca numele lui Brutus și se pregăteau spiritele pentru republică.

În noaptea de 24 iunie 1819, izbucni mișcarea: ea avu sfîrșitul nenorocit pe care îl au de obicei primele încercări de acest fel; orice religie care trebuie să aibă apostoli, începe prin a avea martiri. Cinci carbonari fură împușcați, ceilalți condamnați la închisoare pe viață; cîțiva, judecați și găsiți mai puțin vinovați, fură închiși pe timp de zece ani într-o fortăreață.

Atunci secta, devenită mai prudentă, își schimbă numele în acela de „Societatea latină".

Sub noul ei nume, societatea carbonarilor, conspira în Lombardia și-și întindea ramificațiile în celelalte provincii ale Italiei. În toiul unui bal dat la Rovigo de contele Porgia, guvernul austriac ordonă arestarea mai multor persoane și, a doua zi, declară vinovată de înaltă trădare, orice persoană care s-ar fi afiliat carbonarismului. Dar cea mai violentă mișcare se produse la Neapole. Coletta afirmă, în istoria lui, că afiliații din regat se ridicau la cifra enormă de șase sute patruzeci și două mii care, după un document al cancelariei aulice din Viena, ar fi fost mai mic decît cel real. „Numărul carbonarilor, *spune acest document,* se ridică la mai mult de *opt sute de mii* în Regatul celor Două Sicilii și nu există nici o poliție, nici o supraveghere care să poată stăvili o astfel de revărsare; a cere să fie distrusă ar fi deci o nechibzuință."[1]

În același timp, cînd avea loc mișcarea de la Neapole, Riego, un alt martir care a lăsat un cîntec al morții, devenit în urmă cîntec al victoriei, ridica, la 1 ianuarie 1820, steagul libertății și un

[1] La Farina — *Storia d'Italia* (n.a.).

decret al lui Ferdinand al VII-lea[1] *vestea că, în urma manifestării voinței poporului, regele se hotărîse să jure pe constituția proclamată de către „cortes-urile"*[2] *generale și extraordinare din 1812.*

Închisorile, deschizîndu-se, dădură un minister Spaniei.

Ferdinand I al Neapolului, în calitatea să de infante al Spaniei, trebui, deși rămînea suveran absolut, să jure supunere constituției spaniole. Atunci parcă un cutremur de pămînt zgudui Calabria, Capitanatul și Salerno. Guvernul napolitan, slab, nesigur, bănuitor, decretă cîteva reforme insuficiente care nu-l împiedicară pe generalul Pepe[3] *să-și facă revoluția pe seama lui. Neapole își avu, ca și în 1798, guvernul său provizoriu și o cameră a reprezentanților.*

După cîtva timp izbucni, la rîndul ei, revoluția piemonteză. În dimineața de 10 martie, căpitanul conte Palma ordona regimentului din Genova să pună mîna pe arme și scotea acest strigăt: „Regele și constituția spaniolă!" A doua zi, un guvern provizoriu era stabilit în numele regatului Italiei; el declara război Austriei.

Astfel, revoluția pornită din Ancona, cucerise Neapolul și revenise la Torino. Trei vulcani erupseseră în Italia, fără a-l mai socoti pe cel din

[1] *Ferdinand al VII-lea* (1784—1833), rege al Spaniei, revocat de Napoleon I în 1808 și reîntronat după Waterloo. A fost primul suveran absolut, constrîns să recunoască o constituție cu caracter așa-zis liberal și care a servit drept model pentru statele italiene.

[2] Adunări însărcinate, în statele iberice, să discute legile și să voteze impozitele.

[3] *Florestano Pepe* (1778—1851), general italian, care împreună cu fratele său a instaurat în 1820 un guvern liberal la Neapole.

Spania, iar Lombardia se agita într-un triunghi de foc.

Regele Victor-Emanuel I, după cum ne amintim, își dăduse cuvîntul Sfintei Alianțe de a nu face poporului nici o concesie.

Ulterior, spre a rămîne credincios făgăduielii sale, regele Victor-Emanuel abdică în favoarea fratelui său Carol-Felix aflat pe atunci la Modena și-l numi regent pe prințul de Carignan, devenit apoi rege sub numele de Carol-Albert.

Pentru patrioți, această abdicare a unui prinț cu inimă italiană, în favoarea unui prinț devotat cu totul Austriei, era o mare nenorocire.

Astfel, Santa-Rosa, unul dintre primii promotori ai mișcării, exclama:

„O, noapte de 13 martie 1821, noapte fatală pentru patria mea, care ne-a descurajat pe toți, care a făcut să se coboare atîtea spade ridicate întru apărarea patriei, care a spulberat atîtea scumpe nădejdi! Cu regele Victor-Emanuel, naționalitatea Piemontului învingea; patria era în rege, ea se personifica în această inimă leală și noi făcusem această revoluție strigînd: «Curaj!». Poate că într-o zi el ne va ierta de a-l fi făcut rege peste șase milioane de italieni."

Dar nu tot așa era cu Carol-Felix; se revenea la jugul Austriei și totul trebuia luat de la început.

Cu toate acestea, nu fu pierdută orice speranță; la 14 martie, prințul de Carignan, ca regent, apăru în balcon; și în mijlocul nesfîrșitelor aclamații ale poporului, proclamă constituția Spaniei.

Pentru a vedea ce imens răsunet trebuia să aibă acest fapt în viitor, cum avea regele Carol-Albert să-l dezmintă într-o zi pe prințul de Carignan, să cităm, nu numai faptul constituției proclamate cu

voce tare, dar chiar și textul afișului care a fost lipit pe zidurile din Torino.

Iată traducerea lui literală:

„În momentul greu în care ne aflăm, ne este cu neputință să ne închidem în limitele înguste ale rolului nostru de regent; respectul și supunerea noastră față de majestatea-sa Carol-Felix, căruia i-a revenit tronul, ar fi trebuit să ne sfătuiască să ne abținem de a aduce vreo schimbare legilor fundamentale ale regatului sau de a le întîrzia cel puțin pînă am fi cunoscut intențiile noului nostru suveran; dar cum necesitatea împrejurărilor este manifestă și cum, pe de altă parte, noi ținem să dăm noului rege un popor sănătos, zdravăn și fericit și nu unul gata zdrobit de fracțiunile războiului civil, am cîntărit, prin urmare, orice lucru cu înțelepciune și am hotărît, la sfîrșitul consiliului nostru și în speranța că majestatea-sa, împinsă de aceleași considerente, va învesti hotărîrea noastră cu suverana sa aprobare, am hotărît, după cum am spus, ca constituția Spaniei să fie recunoscută drept lege a statului, cu modificările pe care, de comun acord, i le-ar aduce regele și reprezentarea națională."

Cinci ani după apariția ei în Italia, iată deci ce obține carbonaria: o constituție în Spania, o constituție la Neapole, o constituție în Piemont.

Dar aceasta din urmă, ultima născută, avea să fie și cea dintîi sugrumată.

În loc să revină la Genova, sau la Milano, în loc să aprobe și să consolideze libertățile date de către prințul de Carignan, regele Carol-Felix dădea la 3 aprilie următor, edictul pe care îl vom citi:

„Datoria oricărui cetățean credincios fiind aceea de a se supune din toată inima ordinei lucrurilor pe care o află stabilită de Dumnezeu și de exercitarea autorității suverane, declar că, venind de la însuși Dumnezeu, de noi depinde să alegem mijloacele pe care le vom judeca mai potrivite spre a dobîndi binele ; prin urmare, nevoind ca vreun supus credincios să murmure împotriva măsurilor pe care socotim necesar să le luăm, publicăm, drept regulă de conduită a fiecăruia, că nu recunoaștem ca supuși credincioși decît pe cei ce se vor supune imediat, condiționînd de această supunere întoarcerea noastră în statele noastre."

Și în același timp în care regele Carol-Felix dădea acest edict, model de orbire, de prostie și de încăpățînare, el numea o comisie militară însărcinată să ia cunoștință de delictele de trădare, de rebeliune și de nesupunere care se săvîrșiseră. Din fericire, principalii, așa-ziși, criminali, adică cei ale căror nume sînt astăzi numele glorioase ale Piemontului, fugiseră.

Comisia numită de Carol-Felix nu-și pierdu timpul. S-au văzut regi ducînd lipsă de călăi, niciodată însă de judecători : în cinci luni, tribunalul judecă o sută șaptezeci și opt de persoane, condamnînd dintre ei șaptezeci și trei la moarte și la confiscarea averii, iar pe ceilalți la închisoare și la ocnă.

Dintre condamnații la moarte, șaizeci erau absenți și au fost spînzurați simbolic.

Să numim pe cîțiva dintre acești bărbați, pentru ca să se vadă bine cine erau cei pe care îi lovea această putere stupid de absolută, care de la Tarquinus încoace n-a știut niciodată să doboare decît cele mai înalte și mai inteligente capete.

Erau : locotenentul Paria, locotenentul Ansaldi, medicul Ratazzi, inginerul Appiani, avocatul Dossena, avocatul Luzzi, căpitanul Baronis, contele Bianco, colonelul Regis, maiorul Santa-Rosa, căpitanul Lesio, colonelul Casaglio, maiorul Collegno, căpitanul Radice, colonelul Morozzo, prințul Della Cisterna, căpitanul Ferasso, căpitanul Pachiarotti, avocatul Marochetti, sublocotenentul Anzzana, avocatul Raviña.

În total șase ofițeri superiori, treizeci de subofițeri, cinci medici, zece avocați, un prinț ; cu toții iluștri prin darurile inteligenței, cu toții remarcabili prin calitățile inimii.

Doi fuseseră arestați și executați : locotenentul de carabinieri Gian-Battista Lanari și căpitanul Giacomo Garelli. Execuția avu loc, pentru primul, la 2 iulie, iar pentru celălalt, la 25 august.

Unul din principalii vinovați era fără îndoială Carol-Albert. El proclamase constituția, nu cum au spus-o partizanii săi „sub credința aprobării lui Carol-Felix", ci în acești termeni, care sînt departe de a face loc vreunei rezerve :

„Nella fiducia che Sua Maestà il re mosso dalle stesse considerazioni, SARÀ PER RIVESTIRE questa deliberazione della sua sovrana approvazione : la constituzione di Spagna SARÀ PROMULGATA E OSSERVATA COME LEGGE DELLO STATO". [1]

Astfel, la primirea scrisorii ce-i notifica refuzul regelui Carol-Felix, prințul de Carignan alergă la Modena ; dar regele refuză să-l primească și ducele îi dădu ordin să părăsească statele sale. Prin-

---

[1] „În credința că majestatea-sa regele împins de aceleași considerații, va investi această hotărîre cu aprobarea sa suverană : constituția Spaniei va fi promulgată și observată ca lege a statului.

ţul de Carignan se retrase la Florenţa pe lîngă marele duce de Toscana; pentru Carol-Albert nu era vorba de un simplu exil sau de o dizgraţie momentană, era vorba de pierderea tronului Piemontului. Se răspîndi zvonul potrivit căruia Carol-Felix ar lăsa coroana ducelui de Modena şi că acesta, care pierduse tronul în urma conspiraţiilor prinţilor italieni împotriva Austriei, de astă-dată şi-ar atinge scopul eternelor sale dorinţi.

Prinţul de Carignan îşi încredinţă soarta contelui de la Maisonfort, ministrul nostru la Florenţa. Contele de la Maisonfort îi scrise îndată lui Ludovic al XVIII-lea.

Iată un fragment din scrisoarea ministrului nostru:

„Pentru a-l deposeda pe prinţul de Carignan de moştenirea lui, este vorba să fie chemată la tron ducesa de Modena, fiica mai mare a regelui Victor. Această uşurinţă de a îndepărta casa de Savoia de la un tron pe care ea l-a fondat, această ingratitudine, semn al secolului în care trăim, nu poate să fie împărtăşită, nici susţinută de şeful unei case de optsprezece ori aliată cu ea şi această politică nu poate să fie cea a guvernului francez, care are cel puţin dreptul de a pretinde independenţa deplină a suveranului care deţine cheia Italiei."

Ludovic al XVIII-lea fu de părerea ministrului său; el scrise prinţului de Carignan că-i oferea un refugiu la curtea Franţei. Era ca şi cum i-ar fi zis: „N-ai să te temi de nimic, iau interesele tale în mîinile mele şi nu voi îngădui ca altcineva în afară de tine să fie regele Piemontului".

Într-adevăr, regele care acordase charta poporului său, nu putea să considere o crimă din partea

unui prinţ de a fi făgăduit naţiunii lui o constituţie ce nu fusese recunoscută.

Dar trebuia ca prinţul de Carignan să se pocăiască în faţa Sfintei Alianţe.

Din cele trei constituţii născute din carbonarism, una, cea a Piemontului, fusese sugrumată la naşterea ei, de propriile mîini ale regelui Carol-Felix; cealaltă, cea de la Neapole, fusese nimicită de invazia austriacă; cea de a treia, singura supravieţuitoare, avea să fie spulberată de intervenţia franceză.

Se impunea ca prinţul de Carignan care proclamase constituţia Spaniei la Torino să se ducă să lupte la Madrid împotriva constituţiei Spaniei.

Băutura ce urma s-o înghită era amară; dar dacă Parisul merita o liturghie, Piemontul merita o doctorie.

Prinţul de Carignan îşi ascunse roşeaţa sub blana miţoasă a unei căciuli de grenadier, luă parte la campania din Spania şi fu unul din învingătorii de la Trocadero, astfel încît la moartea lui Carol-Felix, la 27 aprilie 1831, prinţul de Carignan se urcă fără prea mare greutate pe tron sub numele de Carol-Albert.

Austria, care ar fi preferat să vadă acolo pe arhiducele de Modena, protestă; ea îl prezentă regilor pe Carol-Albert ca pe un carbonar şi, carbonarilor, pe Carol-Albert ca pe un trădător.

Austria minţea de două ori.

Carol-Albert nu era carbonar; în proclamaţia prin care dădu constituţia arătă că fusese constrîns şi silit să dea această proclamaţie.

Carol-Albert neluîndu-şi un angajament personal, nu era un trădător, era doar un prinţ care avea ambiţia să ajungă rege.

Rușinea de a se duce la celălalt capăt al Europei pentru a suprima constituția pe care o proclamase la Torino era ștearsă de curajul grenadierului; soldatul îl absolvise pe prinț.

Del Pozzo îi scria din exilul său de la Londra: „Termenii de mijloc și jumătățile de măsură nu slujesc la nimic și nu fac să se înainteze cu nimic în politică; PIEMONTUL VREA UN REGE CONSTITUȚIONAL".

Un alt patriot[1] *ce-și păstră anonimatul, îi scrise:*

„Puneți-vă în fruntea națiunii, scrieți pe steagul vostru: UNIRE, LIBERTATE, INDEPENDENȚĂ. Declarați-vă răzbunătorul și interpretul dreptului popular. Intitulați-vă regeneratorul Italiei; eliberați-o de barbari, construiți viitorul, dați un nume unui secol, fondați o eră care să înceapă de la voi. Fiți un Napoleon al libertății italiene. Zvîrliți Austriei, o dată cu mănușa voastră, numele Italiei: acest nume străvechi va face minuni; faceți apel la tot ce e mare și generos în peninsulă. Un tineret înflăcărat, curajos, însuflețit de cele două mari pasiuni care-i fac pe eroi, ura și gloria, trăiește de multă vreme cu un singur gînd și nu face decît să suspine după clipa care să-l pună în mișcare; chemați-l la arme, lăsați orașele și fortărețele în paza cetățenilor; și, eliberat astfel de orice altă grijă în afară de aceea de a învinge, dați-i avîntul. Adunați în jurul vostru pe toți cei pe care renumele i-a proclamat mari prin inteligență, puternici prin curaj, nepătați de avariție, lipsiți de ambiții josnice. Inspirați, în sfîrșit, încredere mulțimii, spulberîndu-i toate îndoielile

[1] Istoriografia modernă a identificat ca autor al scrisorii pe Giuseppe Mazzini.

despre intențiile voastre și cerînd ajutorul tuturor oamenilor liberi; sire, vă spun adevărul: oamenii liberi vă așteaptă răspunsul prin acțiuni; dar, oricare ar fi ele, fiți sigur că posteritatea va proclama în voi fie pe primul dintre oameni, fie pe ultimul dintre tiranii italieni. Alegeți!"

Ceea ce face într-adevăr din regi aleșii Domnului, e faptul că lor trebuie să li se scrie astfel de scrisori; dacă regele Carol-Albert ar fi urmat sfaturile corespondentului său anonim, cu siguranță că el ar fi început cu Goito, dar probabil că n-ar fi sfîrșit cu Novara.

Carol-Albert aruncă scrisoarea în foc și, în loc să meargă pe drumul larg ce-i era deschis, o apucă pe poteca îngustă a unei politici întortochiate.

Începînd din acest moment, ruptura se produse între regele Sardiniei și Tînăra Italie.

TÎNĂRA ITALIE! Cam în această epocă au fost rostite, pentru prima oară aceste două cuvinte.

Din cine se compunea ea pe atunci? Din Giuseppe Mazzini, neobositul promotor al unității italiene, pe capul căruia Italia a pus mai întîi coroana de lauri a victoriei, iar astăzi pune coroana de spini a ingratitudinii. Giuseppe Mazzini, de-abia cunoscut la acea epocă prin cîteva publicații patriotice, hărțuit de poliția din Milano, se refugiase la Marsilia, unde punea prima piatră a imensei opere întreprinse de el, trimițînd cu mii de dificultăți în Piemont, exemplare din publicația sa Tînăra Italie.

Nobilii și preoții piemontezi care puseseră stăpînire pe spiritul lui Carol-Albert, tremurară cînd auziră răsunînd dangătul de alarmă al cugetării. De doi ani de cînd prinseseră rădăcini la curte, ei își putuseră cîntări puterea; și, deși îl cunoșteau

pe regele Carol-Albert și nepotolita lui sete de popularitate, deși el fraterniza pe față cu Austria, le era teamă totuși ca într-o bună zi să nu se redeștepte în el, să nu zicem vreun ferment de liberalism, ci vreo scînteie de ambiție.

Se știa că în nopțile lui de frămîntare, așa cum au regii, Carol-Albert visa tronul Italiei. Însă pe acest tron, el nu putea să se urce decît dînd mîna cu Revoluția ; tronul Italiei nu era în puterea regilor, ci a popoarelor.

Trebuia deci să pună o barieră între el și patrioți.

Într-o zi, un asasin cu togă de judecător, se ridică și zise :

— E timpul să-l facem să simtă gustul sîngelui.

În aceeași zi, regele Carol-Albert fu prevenit că în armată se urzea împotriva lui un mare complot ; acest complot, i se spuse, urmărea să-l detroneze.

Faptele fură denaturate, primejdiile exagerate : au fost atinse toate fibrele omului și ale prințului, pentru a-i inocula toată acea spaimă de moarte, de care aveau nevoie acești oameni ce se intitulează salvatorii monarhiilor.

Au denunțat, au mințit, au calomniat și setea de sînge a fost în mod abil trezită în pieptul regal[1].

O comisie extraordinară fu instituită la Torino, spre a conduce, printr-o unică direcție, toate supliciile Piemontului.

Prima violare a codului penal a fost decizia comisiei ca toți acuzații militari sau civili să fie judecați de un consiliu de război.

Cu acest prilej s-a dat răspunsul memorabil pe care-l vom cita :

[1] Brofferio, *Histoire du Piémont* (n.a.).

Un ofițer, care lua parte ca judecător în consiliul de anchetă, întrebă un jurisconsult despre cîteva principii de drept criminal. Jurisconsultul îi răspunse că prima bază a oricărei legi, că prima regulă a oricărui cod era aceasta : „Un consiliu de anchetă militară trebuie să se declare incompetent să-i judece pe cetățeni".

— Asta nu ne este cu putință, răspunse ofițerul ; generalul a ordonat să ne declarăm competenți.

Și, de data aceasta, ordinul generalului a constituit temeiul legii, regula codului.

Primul care pătă cu sîngele lui purpura noului rege, fu caporalul Tamburelli ; el fu împușcat din spate, pentru crima de a fi citit soldaților lui Tînăra Italie.

Al doilea fu locotenentul Tolla, vinovat de a fi avut în mînă cărți sediţioase și, cunoscînd complotul, de a nu-l fi denunțat.

Ca și Tamburelli, el fu împușcat din spate.

Pedeapsa asta era o invenție ingenioasă a magistraturii piemonteze ca să asimileze supliciul împușcării cu cel al spînzurării.

Nu era de-ajuns să omori, trebuia să încerci să și dezonorezi. La 15 iunie, fură împușcați, tot „din spate", sergentul Miglio, Giuseppe Biglia și Antonio Gavolli.

Toți acești bărbați au murit dînd dovada unui admirabil curaj.

Jacopo Ruffini se afla închis în temnițele din turnul Genovei. S-au folosit toate mijloacele pentru a-i slăbi forțele : lipsă de hrană, lipsă de somn. El simți că slăbea nu numai fizic, dar și moral. Hotărî să nu aștepte a fi pus să aleagă între moarte și rușine. Temîndu-se că nu va mai avea

puterea să aleagă moartea în ziua cînd ar trebui s-o facă, desprinse o lamă de fier din ușa închisorii, o ascuți și-și tăie beregata.

În spasmele agoniei, mai găsi timpul să scrie pe zid, cu vîrful degetului muiat în sîngele lui :

„Las Italiei, prin testament, răzbunarea mea".

Cînd intrară dimineața, în camera lui, îl găsiră mort.

La Genova, fură împușcați Luciano, Piacenza și Louis Turffs.

La Alexandria : Domenico Ferrari, Giuseppe Menardi, Giuseppe Bigano, Amandi Costa, Giovanni Marini.

Pe urmă veni rîndul lui Andrea Vocchieri.

Ca și lui Jacopo Ruffini, îi vom consacra lui Andrea Vocchieri cîteva rînduri.

Un condamnat din Alexandria, care supraviețui îndelungatelor torturi de la Fenestrella, a lăsat în Memoriile *sale povestirea agoniei lui Andrea Vocchieri.*

„Mai întîi, spuse, vorbind despre el însuși, mi s-au luat cărțile ce se compuneau dintr-o *Biblie*, o culegere de rugăciuni creștine și dintr-o *Histoire des capucins illustres du Piémont* [1] ; apoi mi s-au pus fiare la picioare, și am fost dus într-o altă celulă mai umedă, mai neagră, mai murdară decît prima, cu ferestre cu gratii duble și uși cu două lacăte ; această celulă era alături de cea a sărmanului Vocchieri ; cîteva crăpături, prost astupate, îngăduiau să-mi arunc privirea, din închisoarea mea într-a lui și o lumină slabă, ce se întrezărea acolo, îmi îngădui să-l văd. Era culcat pe o bancă foarte stricată, și avea fiare la picioare ;

[1] *Istorie a capucinilor iluștri din Piemont* (fr.).

doi gardieni stăteau de o parte și de alta, cu sabia scoasă ; un paznic, înarmat cu pușcă, păzea ușa. Domnea o tăcere adîncă în această întunecoasă celulă ; soldații păreau mai consternați chiar decît prizonierul ; din timp în timp, doi călugări capucini veneau să-l vadă și să-l întărească. L-am avut astfel dinaintea ochilor și nu m-am putut împiedica să nu-l privesc, oricît de mare durere simțeam să-l văd astfel, timp de o săptămînă întreagă. În sfîrșit, într-o zi l-au luat : îl duceau la moarte".

Dar ceea ce nu povestește prizonierul, căci nu putea s-o știe, este că Vochieri fu dus la moarte pe drumul cel mai lung ; e adevărat că acest drum trecea prin fața casei sale, unde locuiau sora, soția și cei doi copii ai săi.

Sperau că, revăzînd ceea ce iubea mai mult pe lume, condamnatului îi va slăbi curajul și va face mărturisiri.

Dar, zîmbind trist, el zise :

— „Ei au uitat că pe lumea asta există un lucru pe care-l iubesc mai mult decît pe soră, pe soție și copii : este Italia. Trăiască Italia !"

Apoi, întorcîndu-se spre zbirii care aveau să-l împuște în locul soldaților, le spuse aceste cuvinte : „Să mergem !"

Un sfert de oră mai tîrziu, cădea ciuruit de șase gloanțe.

Acuma, Carol-Albert făcea parte din familia regilor din Sfînta Alianță, ca și papa, regele Neapolului, Francisc al IV-lea și Ferdinand al VII-lea : avea mîinile înroșite de sîngele poporului său.

În vremea aceea se afla la Nisa un om tînăr care privea curgînd tot acest sînge, jurîndu-și

să-și consacre viața cultului acelei libertăți în numele căreia cădeau atîția martiri.

Acest tînăr, pe atunci în vîrstă de douăzeci și șase de ani, era Giuseppe Garibaldi.

Să-l lăsăm să vorbească și să povestească el însuși minunatele evenimente ale aventuroasei sale existențe.

AL. DUMAS

MEMORIILE LUI GIUSEPPE GARIBALDI

PARTEA ÎNTÎI

1

Părinţii mei

M-am născut la Nisa la 4 iulie 1807, nu numai în aceeaşi casă, dar chiar în aceeaşi cameră în care a văzut lumina zilei şi Massena[1]. Ilustrul mareşal era, după cum se ştie, fiul unui brutar. La parterul casei există chiar şi astăzi o brutărie.

Dar mai înainte de a vorbi despre mine, să-mi fie îngăduit să spun un cuvînt despre minunaţii mei părinţi, al căror caracter cinstit şi a căror neţărmurită iubire au avut atîta influenţă asupra educaţiei ca şi asupra însuşirilor mele fizice.

Tatăl meu, Domenico Garibaldi, născut la Chiavari, era fiu de marinar şi el însuşi om al mării; ochii lui, deschizîndu-se, văzură marea, pe întinsul căreia avea să-şi petreacă aproape toată viaţa. Desigur, era departe de a avea cunoştinţele care sînt apanajul doar al cîtorva oameni aflaţi în situaţia sa şi mai ales al celor din vremea noastră.

---

[1] *André Massena* (1758—1817), mareşal al Franţei, duce de Rivoli şi prinţ de Essling, supranumit de Napoleon „răsfăţatul victoriilor"; s-a ilustrat la Rivoli (1797), la Zürich (1799), la asediul Genovei (1800), la Essling şi Wagram (1809).

Își făcuse educația de navigator nu într-o școală specială, ci pe vasele bunicului meu. Mai tîrziu, comandase un vas propriu și o scosese totdeauna bine la capăt. Averea lui a suferit nenumărate fluctuații, unele fericite, altele nefericite și adesea am auzit spunîndu-se că ar fi putut să ne lase mai bogați decît a făcut-o.

Dar despre asta, prea puțin îmi pasă. Era liber, bietul tata, să-și cheltuiască după cum poftea banii cîștigați cu atîta trudă, iar eu îi sînt recunoscător și pentru bruma de avere pe care mi-a lăsat-o. De altfel, de un lucru nu mă îndoiesc cîtuși de puțin și anume că din toți banii pe care i-a aruncat pe fereastră, cei care i-au alunecat printre degete cu cea mai mare plăcere sînt cei pe care i-a folosit pentru educația mea, cu toate că această educație a fost o grea lovitură pentru starea în care se găsea averea lui.

Să nu se creadă totuși că educația mea a fost cîtuși de puțin aristocratică. Nu, tatăl meu nu m-a pus să învăț nici gimnastica, nici mînuirea armelor, nici călăria. Am învățat gimnastica suindu-mă pe odgoane și dîndu-mi drumul pe frînghii ; scrima, apărîndu-mi capul și încercînd să crăp cît mai bine capetele celorlalți ; iar călăria, luînd pildă de la primii călăreți din lume, adică de la *gauchos*.

Singurul exercițiu din tinerețea mea — și nici pentru acesta n-am avut profesor — a fost înotul. Cînd și cum am învățat să înot, nu-mi amintesc ; mi se pare că am știut dintotdeauna, și că m-am născut amfibie. Astfel, deși nu sînt prea dispus să-mi aduc osanale, lucru de altfel pe care-l știu toți cei ce mă cunosc, voi spune doar, fără să cred că asta constituie o laudă, că sînt unul

din cei mai strașnici înotători care există. Nu trebuie deci să mi se atribuie nici un merit, știută fiind încrederea pe care o am în mine, pentru faptul că n-am șovăit niciodată să mă arunc în apă pentru a salva viața vreunuia dintre semenii mei.

De altfel, dacă tatăl meu nu m-a pus să învăț toate aceste exerciții, asta a fost mai mult din vina timpurilor decît dintr-a sa. În acea tristă epocă, preoții erau stăpînii absoluți ai Piemontului și sforțările lor continue, munca lor asiduă tindeau mai degrabă să facă din tineri călugări inutili și leneși decît cetățeni în stare să slujească nefericita noastră țară. Pe lîngă aceasta, dragostea adîncă pe care ne-o purta bietul meu tată, îl făcea să se teamă pînă și de umbra oricărui studiu ce-ar fi putut să devină, mai tîrziu, o primejdie pentru noi.

Cît despre mama mea, Rosa Ragiundo, o declar cu mîndrie, era modelul femeilor. Desigur, orice fiu trebuie să spună despre mama lui ceea ce spun eu despre a mea ; dar nimeni n-o va spune cu mai multă convingere decît mine.

Una din amărăciunile vieții mele, și nu cea mai mică, a fost și va fi aceea de a nu fi putut s-o fac fericită ; ci, dimpotrivă, de a-i fi întristat și îndurerat ultimele zile ale existenței ! Numai singur Dumnezeu poate să știe neliniștile pe care i le-a pricinuit viața mea aventuroasă, căci numai El singur cunoaște nemărginita dragoste pe care mama o simțea pentru mine. Dacă există vreun sentiment bun în sufletul meu o mărturisesc cu glas tare că de la ea îl am. Caracterul ei de înger nu putea să nu-și afle răsfrîngerea lui în mine. Oare

nu milei sale faţă de nefericire, compasiunii sale faţă de suferinţe, îi datorez eu marea mea dragoste, ba voi spune chiar, adînca mea caritate faţă de patrie, caritate ce mi-a atras afecţiunea şi simpatia nefericiţilor mei concetăţeni ? Sigur că nu sînt superstiţios ; totuşi, voi afirma că în cele mai grele împrejurări din viaţa mea, cînd Oceanul urla sub carenă şi lîngă pereţii vasului meu pe care îl ridica în sus ca pe un pai, cînd ghiulelele îmi şuierau pe la urechi ca vîntul în furtună, cînd gloanţele cădeau în jurul meu ca o grindină, o vedeam tot timpul îngenunchiată, cufundată în rugăciunea ei, prosternată la picioarele Atotputernicului şi ceea ce-mi dădea curajul de care ceilalţi se mirau uneori, era convingerea că nu mi se putea întîmpla nici o nenorocire atîta vreme cît o femeie atît de sfîntă, un asemenea înger se ruga pentru mine.

II

Primii mei ani

Mi-am petrecut primii ani ai copilăriei cum şi-i petrec toţi copiii, cînd rîzînd şi cînd plîngînd, mai atras spre plăcerile vîrstei decît spre muncă, spre distracţie decît spre studiu, astfel încît n-am profitat, cum ar fi trebuit s-o fac dacă aş fi fost mai înţelept, de sacrificiile pe care părinţii mei le făceau pentru mine. Nimic extraordinar nu mi s-a întîmplat în copilărie.

Am avut o inimă mărinimoasă. Era un dar al Domnului şi al mamei mele şi avînturile acestei inimi bune le-am satisfăcut întotdeauna cu voluptate. Îmi era tare milă de tot ce era mic, slab şi în suferinţă. Mila mergea pînă şi faţă de animale sau mai degrabă începea cu animalele. Îmi amintesc că într-o zi am găsit un greieraş şi l-am dus în camera mea ; acolo, jucîndu-mă cu el şi atingîndu-l cu acea neîndemînare sau, mai bine zis, cu acea brutalitate caracteristică copilăriei, i-am smuls un picior ; durerea mi-a fost atît de mare, încît am stat mai multe ore închis în cameră, plîngînd amarnic.

Altădată, mergînd la vînătoare cu unul din verii mei, în ţinutul Var, m-am oprit pe marginea unui şanţ adînc unde spălătoresele obişnuiau să-şi spele rufele şi unde şi le spăla şi o biată femeie pe-ale ei. Nu ştiu cum se făcu de căzu în apă. Aşa mic cum eram — n-aveam decît opt ani — m-am aruncat după ea şi am salvat-o. Povestesc asta pentru a arăta cît de firesc era în mine acest sentiment care mă face să săr în ajutorul semenului meu şi cît de mic e meritul ce-l am, supunîndu-mă acestui îndemn.

Dintre profesorii pe care i-am avut în această perioadă a vieţii mele, le păstrez o deosebită recunoştinţă părintelui Giovanni şi domnului Arena.

De la primul, am profitat puţin, fiind gata să mă joc şi să hoinăresc, cum am mai spus-o, mai degrabă decît să studiez. Am, mai ales, remuşcarea că n-am învăţat engleza aşa cum aş fi putut s-o fac, remuşcare ce s-a redeşteptat în mine în toate împrejurările — şi aceste împrejurări au fost dese — cînd m-am aflat printre englezi. Pe lîngă aceasta, părintele Giovanni fiind de-al casei şi întru-

cîtva din familie, lecţiile mele sufereau de pe urma prea marei familiarităţi pe care mi-o luasem faţă de el. Celui de al doilea, un excelent profesor, îi datorez mai ales o veşnică recunoştinţă pentru a mă fi iniţiat în limba mea maternă printr-o lectură constantă a istoriei romane.

Greşeala de a nu instrui copiii în limba şi cu privire la evenimentele patriei este săvîrşită în mod frecvent în Italia şi mai ales la Nisa, unde vecinătatea Franţei influenţează asupra educaţiei. Aşadar, acestei prime lecturi a istoriei noastre şi tenacităţii de care a dat dovadă fratele meu mai mare, Angelo, recomandîndu-mi atît studiul ei cît şi pe cel al frumoasei noastre limbi, îi datorez puţinul pe care am ajuns să-l dobîndesc în ştiinţa istoriei şi în uşurinţa de a mă exprima în vorbire.

Voi termina această primă perioadă a vieţii mele prin povestirea unui fapt care, deşi de mică importanţă, poate da o idee despre preferinţa mea către viaţa aventuroasă.

Obosit de şcoală şi suferind din pricina existenţei mele sedentare, le-am propus într-o zi cîtorva din tovarăşii mei să fugim la Genova. Zis şi făcut. Am luat o barcă de vînătoare şi iată-ne plutind spre Orient. Ne şi aflam în dreptul Monaco-ului cînd un corsar [1], trimis de minunatul meu tată, ne captură şi ne readuse, acoperiţi de ruşine, la respectivele noastre case. Un preot care ne văzuse, ne denunţase : de aici vine, probabil, puţina mea simpatie faţă de preoţi.

Tovarăşii mei de aventură erau, mi-aduc aminte, Cesare Parodi, Rafaello de Andreis şi Celestino Bermond.

---

[1] Navă însărcinată cu supravegherea coastelor şi înarmată, conform dispoziţiilor autorităţilor portuare.

III

Primele mele călătorii

„O, primăvară, tinereţe a anului ! o, tinereţe, primăvară a vieţii !“ a spus Metastasio ; eu voi adăuga : Cum se înfrumuseţează totul sub soarele tinereţii şi al primăverii !

Luminată de acest soare fermecat, mi-ai apărut tu, o, frumoasă „Costanza“, prima corabie cu care am brăzdat marea. Pereţii tăi trainici, catargele înalte şi uşoare, puntea spaţioasă, totul, pînă şi bustul de femeie ce se afla la prora, va rămîne săpat pe veci în memoria mea, cu dălţiţa de neşters a tinerei mele imaginaţii. Cu cîtă graţie se aplecau pe vîslele lor matelotii tăi, adevăraţi reprezentanţi ai cutezătorilor noştri liguri, o, frumoasă şi scumpă „Costanza“ ! Cu ce bucurie mă aplecam peste balcon, ca să le ascult cîntecele populare şi corurile lor armonioase ! Cîntau cîntece de dragoste ; nimeni nu-i învăţa altceva pe atunci ; oricît de neînsemnate ar fi fost, ele mă înduioşau, mă îmbătau. Ah ! dacă aceste cîntece ar fi fost pentru patrie, ele m-ar fi exaltat, m-ar fi înnebunit ! Dar cine oare să le spună pe atunci că există o Italie ? Cine oare să-i înveţe că aveam o patrie de răzbunat şi de eliberat ? Nu, nu ! Noi am fost crescuţi şi ne-am făcut mari ca unii evrei, în credinţa că viaţa nu avea decît un scop : să faci avere.

Şi în acest timp, cînd priveam bucuros, din stradă, vasul pe care aveam să mă îmbarc, mama îmi pregătea plîngînd zestrea mea de călătorie.

Dar chemarea mea era de a cutreiera mările ;

tatăl meu se împotrivise din răsputeri. Dorința acestui om admirabil ar fi fost să urmez o carieră liniștită și lipsită de primejdii, să mă fac preot, avocat sau medic; dar dîrzenia mea fu mai tare; dragostea lui se plecă în fața încăpățînării mele tinerești încît m-am îmbarcat pe brigantina [1] „Costanza“, căpitan fiind Angelo Pesante, cel mai îndrăzneț lup de mare pe care l-am cunoscut vreodată. Dacă marina noastră s-ar fi dezvoltat așa cum se putea spera, căpitanul Pesante ar fi fost îndreptățit să comande unul din primele vase de război și nimeni n-ar fi fost un căpitan mai de nădejde decît el. Pesante n-a comandat niciodată o flotă; dar, ca să mă întorc la el, va crea curînd una, de la bărci pînă la vasele cu trei punți, dacă i se va încredința vreodată această misiune și mă pun chezaș că patria nu va dobîndi decît folos și glorie din asta.

Prima mea călătorie am făcut-o la Odesa; aceste călătorii au devenit de atunci atît de obișnuite și de ușoare, încît e de prisos să le mai povestesc.

A doua călătorie a fost la Roma, dar de data aceasta cu tatăl meu; fusese atît de neliniștit în timpul primei mele absențe încît hotărîse, deoarece țineam cu tot dinadinsul să călătoresc, să fac acest lucru împreună cu el.

Ne îmbarcarăm pe propria sa corabie, „La Santa Reparata“.

La Roma! Ce bucurie să mergi la Roma! Am arătat în ce fel, datorită sfaturilor fratelui meu și grijii bunului meu profesor, studiile mi se îndreptau tocmai în această direcție. Roma! Nu era oare pentru mine, înflăcărat adept al antichității, capitala lumii? Regina detronată! Dar rămîneau ruinele ei imense, uriașe, sublime, în care sălășluiește, spectru luminos, amintirea a tot ce a fost mare în trecut.

Nu era numai capitala lumii, dar și leagănul acestei religii sfinte care a sfărîmat lanțurile sclavilor, a înnobilat umanitatea pînă atunci călcată în picioare; a acestei religii ai cărei primi, adevărați apostoli, au fost învățătorii națiunilor, eliberatorii popoarelor, dar ai căror urmași degenerați, bastarzi, traficanți, adevărate flageluri ale Italiei, și-au vîndut maica, pe maica noastră, a tuturora, străinului; nu! nu! Roma pe care o vedeam în tinerețea mea nu era numai Roma trecutului, era de asemenea Roma viitorului, purtînd în sînul ei ideea regeneratoare a unui popor urmărit de pizma tuturor puterilor, fiindcă s-a născut mare, fiindcă a pășit în fruntea națiunilor, călăuzite de el spre civilizație.

Roma! Ah! cînd mă gîndeam la nefericirea ei, la înjosirea ei, la martiriul ei, îmi devenea sfîntă și scumpă mai presus de orice pe lume. O iubeam din toate puterile sufletului meu, nu numai în luptele superbe ale măreției ei, de-a lungul atîtor secole, dar și în cele mai mici evenimente pe care le stringeam în inima mea ca pe un prețios tezaur.

Și departe de a scădea, dragostea mea pentru Roma a sporit prin depărtarea de ea și prin exil. Adesea, foarte adesea, dincolo de mări, la trei mii de leghe de ea, îi ceream Atotputernicului s-o revăd. În sfîrșit, Roma era pentru mine Italia, pentru că eu nu concep Italia decît reunită în mădularele ei risipite, Roma fiind pentru mine singurul și unicul simbol al unității italiene.

[1] Corabie ușoară cu două catarge.

IV

Inițierea mea

Cîtva timp am făcut cabotaj [1] cu tatăl meu ; apoi m-am dus la Cagliari pe brigantina „Enea“, căpitan fiind Giuseppe Gervino.

În timpul acestei călătorii, am fost martorul unei groaznice nenorociri, care avea să lase în viața mea o amintire de neșters. Revenind de la Cagliari, ne-am aflat la un moment dat, prin dreptul capului Nole, în tovărășia cîtorva vase, printre care se afla și o fermecătoare felucă [2] catalană. După două sau trei zile de timp frumos, am simțit cîteva pale de vînt pe care marinarii noștri l-au numit „libianul“ pentru că, mai înainte de a ajunge pe Mediterană, el trece peste deșertul Libiei. Sub bătaia lui, marea începu să se umfle și în curînd se porni cu atîta furie, încît ne impinse cu forța spre Vado. Feluca despre care am vorbit la început, se comportă admirabil, și nu șovăi să spun că oricare dintre noi, prevăzînd cum va fi vremea după modul în care se prezenta acum, ar fi preferat să se afle pe puntea acelei feluce, decît pe a lui. Dar bietul vas era destinat să ne ofere curînd un foarte dureros spectacol ; un val teribil îl clătină și nu mai văzurăm pe puntea lui decît cîțiva nenorociți întinzînd mîinile spre noi și care peste puțin timp fură luați de un val și mai cumplit decît primul. Catastrofa se producea în dreapta vasului nostru, dar ne era cu neputință să-i ajutăm pe nefericiții naufragiați.

[1] Navigație de-a lungul coastelor.
[2] Vas mic, lung și îngust, cu pînze și vîsle.

Celelalte bărci care ne urmau se găsiră în aceeași imposibilitate. Nouă membri ai unei singure familii pieriră în acest jalnic fel, chiar sub ochii noștri. Căzură lacrimi pînă și din ochii cei mai duri, dar curînd fură uscate de grija propriei noastre primejdii. Dar, ca și cum puterile răului ar fi fost domolite prin aceste jertfe omenești, celelalte bărci sosiră fără vreun accident la Vado.

De la Vado am plecat la Genova și de la Genova, m-am întors la Nisa.

Atunci am început un șir de călătorii în răsărit, în cursul cărora am fost prinși și jefuiți în trei rînduri de pirați. Lucrul se întîmplă de două ori în timpul unei singure călătorii, ceea ce îi înfurie pe pirații următori, întrucît aceștia nu mai găsiră nimic ce să ne ia. Cu prilejul acestor atacuri am început și eu să mă familiarizez cu primejdia și să bag de seamă că, fără să fiu Nelson, slavă Domnului ! puteam, ca și el, să mă întreb totuși : „Ce înseamnă frica ?“

În timpul uneia din aceste călătorii pe brigantina „La Cortese“, căpitan Barlasemera, am căzut bolnav la Constantinopol. Vasul fu silit să ridice pînzele și boala mea prelungindu-se mai mult decît credeam, m-am aflat foarte strîmtorat în privința banilor. În orice împrejurare nenorocită m-ași fi aflat, de orice primejdie aș fi fost amenințat, întotdeauna m-am sinchisit prea puțin de nenorocirea mea, căci mereu am avut norocul să întîlnesc cîte un suflet milos care să aibă grijă de soarta mea.

Printre aceste suflete milostive, se numără unul pe care n-am să-l uit niciodată : este vorba de doamna Louise Sauvaigo, de la Nisa, o ființă bună care m-a convins că două din cele mai desăvîrșite

femei din lume erau mama mea și ea. Ea reprezenta fericirea soțului ei, un om excelent și făcea, cu o admirabilă inteligență, toată educația micii sale familii.

Cu ce prilej am vorbit despre ea aici ? N-aș putea spune. Ba da, știu : pentru că, întrucît scriu dintr-o nevoie a inimii, ea îmi dictează ceea ce aștern acuma pe hîrtie.

Războiul izbucnit atunci între turci și ruși m-a silit să-mi prelungesc șederea în capitala imperiului otoman. În acea perioadă și într-o vreme cînd nu știam cum aveam să trăiesc de pe o zi pe alta am intrat ca preceptor în casa văduvei Timoni. Slujba îmi fusese încredințată în urma recomandării domnului Diego, doctor în medicină, căruia îi mulțumesc aici pentru serviciul pe care mi l-a făcut. Am rămas în această slujbă mai multe luni, după care am reînceput să navighez, îmbarcîndu-mă pe brigantina „Notre-Dame de Grâce", căpitan Casabona.

Acesta a fost primul vas pe care l-am comandat în calitate de căpitan.

N-o să stărui asupra celorlalte călătorii ale mele, voi spune numai că, mereu chinuit de un adînc simțămînt patriotic, în nici o împrejurare a vieții mele n-am încetat să cer, fie de la oameni, fie de la evenimente, fie chiar de la cărți, să mă inițieze în misterele renașterii Italiei ; dar pînă la vîrsta de douăzeci și patru de ani, această căutare fu zadarnică și eu m-am trudit în van.

În sfîrșit, într-o călătorie la Taganrog, aflai pe puntea mea un patriot italian care cel dintîi îmi dădu cîteva noțiuni despre felul cum se desfășurau lucrurile în Italia.

Era o lumină îndreptată spre nefericita noastră țară.

O declar sus și tare. Cristofor Columb n-a fost mai fericit, cînd, pierdut în mijlocul Atlanticului, amenințat de tovarășii săi, cărora el le mai ceruse trei zile de răgaz, auzi, spre sfîrșitul celei de a treia zi, strigîndu-se : „Pămînt", decît am fost eu, auzind pronunțîndu-se cuvîntul *patrie*, și văzînd aprinzîndu-se în zare primul far, de către revoluția franceză de la 1830.

Existau deci oameni care să se preocupe de redeșteptarea Italiei.

O altă călătorie am făcut-o la bordul „Clorindei", un vas ce transporta la Constantinopol un grup de saint-simonieni [1], conduși de Émile Barrault.

Auzisem vorbindu-se puțin despre secta saint-simonistă, știam doar că acești oameni erau apostolii persecutați ai unei noi religii. Mă apropiai de șeful lor și mă prezentai ca patriot italian.

Atunci, în acele nopți transparente ale Orientului, care, așa cum spune Chateaubriand, nu sînt beznă, ci doar absența zilei, sub un cer spuzit de stele, pe o mare a cărei briză puternică pare plină de aspirații generoase, am discutat, nu numai restrînsele chestiuni de naționalitate la care pînă atunci se limitase patriotismul meu — chestiuni

[1] Doctrină preconizată de socialistul utopic francez *Claude-Henri Saint-Simon* (1760—1825) ; în cadrul viitoarelor orînduiri sociale — susținea el — rolul predominant trebuia să revină științei și industriei, savanților și tehnicienilor. Societatea trebuia să asigure tuturor dreptul la muncă, fiecare muncind după capacitățile sale. Saint-Simon — limitat în vederile sale — înțelegea să-și construiască socialismul utopic pe principiul împăcării claselor.

privitoare la Italia, discuţii de la provincie la provincie — dar şi marea chestiune a umanităţii.

Mai întîi apostolul îmi dovedi că omul care îşi apără patria sau care atacă patria celorlalţi, nu-i decît un soldat cucernic în prima ipoteză — nedrept în a doua ; apoi că omul care, devenind cosmopolit, adoptă cea de a doua sa patrie şi merge să-şi ofere spada şi sîngele unui întreg popor care luptă împotriva tiraniei, este mai mult decît un soldat : este un erou.

În spiritul meu se făcu atunci o stranie lumină la a cărei limpezime n-am mai văzut într-o corabie doar vehiculul folosit spre a schimba produsele unei ţări cu cele ale alteia, ci trimisul înaripat care duce cuvîntul Domnului şi spada arhanghelului. Plecasem lacom de emoţii, curios să cunosc lucruri noi şi mă întrebam acuma dacă această vocaţie irezistibilă pe care o crezusem la început doar aceea a unui căpitan de cursă lungă, n-avea pentru mine şi zări încă nebănuite.

V

Evenimentele de la San-Giuliano

Vasul pe care m-am întors de astă-dată din Orient avea ca destinaţie portul Marsilia.

Sosind la Marsilia am aflat despre revoluţia neizbutită din Piemont şi despre execuţiile, prin împuşcare, de la Chambéry, Alessandria şi Genova. La Marsilia m-am apropiat de un anume Cové. Cové m-a dus la Mazzini.

Eram departe de a bănui pe atunci marea comunitate de principii care mă va uni într-o zi cu acesta din urmă. Nimeni nu-l cunoştea încă pe tenacele, încăpăţînatul gînditor, căruia noua Italie îi datorează laborioasa ei regenerare şi pe care nimic nu-l descuraja în opera sfîntă pe care a întreprins-o, nici chiar ingratitudinea.

Nu eu am căderea să exprim o părere despre Mazzini ; dar să-mi fie îngăduit să spun că, după ce i s-a pus pe cap coroana de laur pe care o merită, i se îndeasă acum pe cap o coroană de spini pe care n-o merită.

La prăbuşirea lui Andrea Vocchieri, Mazzini a scos un adevărat strigăt de război. El a scris în *Tînăra Italie :*

„Italieni ! a venit ziua, dacă vrem să rămînem demni de numele nostru, să ne contopim sîngele cu cel al martirilor piemontezi".

În Franţa, în 1833, aceste lucruri nu se strigau fără să fii pedepsit. La cîtva timp după ce-i fusesem prezentat şi-i spusesem că putea să se bizuie pe mine, Mazzini, veşnicul proscris, fusese silit să părăsească Franţa şi să se retragă la Geneva.

Într-adevăr, în acel moment, partidul republican părea cu desăvîrşire nimicit în Franţa. Abia trecuse un an de la acel 5 iunie, cîteva luni după procesul luptătorilor de la mănăstirea Saint-Merri.

Mazzini, acest om cu convingeri pentru care nu existau piedici, alesese acest moment pentru o nouă încercare.

Patrioţii răspunseseră că erau gata, dar ei cereau un şef. Se gîndiră la Ramorino, încă strălucitor în urma luptelor sale din Polonia. Mazzini nu aprobă această alegere ; spiritul lui activ şi

totodată profund îl prevenea împotriva prestigiului oamenilor mari; dar majoritatea îl voia pe Ramorino; Mazzini cedă.

Chemat la Geneva, Ramorino acceptă comanda expediției. La prima conferință cu Mazzini, se conveni ca două coloane republicane să se îndrepte spre Piemont, una prin Savoia, cealaltă prin Geneva.

Ramorino primi patruzeci de mii de franci pentru a face față cheltuielilor expediției și plecă întovărășit de un secretar al lui Mazzini care avea misiunea să vegheze asupra generalului[1]. Toate acestea se petreceau în septembrie 1833; expediția trebuia să aibă loc în octombrie.

Dar Ramorino tărăgănă pînă într-atît lucrurile încît nu fu gata decît în ianuarie 1834.

Mazzini, cu toate tergiversările generalului ce luptase în Polonia, se ținuse tare.

În sfîrșit, la 31 ianuarie, Ramorino, somat de Mazzini, se întîlnea cu el la Geneva, cu alți doi generali și cu un aghiotant. Conferința fu tristă și tulburată de sumbre prevestiri. Mazzini propuse să se ocupe militărește satul San-Giuliano, unde se aflau adunați patrioții savoiarzi și republicanii francezi care rămîneau credincioși mișcării.

De aici urma să se înalțe steagul revoluției.

Ramorino consimți la propunerea lui Mazzini. Cele două coloane trebuiau s-o pornească în marș în aceeași zi: una să plece de la Carouge, cealaltă de la Nyon; ultima să traverseze lacul pentru a se uni cu prima pe drumul spre San-Giuliano.

---

[1] Aceste evenimente care se petreceau într-un loc unde nu se afla Garibaldi și care nu sînt redate aici decît ca explicații istorice, sînt luate din lucrarea lui Angelo Brofferio asupra Piemontului (n. ed. fr.).

Ramorino păstră comanda primei coloane; a doua fu încredințată polonezului Grabsky.

Guvernămîntul genevez, temîndu-se să nu se certe pe de o parte cu Franța, pe de alta cu Piemontul, vedea cu ochi răi această mișcare. El vru să se împotrivească plecării de la Carouge a coloanei pe care o comanda Ramorino; dar poporul se împotrivi și autoritățile fură silite să îngăduie coloanei să pornească.

Nu același lucru se întîmplă cu cea care pleca de la Nyon.

Două bărci ridicară pînzele, ducînd una oameni, cealaltă arme. Un vas cu aburi al guvernămîntului, trimis în urmărirea lor, sechestră armele și arestă oamenii.

Ramorino, văzînd că nu sosește coloana ce trebuia să i se alăture, în loc să-și continue marșul spre San-Giuliano, o luă de-a lungul coastelor lacului. Mult timp mărșăluiră fără să știe încotro mergeau: nimeni nu cunoștea planurile generalului; era tare frig, iar drumurile erau desfundate.

În afară de cîțiva polonezi, coloana era alcătuită din voluntari italieni, nerăbdători să lupte, dar obosind ușor din pricina drumului lung și greu.

Drapelul italian străbătea niște biete sate; nici un glas prietenos nu-l saluta; nu întîlneau pe drum decît oameni curioși sau indiferenți.

Obosit de lungile lui lucrări, Mazzini, care își lăsase pana pentru pușcă, urma coloana; mistuit de o febră arzătoare, pe jumătate mort de oboseală, se tîra pe drumul greu, cu durerea înscrisă pe față. Îl întrebase de mai multe ori pe Ramorino care îi erau intențiile și ce cale urma. Dar de fiecare dată răspunsurile generalului nu-l satisfăcuseră.

Ajunseră la Carrà și se opriră aici pentru a-și petrece noaptea; Mazzini și Ramorino stăteau amîndoi în aceeași cameră.

Ramorino se afla lîngă foc, înfășurat în mantaua lui; Mazzini își pironi asupră-i o privire sumbră și bănuitoare. Deodată vocea lui sonoră, devenită și mai vibrantă din cauza febrei, zise:

— Nu urmînd acest drum îl vom întîlni pe dușman. Trebuie să mergem acolo unde avem de dovedit curajul nostru. Dacă victoria este cu neputință, cel puțin să dovedim Italiei că știm să murim.

— Timpul și prilejul nu ne vor lipsi niciodată, spre a înfrunta riscuri inutile, răspunse generalul, și aș considera drept o crimă să expun în zadar floarea tinerimii italiene.

— Nu există religie fără martiri, replică Mazzini; să o întemeiem pe a noastră, fie chiar cu prețul sîngelui nostru.

Abia rosti Mazzini aceste cuvinte, că se și auzi zgomotul împușcăturilor.

Ramorino sări în picioare, Mazzini apucă o carabină, mulțumind lui Dumnezeu că, în sfîrșit, le ajutase să întîlnească dușmanul.

Dar aceasta era ultima sforțare a energiei sale: febra îl mistuia; tovarășii săi care alergau în noapte, i se păreau niște fantome; tîmplele îi zvîcneau; pămîntul îi fugi de sub picioare; căzu leșinat.

Cînd își veni în fire, se afla în Elveția, unde cu mare greutate îl aduseseră tovarășii lui; salvele de armă de la Carrà fuseseră o falsă alarmă.

Ramorino declară atunci că totul era pierdut, refuză să meargă mai departe și ordonă retragerea.

În acest timp, o coloană de o sută de oameni, din care făcea parte un oarecare număr de republicani francezi, pleca de la Grenoble și trecea frontierele Savoiei.

Dar prefectul francez preveni autoritățile sarde; republicanii fură atacați noaptea, pe neașteptate, în apropiere de peșterile Échelles și împrăștiați după o luptă de un ceas.

În această luptă, soldații sarzi luară doi prizonieri: pe Angelo Volontieri și pe Joseph Borrel. Conduși dinadins la Chambéry și condamnați la moarte, ei fură împușcați pe același pămînt pe care aburea încă sîngele lui Enrico Tolla.

Și astfel luă sfîrșit această nenorocită expediție care fu numită în Franța încăierarea de la San-Giuliano.

VI

Dumnezeul oamenilor buni

Mi se dăduse în sfîrșit sarcina pe care trebuia s-o îndeplinesc în mișcarea ce urma să aibă loc și-o primisem fără s-o mai discut.

Intrasem în serviciul statului ca matelot de primă clasă, pe fregata[1] „Eurydice". Dar misiunea mea era de a face acolo prozeliți pentru Revoluție și mă achitasem de ea cît putusem mai bine.

[1] Tip vechi de navă de război, înarmată ușor și folosită mai ales în operațiunile de recunoaștere.

În cazul în care mişcarea izbutea, eu şi tovarăşii mei trebuia să punem stăpînire pe fregată şi s-o ţinem la dispoziţia republicanilor.

Numai că eu nu voisem, în înflăcărarea pe care o simţeam, să iau parte la această faptă. Auzisem că avea să izbucnească o mişcare la Genova şi că, în această mişcare, aveau să pună stăpînire pe cazarma jandarmilor situată în piaţa Sarzana. Am lăsat în seama tovarăşilor mei grija de a pune stăpînire pe vas şi în ceasul în care trebuia să izbucnească mişcarea la Genova, am coborît o barcă pe mare şi am acostat la vamă. De acolo, din două salturi, am fost în piaţa Sarzana, unde, cum am mai spus, era situată cazarma.

Am aşteptat acolo aproape o oră ; dar nu avu loc nici o adunare.

Curînd se răspîndi zvonul că planul dăduse greş şi că republicanii fugiseră.

Se mai spunea că se făcuseră şi arestări.

Cum nu mă angajasem în marina sardă decît pentru a sluji mişcarea republicană ce se pregătea, am socotit inutil să mă mai întorc pe bordul „Eurydicei" şi m-am gîndit la fugă.

În momentul cînd îmi făceam aceste planuri, nişte trupe prevenite, fără îndoială, de proiectul republicanilor de a pune stăpînire pe cazarma jandarmilor, începură să împresoare piaţa. Am înţeles că nu mai era timp de pierdut. M-am refugiat la o fructăreasă şi i-am mărturisit situaţia în care mă aflam. Admirabila femeie nu şovăi ; mă ascunse în camera din fundul prăvăliei, îmi făcu rost de haine ţărăneşti, şi seara către orele opt, mergînd ca şi cum m-aş fi dus la plimbare, am ieşit din Genova prin poarta Lanternei, începînd astfel această viaţă de exil, de luptă şi de pri-

goană, pe care, după toate probabilităţile, n-am străbătut-o încă pînă la capăt.

Era în 5 februarie 1834.

Fără a urma vreun drum anumit, m-am îndreptat spre munte.

Aveam o mulţime de grădini de traversat, o mulţime de ziduri de sărit. Din fericire, eram obişnuit cu acest fel de exerciţii, şi, după o oră de gimnastică, mă şi aflam dincolo de ultima grădină, de partea cealaltă a ultimului zid.

Conducîndu-mă după constelaţia Casiopeii, am ajuns pe înălţimile de la Sestri. După zece zile, sau mai bine zis după zece nopţi, am sosit la Nisa, unde m-am dus glonţ la casa mătuşii mele, în piaţa Victoriei, dorind s-o prevină pe mama, ca să n-o sperii prea tare.

Acolo, m-am odihnit o zi, şi, în noaptea următoare, am pornit-o iar la drum, întovărăşit de doi prieteni, Joseph Janu şi Ange Gustavini.

Ajunşi la Var, îl găsirăm umflat de ploi ; dar, pentru un înotător ca mine, asta nu era o piedică. Îl traversai jumătate în picioare şi jumătate înot. Cei doi prieteni ai mei rămăseseră de cealaltă parte a fluviului. Le făcui un semn de adio. Eram scăpat, sau aproape scăpat, după cum se va vedea.

Cu această credinţă, m-am îndreptat fără şovăire spre un corp de gardă al vameşilor. Le-am spus cine eram şi pentru ce părăsisem Genova. Vameşii declarară că eram prizonierul lor pînă la un nou ordin, şi că acest ordin aveau să-l ceară de la Paris.

Gîndindu-mă că o să găsesc în curînd vreun prilej să scap, n-am opus nici o rezistenţă. M-am

lăsat condus la Grasse și de la Grasse la Draguignan.

La Draguignan am fost băgat într-o cameră de la primul etaj, a cărei fereastră deschisă dădea într-o grădină.

M-am apropiat de fereastră ca și cum aș fi cercetat priveliștea ; de la fereastră pînă la pămînt nu erau decît vreo cincisprezece picioare. Am sărit și în timp ce vameșii, mai puțin sprinteni sau ținînd mai mult la picioarele lor decît mine, făceau un mare ocol pe scară, eu am ajuns pe potecă, iar de pe potecă am pornit-o spre munte.

Nu cunoșteam drumul ; dar eram marinar. Dacă nu aveam pămîntul, îmi rămînea cerul, această mare carte în care eram obișnuit să-mi citesc drumul. Călăuzindu-mă după stele, m-am îndreptat spre Marsilia.

A doua zi seara, am ajuns într-un sat al cărui nume nu l-am știut niciodată, avînd altceva mai bun de făcut decît să mă interesez despre asta.

Am intrat într-un han. Un bărbat tînăr și o femeie tînără se încălzeau lîngă masa pregătită pentru cină.

Cerui ceva de mîncare, nu pusesem nimic în gură din ajun. Cina era bună, vinul de regiune plăcut, focul aprins. Am încercat unul din acele momente de bună dispoziție care te cuprinde după ce ai scăpat dintr-o primejdie și cînd crezi că nu mai ai a te teme de nimic. Gazda mă felicită pentru strașnica mea poftă de mîncare și pentru chipul meu vesel.

I-am spus că nu-i nimic de mirare în pofta mea de mîncare, căci nu mîncasem de optsprezece ore. Cît despre chipul meu vesel, explicația era la fel

de simplă : în țara mea, scăpasem probabil de moarte, în Franța de închisoare.

Vorbind atîta, nu mai puteam să țin secret restul. Gazda mea părea o fire atît de deschisă, nevasta părea atît de bună, încît le-am povestit totul.

Atunci, spre marea mea surprindere, am văzut chipul gazdei întunecîndu-se.

— Ei bine, ce aveți ? îl întrebai.

— După mărturisirea pe care mi-ați făcut-o, mă văd silit, cu conștiința împăcată, să vă arestez, îmi răspunse el.

Am început să rîd, nevrînd să am aerul că iau în serios cele spuse. De altfel, în situația de unul contra unul, nu exista om pe lume de care să-mi fie frică.

— Bine ! am zis. Să mă arestați ; o să aveți tot timpul să mă arestați la desert. Lăsați-mă să-mi sfîrșesc cina ; chiar dacă vă plătesc dublu, tot mai mi-e foame.

Și continuai să mănînc fără să mă arăt cîtuși de puțin neliniștit.

Dar curînd am băgat de seamă că, dacă gazda mea ar fi avut nevoie de cineva pentru a-și îndeplini proiectul pe care și-l exprimase, n-ar fi fost lipsit de ajutor.

Hanul său era locul de întîlnire al tineretului satului ; în fiecare seară, veneau aici flăcăi ca să bea, să fumeze, să afle noutăți, să discute politică.

Obișnuita societate se adună încet-încet, și în curînd se aflară în han vreo zece tineri care jucau cărți.

Gazda nu mai aduse vorba despre arestarea mea, dar totuși nu mă slăbea din ochi.

Este adevărat că, întrucît nu aveam nici cel mai mic pachet cu mine, îmbrăcămintea mea nu putea să acopere consumaţia.

Aveam ceva bani în buzunar şi-i făcui să sune ; zornăitul lor păru să-l liniştească întrucîtva pe hangiu.

Am ales momentul cînd unul dintre băutori tocmai sfîrşise, în mijlocul strigătelor de bravo, un cîntec ce se bucurase din plin de succes şi, cu un pahar în mînă, am zis :

— E rîndul meu.

Şi am început să intonez *Dumnezeul oamenilor buni.*

Dacă n-aş fi avut altă vocaţie, aş fi putut să mă fac cîntăreţ ; am o voce de tenor care, dacă ar fi fost cultivată, ar fi putut să dobîndească o anumită intensitate.

Versurile lui Béranger, francheţa cu care erau cîntate, fraternitatea refrenului, popularitatea poetului cucerirä toată asistenţa.

Mă puseră să repet două, trei cuplete, fui îmbrăţişat la ultimul cuplet şi strigară : „Trăiască Béranger ! Trăiască Franţa ! Trăiască Italia !"

După un atare succes nu mai putea fi vorba să fiu arestat ; gazda mea nu mai sufla un cuvînt, astfel încît n-am ştiut niciodată dacă vorbise serios sau făcuse doar o glumă.

Am petrecut noaptea cîntînd, jucînd, bînd ; apoi a doua zi, dis-de-dimineaţă, întreaga ceată veselă se oferi să mă conducă, cinste pe care bineînţeles că o primii ; nu ne-am despărţit decît după şase mile de drum.

Desigur, Béranger a murit fără să ştie ce mare serviciu mi-a făcut.

VII

Intru în serviciul republicii Rio-Grande

Am sosit la Marsilia fără accident, la douăzeci de zile după ce părăsisem Genova.

Mă înşel — mi se întîmplase un accident pe care l-am citit în *Le peuple souverain.*

Fusesem condamnat la moarte. Era pentru prima oară că aveam cinstea să-mi văd numele tipărit într-un ziar.

Deoarece din clipa aceea era primejdios să-mi mai păstrez numele, l-am schimbat cu acela de Pane.

Am rămas cîteva luni fără ocupaţie la Marsilia, folosindu-mă de ospitalitatea pe care mi-o dădea unul din prietenii mei, cu numele de Joseph Paris.

În sfîrşit, am izbutit să intru ca secund pe bordul vasului „L'Union", căpitan Gaza.

Duminica următoare, aflîndu-mă către orele cinci seara la fereastra din spate, împreună cu căpitanul, urmăream cu privirea, pe sub cheiul Sainte-Anne, un elev în vacanţă, care se distra sărind dintr-o barcă într-alta, cînd deodată îi alunecă piciorul. Scoase un ţipăt şi căzu în mare.

Eram îmbrăcat de sărbătoare ; dar la vederea accidentului, la strigătele copilului, văzîndu-l dispărînd, mă aruncai, îmbrăcat şi încălţat cum eram, în rada portului. De două ori mă cufundai în zadar ; a treia oară, am avut norocul să-l apuc pe elev de subţioară şi să-l readuc la suprafaţă.

O dată acolo, nu-mi fu greu să-l împing pînă pe chei ; o imensă mulţime se şi strînsese acolo şi mă primi cu aplauze şi strigăte de bravo. Băiatul era un tînăr de paisprezece ani, care se numea Joseph

Rambaud. Lacrimile de bucurie şi binecuvîntările mamei lui mă răsplătiră din plin pentru baia pe care o făcusem. Deoarece eu i-am salvat viaţa sub numele de Joseph Pane, este probabil că dacă mai trăieşte, n-a ştiut niciodată adevăratul nume al celui care l-a salvat.

La bordul vasului „L'Union", am întreprins a treia mea călătorie la Odesa; apoi, la întoarcere, m-am îmbarcat pe o fregată a beiului din Tunis. Am părăsit-o în portul La Goulette şi m-am întors cu un bric turcesc, iar la întoarcere, am găsit Marsilia aproape în aceeaşi stare în care a văzut-o domnul de Belzunce, pe timpul ciumei negre din 1720.

Oraşul se afla în plină recrudescenţă a holerei. Toată lumea, în afară de medici şi surori de caritate, fugise din Marsilia. Fiecare era la casa lui de la ţară; oraşul avea înfăţişarea unui vast cimitir.

Medicii cereau *„benevoli"*. Se ştie că acesta este numele ce se dă în spitale ajutoarelor de bună voie.

M-am oferit, împreună cu un cetăţean din Triest, care se reîntorcea împreună cu mine de la Tunis. Ne stabilirăm definitiv la hotel şi ne împărţirăm gărzile.

Serviciul dură cincisprezece zile.

După trecerea acestui răstimp, deoarece ciuma slăbise în intensitate şi eu găsisem un prilej să mă angajez şi, deci, să văd ţări noi, m-am tocmit ca secund pe bordul bricului[1] „Le Nautonnier" din Nantes, gata de plecare spre Rio-de-Janeiro, căpitan fiind Beauregard.

[1] Corabie mare cu două catarge, cu pînze patrate şi uneori cu motor.

Mulţi dintre prietenii mei mi-au spus că eram, înainte de orice, un poet.

Dacă nu eşti poet decît cu condiţia de a făuri *Iliada* sau *Divina Comedie*, *Meditaţiile* lui Lamartine sau *Orientalele* lui Victor Hugo, atunci eu nu pot fi poet; dar dacă eşti poet fiindcă-ţi petreci ceasurile cătînd în apele azurii şi adînci misterele vegetaţiei submarine; dacă eşti poet fiindcă rămîi în extaz dinaintea golfului de la Rio de Janeiro, de la Neapole sau de la Constantinopol; dacă eşti poet fiindcă visezi la dragostea filială, la amintirile din copilărie sau la dragostea din adolescenţă, în mijlocul gloanţelor şi al ghiulelelor, fără să te gîndeşti că visul tău poate să se sfîrşească cu capul spart sau cu un braţ smuls — ei bine, atunci sînt şi eu poet.

Îmi amintesc că într-o zi, în timpul ultimului război[1], deşi zdrobit de oboseală, nedormit de două nopţi, abia coborît de pe calul pe care călărisem două zile în şir, neslăbindu-l o clipă pe feldmareşalul austriac Urban, ca şi pe cei douăsprezece mii de oameni ai lui, cu cei patruzeci de bersalieri ai mei, patruzeci de cavalerişti şi o mie de oameni înarmaţi de bine de rău, suind o mică potecă de cealaltă parte a muntelui Orfano, împreună cu colonelul Turr şi cu cinci sau şase oameni, m-am oprit dintr-o dată, uitînd de oboseală şi de primejdie, ca să ascult o privighetoare cîntînd. Era noapte, cu clar de lună şi o vreme splendidă; pasărea semăna, în vînt, şirul ei de note armonioase şi mi se părea, ascultînd-o pe această mică prietenă a anilor mei de tinereţe, că sim-

[1] Autorul se referă la campania din 1859, cînd trupele franco-piemonteze combăteau armata austriacă, iar Garibaldi comanda corpul de vînători alpini.

ţeam cum picură peste mine o rouă binefăcătoare şi întremătoare. Cei ce mă înconjurau crezură sau că şovăiam asupra drumului de urmat, sau că ascultam vreun zgomot îndepărtat de tun, bubuind, sau de tropot de cai răsunînd pe şosea. Nu, ascultam cîntînd privighetoarea căreia de zece ani poate nu-i mai auzisem viersul şi extazul dură nu numai pînă cînd cei care mă înconjurau îmi repetară de două sau de trei ori : „Generale, uite duşmanul !", ci pînă ce duşmanul, spunînd el însuşi : „Iată-mă !", şi trăgînd asupra noastră, o făcu pe vrăjitoarea nopţii să-şi ia zborul.

Aşadar, cînd, după ce-am mers de-a lungul stîncilor de granit care ascund atît de bine vederii tuturor portul Rio de Janeiro, încît indienii, în limbajul lor expresiv, l-au numit Nelhero hy, adică apă ascunsă ; cînd, după ce-am străbătut trecerea ce duce în micul golf liniştit ca un lac ; cînd, pe marginea occidentală a acestui golf, am văzut înălţîndu-se oraşul dominat de Pão de Açucar [1], imensă stîncă de formă conică ce slujeşte nu de far, ci de jalon navigatorului ; cînd am văzut ridicîndu-se în jurul meu această natură luxuriantă despre care Africa şi Asia nu-mi putuseră da decît o slabă idee, am rămas cu adevărat uluit de priveliştea ce se desfăşura în faţa mea.

O dată intrat în portul oraşului Rio de Janeiro, norocul îmi scoase, fără zăbavă, în cale cel mai rar lucru ce există pe lumea asta : un prieten.

Pe acesta n-a fost nevoie să-l caut, n-am avut nevoie să ne cercetăm spre a ne cunoaşte ; ne-am întîlnit, am schimbat o privire şi totul a fost spus ; după un zîmbet, după o strîngere de mînă, eram, Rosetti şi cu mine, fraţi pe viaţă.

[1] În limba portugheză : căpăţînă de zahăr.

Mai tîrziu voi avea prilejul să spun cine era acest suflet de elită ; şi totuşi eu, prietenul lui, eu, fratele lui, atîta vreme nedespărţit de el, voi muri poate fără să fi avut mîngîierea de a înfige o cruce în acest punct neştiut al pămîntului american unde se odihnesc oasele acestui om generos şi viteaz.

După ce Rossetti şi cu mine am petrecut cîteva luni în trîndăvie — numesc trîndăvie a practica un comerţ pentru care nici unul, nici celălalt nu eram născuţi — întîmplarea făcu să intrăm în relaţie cu Zambecarri, secretarul lui Bento Gonzales, preşedintele republicii Rio-Grande do Sul care se afla în război cu Brazilia. Amîndoi erau prizonieri de război la Santa Cruz, fortăreaţă ce se ridică de partea dreaptă, la intrarea în port şi de unde are loc strigarea vaselor. Zambecarri, care, s-o spunem în treacăt, era fiul faimosului aeronaut dispărut într-o călătorie în Siria şi despre care nu s-a mai auzit vorbindu-se niciodată, îmi făcu cunoştinţă cu preşedintele care îmi dădu scrisori de împuternicire pentru a stăvili expediţiile de piraţi împotriva Braziliei.

După cîtva timp, Bento Gonzales şi Zambecarri scăpară înot şi ajunseră cu bine în Rio-Grande.

VIII

Corsar

Am armat, de război, micul bastiment „Mazzini", cam de vreo treizeci de tone, la bordul căruia făceam cabotajul ; am pornit-o pe mare cu şaisprezece tovarăşi de aventuri. Eram, aşadar, în

sfîrşit, liberi, navigam sub un drapel republican, eram deci corsari !

Cu şaisprezece oameni drept echipaj şi cu o barcă, noi declaram război unui imperiu.

Ieşind din port, am luat-o drept spre insulele Marica, situate la cinci sau şase mile de intrarea în radă, ţinînd-o pe stînga ; armele şi muniţiile le ascunsesem sub carnea afumată cu manioc, singura hrană a negrilor. Mă îndreptai spre cea mai mare din aceste insule care are un loc de ancorare ; am aruncat ancora, am sărit pe pămînt şi m-am urcat pe cel mai înalt loc.

Acolo, mi-am desfăcut larg braţele, cu un sentiment de bună dispoziţie şi de mîndrie, şi am scos un chiot asemenea vulturului ce pluteşte în tăriile văzduhului.

Oceanul îmi aparţinea şi eu intram în posesia imperiului meu. Prilejul nu întîrzie să se arate, pentru a-mi dovedi puterea asupra lui.

În timp ce, întocmai ca o pasăre de mare, stăteam căţărat sus, în observatorul meu, am zărit o goeletă [1] ce naviga sub pavilion brazilian.

Am făcut semn să se pregătească totul pentru a o porni iar pe mare, şi am coborît pe plajă.

Ne-am îndreptat glonţ spre goeletă, care nu bănuia ce primejdie o aşteaptă, la două sau trei mile depărtare de şenalul [2] din Rio de Janeiro.

Oprind-o, am arătat cine sîntem şi am somat-o să se predea ; goeleta, trebuie să recunoaştem acest lucru, nu opuse nici o rezistenţă. Ne-am urcat pe bord şi am pus stăpînire pe vas.

[1] Corabie de mic tonaj, cu două catarge.

[2] Canal de navigaţie în lungul albiei unui rîu sau care leagă între ele rîuri şi canale.

Atunci am văzut venind spre mine un pîrlit de pasager portughez care ţinea în mînă o casetă. O deschise : era plină de diamante ; mi-o oferea ca să-şi răscumpere viaţa.

Am închis capacul cutiei şi i-am înapoiat-o, spunîndu-i că viaţa lui nu se află în nici o primejdie ; că, prin urmare, putea să-şi păstreze diamantele pentru un prilej mai bun.

Dar n-aveam timp de pierdut ; eram întrucîtva sub focul bateriilor din port. Am transportat armele şi alimentele de pe „Mazzini“ pe goeletă, şi am scufundat vasul „Mazzini“, care, după cum vedeţi, avu o glorioasă, dar scurtă existenţă de corsar.

Goeleta aparţinea unui austriac bogat care locuia în insula Grande situată pe dreapta, cum ieşi din port, cam la cincisprezece mile depărtare de uscat ; vasul era încărcat cu cafea, pe care proprietarul ei o trimitea în Europa.

Pentru mine era deci o pradă îndoit de bună, întrucît aparţinea unui austriac împotriva căruia purtasem război în Europa şi unui negustor domiciliat în Brazilia, ţară împotriva căreia purtam război în America.

Mi-am botezat goeleta „Scarro pilla“, derivaţie din Farrapos, „oameni în zdrenţe“, nume pe care imperiul Braziliei îl dădea locuitorilor tinerelor republici ale Americii de Sud, după cum Filip al II-lea îi botezase „calici ai pămîntului şi ai mării“ pe răzvrătiţii din Ţările de Jos. Pînă atunci goeleta se numise „Luisa“.

Acest nume, de altfel, ni se potrivea destul de bine. Nu toţi tovarăşii mei erau nişte Rossetti şi trebuie să mărturisesc că chipurile multora dintre ei nu aveau darul să te linişească ; asta şi explică predarea grabnică a goeletei şi groaza portughezului ce-mi oferise diamantele lui.

Dar în tot timpul cît am exercitat meseria de corsar, oamenii mei au primit ordinul să respecte viaţa, onoarea şi averea călătorilor... era să spun, sub ameninţarea pedepsei cu moartea; dar aş fi greşit dacă spuneam aşa, fiindcă ordinele mele fiind respectate întotdeauna n-am fost silit niciodată să pedepsesc pe nimeni.

Imediat după primele măsuri luate pe bord, ne-am îndreptat nava spre Rio de la Plata; şi pentru a da un exemplu de felul cum voiam să fie respectate pe viitor, viaţa, libertatea şi bunurile prizonierilor noştri, cînd am ajuns în dreptul insulei Santa Catarina, puţin mai sus de capul Itapocoroya, am ordonat să se lase la apă iola bastimentului capturat, am pus să se coboare o dată cu pasagerii tot ce le aparţinea, am ordonat să li se dea alimente şi, dăruindu-le iola, i-am lăsat liberi să plece unde vor dori.

Cinci negri, sclavi de pe bordul goeletei şi cărora le redasem libertatea, se angajară pe bordul meu ca mateloţi; apoi ne-am continuat drumul spre Rio de la Plata.

Ne-am dus să aruncăm ancora la Maldonato, stat din Republica orientală a Uruguayului.

Am fost primiţi admirabil de populaţie, şi chiar de autorităţile din Maldonato, ceea ce ni s-a părut de un excelent augur. Rossetti plecă, prin urmare, liniştit, spre Montevideo ca să aranjeze acolo micile noastre afaceri, adică să vîndă o parte din încărcătura noastră şi să obţină bani pe ea.

Noi am rămas la Maldonato, adică la intrarea acestui splendid fluviu care la vărsarea lui măsoară treizeci de leghe în lăţime, timp de opt zile ce se scurseseră în serbări neîntrerupte care erau cît pe-aci să se sfîrşească într-un chip tragic. Oribe, care, în calitatea lui de şef al republicii

Montevideo, nu recunoştea celelalte republici, dădu ordin şefului politic din Maldonato să mă aresteze şi să pună mîna pe goeleta mea. Din fericire, şeful politic din Maldonato era un om de treabă care, în loc să execute ordinul primit, ceea ce n-ar fi fost greu, dat fiind că nu prea aveam vreo bănuială, mă preveni că trebuie să părăsesc cît mai repede locul de ancorare şi să mă îndrept spre ţinta mea, dacă aveam vreuna.

Am făgăduit să plec în aceeaşi seară; dar mai înainte, aveam şi eu, în ceea ce mă privea, o mică socoteală de încheiat.

Vîndusem unui negustor din Montevideo cîţiva saci de cafea, luaţi din încărcătura noastră şi unele bijuterii ce-i aparţineau austriacului meu, ca să cumpăr alimente. Însă, fie că cumpărătorul meu era un rău platnic, fie că auzise spunîndu-se că eram în pericol de a fi arestat, îmi fusese cu neputinţă să-mi capăt banii. Dar, văzîndu-mă silit să plec seara, nu mai aveam timp de pierdut şi pentru mine era important să-mi primesc plata înainte de a părăsi Maldonato, întrucît mi-ar fi fost mai greu să-o obţin în lipsă.

Prin urmare, către ora nouă seara am dat ordin să se facă pregătirile de drum şi, punîndu-mi pistoalele la cingătoare, mi-am aruncat mantaua pe umeri şi m-am îndreptat în linişte spre locuinţa negustorului meu.

Era un splendid clar de lună, astfel încît îl vedeam de departe pe omul meu, luînd aer în pragul uşii sale; el de asemenea mă văzu, mă recunoscu şi-mi făcu semn cu mîna să mă îndepărtez, dîndu-mi de înţeles prin acest semn că sînt în primejdie.

Prefăcîndu-mă că nu văd nimic, m-am îndreptat glonț spre el, și drept orice explicație, i-am pus pistolul în gît, zicîndu-i :

— Banii mei !

El vru să-mi dea lămuriri ; dar cînd i-am repetat pentru a treia oară aceste două cuvinte : „Banii mei“, mă băgă în casă și-mi numără cei două mii de patagoni pe care mi-i datora.

Mi-am vîrît iar pistolul la cingătoare, mi-am luat desaga sub braț și m-am întors pe goeletă fără să fi fost cîtuși de puțin îngrijorat.

La ora unsprezece seara, am ridicat ancora luîn-d-o în susul fluviului La Plata.

IX

La Plata

În zorii zilei, spre marea mea mirare, mă aflam în mijlocul stîncilor de la Piedras Negras.

Cum oare ajunsesem într-o asemenea situație, eu, care nu ațipisem nici măcar un minut, eu, care neîncetat mi-am pironit ochii asupra coastei, eu, care în noaptea aceea, redevenită sumbră după apusul soarelui, nu încetasem o clipă să consult busola și să mă conduc după indicațiile ei ?

Nu era momentul să-mi pun această întrebare ; primejdia era imensă : apăreau stînci la suprafață, la babord și la tribord, în față și în spate ; puntea era complet acoperită de spumă. Am sărit pe puntea de la trincă, dînd ordin la babord să se cîrmească în direcția vîntului ; în timp ce echipajul îndeplinea această manevră, vîntul luă cu el micul nostru gabier.

Totuși, din locul unde eram, dominam vasul și stîncile, astfel încît puteam să indic drumul pe care trebuia să-l urmeze goeleta ; cît despre ea, ca și cum ar fi fost însuflețită și ar fi cunoscut primejdia ce-o amenința, deveni la fel de docilă la cîrmă, cum este calul în frîu ; în sfîrșit, după un ceas, timp în care ne-am aflat între viață și moarte și în care i-am văzut chiar și pe cei mai bătrîni marinari pălind, iar pe cei mai necredincioși rugîndu-se, eram în afară de orice primejdie.

În clipa în care am putut să respir în voie, am vrut să cercetez cauzele care mă împinseseră în mijlocul acestor stînci primejdioase atît de bine cunoscute de navigatori, atît de bine indicate pe hărți și despre care credeam că sînt la trei mile depărtare, cînd de fapt mă aflam chiar printre ele.

Mi-am consultat busola : continua s-o ia razna; dacă aș fi ascultat-o, m-aș fi izbit de țărm.

Pînă la urmă, mi-am explicat totul.

În momentul în care am părăsit goeleta ca să mă duc să-mi reclam cei două mii de patagoni de la cumpărătorul meu de cafea, dădusem ordin să fie transportate, în caz de atac, săbiile și puștile pe punte ; ordinul fusese executat și armele fuseseră depuse într-o cabină vecină cu habitaclul [1].

Fierăria armelor atrăsese spre ea acul magnetizat. După ce armele fură luate de acolo, busola își reluă direcția ei normală.

Ne-am continuat drumul și am ajuns la Jesus-Maria, care se afla de cealaltă parte a Montevideo-ului și aproape la aceeași distanță ca Maldonato.

Acolo, nimic nou, decît că ne-au lipsit alimentele, întrucît nu avusesem timp să ne aprovizio-

---

[1] Casetă de aramă, cu geamuri, în care se închid compasele și instrumentele de precizie, necesare navigației.

năm înainte de plecare. Dar, potrivit ordinelor date, nu exista nici o posibilitate de a debarca, şi, totuşi, trebuia potolită foamea a doisprezece voinici cu o grozavă poftă de mîncare.

Dădui ordin să se manevreze, dar fără să ne îndepărtăm de ţărm.

Într-o dimineaţă, am descoperit la o distanţă de aproape patru mile de uscat, o casă ce ni se păru că are înfăţişarea unei ferme. Dădui ordin să se ancoreze cît mai aproape cu putinţă de mal şi, cum eu nu mai aveam barcă, dînd-o pe a mea, aşa cum am mai spus, persoanelor pe care le debarcasem în insula Santa Catarina, am înjghebat o plută dintr-o masă şi din nişte butoaie şi, echipat cu o cange, m-am aventurat pe această ambarcaţie originală, cu un singur matelot, tot cu numele de Garibaldi ca şi mine, fără a-mi fi rudă; prenumele lui era Maurizio.

Vasul era înţepenit cu două ancore, din pricina violenţei vîntului ce bătea dinspre pampas.

Iată-ne deci aruncaţi în mijlocul stîncilor, nu însă navigînd, ci învîrtindu-ne şi dansînd pe masa noastră, riscînd în fiece clipă să ne răsturnăm. În sfîrşit, după ce-am săvîrşit adevărate minuni de echilibristică, am izbutit să eşuăm pe plajă; l-am lăsat pe Maurizio de pază la pluta noastră, şi eu m-am aventurat în mijlocul uscatului.

X

Cîmpiile orientale

Priveliştea ce mi se înfăţişă atunci dinaintea ochilor şi asupra căreia privirea mi se pleca pentru prima oară, ar avea nevoie, spre a fi descrisă pe de-a întregul şi cum se cuvine, şi de pana unui poet şi de penelul unui artist. Vedeam unduind dinainte-mi, ca valurile unei mări solidificate, imensele zări ale cîmpiilor orientale, numite astfel deoarece se află pe malul estic al fluviului Uruguay, ce se varsă în fluviul La Plata, în faţa oraşului Buenos Aires şi deasupra Coloniei. Era, v-o jur, un spectacol cu totul nou pentru un om ce venea de dincolo de Atlantic, şi mai ales pentru un italian care s-a născut şi a crescut pe un pămînt pe care rar găseşti un pogon fără o casă sau vreo altă lucrare ieşită din mîna omului.

Acolo, dimpotrivă, totul era numai opera lui Dumnezeu; cum a ieşit din mîinile Domnului în ziua creaţiei, pămîntul a rămas tot aşa pînă în ziua de astăzi. Este o pajişte vastă, imensă, de nestrăbătut, şi priveliştea ei, care se înfăţişează ca un covor de verdeaţă şi de flori, mai ridicat din loc în loc, nu se schimbă decît pe ţărmurile rîului Arroga pe care se înalţă şi se leagănă în bătaia vîntului, minunate pîlcuri de arbori cu un frunziş luxuriant.

Caii, boii, gazelele, struţii sînt, în lipsa făpturilor omeneşti, singurele vieţuitoare ale acestor imense solitudini pe care le străbate doar gaucho, acest centaur al lumii noi, parcă pentru ca întreaga turmă de animale sălbatice să nu uite că Dumnezeu le-a dat un stăpîn. Dar pe acest stăpîn cu ce ochi îl privesc trecînd, armăsarii, taurii, struţii, gazelele? Care mai de care va protesta împotriva pretinsei lui dominaţii: armăsarul prin nechezatul lui; taurul prin muget, struţul şi gazela prin fugă.

Şi vederea lor îmi rechema în minte pămîntul pe care mă născusem, pămînt nefericit pe care,

cînd trece austriacul ce-l asuprește, oamenii, aceste ființe făcute după chipul lui Dumnezeu, îl salută și se apleacă dinaintea lui, neîndrăznind să dea aceleași semne de independență cum dau, la vederea lui gaucho, animalele sălbatice din pampas.

Dumnezeule atotputernic, Dumnezeule sfînt, pînă cînd vei îngădui o atît de adîncă înjosire a creaturii tale ?

Dar să lăsăm lumea veche, atît de tristă și de deznădăjduită și să revenim la lumea nouă, atît de tînără, atît de plină de viitor și de speranță.

Ce frumos este armăsarul cîmpiilor orientale, cu picioarele lui încordate, cu nările aburinde, cu buzele fremătătoare care n-au simțit niciodată contactul rece al zăbalei ! Ce liber respiră în zvîcnetul coamei și al cozii sale, crupa lui ce n-a fost nicicînd apăsată de genunchi, nici însîngerată de pinten ! Ce mîndru e cînd adună cu nechezatul lui, herghelia-i de iepe răzlețite, și cînd, adevărat sultan al deșertului, fuge de prezența dominatoare a omului ducîndu-le cu el, repede ca un vîrtej !

O, minune a naturii ! Miracol al creației ! Cum poate să-și exprime emoția pe care a simțit-o la vederea voastră acest corsar de douăzeci și cinci de ani, care pentru prima oară își întindea brațele spre imensitate !

Dar, fiindcă acest corsar era pe jos, nici taurul, nici armăsarul nu-l luau drept om. În deșerturile Americii, omul este completat de cal și, fără el, devine cel din urmă dintre animale. Mai întîi ei se opreau uimiți la vederea mea ; pe urmă, curînd, disprețuindu-mi fără îndoială slăbiciunea, se apropiau de mine, mai-mai să-mi umezească obrazul cu răsuflarea lor. Să nu vă fie teamă niciodată de cal, animal nobil și generos ; dar să nu vă încredeți în taur, animal viclean și ursuz. Cît despre gazele și struți, după ce am făcut cunoștință cu ele, asemenea calului și taurului, dar într-un chip mai prudent, fugeau iuți ca săgețile ; apoi, o dată ajunse pe vîrful unui delușor se întorceau să vadă dacă sînt urmărite.

Pe vremea aceea, adică spre sfîrșitul anului 1834 și începutul lui 1835, această parte a pămîntului oriental era încă neprihănită de vreun război; iată de ce întîlneai acolo animale sălbatice în număr atît de mare.

XI

Poeta

Și în vremea asta înaintam spre o *estancia* [1]. Am găsit acolo o tînără femeie singură ; era femeia unui *capataz* [2]. Nu putea să-și ia răspunderea să vîndă sau să dăruiască un bou fără consimțămîntul soțului ei ; trebuia deci să așteptăm întoarcerea lui. De altfel era tîrziu și, pînă a doua zi, nu exista nici un mijloc de a-l duce pînă la țărmul mării.

Sînt momente în viață a căror amintire, cu toate că se îndepărtează, continuă să trăiască și să se înalțe ca niște piramide, spre a spune astfel, în memorie, atît de bine, încît, oricare ar fi celelalte evenimente ale vieții noastre, această amintire își păstrează cu stăruință locul pe care și l-a dobin-

[1] Numele fermelor în America de Sud.
[2] Stăpînul așezării.

dit! Era scris să întîlnesc în mijlocul acestui deşert pe soţia unui bărbat pe jumătate sălbatic, o tînără femeie cu o educaţie cultivată, o poetă care-i ştia pe dinafară pe Dante, Petrarca, Tasso.

După ce-am rostit puţinele cuvinte spaniole pe care le ştiam pe atunci, am fost plăcut surprins s-o aud răspunzîndu-mi în italiană. Mă pofti într-un chip plin de graţie să iau loc, aşteptînd întoarcerea soţului ei. Pe cînd vorbeam, graţioasa mea gazdă mă întrebă dacă cunoşteam poeziile lui Quintana ; şi la răspunsul meu negativ, ea îmi dădu un volum cu aceste poezii, spunîndu-mi că mi-l dăruieşte spre a învăţa spaniola de dragul ei. Am întrebat-o dacă nu făcea şi ea versuri.

— Cum vreţi, îmi răspunse ea, să nu devii poet în faţa unei astfel de naturi ?

Şi, fără să se lase rugată, îmi recită mai multe poezii pe care le-am găsit pline de un puternic sentiment şi de o fermecătoare armonie. Mi-aş fi petrecut toată seara şi toată noaptea ascultînd-o, fără să mă gîndesc la bietul meu Maurizio, care mă aştepta păzind masa-plută ; dar soţul ei se întoarse şi puse capăt părţii poetice a serii, spre a mă readuce la scopul material al vizitei mele. Îi înfăţişai cererea mea şi rămase stabilit ca a doua zi el să aducă un bou pe plajă şi să mi-l vîndă.

În zori mi-am luat rămas bun de la frumoasa mea poetă şi m-am grăbit să mă duc să mă întîlnesc cu Maurizio ; acesta îşi petrecuse noaptea adăpostit cum putuse între patru butoaie, foarte neliniştit că nu mă vedea reîntorcîndu-mă, şi temîndu-se să nu fi fost mîncat de tigri foarte răspîndiţi în această parte a Americii, şi mai puţin inofensivi decît armăsarii şi chiar taurii.

După puţin se ivi şi *capataz*-ul tîrînd un bou în laţ. Cîteva clipe şi animalul fu înjunghiat, jupuit,

tăiat în bucăţi, într-atît de mare le este îndemînarea oamenilor din Sud la îndeplinirea acestei corvezi sîngeroase.

Se punea apoi chestiunea transportării boului, tăiat în bucăţi, de pe mal pe vas, adică la o distanţă de cel puţin o mie de paşi, străbătînd stîncile ascuţite printre care se zvîrcolea o mare furioasă.

Maurizio şi cu mine ne-am pus pe lucru.

Se ştie cum fusese construită barca ce avea să ne ducă pe bordul vasului : o masă cu cîte un butoi prins de fiecare picior şi un fel de ţepuşă în mijloc. La venire această ţepuşă slujise să ne agăţăm de ea îmbrăcămintea ; la întoarcere avea să susţină hrana noastră ca să nu intre în apă.

Am împins ambarcaţiunea în larg ; ne-am aşezat deasupra ei şi Maurizio cu o prăjină în mînă, eu cu o cange în pumn, am început să ne luptăm cu apa pînă la genunchi, întrucît greutatea pe care o ducea barca era prea mare ; dar, fie ce-o fi, numai barca să plutească !

Manevra noastră se îndeplinea în aplauzele puternice ale americanului şi ale echipajului goeletei care se rugau poate mai mult pentru salvarea cărnii decît pentru a noastră ; la început navigaţia fu destul de uşoară ; dar, ajunşi la un şir de stînci ascuţite pe care trebuia să le străbatem, ne-am pomenit în două rînduri înghiţiţi aproape cu totul de apă. Norocul făcu să le străbatem cu bine în ciuda tuturor greutăţilor.

Dar, ajungînd dincolo de dublul şir de stînci ascuţite, în loc să scăpăm de primejdie, aceasta devenise şi mai mare. N-am mai găsit fundul cu căngile noastre, drept care ne era cu neputinţă să mai conducem ambarcaţia. În afară de asta, curentul devenind mai puternic pe măsură ce înaintam în fluviu, ne ducea departe de covertă.

Văzui aievea clipa în care aveam să străbatem Atlanticul, și să nu ne oprim decît la Sfînta Elena sau la Capul Bunei Speranțe.

Tovarășilor noștri, dacă voiau să ne ajungă, nu le mai rămînea altă soluție decît să ridice pînzele; ceea ce și făcură și cum vîntul sufla dinspre uscat, goeleta ne ajunse curînd ba chiar ne și întrecu.

Dar, în trecere, ne aruncă o funie; am legat ambarcația de vas și mai întîi am dat alimentele; pe urmă ne-am agățat și noi, Maurizio și cu mine; apoi, după noi, la sfîrșit, veni și rîndul mesei, care fu pusă din nou la locul ei, în sufragerie, fiind redată fără zăbavă destinației sale.

Am fost răsplătiți de osteneala pe care ne-o dădusem spre a procura alimentele, văzînd cu ce strașnică poftă le înfulecau tovarășii noștri.

După cîteva zile, am cumpărat, cu treizeci de monede, o barcă de la o *balandră* [1] cu care ne-am încrucișat.

Am mai petrecut încă o zi avînd în fața ochilor vîrful insulei Jesus-Maria.

XII

Bătălia

Ne petrecusem noaptea la ancoră, la șase mile de capul Jesus-Maria, avînd în față Barraneas de San Gregorio; sufla o briză ușoară dinspre nord, cînd am observat venind dinspre Montevideo

[1] Șlep mare, folosit pentru navigația pe canale.

două bărci pe care le-am crezut prietene; dar fiindcă n-aveau semnul convenit, un pavilion roșu, am crezut prudent să ridicăm pînzele, în așteptarea lor; am mai ordonat ca să fie urcate pe punte puștile și săbiile.

Precauția, cum se va vedea, nu era inutilă; prima barcă continua să înainteze spre noi și nu se vedeau pe bord decît trei persoane; ajunsă la cîțiva pași de noi, cel ce părea șeful, ridică vocea și ne porunci să ne predăm; în același timp puntea bărcii se umplu de oameni înarmați care, fără a ne da răgaz să răspundem la somație, deschiseră focul. Am strigat: „La arme!" și mi-am luat pușca, dar deoarece vasul stătea pe loc, am comandat, urlînd din răsputeri:

— Jos pînzele din față!

Surprins că goeleta nu ascultă de ordin, ca de obicei, m-am uitat spre cîrmă și am văzut că încă de la primul foc de armă cîrmaciul, unul dintre cei mai buni mateloți, fusese ucis. Se numea Fiorentino și se născuse într-una din insulele noastre.

N-aveam timp de pierdut. Lupta începuse cu furie; lanciona — acesta este numele acestui fel de bărci împotriva cărora luptam — lanciona se agățase de coasta noastră dreaptă, și cîțiva oameni se și urcaseră pe bastingajul nostru; din fericire, cîteva focuri de pușcă și cîteva lovituri de sabie le veniră de hac.

După ce mi-am ajutat oamenii să respingă acest atac, m-am repezit la postul de ascultare de la trinca tribordului, acolo unde fusese lovit Fiorentino, și am apucat cîrma părăsită. Dar în momentul cînd apăsam cu mîna cîrma spre a o întoarce, un glonț dușman mă lovi între ureche

și carotidă, îmi străpunse gîtul și mă răsturnă fără cunoștință pe punte.

Restul luptei, care dură un ceas, fu dat de cadetul Luigi Carniglia, de Pasquale Lodola, de Giovanni Lamberti, de Maurizio Garibaldi și de doi maltezi. Așadar, italienii luptaseră minunat, în timp ce străinii și cei cinci negri ai noștri se ascunseseră în cala vasului. În sfîrșit, obosit de rezistența noastră, avînd vreo zece oameni scoși din luptă, dușmanul fugi, în timp ce, vîntul pornindu-se, camarazii noștri continuară să meargă în susul fluviului.

Cu toate că-mi recăpătasem cunoștința și că-mi venisem în fire, am rămas cu desăvîrșire nemișcat, și în consecință nefolositor, pînă la sfîrșitul încăierării.

Mărturisesc că primele mele senzații, cînd am redeschis ochii și am revenit la viață au fost foarte plăcute. Pot să zic că fusesem mort și că reînviasem, atît de adînc fusese leșinul meu și pînă într-atîta de lipsit de orice licărire de viață. Dar să ne grăbim să adăugăm că această stare de bună dispoziție fizică fu repede învinsă de conștiința situației în care ne aflam. Rănit de moarte sau aproape, neavînd la bord pe nimeni care să aibă nici cea mai mică cunoștință despre navigație, cea mai neînsemnată cunoștință geografică, am cerut să mi se aducă harta, am consultat-o cu ochii acoperiți de un văl pe care îl credeam al morții, și am arătat cu degetul Santa-Fé de pe fluviul Paranà. Nimeni dintre noi nu mai navigase vreodată pe La Plata, în afară de Maurizio, care călătorise o singură dată în sus, pe Uruguay. Mateloților îngroziți — italienii, trebuie s-o spun, nu împărtășeau aceste temeri sau știau să și le ascundă — mateloților îngroziți și de starea

mea și de vederea cadavrului lui Fiorentino, de teamă să nu fie prinși și luați drept pirați, li se citea spaima pe față și dorința de a dezerta la primul prilej ivit. În așteptare, în fiecare barcă, în fiecare șalupă, în fiecare trunchi de arbore plutitor, ei vedeau o lancionă dușmană trimisă în urmărirea lor.

Cadavrul nenorocitului nostru camarad fu aruncat în fluviu cu ceremonialul obișnuit într-o asemenea ocazie, căci timp de mai multe zile n-am putut să debarcăm pe nici un petec de pămînt. Trebuie să spun că acest fel de înmormîntare nu era tocmai în vederile mele, și că simțeam o repulsie cu atît mai adîncă cu cît, după toate probabilitățile, era cît p-aci să-l încerc și eu. I-am destăinuit această repulsie scumpului meu Carniglia. În focul destăinuirii, versurile lui Foscolo[1] îmi veneau cu insistență în minte:

„O piatră, o piatră care să-mi deosebească osemintele de cele pe care moartea le seamănă pe pămînt și în ocean!“

Și bietul meu prieten plîngea și-mi făgăduia că n-o să lase să fiu aruncat în apă, ci o să-mi sape o groapă și o să mă culce lin în ea. Cine știe, cu toată dorința fierbinte ce-o resimțea, dacă ar mai fi putut să-și țină făgăduiala! Cadavrul meu ar fi săturat vreun lup marin, vreun caiman din imensul La Plata. N-aș mai fi revăzut Italia, n-aș mai fi luptat pentru ea! Pentru ea, singura speranță a vieții mele! Dar nici n-aș mai fi văzut-o căzînd din nou în rușine și în mișelie!

[1] *Ugo Foscolo* (1778—1827), poet italian de inspirație romantică, cu accente neoclasice. A scris între altele, poemul *Mormintele*, în care celebrează victoria eternă a poeziei asupra morții și timpului.

Cine i-ar fi putut spune atunci preascumpului meu Luigi că în mai puțin de un an, aveam să-l văd prăvălit de pe stînci, dispărînd în mare și că aveam să-i caut zadarnic cadavrul pentru a-mi ține față de el făgăduiala pe care mi-o făcuse el mie, de a-l înmormînta pe un pămînt străin și de a-i așeza pe mormînt o piatră care să îndemne călătorul să se roage pentru el ? Bietul Luigi ! A dovedit față de mine grija unei mame în timpul lungei și dureroasei mele boli, care nu-și găsea alinarea decît văzîndu-l pe el și atențiile sale pe care această inimă de aur le avea pentru mine.

XIII

Luigi Carniglia

Vreau să vă vorbesc puțin despre Luigi. Și de ce n-ar trebui să vorbesc despre el ? Fiindcă este un simplu matelot ? Fiindcă nu era... Oh ! vă răspund îndată la asta, sufletul îi era nobil, ca să susțină oricînd și oriunde onoarea italiană ; nobil să înfrunte furtunile de tot felul ; nobil, în sfîrșit, să mă apere, să mă păzească, să mă îngrijească, așa cum ar fi făcut cu copilul lui ! Cînd stăteam culcat, în lunga mea agonie, pe patul de suferință ; cînd, părăsit de toți, aiuram în delirul morții, el rămînea la căpătîiul meu, cu devotamentul și răbdarea unui înger, fără a mă părăsi o clipă, decît pentru a se duce să plîngă și să-și ascundă lacrimile. O, Luigi ! oasele tale, risipite în genunile Atlanticului, meritau un monument

în care proscrisul recunoscător ar fi putut într-o zi să te dea de exemplu concetățenilor săi și să-ți redea aceste lacrimi calde pe care tu le-ai vărsat pentru el !

Luigi Carniglia era din Deiva, un mic sat de pe țărmul Levantului. Nu primise nici o instruire literară, dar suplinea această lipsă printr-o minunată inteligență. Fără să aibă cunoștințele nautice necesare unui pilot, el a condus bastimentul pînă la Gualeguay, cu înțelepciunea și cu norocul unui pilot desăvîrșit. În lupta pe care am povestit-o, lui îndeosebi i-am datorat faptul că n-am căzut în mîinile dușmanului ; înarmat cu o flintă și așezat în locul cel mai primejdios, el a fost groaza celor ce dădeau asaltul. Înalt de statură, robust, avea deopotrivă suplețe și putere. Blînd pînă la duioșie în viața obișnuită, el avea darul atît de rar de a se face iubit de către toți. Vai ! Cei mai buni fii ai nefericitului nostru pămînt sfîrșesc astfel, printre străini, fără să aibă mîngîierea unei lacrimi și... dați uitării !

XIV

Prizonier

Am rămas nouăsprezece zile fără alte îngrijiri decît cele ce-mi fură date de Luigi Carniglia.

După nouăsprezece zile, am ajuns la Gualeguay.

Întîlnisem, la gura lui Ibiqui, un braț al fluviului Paranà, un vas comandat de un mahonez,

numit don Lucas Tartaulo, un om de ispravă care avu tot felul de atenţii faţă de mine, dîndu-mi ceea ce credea că-mi putea fi de folos în starea mea.

Am primit tot ceea ce mi se oferea, căci eram lipsiţi cu desăvîrşire de orice pe bordul goeletei, în afară de cafea; de aceea se punea cafea în orice sos, fără ca cineva să se sinchisească dacă pentru mine cafeaua era o băutură sănătoasă şi un leac eficace.

Mă mistuia o febră îngrozitoare însoţită de greutatea de a înghiţi ce ajungea aproape pînă la imposibilitate de a înghiţi. Lucrul nu era de mirare, căci glonţul, ca să ajungă dintr-o parte într-alta a gîtului, trecuse, în drumul lui, printre vertebrele cervicale şi faringe; pe urmă, după opt sau zece zile, febra mi-a scăzut; am început să înghit şi starea mea deveni suportabilă.

Don Lucas făcu ceva mai mult; la despărţire îmi dădu — ca şi unuia din pasagerii lui numit d'Arragaida, un biscaian stabilit în America — nişte scrisori de recomandaţie la Gualeguay şi îndeosebi către guvernatorul provinciei d'Entra-Rios, don Pascal Echague, care, fiind silit să facă o călătorie, i-l lăsase lui don Lucas pe propriul lui medic, don Ramon Delarea, un tînăr argentinian de mare valoare; acesta, cînd îmi examină rana, simţind, în partea opusă locului pe unde intrase, glonţul alunecîndu-i sub deget, îmi făcu extracţia cu multă îndemînare, şi, timp de cîteva săptămîni, adică pînă la deplina mea restabilire, continuă să-mi dea cea mai afectuoasă îngrijire şi, s-o spunem, cea mai dezinteresată.

Am stat şase luni la Gualeguay şi în timpul acestor şase luni, am rămas în casa lui don Jacinto Andreas care a fost pentru mine, atît el cît şi familia lui, plin de infinite atenţii şi de amabilităţi delicate.

Numai că eu eram prizonier, sau aproape. Cu toată bunăvoinţa guvernatorului, don Pascal Echague şi cu tot interesul pe care mi-l arăta brava populaţie din Gualeguay, eram obligat să aştept decizia dictatorului din Buenos Aires, care nu lua nici o hotărîre. Dictator în acel timp la Buenos Aires era Rosas, personaj despre care vom vorbi mai tîrziu cînd ne vom ocupa de Montevideo.

După ce mi s-a vindecat rana, am început să fac unele plimbări; dar, din ordinul autorităţii, cavalcadele mele erau limitate. În schimbul goeletei confiscate, mi se dădea un taler pe zi, ceea ce era mult într-o ţară unde totul este pe nimic şi în care n-ai nici un prilej să-ţi cheltuieşti banii; dar toate astea nu preţuiau cît libertatea.

De altfel, probabil că şi această cheltuială de un taler pe zi apăsa administraţia, căci mi se făcură propuneri să fug; dar oamenii, care-mi făceau de bună credinţă aceste propuneri, erau, fără s-o ştie, agenţi provocatori. Mi se spunea că guvernămîntul n-ar încerca o prea mare durere la vestea dispariţiei mele. Nu era nevoie să fiu îmboldit pentru a lua o hotărîre al cărei plan îl şi aveam în minte. După plecarea lui don Pascal Echague, guvernator în Gualeguay rămase un oarecare Leonardo Millan; pînă atunci el nu se arătase faţă de mine nici bun, nici rău; şi pînă în ziua aceea, eu n-aveam nici un motiv să mă plîng de el, cu toate că-mi arătase puţin interes.

M-am hotărît deci să fug şi, în acest scop, mi-am început pregătirile, spre a fi gata la prima

ocazie ce mi s-ar ivi. Aşadar, într-o seară, pe furtună, m-am îndreptat spre casa unui bătrîn cumsecade pe care îl vizitam de obicei, şi care locuia la trei mile de sat ; de astă dată îi împărtăşii hotărîrea mea, şi-l rugai să-mi găsească o călăuză şi cai, cu care speram să ajung la o fermă ţinută de un englez şi situată pe malul stîng al fluviului Paranà. Acolo, aş fi găsit, fără îndoială, un vas care să mă transporte incognito la Buenos Aires sau la Montevideo. El îmi găsi ghid şi cai şi astfel am pornit-o la drum peste cîmpuri, ca să nu fim descoperiţi. Aveam de parcurs aproape cincizeci şi patru de mile, care se puteau face, ţinînd-o numai în galop, într-o jumătate de noapte.

Cînd se lumină de ziuă, eram în faţa lui Ibiqui, la distanţă de aproape o jumătate de milă de fluviu ; călăuza îmi spuse să mă opresc în tufărişul în care ne şi aflam, în timp ce el o să se ducă să vorbească. Fiind de acord cu acest lucru, călăuza plecă, iar eu rămăsei singur.

Am descălecat, am agăţat frîul calului de craca unui arbore la rădăcinile căruia m-am culcat, şi am aşteptat acolo două-trei ceasuri ; după aceea, văzînd că nu se mai întoarce călăuza, m-am ridicat şi m-am hotărît să merg pînă la marginea tufărişului care era aproape ; dar, în momentul cînd să ajung la marginea lui, am auzit în spatele meu o împuşcătură şi un glonţ şuierînd prin iarbă. M-am întors şi am văzut un detaşament de călăreţi care veneau spre mine cu sabia scoasă ; detaşamentul se şi afla între mine şi cal. Cu neputinţă să fug, zadarnic să mă apăr ; m-am predat.

XV

Tortura cu frînghia

Mi s-au legat mîinile la spate şi am fost urcat pe cal ; pe urmă, întocmai ca şi mîinile, mi s-au legat şi picioarele, imobilizate apoi de chinga calului.

În felul acesta am fost dus la Gualeguay, unde, cum se va vedea, mă aştepta o soartă şi mai cruntă.

Să nu fiu acuzat că sînt prea delicat cu mine ; ei, bine, mărturisesc, simt că mă trec fiorii de fiecare dată cînd îmi reamintesc această împrejurare din viaţa mea.

Fiind dus înaintea lui don Leonardo Millan, am fost somat de el să-i denunţ pe cei ce-mi înlesniseră fuga. Nu mai e nevoie să spun c-am declarat că eu singur îmi pregătisem fuga şi-mi adusesem la îndeplinire planul ; atunci, legat cum eram şi fiindcă don Leonardo Millan n-avea să se teamă de nimic, se apropie de mine şi începu să mă lovească cu biciul ; după aceea mă întrebă din nou, şi eu din nou am tăgăduit.

Atunci porunci să fiu dus la închisoare şi rosti cu voce înceată cîteva cuvinte la urechea celor ce mă însoţiseră.

Dăduse ordin să fiu torturat.

Cînd am ajuns în încăperea ce-mi era destinată, paznicii, ţinîndu-mă tot cu mîinile legate la spate, îmi mai strînseră încheieturile mîinilor cu încă o frînghie al cărei capăt îl înfăşurară pe după o grindă şi, trăgînd de el, mă ridicară la patru-cinci picioare de la pămînt.

Atunci don Leonardo Millan intră în închisoare şi mă întrebă dacă nu voiam să fac mărturisiri. Nu puteam decît să-l scuip în obraz şi mi-am şi oferit această satisfacţie.

— Bine, spuse el, retrăgîndu-se; cînd prizonierul o să aibă poftă să mărturisească, să mă chemaţi şi, după ce o să mărturisească, să-l daţi jos.

După aceea, ieşi.

Am rămas astfel atîrnat două ceasuri. Toată greutatea trupului se sprijinea pe încheieturile mîinilor însîngerate şi pe umerii luxaţi. Tot trupul îmi ardea ca un cuptor; în fiece clipă ceream apă şi, mai omenoşi decît călăul meu, paznicii îmi dădeau să beau; dar apa, pătrunzîndu-mi în stomac, dispărea de parcă ar fi fost aruncată pe o prăsea de fier înroşită în foc. Nu-ţi poţi face o idee despre ceea ce am suferit decît citind despre torturile aplicate prizonierilor din Evul Mediu. În sfîrşit, după două ceasuri, paznicilor mei, făcîndu-li-se milă de mine, sau crezîndu-mă mort, mă deteră jos. Am căzut pe spate cît eram de lung.

Nu mai eram decît o masă inertă, fără altă simţire decît o durere surdă şi adîncă, un cadavru sau aproape.

În această stare şi fără măcar să fiu conştient de ceea ce mi se întîmpla, am fost pus în butuci. Am străbătut cincizeci de mile prin mlaştini, cu mîinile şi cu picioarele legate; ţînţarii numeroşi şi turbaţi în acest anotimp îmi făcură obrajii şi mîinile numai o rană. Am îndurat două ceasuri o tortură îngrozitoare, iar cînd mi-am venit în fire, mă aflam legat cot la cot cu un ucigaş.

Deşi nici în mijlocul celor mai atroce chinuri nu scosesem un singur cuvînt şi deşi, de altfel,

nu avusese nici un amestec în fuga mea, don Jacinte Andreas fusese închis; locuitorii din partea locului erau înspăimîntaţi.

În ce mă priveşte, fără îngrijirile unei femei care a fost pentru mine un înger de bunătate, aş fi fost mort. Lăsînd de o parte orice teamă ea îi veni în ajutor sărmanului torturat. Se numea doamna Alleman. Graţie acestei blînde binefăcătoare, n-am dusă lipsă de nimic în închisoarea mea.

Cîteva zile după aceea, guvernatorul, văzînd că era inutil să încerce să mă facă să vorbesc şi convins că aş putea muri mai înainte de a denunţa pe vreunul din prietenii mei, nu îndrăzni probabil să-şi ia asupra lui răspunderea acestei morţi şi ordonă să fiu dus în capitala provinciei Bajada. Am zăcut în închisoarea de acolo două luni: apoi, guvernatorul îmi trimise vorbă că-mi era îngăduit să plec liber din acea provincie. Deşi profesez păreri opuse celor ale lui Echague şi deşi nu o singură dată, din ziua aceea, am luptat împotriva lui, n-aş putea să-mi ascund recunoştinţa pe care o simt totuşi faţă de el; şi aş vrea şi astăzi să fiu în situaţia de a-i dovedi această recunoştinţă pentru tot ceea ce a făcut pentru mine şi mai ales pentru libertatea pe care mi-a redat-o.

Mai tîrziu, norocul făcu să-mi cadă în mînă toţi şefii militari din provincia Gualeguay şi toţi fură puşi în libertate fără să li se aducă cea mai mică jignire, nici persoanei şi nici bunurilor lor.

Cît despre don Leonardo Millan, nici n-am vrut să-l văd, de teamă că prezenţa lui, aducîndu-mi aminte de ceea ce suferisem, să nu mă facă să săvîrşesc vreo faptă nedemnă de mine.

XVI

Călătorie în provincia Rio-Grande

De la Bajada, m-am îmbarcat pe o brigantină italiană comandată de căpitanul Ventura. Acesta era un om de încredere și demn în toate privințele ; el mă tratā cu generozitate cavalerească și mă duse pînă la gura fluviului Iguann, un afluent al Paranei, unde m-am îmbarcat pentru Montevideo, pe o balandră comandată de Pascal Carboni.

Eram într-o zodie bună ; căci și el se purtă minunat cu mine.

Fericirile ca și nenorocirile vin grămadă ; pentru moment se sfîrșiseră cu acestea din urmă și primele se țineau lanț.

La Montevideo, am găsit o mulțime de prieteni în fruntea cărora trebuie să-l număr pe Gian-Battista Cuneo și pe Napoleone Castellini. În curînd și Rossetti, pe care îl lăsasem la Montevideo, după cum vă reamintiți, veni să mă întîlnească aici ; sosea de la Rio Grande, unde fusese primit admirabil de acești mîndri republicani.

La Montevideo, proscripția mea dăinuia mereu. Rezistența mea împotriva lancioanelor, oamenii lor pe care îi omorîsem, constituiau un motiv, cel puțin în aparență, serios. Am fost deci silit să stau ascuns în casa prietenului meu Pazante, unde am rămas o lună.

Recluziunea mea, de altfel, era cum nu se poate mai suportabilă, îndulcită de vizitele atîtor compatrioți care, în acea epocă de prosperitate și de pace, se stabiliseră în țară și arătau

față de prietenii lor din lumea veche o ospitalitate generoasă. Războiul și, mai ales, asediul Montevideo-ului, schimbaseră situația majorității dintre ei, și, din bună cum era, le-o făcuseră rea, ba chiar foarte rea. Bieții oameni ! i-am plîns de multe ori ; din nefericire, nu puteam să fac nimic altceva decît să-i plîng.

După o lună, sosind vremea s-o pornesc la drum, am plecat, Rossetti și cu mine, spre Rio Grande. Călătoria trebuia s-o facem și am și făcut-o călare ; asta a fost o negrăită bucurie și o negrăită plăcere pentru mine. Călătoream, cum se spune, *a la escotero*.

Să explicăm ce înseamnă acest fel de a călători, care, în ce privește rapiditatea, lasă cu mult în urmă poștalionul, oricît de rapid ar fi el în țările civilizate.

Fie că sînt doi, trei sau patru, se călătorește cu vreo douăzeci de cai obișnuiți să-i urmeze pe cei ce merg călare ; cînd călătorul își simte animalul obosit, descalecă, trece șaua de pe spatele calului său, pe acela al unui cal liber, încalecă, face trei sau patru leghe în galop, apoi îl părăsește pentru un altul, și așa mereu pînă în momentul în care se hotărăște să se oprească ; bidivii obosiți se odihnesc continuîndu-și drumul, eliberați de șaua și de călărețul lor.

În timpul scurtului popas pe care îl fac călăreții, spre a-și schimba calul, celelalte animale pasc în grabă cîteva mănunchiuri de iarbă și beau apă, dacă o găsesc ; mese adevărate se iau numai de două ori pe zi, dimineața și seara.

Am ajuns astfel la Piratinin, sediul guvernămîntului din Rio-Grande ; în realitate capitala era Porto-Allegre, dar deoarece capitala se afla

în puterea imperialilor, sediul republicii era la Piratinin.

Piratinin este, desigur, cu cele două regiuni ale ei : regiunea cîmpiilor și regiunea munților, una din cele mai frumoase țări din lume.

Regiunea cîmpiilor este în întregime tropicală ; acolo cresc banane, trestie de zahăr, portocali. Printre tulpinile acestor plante și arbori se tîrăsc șarpele cu clopoței, șarpele negru, șarpele roșu ; pe acolo ca și prin junglele Indiei se năpustesc tigrul, jaguarul și puma, precum și un leu inofensiv, de mărimea unui cîine Saint-Bernard.

Regiunea munților este blîndă, ca dulcele meu climat de la Nisa ; acolo se cultivă piersicile, perele, prunele, toate fructele Europei ; tot acolo cresc acele magnifice păduri, a căror descriere nici o pană n-o va reda vreodată, cu pinii lor drepți ca niște catarge de corabie, înalți de două sute de picioare și al căror trunchi abia de-l pot cuprinde cu brațele cinci sau șase oameni. La umbra acestor pini cresc tacaroșii, trestii uriașe care, asemenea ferigelor lumii de dinainte de potop, ajung pînă la înălțimea de optzeci de picioare și care, la baza lor, de-abia ating grosimea trupului omenesc ; acolo crește *barba de pao*, literal tradus barba arborilor, care se folosește ca un fel de șervețel și acele liane care, prin multiplele lor înlănțuiri fac ca pădurile să fie de nestrăbătut ; acolo se află acele luminișuri numite *campestres*, unde se înalță orașe întregi : Cima da Serra, Vaccaria, Lages ; nu numai trei orașe, ci trei departamente ; o populație caucaziană, de origine portugheză și de o ospitalitate homerică.

Acolo călătorul n-are nevoie să spună nimic, să întrebe nimic. Intră în casă și merge drept spre camera de oaspeți ; servitorii vin fără să fie chemați, îl descalță, îi spală picioarele. Rămîne atîta timp cît vrea, pleacă cînd îi place, nu-și ia rămas bun, nu mulțumește dacă n-are poftă și cu toată această uitare, cel care o să vină după el, va fi la fel de bine primit.

Asta-i tinerețea naturii, asta-i dimineața umanității.

XVII

Laguna Los Patos

Cînd am ajuns la Piratinin, am fost admirabil primit de guvernămîntul republicii. Bento Gonzales, adevărat cavaler rătăcitor din alaiul lui Charlemagne, frate de cruce al unor eroi ca Olivier și Roland, puternic, agil, leal ca și ei, adevărat centaur, mînuind calul cum nu l-am mai văzut decît pe generalul Netto, model de călăreț desăvîrșit — lipsea, mărșăluind în fruntea unei brigade de cavalerie, ca să se lupte cu Sylva Tanaris, un șef imperial, care, după ce trecuse canalul de la San Gonzales, devasta această parte a provinciei Piratinin, pe atunci sediu al guvernămîntului republican, un mic sat fermecător prin așezarea lui alpestră, capitală a departamentului cu același nume, înconjurat de jur împrejur de o populație războinică foarte devotată cauzei libertății.

În absența președintelui, ministrul finanțelor, Almeida, fu cel ce-mi făcu onorurile orașului.

Cîteva cuvinte despre Rio-Grande, despre care s-ar putea crede, cum o indică numele său, că e

situat pe cursul vreunui mare fluviu, sau că e un mare fluviu el însuşi.

Rio-Grande este laguna della Los Patos, lacul raţelor ; poate să aibă vreo treizeci de leghe în lungime. În afară de cîteva porţiuni de care ne vom ocupa mai tîrziu, laguna este adîncă şi populată de caimani ; este alcătuită din apele a cinci rîuri care se varsă la extremitatea ei nordică şi care par că formează cele cinci degete ale unei mîini a cărei palmă o constituie capătul lagunei.

Există un loc de unde cuprinzi cu ochii toate cele cinci rîuri şi care din această pricină se şi numeşte Viamao, adică „am văzut mîna".

Viamao îşi schimbase numele şi se numea pe atunci Settembrina drept comemorare a republicii proclamate în septembrie.

Deoarece n-aveam ce face la Piratinin, am cerut să trec în coloana de operaţii de pe lîngă preşedinte, îndreptată spre San Gonzales. Acolo l-am văzut pe acest viteaz pentru prima dată şi mi-am petrecut cîteva zile în preajma lui. Era într-adevăr un copil răsfăţat al firii ; natura îl dăruise cu tot ceea ce face ca un erou să fie autentic. Cînd l-am cunoscut, Bento Gonzales atingea vîrsta de şaizeci de ani. Înalt şi zvelt, călărea, cum am spus-o, cu o graţie şi o uşurinţă admirabile. Pe cal, i-ai fi dat douăzeci şi cinci de ani. Brav şi fericit, n-ar fi şovăit o clipă, asemenea unui cavaler al lui Ariosto, să se lupte cu un uriaş, chiar de-ar fi avut statura lui Polifem şi armura lui Ferragus. Scosese, printre cei dintîi, strigătul de război, nu din ambiţie personală, ci ca oricare alt fiu al acestui popor războinic. Traiul lui la ţară era asemenea celui al ultimului locuitor al pajiştilor : carne friptă şi apă curată.

M-a invitat la o masă frugală chiar din prima zi în care ne-am văzut şi am vorbit cu aceeaşi familiaritate cu care am fi vorbit dacă am fi fost tovarăşi din copilărie şi egali. Cu atîtea daruri naturale şi dobîndite, Bento Gonzales a fost idolul concetăţenilor săi şi, deşi hărăzit cu atîtea daruri, lucru ciudat, a fost aproape nenorocos în acţiunile lui războinice, ceea ce mă face să cred că mai mult decît geniul, întîmplarea este cea care hotărăşte izbînda în război şi soarta eroilor.

Am urmat coloana pînă la Camodos, un şenal de trecere de la San Gonzales, care leagă laguna della Los Patos cu Merin. Sylva Tanaris se retrăsese în grabă de acolo, aflînd că se apropia o coloană a armatei republicane.

Neputînd s-o ajungă, preşedintele se întoarse înapoi. Fireşte, am făcut la fel, şi am luat-o pe urmele lui, pe drumul spre Piratinin. Cam în vremea aceea, am primit vestea despre bătălia de la Rio-Pardo, unde armata imperială a fost zdrobită cu desăvîrşire de către republicani.

XVIII

Înarmarea lancioanelor la Camacuà

Am fost însărcinat cu înarmarea a două lancioane ce se aflau pe Camacuà, fluviu paralel sau aproape paralel cu canalul San Gonzales şi care, ca şi el, se varsă în laguna Los Patos.

Adunasem atît mateloţi veniţi din Montevideo, cît şi din cei găsiţi la Piratinin, vreo treizeci de oameni de toate naţionalităţile. Se înţelege de la sine că, din nefericire pentru el, scumpul meu Luigi Carniglia se afla printre ei. Mai aveam în plus un nou recrut, un francez uriaş, breton prin naştere, pe care îl numeam Gros-Jean, şi pe un altul, François, un adevărat pirat, frate vrednic de pe coastă.

Am sosit la Camacuà : acolo am găsit un american numit John Griggs care tocmai supraveghea, de la o fermă a lui Bento Gonzales, unde locuia, terminarea a două ambarcaţiuni cu cîte un catarg.

Fusesem numit şef al acestei flote încă în construcţie, cu gradul de căpitan-locotenent.

Era ciudată această construcţie care făcea cinste binecunoscutei stăruinţe americane. Oamenii se duceau să caute lemnul într-o parte şi fierul în alta ; doi trei dulgheri tăiau lemnul şi un mulatru bătea fierul. Aşa fuseseră fabricate, de la cuie pînă la cercurile de fier ale catargelor, cele două ambarcaţiuni.

După două luni flota a fost gata. Fiecare vas a fost armat cu două mici piese de bronz ; patruzeci de negri sau de mulatri s-au adăugat celor treizeci de europeni aşa că numărul celor două echipaje s-a ridicat la şaptezeci de oameni.

Şalupele puteau să fie, una de cincisprezece pînă la optsprezece tone, iar cealaltă de douăsprezece pînă la cincisprezece tone.

Am luat comanda celei mai puternice, pe care am botezat-o „Rio Pardo".

John Griggs a primit comanda celeilalte, care a fost numită „Le Républicain".

Rossetti rămăsese la Piratinin, însărcinat cu redacţia ziarului *Le Peuple*.

Îndată după ce am terminat construirea navelor, am început să colindăm laguna Los Patos. Cîteva zile s-au scurs făcînd doar unele capturi neînsemnate.

Imperialii ne opuneau două ambarcaţiuni de douăzeci şi opt de tone amîndouă, treizeci de vase de război şi un vas cu aburi. Iar noi aveam nişte ciurucuri.

Laguna nu era navigabilă pentru vasele mari decît printr-un fel de canal de-a lungul ţărmului răsăritean.

Pe ţărmul opus, dimpotrivă, terenul urca în pantă şi chiar noi, cu toate că n-aveam nevoie de apă multă, eram siliţi să atingem uscatul cu mai bine de treizeci de metri înainte de a ajunge la ţărm.

Bancurile de nisip înaintau în lagună aproape ca dinţii unui pieptene, numai că aceşti dinţi erau foarte depărtaţi unul de celălalt.

Cînd eram siliţi să ne aşezăm pe uscat şi cînd tunul vreunui bastiment de război sau al vreunui vas cu aburi ne stînjenea, eu strigam :

— Haideţi, răţoii mei, în apă !

Şi răţoii mei săreau în apă, şi încordîndu-şi braţele, ridicau şalupa şi o treceau de cealaltă parte a bancului de nisip.

În acest fel, am capturat un vas încărcat ochi, l-am condus pe ţărmul occidental al lacului, aproape de Camacuà şi acolo i-am dat foc, după

ce-am scos din el tot ceea ce s-a putut scoate.

Era prima captură pe care o făceam și merita osteneala, de aceea îi bucură foarte mult pe marinarii noștri. Mai întîi, fiecare își luă partea lui din pradă, apoi dintr-un fond de rezervă le-am făcut oamenilor mei uniforme. Imperialii, care ne disprețuiseră profund și nu scăpau niciodată prilejul să-și bată joc de noi, începură să priceapă importanța noastră în lagună și folosiră numeroase bastimente ca să-și apere comerțul. Viața pe care o duceam era activă și plină de primejdii din cauza superiorității numerice a dușmanului, dar în același timp atrăgătoare, pitorească și în armonie cu caracterul meu. Noi nu eram numai marinari, la nevoie eram și călăreți ; în clipele de primejdie, găseam întotdeauna atîția cai cîți ne trebuiau, ba chiar și mai mulți, putînd alcătui, în două ceasuri, un escadron nu prea elegant, dar cumplit. Pretutindeni, de-a lungul lagunei, se aflau ferme pe care proprietarii le părăsiseră din pricina luptelor duse în apropiere ; acolo găseam tot felul de animale, cai și hrană ; pe lîngă asta, în jurul fiecărei ferme se aflau porțiuni de teren cultivate de unde luam din belșug grîu, cartofi dulci și deseori niște portocale grozave, căci aici, în regiunea aceasta, creșteau cele mai gustoase portocale din întreaga Americă de Sud. Trupa care mă întovărășea, o adevărată hoardă cosmopolită, era alcătuită din oameni de toate culorile și de toate naționalitățile. Eu o tratam cu o blîndețe poate nepotrivită unor astfel de oameni ; dar un lucru pot să afirm cu tărie, că nu m-am căit niciodată de bunătatea mea, fiindcă toți îmi dădeau ascultare încă de la primul ordin și n-am fost silit să mă obosesc în van sau să pedepsesc pe careva.

XIX

Estancia della Barba

Pe Camacuà, unde aveam micul arsenal și de unde apăruse flota republicană, locuiau, întinzîndu-se pe o imensă suprafață, toate familiile fraților lui Bento Gonzales, precum și rudele mai îndepărtate ; cirezi fără de număr pășteau pe aceste cîmpii splendide, pe care războiul le respectase, dat fiind că ele nu se aflau în apropiere de mîna lui distrugătoare.

Produsele agricole erau îngrămădite aici cu un belșug, despre care nu-ți poți face o idee în Europa. Am mai spus și altădată că, în nici o țară de pe pămînt, n-ai putea să întîlnești o ospitalitate mai deschisă și mai cordială, iar ospitalitatea asta, noi o aflam în aceste case unde ni s-a arătat cea mai deplină simpatie.

Fermele la care, din pricina apropierii lor de fluviu și a bunei primiri pe care eram siguri că o vom găsi acolo, poposeam îndeosebi, erau fermele donei Anna și ale donei Antonia, surorile președintelui. Aceste ferme erau situate, prima pe țărmul fluviului Camacuà, cealaltă pe cel al fluviului Arroyo-Grande. Nu știu dacă era efectul imaginației mele, sau doar privilegiul celor douăzeci și șase de ani ai mei, dar orice lucru mi se părea înfrumusețat și pot să afirm că nici o altă perioadă din viața mea nu-mi este mai vie în minte și înfățișată cu mai mult farmec ca cea pe care sînt gata s-o povestesc. Casa donei Anna era, în mod cu totul deosebit, un adevărat paradis ; deși nu mai era tînără, această fermecătoare femeie avea o fire veselă. În preajma ei se afla

o întreagă familie de emigraţi din Pelotas, oraş dintr-o provincie al cărei şef era doctorul Paolo Ferreira ; trei fete tinere, una mai încîntătoare decît cealaltă, constituiau podoaba acestui loc minunat. Una dintre ele, Manoela, era stăpîna absolută a sufletului meu ; deşi fără speranţa de a-mi aparţine vreodată, nu mă puteam abţine să n-o iubesc.

Fata era logodită cu unul din fiii lui Bento Gonzales.

Totuşi, s-a ivit un prilej cînd, aflîndu-mă în primejdie, mi-a fost dat să constat că nu-i eram indiferent doamnei inimii mele şi faptul că ştiam că mă bucur de simpatia ei, mi-a fost de-ajuns spre a mă consola că nu putea să fie a mea. În general femeile din Rio-Grande sînt foarte frumoase ; bărbaţii noştri deveniseră, în chip galant, sclavii lor ; dar nici unul, trebuie s-o spun, n-avea pentru idolul lui un cult atît de dumnezeiesc şi atît de dezinteresat cum aveam eu pentru Manoela. Astfel, ori de cîte ori un vînt puternic, o furtună, o expediţie ne împingea spre Arroyo-Grande sau spre Camacuà era sărbătoare printre noi : micul crîng de la Firiva, care indica intrarea pe unul din fluvii sau pădurea de portocali care ascundea vărsarea celuilalt, erau salutate întotdeauna de o salvă puternică de urale ce dădeau în vileag entuziasmul nostru amoros.

Într-o zi, după ce trăsesem la mal ambarcaţiile şi ne aflam, la ferma della Barba — ce-i aparţinea donei Antonia, sora preşedintelui — dinaintea unui hambar care slujea la săratul şi afumatul cărnii şi care de aceea, la ţară, se şi numeşte *galpon da charqueada*, veniră să ne prevină că colonelul Juan-Pietro de Abreus, poreclit din pricina şireteniei lui, Moringue, adică dihorul, debarcase la două-trei leghe depărtare de noi, cu şaptezeci de oameni din cavalerie şi cu optzeci din infanterie.

Lucrul era cu atît mai probabil cu cît de la capturarea felucii, pe care o arsesem după ce ne însuşisem tot ce avusese ea mai de preţ, ştiam că Moringue jurase să-şi ia revanşa.

Această veste mă umplu de bucurie. Oamenii pe care îi comanda colonelul Moringue erau mercenari germani şi austrieci, cărora ardeam de dorinţa să le plătesc datoria pe care orice bun italian a contractat-o faţă de fraţii lor din Europa.

Noi eram cu toţii vreo şaizeci de oameni, dar eu îmi cunoşteam aceşti şaizeci de oameni ai mei şi cu ei mă credeam în stare să ţin piept nu numai la o sută cincizeci, ci şi la trei sute de austrieci.

Prin urmare, am trimis cercetaşi în toate părţile, oprindu-mi aproape cincizeci de oameni.

Cei zece sau doisprezece oameni pe care îi trimisesem în recunoaştere se întoarseră toţi cu acelaşi răspuns :

— N-am văzut nimic.

Era o ceaţă deasă şi, datorită ei, duşmanul putuse să scape de iscoade.

Am hotărît să nu mă bizui numai pe inteligenţa omului, ci să mă adresez instinctului animalelor.

De obicei, cînd se organizează o expediţie de acest fel şi cînd oameni dintr-o altă ţară vin în preajma vreunei ferme să întindă vreo cursă, animalele, care îl simt pe străin, dau semne de nelinişte ce nu-i înşeală niciodată pe cei ce le iau în seamă.

Animalele, gonite de oamenii mei, se răspîndiră de jur împrejurul fermei fără să dea însă vreun semn că s-ar petrece ceva neobişnuit prin apropiere.

Crezînd că nu mai am a mă teme de nici o surpriză, am poruncit oamenilor să-şi pună puştile, aşa încărcate cum erau, ca şi muniţiile pe rastelele înjghebate în hambar şi le-am dat o pildă de siguranţă aşezîndu-mă să mănînc şi poftindu-i să facă la fel.

De obicei aceasta era o invitaţie pe care o primeau fără să se lase rugaţi. Slavă Domnului, hrana nu ne lipsea.

După terminarea mesei, l-am trimis pe fiecare la treaba lui.

Oamenii mei munceau la fel de bine cum şi mîncau, adică din toată inima ; nu se lăsară deci rugaţi : unii se duseră la lancioanele care erau trase pe ţărm şi pe care le reparau ; alţii la potcovit caii ; unii în pădure să care cărbuni ; alţii la pescuit.

Am rămas singur cu bucătarul-şef, care-şi stabilise bucătăria sub cerul liber în faţa uşii hambarului şi care-şi supraveghea cratiţa sau lua spuma de pe oala cu ciorbă.

Cît despre mine, savuram cu voluptate fiertura de *maté,* un fel de ceai din Paraguay care se bea dintr-un bostan cu ajutorul unui tub de sticlă sau de lemn.

Nu bănuiam cîtuşi de puţin că colonelul Moringue care era din partea locului, derutase printr-un şiretlic supravegherea oamenilor mei, cîştigase încrederea animalelor noastre şi cu cei o sută cincizeci de austrieci ai lui, se culcase pe burtă într-un crîng, la cinci sau şase sute de paşi de noi.

Deodată, spre marea mea surprindere am auzit în spatele meu, sunînd atacul.

— M-am întors. Infanteria şi cavaleria atacau, în galop, fiecare călăreţ avînd un om după el ; cei cărora le lipseau caii, alergau pe jos agăţaţi de coamele animalelor.

Dintr-o săritură am fost pe banca din hambar ; bucătarul mă urmă ; dar duşmanul era atît de aproape încît în clipa în care treceam pragul o lovitură de lance mi se înfipse în *punch* [1].

Am mai spus că puştile se găseau rînduite, aşa încărcate cum erau pe rastel. Erau cu toatele şaizeci.

Am apucat una, am descărcat-o ; pe urmă pe a doua, apoi pe a treia şi asta cu o iuţeală aşa de mare încît să fie convinşi că nu sînt singur, şi cu atîta succes, încît căzură trei oameni.

A patra, a cincea, a şasea lovitură urmară după primele trei ; fiindcă trăgeam în grămadă, fiecare lovitură nimerea în plin.

Dacă mulţimii aceleia de soldaţi i-ar fi venit în minte să se năpustească în hambar atît corsarul — adică eu — cît şi expediţia lui ar fi pierit într-o clipă ; dar bucătarul mi se alăturase şi, trăgînd şi el, Dihorul, oricît de perspicace era, se lăsă prins în cursă şi crezu că sîntem cu toţii în hambar.

Drept urmare, se retrase cu oamenii lui la o sută de metri de hambar şi începu să tragă. Asta mă salvă. Cum bucătarul nu era un trăgător prea bun şi cum în situaţia noastră orice foc de puşcă pierdut era o greşeală, i-am ordonat să-mi încarce doar puştile şi să mi le dea la mînă.

[1] Haină caracteristică locuitorilor din aceste ţinuturi.

Eram sigur de un lucru și anume că oamenii mei, auzind împușcăturile vor bănui că dușmanul a debarcat, vor pricepe totul și vor alerga în ajutorul meu.

Nu mă înșelasem. Viteazul meu Luigi Carniglia apăru cel dintîi prin norul de fum ce se întindea între hambar și trupa dușmană, care la rîndul ei, trăgea de mama-focului.

Îndată după el se iviră Ignazio Bilbao, un brav biscaian și un italian la fel de brav, numit Lorenzo. Într-o clipă oamenii fură lîngă mine și începură să mă imite care mai de care ; veniră apoi Eduard Mutru, Nacemento Raphaël și Procope ; aceștia doi din urmă erau, unul mulatru, celălalt negru ; apoi Francesco da Sylva ; aș vrea, în loc să scriu aici, pe hîrtie, să gravez în bronz numele tuturor acestor viteji tovarăși, în număr de treisprezece care mi se alăturară și luptară timp de cinci ore împotriva a o sută cincizeci de dușmani.

Acești dușmani puseseră stăpînire pe toate casele, pe toate barăcile, pe toate căsuțele ce ne înconjurau și de acolo trăgeau cumplit asupra noastră. Alții se urcară pe acoperiș, căruia îi ridicaseră învelitoarea, împușcîndu-ne prin găuri și azvîrlind în noi cu torțe aprinse. Dar în timp ce unii stingeau torțele, ceilalți răspundeau la împușcături și doi sau trei căzură morți în mijlocul nostru prin găurile pe care ei înșiși le făcuseră.

La rîndul nostru, deschiserăm cu baionetele ferăstruici în zidul hambarului și, oarecum la adăpost, trăgeam prin ele.

Pe la ora trei, negrul Procope trase în plin : zdrobi brațul colonelului Moringue.

Îndată, colonelul ordonă să se sune retragerea și plecă ; își luă răniții, dar lăsă cincisprezece morți.

Dintre ai mei, din treisprezece oameni, aveam cinci morți și cinci răniți. Trei dintre aceștia muriră din cauza rănilor, astfel încît această încăierare m-a costat opt oameni, fiind una din cele mai aprige la care am luat parte.

Aceste lupte erau cu atît mai grele pentru noi, cu cît nu aveam nici medic, nici chirurg. Rănile ușoare se oblojeau cu apă rece, pe care o schimbau ori de cîte ori era cu putință.

Cît privește rănile grave, era cu totul altceva. În general rănitul își dădea el singur seama ; dacă nu nădăjduia să-și mai revină, chema pe cel mai bun prieten al lui, îi dădea pe scurt ultimele dispoziții testamentare și-l ruga să-l suprime printr-un foc de pușcă. Prietenul examina rănitul și dacă era de părerea lui, se îmbrățișau, își strîngeau mîna și un foc de armă sau de pistol constituia deznodămîntul dramei.

Era ceva trist, era ceva barbar poate, dar ce vreți ? Nu exista nici un mijloc de a proceda altfel.

Rossetti, care, din întîmplare, se afla la Camacuà, ca și restul tovarășilor noștri, nu putu, spre marele lui regret, să ne întîlnească. Unii fură siliți, fiind urmăriți și fără arme, să treacă fluviul înot ; alții se înfundară în pădure ; unul singur fu descoperit și ucis.

Această luptă atît de periculoasă și care a avut un sfîrșit atît de fericit, le dădu o încredere imensă oamenilor noștri și locuitorilor de pe

această coastă, expusă de mult timp incursiunilor acestui duşman aventuros şi întreprinzător.

Moringue a fost, de altfel, cel mai bun şef de expediţie al imperialilor. Numai el era în stare de asemenea surprize, şi trebuie să spun că pe aceea o condusese cu o fineţe care i-ar fi adus în mod sigur, porecla de „dihor“ dacă n-ar fi avut-o. Născut într-o ţară pe care, cum am spus, o cunoştea la perfecţie, înzestrat cu o şiretenie şi o îndrăzneală fără margini, el a adus mult rău cauzei republicane şi imperiul Braziliei lui îi datorează, fără nici o îndoială, în cea mai mare parte, supunerea acestei provincii curajoase.

Noi, totuşi, ne-am sărbătorit victoria. În cinstea noastră, dona Antonia dădu o serbare la ferma ei, la o depărtare de vreo douăsprezece mile de hambarul în care susţinusem lupta.

La această serbare am aflat că o fată frumoasă, la vestea primejdiei în care mă aflasem, pălise şi ceruse cu căldură ştiri despre viaţa şi despre sănătatea mea — izbîndă mai dulce inimii mele decît izbînda sîngeroasă pe care o repurtasem. Ah, fată frumoasă de pe continentul american! Eram mîndru şi fericit de a-ţi aparţine în orice fel chiar şi numai în gînd. Erai hărăzită şi a trebuit să aparţii altuia, dar soarta mi-a rezervat o altă floare a Braziliei, pe care o plîng astăzi şi pe care o voi plînge toată viaţa. Dulcea mamă a fiilor mei! Am cunoscut-o nu în victorie, ci în răstrişte şi în naufragiu, şi — mult mai mult decît tinereţea, chipul şi meritele mele — o înlănţuiră pe viaţă de mine, nenorocirile mele.

Anita! Scumpă Anita! [1]

---

[1] Garibaldi se referă la viitoarea lui soţie Anita, decedată în 1849, în împrejurări tragice.

XX

Expediţia de la Santa Catarina

Puţine lucruri, ba chiar nimic important nu se mai petrecu pe laguna de la Los Patos după această întîmplare.

Începurăm să construim alte două vase. Primele materiale le aflarăm în prada noastră de mai înainte; cît despre prelucrarea lor, asta n-a fost numai opera noastră, ci şi a locuitorilor din împrejurimi care ne-au ajutat temeinic.

După terminarea şi armarea celor două noi vase, am fost chemaţi să ne unim cu armata republicană, care asedia pe atunci Porto-Alegre, capitala provinciei. Armata n-a făcut nimic şi nici noi n-am putut să facem ceva în toată vremea petrecută în această regiune a lacului.

Asediul era totuşi condus de Bento Manoel, căruia toată lumea îi atribuia, pe bună dreptate, mari merite de soldat, de general şi de organizator. Tot el a fost cel care, mai tîrziu, i-a trădat pe republicani şi a trecut de partea imperialilor.

Se punea la cale expediţia de la Santa Catarina. Eu am fost chemat să fac parte din ea fiind pus sub ordinele generalului Canavarro.

Numai că exista o greutate şi anume că nu puteam să ieşim din lagună, dat fiind că gura ei era păzită de imperiali.

Într-adevăr, pe ţărmul meridional se afla oraşul fortificat Rio-Grande do Sul, iar pe malul septentrional, San José do Norte, un oraş mai mic, dar tot fortificat. Însă aceste două locuri ca şi Porto-Alegre se găseau încă în puterea imperialilor, ceea ce îi făcea stăpîni pe intrarea şi pe

ieşirea din lac. Ce-i drept, nu stăpîneau decît aceste trei puncte, dar erau prea de-ajuns.

Totuşi, cu nişte oameni ca cei pe care îi comandam, nimic nu era cu neputinţă.

Am propus să lăsăm pe lagună cele două vase mai mici ; şeful lor avea să fie un bun marinar, cu numele de Zefferino d'Utra. Eu, cu celelalte două, avînd sub ordinele mele pe Griggs şi pe cei mai îndrăzneţi dintre oamenii noştri, urma să însoţesc expediţia, operînd pe mare, în timp ce generalul Canavarro ar fi operat pe uscat.

Era un plan foarte frumos, nu mai rămînea decît să fie pus în aplicare.

Am propus să se construiască două care de-ajuns de mari şi de-ajuns de solide spre a putea transporta, pe fiecare din ele, cîte o ambarcaţie şi să se înhame la aceste care atîţia boi şi cai cît erau necesari ca să le tragă.

Propunerea mea a fost primită, iar eu am fost însărcinat să-i dau curs. Numai că, reflectînd asupra ei, i-am adus următoarele modificări : am pus să se facă de către un rotar priceput, opt roţi enorme, solide şi rezistente la orice încercare, cu butucii potrivit greutăţii pe care trebuiau s-o suporte.

La una din extremităţile lacului — cea opusă lui Rio-Grande do Sul, adică la nord-est — există, în fundul unei rîpe, un mic pîrîu ce curge din laguna Los Paros în lacul Tramandai, pe care era vorba să se transporte cele două lancioane.

Am pus să se coboare în această rîpă unul din carele noastre, afundîndu-l cît mai mult cu putinţă ; apoi, aşa cum făceam spre a le transporta pe deasupra bancurilor de nisip, am ridicat lanciona, pînă ce chila ei s-a sprijinit pe osia dublă.

O sută de boi domesticiţi, înhămaţi la cîrmă, cu ajutorul celor mai trainice frînghii ale noastre, fură porniţi dintr-o dată şi văzui cu o satisfacţie pe care nu pot s-o descriu, punîndu-se în mişcare ca un bagaj obişnuit, cel mai mare dintre cele două vase ale mele.

Al doilea car fu coborît la rîndul lui, încărcat ca şi primul, şi, ca şi primul, o luă din loc în mod fericit.

Locuitorii se bucurară de spectacolul ciudat şi neobişnuit al celor două bastimente care treceau în care cu două roţi şi erau trase de cîte două sute de boi pe o distanţă de cincizeci şi patru de mile, adică de optsprezece leghe şi totul fără cea mai mică dificultate şi fără cel mai mic accident.

O dată ajunşi pe malul lacului Tramandai, lancioanele au fost lansate la apă în acelaşi fel în care fuseseră îmbarcate ; acolo, li se făcură micile reparaţii pe care le necesita călătoria, dar care nu însemnau mare lucru, deoarece numai după trei zile erau în stare să navigheze.

Lacul Tramandai este format din două ape curgătoare, ce izvorăsc de pe versantul oriental al lanţului de munţi Do Espinasso ; el se varsă în Atlantic, dar este atît de puţin adînc, încît numai în timpul marilor maree adîncimea lui atinge patru sau cinci picioare.

Trebuie să mai spunem că pe această coastă, deschisă din toate părţile, marea nu este aproape niciodată calmă, ci dimpotrivă, mai tot timpul e agitată.

Zgomotul stîncilor de la suprafaţa apei, care se întind de-a lungul coastei şi pe care marinarii le numesc „caii", din pricina spumei pe care o împrăştie în jurul lor, se aude pînă la mai multe

mile în interiorul țării și adesea este luat drept bubuitul tunetului.

XXI

Plecarea și naufragiul

În sfîrșit, gata de plecare, am așteptat ora mareei înalte, și ne-am aventurat să ieșim în larg către ora patru după-amiază.

În această împrejurare, urma să fim foarte satisfăcuți de îndelungata deprindere pe care o aveam de a naviga prin mijlocul stîncilor de la suprafața apei ; și cu toată această deprindere, n-aș putea să mai spun astăzi prin ce manevră, mai mult îndrăzneață decît abilă, am izbutit să scoatem cele două vase în larg, deși noi alesesem, cum am mai spus-o adineaori, ora cînd mareea era deplină, căci nicăieri nu aveam adîncimea necesară și abia la căderea nopții izbutirăm după multe sforțări să aruncăm ancora în Ocean, dincolo de înspumatele stînci de la suprafață, a căror mînie părea să sporească văzînd că le scăpăm.

Trebuie să consemnăm aici că niciodată, înaintea noastră, nu ieșise vreun vas din lacul Tramandai.

Către ceasurile opt seara, am ridicat ancora și am pornit-o la drum.

A doua zi, la ora trei noaptea naufragiam la vărsarea fluviului Asserigua, ce-și are izvorul în Sierra do Espinasso și care se varsă în mare în provincia Santa Catarina, între Tours și Santa Maura.

Dintre cei treizeci de oameni ai echipajului, șaisprezece se înecaseră.

Să povestim cum s-a produs această înfiorătoare catastrofă.

De cu seară, chiar din momentul plecării, vîntul din sud ne și amenința, îngrămădind norii și bătînd cu furie. Noi am mers paralel cu coasta ; „Rio Pardo“ avea, cum am spus, treizeci de oameni la bord, un tun de calibrul doisprezece pe pivot, o grămadă de lăzi, o mulțime de obiecte de tot felul, toate astea luate din precauție, căci nu știam cît timp vom rămîne pe mare, ce țărm vom atinge și în ce stare vom ajunge la el, dat fiind că ne îndreptam spre o țară dușmană.

Vasul se afla, așadar, peste măsură de încărcat, și deseori era acoperit în întregime de valurile, care, în fiece clipă creșteau o dată cu vîntul și uneori chiar amenințau să-l înghită. Hotării deci să mă apropii de coastă și, dacă lucrul era cu putință, să acostez într-un loc de pe plajă care ni s-ar fi părut accesibil ; dar deoarece marea, ce se tot umfla, nu ne lăsa să ne alegem poziția care ne convenea, am fost acoperiți de un val uriaș, ce ne aplecă cu totul într-o parte.

În acel moment, mă aflam în vîrful catargului trinchetei, de unde speram să descopăr o trecere printre stîncile de la suprafața apei ; lanciona se înclină la tribord și fui aruncat la o distanță de vreo treizeci de picioare.

Deși eram într-o situație primejdioasă, încrederea pe care o aveam în forțele mele de înotător făcu să nu mă gîndesc nici o clipă la moarte ; dar, avînd cu mine cîțiva oameni care nu erau marinari și pe care cu o clipă mai înainte îi văzusem

întinşi pe punte, chinuiţi de răul de mare — în loc să înot spre coastă, m-am apucat să adun o parte din obiectele care, fiind uşoare păreau că vor rămîne la suprafaţa apei, şi să le împing spre vas, strigînd oamenilor mei să se arunce în mare, să apuce orice epavă şi să încerce să ajungă pe coasta care se afla la mai bine de o milă depărtare de noi. Vasul se răsturnase, însă catargele îl menţineau cu partea de la babord deasupra apei.

Primul om pe care l-am văzut rămăsese agăţat de odgoane; era Eduard Mutru, unul dintre cei mai buni prieteni ai mei; am împins spre el o bucată din tambuchi[1], sfătuindu-l să nu-i dea drumul. Mutru, fiind pe cale de a se salva, mi-am aruncat privirea spre vas.

Primul om pe care l-am văzut fu scumpul şi curajosul meu Luigi Carniglia. În momentul catastrofei el se afla la cîrmă şi rămăsese agăţat de vas, în partea pupei opusă vîntului; din nenorocire în acea clipă era îmbrăcat cu o jachetă de postav foarte gros, pe care n-avusese vreme să şi-o mai scoată şi care îi strîngea atît de tare braţele, încît îi era cu neputinţă să înoate cît timp avea să fie prizonierul ei.

Văzînd că mă îndreptam spre el, mă strigă.

— Încearcă să te ţii bine, i-am răspuns, îţi vin în ajutor.

Şi într-adevăr, urcîndu-mă iarăşi pe vas, ca o pisică, am ajuns pînă la el; m-am agăţat cu o mînă de o ieşitură şi cu cealaltă scoţînd din buzunar un cuţitaş care din păcate nu tăia bine, m-am apucat să-i spintec gulerul şi spatele jachetei; încă o sforţare şi aş fi izbutit să-l liberez

[1] Deschizătură, cu capac, în punte, a unei nave care permite accesul în încăperile de sub punte.

pe bietul Carniglia din această strînsoare, cînd o învolburare teribilă a mării ne acoperi, făcînd ţăndări vasul, şi aruncîndu-i în mare pe toţi cei cîţi mai rămăseseră pe bord. Carniglia fu azvîrlit o dată cu ceilalţi şi nu mai apăru la suprafaţa apei.

Cît despre mine, aruncat în fundul mării ca un proiectil, am revenit la suprafaţa apei buimăcit cu desăvîrşire, dar cu toată buimăceala mea gîndindu-mă la un singur lucru: să-i dau ajutor scumpului meu Luigi. Am înotat deci în jurul carcasei vasului chemîndu-l cu strigăte puternice, în mijlocul şuierăturilor furtunii şi al bubuitului vijeliei, dar el nu mi-a răspuns: fusese înghiţit pentru totdeauna, bunul meu tovarăş care-mi salvase viaţa pe estuarul La Plata şi faţă de care, cu toate sforţările mele, nu putusem să mă revanşez!

În momentul în care pierdeam speranţa de a-i mai putea da ajutor lui Carniglia, mi-am aruncat ochii în jurul meu. A fost o minune a lui Dumnezeu, fără îndoială, dar în acel moment de agonie pentru toată lumea, nu m-am îndoit nici o clipă de salvarea mea, astfel încît am putut să mă ocup de salvarea celorlalţi.

Mi-am văzut tovarăşii risipiţi şi înotînd spre plajă, răzleţiţi unii de alţii, după abilitatea sau puterea lor. I-am ajuns într-o clipă şi, trimiţîndu-le un cuvînt de încurajare, i-am depăşit şi m-am pomenit printre primii, dacă nu chiar primul, între stîncile de la suprafaţă, tăind valuri uriaşe, cît munţii de înalte.

Am ajuns pe ţărm. Durerea pentru pierderea iubitului meu Carniglia mă făcu nepăsător faţă de soarta mea, dîndu-mi o putere de nebiruit.

De cum am pus piciorul pe pămînt, m-am şi întors, împins de o ultimă speranţă.

Le-am întrebat pe rînd pe toate aceste ființe speriate, ce puteau fi acoperite în orice moment de valuri, dar Carniglia fusese înghițit de-a binelea; adîncurile Oceanului nu mi-l mai înapoiară.

Atunci l-am revăzut pe Eduard Mutru, cel care, după Carniglia, îmi era cel mai scump, cel căruia îi întinsesem o bucată din tambuchi, îndemnîndu-l să se agațe de ea din toate puterile. Fără îndoială, violența mării îi smulsese epava din mîini. El continua să înoate, dar era istovit și mișcările sale sacadate arătau starea de extremă oboseală în care se afla. Am spus cît îl iubeam; el era cel de-al doilea frate al meu pe care aveam să-l pierd în cursul zilei. N-am vrut să rămîn într-o clipă lipsit de tot ceea ce iubeam mai mult pe lume. Am împins în mare bucata de vas ce-mi slujise mie însumi să ajung la țărm și m-am aruncat în mijlocul valurilor, întorcîndu-mă cu o totală nepăsare să caut primejdia din care de-abia scăpasem. După un minut, nu mai eram decît la cîteva lungimi de braț de Eduard; îi strigai:

— Ține-te bine! Curaj... Iată-mă! Ești scăpat!

Zadarnică speranță, sforțări inutile; în clipa în care împingeam spre el epava protectoare, se scufundă și dispăru.

Scoțînd un țipăt, am dat drumul epavei de care mă țineam și mă cufundai. Dar negăsindu-l, m-am gîndit că revenise poate la suprafața apei. M-am urcat la suprafață. Am revenit: nimic! M-am cufundat din nou, din nou m-am ridicat la suprafață. Am scos aceleași strigăte de disperare ca și pentru Carniglia; ca și pentru Carniglia totul a fost zadarnic; fusese înghițit și el, în adîncurile oceanului pe care nu se temuse să-l străbată ca să vină să mă întîlnească, spre a sluji cauza popoarelor.

Încă un martir al libertății italiene, care nu-și va avea un mormînt și o cruce a lui!

Cadavrele celor șaisprezece înecați pe care noi îi pierduserăm în acest dezastru și care-mi fuseseră pînă atunci credincioși tovarăși de arme o dată înghițite de mare, fură luate de valuri și duse de curenți la mai bine de treizeci de mile depărtare, spre nord. Am căutat atunci printre cei paisprezece care supraviețuiseră și care în acel moment ajunseseră cu toții la țărm, un chip de prieten, o figură de italian. Nici una! Cei șase italieni care mă însoțeau erau morți: Carniglia, Mutru, Staderini, Navone, Giovanni. Nu-mi mai amintesc numele celui de al șaselea.

Îi cer iertare patriei de a-l fi uitat; știu prea bine că scriu acest lucru după un interval de doisprezece ani, știu prea bine că, de atunci, multe alte evenimente și mai groaznice decît cel pe care l-am povestit s-au petrecut în viața mea; știu prea bine că am văzut prăbușindu-se o națiune, că am încercat zadarnic să apăr un oraș; știu prea bine că urmărit, exilat, hăituit ca o fiară sălbatică, am coborît în mormînt pe femeia care devenise inima inimii mele; știu prea bine că de-abia se închisese acest mormînt și am fost silit să mă îndepărtez de el, ca damnații lui Dante, care merg înainte, dar al căror cap răsucit privește îndărăt; știu prea bine că nu mai am nici un adăpost; că din capătul extrem al Africii, privesc către această Europă care mă alungă ca pe un bandit, pe mine, care n-am avut totdeauna decît un gînd, decît o dragoste, decît o nădejde:

patria. Știu prea bine toate astea, dar nu-i mai puțin adevărat că ar trebui să-mi amintesc de acest nume.

Dar, vai ! nu mi-l mai amintesc !

Tanger, martie-aprilie 1859.

G. G.

XXII

John Griggs

Lucru ciudat, cei care dispăruseră erau înotători buni, destoinici ; fără îndoială că, încrezîndu-se peste măsură în iscusința lor, neglijară să pună mîna pe resturile plutitoare, și speraseră să se mențină pe apă fără acest sprijin, în timp ce, dimpotrivă, printre cei care îi regăseam sănătoși și teferi în jurul meu, erau cîțiva tineri americani pe care îi văzusem stingheriți pînă și la trecerea unui braț de rîu lat numai de zece picioare.

Mi se părea un lucru de necrezut, și totuși acesta era adevărul.

Lumea îmi părea un pustiu.

M-am dus pe plajă, mi-am sprijinit capul în palme, și cred că am plîns.

În toiul acestei apatii, ajunse pînă la mine un vaiet. Mi-am amintit atunci că, deși acești oameni îmi erau necunoscuți, aproape străini, fiind șeful lor și în luptă și la naufragiu, trebuia să le fiu părinte și în nenorocire.

Am înălțat capul.

— Ce este, cine se vaită ? am întrebat.

Două sau trei guri, clănțănind, răspunseră :

— Mi-e frig.

Eu, care pînă atunci nu mă gîndisem la asta, am simțit că și mie mi-era frig.

M-am ridicat în picioare și m-am scuturat ; cîțiva dintre tovarășii mei, de-acum amorțiți, se așezaseră jos sau se culcaseră cu gîndul de a nu se mai ridica.

I-am tras de brațe.

Trei sau patru se și aflau în acea etapă a toropelii care te face să preferi lîncezeala morții în locul suferinței de a te mai mișca.

I-am chemat în ajutor pe cei mai viguroși, i-am silit pe cei amorțiți să se ridice, pe unul l-am luat de mînă, le-am spus celor ce nu-și pierduseră încă puterile să facă la fel și le-am strigat :

— Să alergăm !

În același timp, am dat eu însumi pildă.

La început am simțit o greutate, aș zice mai mult chiar, o durere foarte mare, silindu-ne să ne punem în mișcare articulațiile înțepenite ; dar, puțin cîte puțin, membrele noastre își redobîndiră elasticitatea.

Am făcut acest exercițiu timp de aproape o oră, după care sîngele încălzit și-a reluat circulația prin vinele noastre.

Această gimnastică se desfășurase în apropiere de fluviul Asserigua ce curge paralel cu marea și se varsă în ea la o distanță de o jumătate de milă de locul în care ne aflam ; am pornit-o în sus, pe țărmul drept al fluviului și cam la patru mile de punctul nostru de plecare, am găsit o fermă și acolo ospitalitatea ce dăinuie de-a pururi în pragul unei case americane.

Cel de-al doilea vas al nostru, comandat de Griggs și numit „Seival“, deși de-abia ceva mai

mare decît „Rio-Pardo“, dar de o construcţie diferită, putu să lupte împotriva furtunii, să o înfrunte cu curaj şi să-şi continue victorios drumul.

Trebuie să mai spun că Griggs era un excelent marinar.

Scriu de pe o zi pe alta, silit poate să părăsesc mîine adăpostul în care mă odihnesc astăzi — nu ştiu dacă voi avea timp mai tîrziu să spun despre acest excelent şi valoros tînăr tot binele pe care-l gîndesc despre el ; îi voi plăti deci, deoarece numele lui se află sub pana mea, tributul pe care îl datorez memoriei sale.

Sărmanul Griggs ! Abia dacă am spus un cuvînt despre el şi totuşi cînd oare am mai întîlnit vreodată un om înzestrat cu asemenea curaj şi cu un caracter atît de fermecător ? Născut dintr-o familie bogată, el venise să-şi ofere aurul, geniul şi sîngele republicii care se năştea atunci, şi căreia i-a dat tot ceea ce-i oferise. Într-o zi sosi o scrisoare de la părinţii lui, din America de Nord, prin care îl pofteau să se ducă să-şi ia în primire o moştenire colosală ; numai că el şi primise cea mai frumoasă moştenire hărăzită omului de convingere şi de credinţă — victoria martiriului — murind pentru un popor nefericit, dar generos şi viteaz. Şi eu care am asistat la atîtea morţi glorioase, am văzut trupul sărmanului meu prieten tăiat în două ca trunchiul unui stejar, de securea tăietorului de lemne ; partea de sus a trupului îi rămăsese dreaptă, pe puntea vasului „Cassapara“, cu chipul neînfricat, îmbujorat încă de pîrjolul luptei, numai că membrele, zdrobite şi desprinse de trup zăceau împrăştiate în jurul lui ; o lovitură de tun încărcat cu mitralii [1] îl lovise de la douăzeci de paşi şi astfel mutilat mi se înfăţişă în ziua în care eu, împreună cu un alt tovarăş, după ce-am dat foc flotilei din ordinul generalului Canavarro, ne-am urcat pe vasul lui Griggs, care tocmai fusese lovit în plin de escadra inamică.

Oh, libertate ! libertate ! care regină de pe pămînt poate să se laude că are în urma ei alaiul eroilor pe care îi ai tu în cer !

XXIII

Santa Catarina

Partea din provincia Santa Catarina, unde naufragiasem, se ridicase, din fericire, împotriva împăratului la vestea apropierii forţelor republicane ; în loc să găsim duşmani, am aflat acolo aliaţi ; în loc să fim atacaţi, am fost sărbătoriţi ; am avut, aşadar într-o clipă, la dispoziţie, toate mijloacele de transport pe care puteau să ni le ofere bieţii locuitori cărora le cerusem ospitalitate.

Căpitanul Baldonino porunci să mi se dea calul lui şi o pornirăm imediat la drum spre a ajunge din urmă avangarda generalului Canavarro, comandată de colonelul Texeira, avangardă ce se îndrepta în mare grabă spre laguna din Santa Catarina, în speranţa că o va lua prin surprindere [2].

[1] Bucăţi de fontă.

[2] Provincia Santa Catarina este cea care fusese dată ca zestre de împăratul Braziliei sorei sale, la căsătoria ei cu prinţul de Joinville (n.a.).

Trebuie să mărturisesc că nu ne-a fost prea greu să punem mîna pe orăşelul care domina laguna şi care i-a dat şi numele. Garnizoana bătu repede în retragere şi trei mici nave de război se predară după o luptă scurtă ; am trecut cu naufragiaţii mei pe bordul goeletei „Itaparika" armată cu şapte tunuri.

În primele şapte zile ale acestei ocupaţii, norocul părea că făcuse un pact cu republicanii : nevenindu-le să creadă într-o invazie atît de grabnică despre care nu aveam decît ştiri vagi, imperialii ordonaseră ca laguna să fie aprovizionată cu arme, muniţii şi soldaţi ; dar armele, muniţiile şi soldaţii sosiră cînd noi eram de-acum stăpîni pe oraş şi prin urmare căzură în mîinile noastre fără nici o sforţare din parte-ne ; cît despre locuitori, ei ne primiră ca pe nişte fraţi şi ca pe nişte eliberatori, titlu pe care noi n-am ştiut să-l justificăm, în timpul şederii noastre în mijlocul acestei populaţii prietene.

Canavarro îşi stabili cartierul general în oraşul lagunei, botezat de republicani Iulian, întrucît intraseră în el în luna iulie. El făgădui instaurarea unui guvernămînt provincial, al cărui prim-preşedinte fu un preot venerabil şi care se bucura de un mare prestigiu în faţa întregului popor ; Rossetti, cu titlul de secretar, a fost adevăratul suflet al acestui guvernămînt ; ce-i drept Rossetti părea făcut pentru toate funcţiile.

Totul mergea deci de minune : colonelul Texeira, cu brava sa coloană de avangardă, îşi urmărise duşmanii pînă ce-i silise să se închidă în capitala provinciei şi pusese stăpînire pe cea mai mare parte din ţară ; pretutindeni eram primiţi cu braţele deschise şi un mare număr de dezertori imperiali treceau de partea noastră.

Proiecte magnifice fuseseră întocmite de generalul Canavarro, soldat cinstit cum n-a fost altul ; aspru în aparenţă, dar în fond excelent, el avea obiceiul să spună că din această lagună de la Santa Catarina va ieşi hidra ce va devora imperiul şi poate că vorbele lui s-ar fi adeverit dacă ar fi existat mai multă grijă, mai multă chibzuială şi prevedere în legătură cu această expediţie ; dar purtarea noastră trufaşă faţă de locuitori şi lipsa de mijloace făcură să se piardă roadele acestei strălucite campanii.

XXIV

O femeie

Nu mă gîndisem niciodată la căsătorie şi mă socoteam cu desăvîrşire incapabil să devin soţ, dată fiind prea marea mea independenţă de caracter şi vocaţia mea irezistibilă pentru o viaţă aventuroasă ; să ai o femeie şi copii mi se părea un lucru absolut imposibil pentru un om ce şi-a consacrat viaţa unei cauze al cărei succes, oricît de deplin ar fi, nu poate să-i îngăduie niciodată liniştea necesară unui tată de familie. Destinul hotărîse însă altfel : după moartea lui Luigi, a lui Eduard şi a tovarăşilor mei, mă aflam într-o completă izolare şi mi se părea că sînt singur pe lume.

Nu-mi mai rămăsese nici măcar unul din aceşti prieteni, de care inima avea nevoie cum are viaţa nevoie de hrană. Cei ce supravieţuiseră, am mai spus-o, îmi erau străini ; fără îndoială aveau şi ei suflete viteze şi inimi bune ; dar îi cunoşteam de

prea puțin timp spre a fi prieten cu vreunul din ei. În acest gol imens pe care îl făcuse în jurul meu teribila catastrofă, simțeam nevoia unui suflet care să mă iubească; fără acest suflet, existența îmi era aproape cu neputință de suportat.

Îl regăsisem, e drept, pe Rossetti, adică un frate; dar Rossetti, ocupat cu obligațiile misiunii sale, nu putea să trăiască lîngă mine; și abia dacă-l vedeam o dată pe săptămînă. Aveam deci nevoie, cum am mai spus, de cineva care să mă iubească și care să mă iubească fără întîrziere. Dar prietenia este rodul timpului; îi trebuie ani ca să se coacă, în timp ce dragostea este ca fulgerul, uneori născut din furtună. Dar ce contează, eu sînt dintre cei ce preferă furtunile, oricum ar fi ele, calmului vieții, acalmiei inimii.

Îmi trebuia, așadar, o femeie; numai o femeie putea să mă vindece, o femeie, adică unicul refugiu, singurul înger consolator, steaua furtunii; o femeie, adică divinitatea pe care n-o implori niciodată în zadar cînd o implori cu inima și mai ales cînd o implori în nefericire.

Cu acest gînd stăruitor, din cabina mea de pe „Itaparika“ mi-am întors privirea spre uscat. Micul munte de la Barra era aproape, și de pe puntea mea vedeam multe fete tinere, frumoase, ocupate cu treburi de-ale casei. Una dintre ele mă atrăgea însă mult mai mult decît celelalte. Mă hotărîi să debarc și mă îndreptai în grabă spre casa asupra căreia îmi aținteam de atîta timp privirea; inima îmi bătea să se spargă, dar ea și luase, oricît de agitată era, una din acele hotărîri de nezdruncinat. Un bărbat mă pofti să intru, aș fi intrat chiar și de m-ar fi oprit; pe acest bărbat îl mai văzusem o dată. O văzui pe tînăra fată și-i zisei: „Copilă, vei fi a mea!“ Prin aceste cuvinte crea-

sem o legătură pe care numai moartea putea s-o mai rupă. Dădusem peste o comoară apărată, dar o comoară atît de neprețuită!... Dacă am săvîrșit, prin asta, o greșeală, greșeala a fost în întregime a mea. A fost o greșeală dacă două inimi, unindu-se, sfîșiară inima unui nevinovat?

Dar ea a murit și el este răzbunat[1]. Unde am cunoscut măreția greșelii? Acolo, la gurile fluviului Eridan, în ziua cînd nădăjduind s-o smulg morții, îi apăsam prin contractări violente pulsul spre a-i număra ultimele bătăi, îi sorbeam respirația tot mai rară, îi culegeam, cu buzele mele, răsuflarea ei gîfîitoare, sărutam, vai! niște buze muribunde, vai! și vărsam lacrimi de deznădejde[2].

XXV

Cursa

Generalul hotărîse ca eu să ies cu trei vase armate spre a ataca unitățile imperiale, navigînd pe lîngă țăramul Braziliei. Mă pregătii pentru această

[1] Protagonistul *Memoriilor* reînvie scena morții soției sale întîmplată în anul 1849.

[2] Acest pasaj este dinadins acoperit cu un văl de întuneric, căci, după ce l-am citit, m-am întors spre Garibaldi, zicîndu-i:

— Citește asta, scumpe prietene, lucrul nu mi se pare limpede.

El citi într-adevăr; pe urmă, după o clipă, îmi spuse, suspinînd:

— Asta așa trebuie să rămînă.

Două zile mai tîrziu el îmi trimise un caiet intitulat: *Anita Garibaldi* (nota lui Al. Dumas).

grea misiune, strîngînd tot ce-mi era necesar înarmării. Cele trei vase ale mele erau „Rio-Pardo", comandat de mine, „Cassapara", comandat de Griggs — amîndouă goelete — şi „Seival" comandat de italianul Lorenzo. Gura lagunei era blocată de bastimentele imperiale de război ; dar noi ieşirăm noaptea, fără să fim stînjeniţi. Anita, de acum înainte tovarăşa întregii mele vieţi şi, prin urmare, a tuturor primejdiilor mele, ţinuse morţiş să se îmbarce împreună cu mine.

Ajunşi în dreptul lui Santos, întîlnirăm o corvetă imperială ce ne urmări degeaba timp de două zile. În cea de-a doua zi, ne apropiarăm de insula do Abrigo de unde luarăm două sumace [1] încărcate cu orez. Ne continuarăm croaziera şi mai luarăm cîteva prăzi. După opt zile de la plecarea noastră, îmi îndreptai nava spre lagună.

Nu ştiu de ce, dar aveam o neagră presimţire privitor la ceea ce se petrecea acolo, dat fiind că şi mai înainte de plecarea noastră se manifesta o oarecare nemulţumire împotriva noastră. În plus eram prevenit de apropierea unui considerabil corp de trupe, comandat de generalul Andrea, căruia pacificarea regiunii del Para îi adusese o mare reputaţie.

Pe cînd ne întorceam, întîlnirăm în dreptul insulei Santa Catarina un vas de război pentru paza coastei braziliene. Noi eram cu „Rio-Pardo" şi cu „Seival" („Cassapara" se despărţise de noi de mai multe zile; pe o noapte întunecată). Îl descoperirăm la prora noastră şi nu exista nici un mijloc să-l putem evita. Ne îndreptarăm deci asupra lui şi-l atacarăm cu hotărîre. Am deschis focul, duşmanul ne-a răspuns la fel ; dar urmările luptei au fost neînsemnate din pricina mării furioase. Rezultatul bătăliei fu pierderea cîtorva din prăzile noastre de război, comandanţii lor, înspăimîntaţi de superioritatea duşmanului, predîndu-ne steagurile.

[1] Ambarcaţiune pentru cabotaj în America de Sud.

Alţii o luară spre coasta apropiată.

Una singură din prăzi fu salvată ; era comandată de Ignazio Bilbao, bravul nostru biscaian, care acostă cu ea în portul Imbituba, pe atunci în puterea noastră. „Seival", al cărui tun fusese demontat şi lua apă, avu aceeaşi soartă : m-am văzut deci silit să fac şi eu ca ei, fiind prea slab ca să navighez singur în larg.

Intrarăm în Imbituba, împinşi de vîntul de nord-est ; pe un asemenea vînt ne era cu neputinţă să pătrundem iarăşi în lagună şi desigur că bastimentele imperiale staţionate la Santa Catarina, informate de „Andurinka", un bastiment de război cu care avusesem de-a face, aveau să vină să ne atace : a trebuit aşadar să ne pregătim de luptă. Tunul demontat de pe „Seival" fu înălţat pe un promontoriu ce alcătuia micul golf dinspre răsărit, şi pe acest promontoriu construirăm o baterie apărată cu gabioane.

Într-adevăr, de-abia se lumină de ziuă, cînd zărirăm trei bastimente îndreptîndu-se spre noi. „Rio-Pardo" fu ancorat în fundul golfului şi începu o luptă foarte inegală, imperialii fiind incomparabil mai puternici decît noi.

Voisem s-o duc pe Anita pe uscat, dar ea refuzase şi cum, în adîncul inimii mele îi admiram curajul şi eram mîndru de el, o dată primele rugăminţi respinse, n-am făcut nimic în această împrejurare ca de altfel şi în celelalte ca să-i îngenunchez voinţa.

Duşmanul, favorizat în manevra sa de vîntul ce se înteţea, se menţinea la velă, cu înaintări scurte şi trăgînd furios cu tunul. În felul acesta putea să deschidă, după cum vroia, toate unghiurile de diversiune pentru focul lui şi să-l îndrepte în întregime asupra goeletei noastre. Cu toate astea, luptam la rîndul nostru cu cea mai îndîrjită hotărîre şi, cum atacam atît de aproape încît ne puteam sluji de carabine, focul era şi dintr-o parte şi din cealaltă, dintre cele mai ucigătoare ; în raport cu numărul nostru redus, aveam pierderi mai mari decît imperialii şi puntea ni se acoperise de cadavre şi de mutilaţi ; dar, deşi coasta bastimentului ne era ciuruită de ghiulele, deşi catargele suferiseră mari avarii, eram hotărîţi să nu cedăm şi să murim pînă la ultimul mai degrabă decît să ne predăm. Este adevărat că eram stimulaţi în această generoasă hotărîre, şi de amazoana braziliană pe care o aveam pe bord. Nu numai că Anita, cum am spus, nu voia să debarce, ci mai mult, cu carabina în mînă, lua parte la luptă ; eram, trebuie s-o mărturisesc, susţinuţi vitejeşte de bravul Manoel Rodriguez, comandantul bateriei noastre de pe uscat şi atît cît dură scurta luptă, focurile lui fură conduse cu iscusinţă şi cu forţă.

Duşmanul era foarte îndîrjit, îndeosebi împotriva goeletei. De mai multe ori, în timpul luptei, el se apropie atît de mult, încît am crezut că vrea să ne abordeze. Ar fi fost bine venit, căci eram pregătiţi pentru orice.

În sfîrşit, după cinci ore de luptă înverşunată, duşmanul, spre marea noastră surprindere, începu să se retragă, cum am aflat mai tîrziu, din pricina morţii comandantului, ucis pe loc, de pe vasul „Frumoasa americană", moarte ce pusese capăt luptei.

În timpul acestei lupte, am încercat una din cele mai puternice şi mai dureroase emoţii din viaţa mea. În vreme ce Anita, pe puntea goeletei îi încuraja pe oamenii noştri cu sabia în mînă, o ghiulea de tun o răsturnă împreună cu doi dintre ei. M-am repezit spre ea crezînd că nu voi mai găsi decît un cadavru ; dar Anita se ridică sănătoasă şi teafără ; cei doi oameni însă fuseseră ucişi. Am implorat-o să coboare pe interpunte.

— Da, o să cobor într-adevăr unde spui, zise ea, dar ca să-i silesc pe fricoşii care s-au ascuns acolo să iasă afară.

Într-adevăr ea coborî pe interpunte şi ieşi repede, împingîndu-i înainte pe doi-trei mateloţi cumplit de ruşinaţi că se arătaseră mai puţin curajoşi decît o femeie.

Restul zilei l-am folosit ca să îngropăm morţii şi să reparăm stricăciunile pricinuite goeletei noastre de focul duşman, stricăciuni care erau mari. A doua zi, imperialii nemaiarătîndu-se şi pregătindu-se fără îndoială de vreun nou atac împotriva noastră, am îmbarcat tunul, am ridicat ancora la căderea nopţii şi ne-am îndreptat din nou spre lagună.

Cînd duşmanul băgă de seamă că am plecat, noi eram departe ; porni totuşi în urmărirea noastră, dar de-abia a doua zi putu să tragă după noi cîteva lovituri de tun, însă fără nici un rezultat ; astfel că reintrarăm, fără accident, în lagună, unde furăm sărbătoriţi de-ai noştri care se minunau cum putusem scăpa de un duşman superior nouă ca număr.

XXVI

Lacul din Imerui

Alte evenimente ne așteptau în lagună.

Deoarece dușmanii continuau să înainteze împotriva noastră pe uscat într-un număr superior nouă, astfel încît nu exista nici o șansă de a le rezista; cum, pe de altă parte, neghiobiile și brutalitățile noastre ni-i înstrăinaseră pe locuitorii provinciei Santa Catarina, ei fiind gata să se revolte și să se alăture imperialilor; cum populația orașului Imerui, situat la extremitatea lacului, chiar se și revoltase, eu am primit ordin din partea generalului Canavarro să pedepsesc această țară nefericită, trecînd-o prin foc și sabie; am fost nevoit deci să-i ascult porunca.

Locuitorii și garnizoana făcuseră pregătiri de apărare dinspre mare; am debarcat deci la trei mile distanță și într-un moment cînd nu se așteptau de loc, i-am asediat dinspre munte; luată prin surprindere și învinsă, garnizoana fu pusă pe fugă și noi ne-am trezit stăpîni pe Imerui.

Doresc pentru mine ca și pentru orice altă făptură care n-a încetat de a mai fi om, să nu primească niciodată un ordin asemănător celui pe care îl primisem eu și care suna atît de hotărît, încît nu aveam nici o posibilitate de a nu-l îndeplini. Deși există lungi și prolixe relatări despre astfel de fapte, cred că nici cea mai teribilă relatare nu se poate apropia de realitate. Dumnezeu să mă aibă în mila lui și să mă ierte, dar niciodată în viața mea n-am trăit o zi care să-mi lase în suflet o amintire atît de amară: nimeni

nu-și poate face o idee, dacă se dă frîu liber jafului, despre strădania pe care am depus-o ca să împiedic violența împotriva persoanelor și să limitez distrugerea numai la lucrurile neînsuflețite; cu toate astea, am izbutit, cred, peste așteptările mele; cît privește bunurile, mi-a fost cu neputință să evit dezordinea. Nimic n-a folosit, nici autoritatea comandantului, nici pedepsele, nici chiar loviturile. Am ajuns pînă la amenințarea cu întoarcerea dușmanului. Am răspîndit zvonul că, întrucît primise întăriri, inamicul venea din nou împotriva noastră, dar totul a fost zadarnic și dacă dușmanul ar fi revenit într-adevăr, cum ne-ar fi găsit în dezordine, ne-ar fi măcelărit în toată legea. Din nenorocire, orașul, deși mic, avea o mulțime de magazine, ticsite cu vinuri și lichioruri, astfel încît, în afară de mine, care nu beau niciodată decît apă, și de cîțiva ofițeri pe care am izbutit să-i țin în frîu, beția fu aproape generală. Adăugați la asta faptul că pe cei mai mulți dintre oameni de-abia îi cunoșteam, fiind noi recruți, prin urmare indisciplinați. Doar cincizeci de oameni foarte hotărîți, dacă ar fi venit să ne atace prin surprindere, cu siguranță că ne-ar fi dat gata. În sfîrșit, după amenințări peste amenințări și multă strădanie, am izbutit să îmbarc iarăși fiarele sălbatice dezlănțuite.

După ce fură încărcate, pe puntea navei, alimente și cîteva efecte salvate de la jaf și destinate diviziei, ne-am întors în lagună.

În vremea asta, avangarda comandată de colonelul Texeira, se retrăgea dinaintea dușmanului, care înainta repede, în număr mare.

Cînd ne-am înapoiat în lagună, tocmai se făceau

pregătiri pentru transportarea bagajelor pe țărmul drept și în curînd trupele trebuiră să treacă și ele în urma bagajelor.

XXVII

Noi lupte

Am avut mult de lucru în ziua cînd divizia a trecut pe țărmul meridional, căci dacă armata era puțin numeroasă, bagajele și încurcăturile de tot felul nu se mai sfîrșeau. La cel mai îngust punct al gurii, curentul era de o violență îndoită. Am muncit așadar de la răsăritul soarelui pînă la amiază, ca să putem trece divizia, folosindu-ne de toate bărcile ce s-au putut găsi.

Spre amiază începu să-și facă apariția flotila inamicului, alcătuită din douăzeci și două de vase; ea își combină operațiile cu trupele de pe uscat și înseși vasele transportau, în afară de echipaje, un mare număr de soldați. M-am urcat pe muntele cel mai apropiat spre a observa dușmanul și am recunoscut într-o clipă că planul lui era de a-și reuni forțele la intrarea lagunei; i-am dat imediat de știre generalului Canavarro și el a dat îndată ordine în consecință dar, cu toate ordinele, oamenii noștri n-au ajuns la timp spre a apăra intrarea lagunei. O baterie instalată de noi la extremitatea digului comandată de bravul Capotto nu opuse decît o slabă rezistență, deoarece nu avea decît tunuri de calibru mic, prost servite de altfel de către artileriști neîndemînatici. Mai rămîneau cele trei mici vase republicane ale noastre, numai cu jumătate din echipaj, restul oamenilor fiind trimiși pe uscat ca să ajute la trecerea trupelor. Unii, fiindu-le cu neputință, alții, pentru că țineau mult să stea departe de lupta teribilă ce se pregătea, cu toate ordinele pe care le-am trimis, nu ne-au venit în ajutor, lăsînd pe umerii noștri toată greutatea luptei.

În vremea asta, dușmanul venea asupra noastră cu toate pînzele, împins de vînt și de maree. M-am grăbit deci, în ce mă privea, să mă duc la postul meu, pe bordul lui „Rio-Pardo", de unde curajoasa mea Anita și începuse canonada, țintind și trăgînd ea însăși cu tunul pe care își luase obligația să-l comande și însuflețindu-i cu glasul ei pe oamenii noștri intimidați întrucîtva.

Lupta a fost teribilă și mai ucigătoare decît s-ar fi putut crede. Noi n-am pierdut mulți oameni, căci mai bine de jumătate din echipaj se afla pe uscat, dar din cei șase ofițeri repartizați pe cele trei vase, doar eu singur am supraviețuit. Toate tunurile noastre erau distruse. Totuși lupta continua cu carabina și n-am încetat să tragem atîta vreme cît dușmanul trecu dinaintea noastră. În tot acest timp, Anita a rămas lîngă mine, în locul cel mai primejdios, nevrînd nici să debarce, nici să se folosească de vreun adăpost, disprețuind pînă și să se aplece, așa cum face cel mai brav om cînd vede fitilul apropiindu-se de tunul inamic.

În sfîrșit crezui că am găsit un mijloc să o țin departe de primejdie.

I-am ordonat, fiind nevoie de un ordin al meu pentru ca ea să asculte și, mai ales, de probabilitatea că dacă aș trimite un alt om ar găsi vreun pretext să nu se mai întoarcă, i-am ordonat deci să se ducă să ceară întăriri generalului, făgăduindu-i acestuia că, dacă îmi va trimite aceste întă-

riri, voi reintra în lagună în urmărirea imperialilor și într-atît le voi da de furcă, încît ei nu s-ar mai gîndi să debarce chiar de-ar trebui ca eu, cu torța în mînă, să le incendiez flota. Am obținut de la Anita promisiunea că va rămîne pe uscat și că-mi va trimite răspunsul printr-un om sigur ; dar spre marele meu regret, veni ea însăși : generalul n-avea oameni să-mi trimită ; îmi ordona nu să incendiez flota dușmană, ceea ce el socotea drept o sforțare disperată și inutilă, ci să mă reîntorc, salvînd armele de mînă și munițiile.

Am ascultat. Atunci, sub un foc ce nu se domoli o clipă, am izbutit să transportăm pe uscat, cu supraviețuitorii, armele și munițiile, operație pe care, în lipsa unui ofițer, o conducea Anita, în timp ce eu, trecînd de pe un vas pe altul, puneam în locul cel mai inflamabil de pe bordul fiecăruia din ele focul ce trebuia să le mistuie.

A fost o misiune teribilă, întrucît am fost silit să trec de trei ori în revistă morții și răniții. Era un adevărat abator de carne omenească. Am călcat pe trunchiuri despărțite de capete ; la fiecare pas, împingeam cu piciorul mădulare risipite. Comandantul de pe „Itaparika", Juan Enriquez de la Raguna, zăcea lungit în mijlocul a doi-trei oameni din echipajul său, cu o ghiulea ce-i făcuse, în mijlocul pieptului, o gaură prin care-ți puteai trece brațul. Bietul John Griggs, cum am spus-o în altă parte, fusese tăiat drept în două de tirul primit aproape în față al unei încărcături cu mitralii. La vederea unei atare priveliști mă pipăiam și mă întrebam necruțîndu-mă de loc mai mult decît ceilalți, cum de putusem să scap teafăr.

Într-o clipă, un nor de fum ne acoperi vasul, și bravii noștri morți avură cel puțin, fiind arși pe puntea vasului lor, un rug demn de ei. În vreme ce-mi săvîrșeam opera de distrugere, Anita își săvîrșea opera de salvare. Dar în ce fel, Doamne, Dumnezeule ! Într-un fel care mă face să mă cutremur. Pentru transportul armelor pe țărm și pentru întoarcerea ei pe vas, a făcut peste douăzeci de drumuri, trecînd neîncetat pe sub focul inamicului. Se afla într-o bărcuță cu doi vîslași și bieții de ei se îndoiau cît puteau mai mult spre a evita gloanțele și ghiulelele.

Dar ea, în picioare la pupă, în mijlocul focului de mitralii, stătea dreaptă, calmă și mîndră ca o statuie a zeiței Palas, și Dumnezeu, care-și întindea o mînă asupra mea, o acoperea și pe ea cu umbra aceleiași mîini.

Aproape de căderea nopții, după ce i-am adunat pe supraviețuitori m-am întîlnit cu ultimele rînduri ale diviziei noastre, în retragere spre Rio-Grande, și am apucat pe același drum pe care îl urmasem cu cîteva luni mai înainte, cu inima plină de speranță și precedați de victorie.

XXVIII

Călare

În noianul peripețiilor aventuroasei mele existențe, am avut întotdeauna ceasuri bune, momente norocoase și deși clipa în care mă aflam nu părea la prima vedere că face parte din cele ce mi-au lăsat o amintire plăcută, o revendic totuși, dacă nu ca plină de fericire, cel puțin ca plină de emoții.

În fruntea cîtorva oameni rămași din atîția luptători ce meritaseră, pe bună dreptate, numele de bravi, mergeam călare, mîndru de cei vii, mîndru de cei morți, aproape mîndru chiar de mine însumi. Alături de mine călărea regina inimii mele, femeia demnă de toată admirația. Mă avîntam într-o carieră și mai atrăgătoare decît cea a marinei : ce-mi păsa că nu aveam, ca filozoful grec, decît ceea ce duceam cu mine ? Că slujisem o republică săracă ce nu plătea nimănui și care chiar de-ar fi fost bogată tot n-aș fi vrut să fiu plătit de ea ? N-aveam oare o sabie bătîndu-mi șoldul, o carabină pusă de-a curmezișul armăturii șeii ? N-o aveam oare lîngă mine pe Anita, comoara mea, inimă la fel de înflăcărată ca și a mea pentru cauza popoarelor ? Nu privea ca luptele drept un divertisment, o simplă distracție a vieții de tabără ? Viitorul îmi surîdea senin și norocos ; și cu cît singurătățile americane se înfățișau mai sălbatice cu atît îmi apăreau mai frumoase și mai ademenitoare.

Ne-am continuat, așadar, drumul retrăgîndu-ne pînă la Las Torres, graniță a două provincii, unde ne-am așezat tabăra. Dușmanul se mulțumise să ia în stăpînire din nou laguna, și încetase să ne mai urmărească. Unindu-se cu divizia Acunha ce venea din provincia São Paulo, se îndreptă spre Cima da Serra, ținut muntos ce aparține provinciei Rio-Grande.

Prietenii noștri de la munte, atacați de forțe superioare, cerură ajutor generalului Canavarro, și el hotărî să le vină în ajutor cu o expediție sub ordinele colonelului Texeira. Noi am făcut parte din această expediție. Primiți de către serranieni [1],

[1] Serranieni — locuitori din regiunea Cima da Serra.

comandați de colonelul Aranha, am zdrobit cu totul divizia dușmană la Santa Vittoria. Acunha se înecă în fluviul Pelaras și cea mai mare parte din soldații săi căzură prizonieri.

Această victorie readuse sub comandamentul republicii cele două ținuturi, Vaccaria și Lages, iar noi intrarăm triumfători în capitala acestuia din urmă.

Vestea invaziei imperiale ridicase partidul brazilian și Mello, un șef dușman, își sporise în această provincie armata cu vreo cinci sute de oameni din cavalerie. Generalul Bento-Manoel, însărcinat să lupte împotriva lui nu a putut s-o facă din pricina retragerii sale așa că se mulțumise să-l trimită pe colonelul Portinko în urmărirea lui Mello care se îndrepta spre São Paulo.

Poziția și forțele noastre ne îngăduiau cu prisosință nu numai să ne opunem trecerii lui Mello, ba chiar să-l și zdrobim. Soarta însă n-a vrut-o ; colonelul Texeira, nefiind sigur dacă dușmanul venea prin Vaccaria sau prin Coritibani, își împărți armata în două corpuri, trimițîndu-l pe colonelul Aranha la Vaccaria cu cea mai bună cavalerie a sa, în vreme ce noi, cu infanteria și cu alți cîțiva oameni, toți călări, luați aproape numai dintre prizonieri, ne-am îndreptat spre Coritibani. Era drumul pe care îl urmă dușmanul.

Această împărțire a forțelor ne-a fost fatală : recenta noastră victorie, firea înflăcărată a șefului nostru și veștile pe care le aveam despre inamic, ne făceau să-l disprețuim prea mult. În trei zile de marș, am fost la Coritibani și ne-am instalat tabăra la o mică depărtare de Maromba, pe unde se presupunea că aveau să treacă imperialii. Pe mal fu așezat un post și santinele în locurile socotite necesare, apoi ne-am dus, pe deplin liniș-

tiți, la culcare. Cît despre mine, deprinderea pe care o aveam cu astfel de războaie mă făcu să dorm iepurește. Către miezul nopții, postul de pe fluviu a fost atacat cu atîta furie, încît de-abia avu timp să fugă schimbînd doar cîteva împușcături cu dușmanul.

La prima împușcătură mă și ridicasem în picioare, strigînd : „La arme !“ La acest strigăt toată lumea se trezi și fu gata de luptă. La cîtăva vreme după revărsatul zorilor, se ivi și dușmanul și după ce trecu fluviul, se opri la oarecare depărtare de noi, pregătit de luptă. Oricare altul în afară de Texeira, văzînd superioritatea lui numerică, ar fi expediat curieri ca să cheme în ajutor cel de al doilea corp, și, pînă la joncțiunea cu Aranha, l-ar fi înșelat pe dușman ; dar viteazul republican se temu ca nu cumva inamicul să se retragă și astfel, prin fuga lui, să nu piardă prilejul de a lupta. Se aruncă deci în luptă, sinchisindu-se prea puțin de poziția avantajoasă pe care o ocupa adversarul lui.

Dușmanul, profitînd de terenul accidentat, își stabilise linia de bătaie pe o colină îndeajuns de ridicată, în fața căreia se afla o vale adîncă, astupată de mulți mărăcini ; în afară de asta, el pusese ca strajă ascunsă pe coastele ei, cîteva plutoane. Texeira ordonă atacul ; ordinul fu îndeplinit cu strășnicie. Atunci dușmanul simulă o retragere. Oamenii noștri porniră în urmărirea lui fără să înceteze schimbul de focuri ; dar deodată ei fură atacați de plutoanele ascunse, pe care nu le văzuseră și care, luîndu-i din flanc, îi siliră să treacă îndărît valea, în dezordine. Am pierdut, în această încăierare, pe unul dintre cei mai buni ofițeri ai noștri, Manuel N., care era foarte iubit de șeful nostru. Dar linia în curînd refăcută, ai noștri se aruncară înainte cu un nou avînt ; dușmanul dădu înapoi și începu să se retragă. . .

N-a fost un număr mare de morți și răniți, nici dintr-o parte nici din cealaltă, căci doar puține trupe luaseră parte la luptă.

Cu toate acestea, dușmanul se retrăgea în grabă și noi îl urmăream cu îndîrjire ; dar cum cele două linii de cavalerie ale sale continuară să fugă pe o distanță de nouă mile, noi n-am putut să-l urmărim cu infanteria. Apropiindu-ne de Passa do Maromba, comandantul nostru de avangardă, maiorul Giacinto, îl preveni pe colonel că dușmanul își trecea, în cea mai mare dezordine, boii și caii peste fluviu, ceea ce, socotea el, era dovada că vroia să-și continue retragerea. Texeira nu șovăi o clipă : ordonă micului nostru pluton de cavalerie s-o pornească în galop și-mi recomandă să-l urmez cît mai de-aproape cu infanteria mea.

Dar această retragere nu era decît o capcană din partea vicleanului nostru dușman ; și din nenorocire, această capcană reuși din plin. Din pricina terenului accidentat și a grabei cu care îl străbătuse, el se afla în afara privirilor noastre și, o dată ajuns la fluviu, își trecuse pe malul celălalt boii și caii așa cum ne prevenise maiorul Giacinto, dar armata și-o pitise în dosul coloanelor împădurite care-o ascundeau cu desăvîrșire ochilor noștri.

O dată luate aceste măsuri și după ce-au instalat un pluton spre a le susține linia de trăgători, imperialii, preveniți de imprudența pe care o dovedisem, lăsîndu-ne infanteria în urmă, făcură un marș în sens invers și curînd escadroanele lor începură să urce partea lină a unei văi.

Plutonul nostru care-l urmărea pe inamic în fuga lui simulată, fu primul care observă capcana, fără însă a mai avea timp s-o evite. Atacat din flanc, el fu cu desăvîrşire dat peste cap ; celelalte trei escadroane de cavalerie ale noastre avură aceeaşi soartă şi asta cu tot curajul şi hotărîrea lui Texeira şi a cîtorva din ofiţerii noştri de la Rio-Grande ; în cîteva clipe cavaleriştii noştri fură zdrobiţi şi risipiţi care încotro.

Aceştia erau, am mai spus-o, aproape toţi prizonierii de la Santa Vittoria, pe care poate că ne bizuisem cu prea mare uşurinţă ; într-adevăr, ei nu puteau fi cîtuşi de puţin devotaţi cauzei noastre ; apoi, soldaţii noi veniţi din provincie, nu erau obişnuiţi cu călăritul ; astfel că se împrăştiară în dezordine la prima ciocnire şi, în afară de cîţiva morţi, mulţi dintre ei se lăsară luaţi prizonieri. Nu-mi scăpă nimic din incidentele catastrofei. Urcat pe un cal bun, după ce mi-am îmboldit infanteriştii să meargă cît mai repede cu putinţă, am pornit-o înainte şi, ajunşi în vîrful unei coline, am început să urmăresc cu privirea tristul sfîrşit al luptei.

Infanteriştii mei făcură tot ce e cu putinţă pe lumea asta ca să ajungă la vreme, dar în zadar. Din vîrful înălţimii pe care mă aflam, am judecat că era prea tîrziu pentru ca ei să ne mai poată aduce victoria, dar încă destul de devreme pentru a împiedica să nu fie pierdut totul. Chemai la mine doisprezece din vechii mei tovarăşi, pe cei mai iuţi şi mai curajoşi ; veniră în fugă. L-am lăsat pe maiorul Peichotto să vadă de rest şi cu această mînă de viteji am ocupat, pe vîrful unui deal, o poziţie fortificată de arbori. De acolo, am ţinut piept duşmanului care băgă de seamă că nu

era pe deplin biruitor şi am slujit drept punct de adunare acelora dintre ai noştri care nu-şi pierduseră cu totul curajul. Colonelul şi cîţiva cavalerişti se repliară, după ce făcuseră minuni de vitejie ; restul infanteriei ne ajunse în acest loc şi atunci apărarea deveni teribilă şi ucigătoare.

Totuşi, puternici pe poziţia noastră şi în număr de şaptezeci şi trei, am luptat avînd un avantaj ; duşmanul, lipsindu-i infanteria şi fiind prea puţin obişnuit să lupte împotriva acestei arme, şarja în zadar : cinci sute de oameni dintr-o excelentă cavalerie, înfierbîntată şi fălindu-se cu victoria, se istoviră în zadar în faţa cîtorva oameni hotărîţi, fără să poată măcar o clipă să le străpungă rîndurile. Totuşi, cu tot acest avantaj de moment, nu trebuia să-i dăm timp duşmanului să-şi strîngă forţele, din care mai mult de jumătate continuau să-i urmărească pe fugarii noştri ; şi mai ales trebuia să ne căutăm un adăpost mai temeinic decît cel care ne apărase pînă atunci.

Un pîlc de arbori se înfăţişă privirii noastre, la depărtare cam de o milă. Am început să ne retragem îndreptîndu-ne într-acolo. În zadar duşmanul încercă să ne străpungă rîndurile, în zadar şarja ori de cîte ori afla un teren propice, totul fu în van.

De altfel, în această împrejurare, de mare folos pentru noi a fost faptul că ofiţerii erau înarmaţi cu carabine ; şi, cum eram cu toţii oameni căliţi, fiind strînşi laolaltă şi putînd face faţă duşmanului din orice parte s-ar fi ivit, retrăgîndu-ne întotdeauna în bună orînduială, cu un schimb de focuri teribil şi bine ţintit, am ajuns la refugiul nostru unde duşmanul nu mai cuteză să pătrundă. O dată la adăpost, în pădurice, am găsit o poiană

şi, strînşi grămadă, fără să lăsăm puşca din mînă, am aşteptat căderea nopţii.

Din toate părţile duşmanul ne striga : Predaţi-vă !, dar noi nu-i răspundeam decît prin tăcere.

XXIX

Retragerea

O dată cu căderea nopţii, ne-am pregătit de plecare ; intenţia noastră era s-o pornim iar pe drumul spre Lages. Cea mai mare dificultate a acestei plecări o constituia transportarea răniţilor. Maiorul Peichotto, mai ales, nu putea să se mişte de loc, fiind atins de un glonţ la picior.

Cam pe la ora zece seara, răniţii fiind aranjaţi cît mai bine cu putinţă, ne-am început marşul, părăsind pîlcul de copaci şi încercînd să urmăm linia pădurii. Pădurea aceasta, poate cea mai mare din lume, se întinde de la aluviunile fluviului La Plata pînă la cele ale fluviului Amazon, aceste două regine ale apelor, încununînd crestele munţilor Sierra de Espinasso, pe o întindere de treizeci şi patru de grade latitudine ; nu-i cunosc întinderea, în longitudine, dar trebuie să fie imensă.[1]

Cele trei departamente, Cima da Serra, Vaccaria şi Lages sînt, cred că am mai spus-o, aşezate în luminişurile acestei păduri. Coritibani, un fel de colonie întemeiată de locuitorii oraşului Coritiba, aşezată în districtul Lages, din provincia Santa Catarina, fu teatrul evenimentului pe care-l povestesc ; mergem deci, pîlcul nostru singuratic, spre a ne apropia cît mai mult cu putinţă de pădure şi spre a încerca să ne reunim în direcţia Lagesului, cu corpul de armată al lui Aranha, aflat departe de noi într-un moment atît de nepotrivit.

La ieşirea din pădure, ni se întîmplă unul din acele evenimente care dovedesc cît de mult se află omul în voia împrejurărilor şi cît de puternic acţionează spaima însoţită de panică, chiar şi asupra celor mai curajoşi. Mărşăluiam în tăcere, potrivit cu situaţia noastră, gata să luptăm împotriva duşmanului, dacă ni s-ar fi opus retragerii. Un cal, aflat în marginea pădurii, la zgomotul slab pe care îl făcusem, se sperie şi o rupse la fugă. Se auzi o voce strigînd :

— Duşmanul !

În aceeaşi clipă, aceşti şaptezeci şi trei de bărbaţi care ţinuseră piept la cinci sute, cu atîta curaj, încît se putea spune că-l învinseseră, se speriară şi o luară la fugă, risipindu-se în aşa fel, încît a fost o adevărată minune că nici unul dintre fugari nu s-a ciocnit de duşman şi nu l-a trezit.

În sfîrşit, am reuşit să strîng o mînă de oameni, căreia treptat-treptat i se alătură restul, astfel încît, la revărsatul zorilor, ne aflam la marginea pădurii, îndreptîndu-ne spre Lages.

Duşmanul, pe care nimic nu-l prevenise asupra fugii noastre, ne căută zadarnic a doua zi.

În ziua luptei primejdia fusese mare, oboseala înspăimîntătoare, foamea cumplită, setea arzătoare; dar trebuia să lupţi, să lupţi pentru viaţă şi gîndul

[1] E vorba de *Matto Grosso* (în limba portugheză, pădure deasă). Numele unui stat din Brazilia, la nord de Gran Chiaco.

acesta le stăpînea pe toate celelalte. Intrînd în pădure, n-a mai fost la fel ; ne-a lipsit totul şi preocuparea primejdiei nemaiexistînd, a pus stăpînire pe noi mizeria groaznică, crudă, de neîndurat. Lipsa merindelor, descurajarea tuturor, rănile unora, lipsa mijloacelor de a le obloji fură gata să ne arunce în deznădejde. Timp de patru zile n-am găsit altceva de mîncare decît rădăcini ; renunţ să mai descriu greutatea pe care am întîmpinat-o ca să ne croim drum prin imensa pădure, unde nu exista nici măcar o potecă şi unde natura, necruţător de fecundă, face să crească şi să se îndesească pe sub pinii uriaşi o a doua pădure de trestii, ale căror rămăşiţe formează, în unele locuri, metereze de netrecut. Cîţiva din oamenii noştri, disperaţi, dezertară ; a fost o adevărată trudă să-i aducem înapoi şi să-i silim cu forţa să se supună. Nu exista poate decît un singur leac pentru această descurajare şi eu am fost cel care l-a găsit. I-am adunat şi le-am spus că sînt liberi fie să se retragă, fiecare pe seama lui, cum i-cr tăia capul, fie să continue a mărşălui uniţi şi *in corpore,* ocrotindu-i pe răniţi şi apărîndu-se unii pe alţii. Leacul a fost eficace : începînd din acel moment, fiecare fiind liber să plece, nimeni nu se mai gîndi să dezerteze şi încrederea în posibilitatea salvării îi cuprinse din nou, pe toţi.

Cinci zile după luptă, am găsit o *picada,* o potecă lată cît să treacă un om, rar mai lată ca pentru doi oameni, croită prin pădure. Această potecă ne-a dus la o casă, unde ne-am potolit foamea, înjunghiind doi boi.

De acolo, ne-am continuat drumul spre Lages, unde am ajuns într-o zi, pe o ploaie torenţială.

XXX

Şederea la Lages şi în împrejurimi

Lages, această ţară bună care ne sărbătorise atît de straşnic cînd am fost victorioşi, la vestea înfrîngerii noastre, îşi schimbase stindardul şi unii dintre cei mai hotărîţi restabiliseră sistemul imperial. Aceia, de altfel, fugiră la sosirea noastră şi, cum erau neguţători, majoritatea dintre ei îşi lăsaseră magazinele aprovizionate cu tot felul de lucruri. A fost un noroc, fiindcă am crezut că putem, fără remuşcări, să ne însuşim mărfurile duşmanilor noştri şi, datorită comerţului variat pe care îl exercitau, să ne îmbunătăţim în mod simţitor situaţia.

În vremea asta, Texeira îi scrise lui Aranha, ordonîndu-i să ni se alăture şi tot cam în acest răstimp, primi vestea sosirii colonelului Portinko, trimis de Bento Manoel ca să urmeze acelaşi corp de armată al lui Mello, întîlnit de noi într-un chip atît de nefericit la Coritibani.

În America, am slujit cauza popoarelor, şi am slujit-o sincer ; eram, aşadar, adversarul absolutismului, acolo ca şi în Europa, îndrăgostit de sistemul în armonie cu convingerea mea şi prin urmare duşman al sistemului opus. I-am admirat uneori pe oameni, cel mai adesea i-am plîns, niciodată însă nu i-am urît. Cînd am descoperit că sînt egoişti şi răi, am pus egoismul şi răutatea lor pe seama nefericitei noastre firi. De atunci, m-am îndepărtat de teatrul unde s-au petrecut evenimentele pe care le povestesc ; în momentul în care scriu aceste rînduri, mă aflu la două mii de

leghe distanţă, se poate crede, prin urmare, în imparţialitatea mea. Ei bine, o spun atît pentru prietenii cît şi pentru duşmanii mei, cei cu care mă luptam erau nişte copii cutezători ai continentului american, dar nu mai puţin cutezători erau şi cei în rîndurile cărora îmi aflasem locul.

A fost deci o faptă îndrăzneaţă cea pe care am hotărît-o de a apăra Lages-ul împotriva unui duşman de zece ori superior nouă şi căruia o victorie recentă îi dublase încrederea în sine. Despărţiţi de el prin fluviul Canoas, pe care nu-l puteam întări îndeajuns pentru a-l apăra, aşteptarăm timp de mai multe zile joncţiunea cu Aranha şi cu Portinko ; în tot acest răstimp duşmanul fu ţinut în loc de o mînă de oameni. Îndată ce ne-au sosit întăririle, am pornit cu hotărîre spre inamic ; dar atunci el fu acela care nu mai primi lupta, retrăgîndu-se în provincia vecină, São Paulo, unde spera să găsească un sprijin puternic.

În această împrejurare am constatat defectele şi viciile reproşate în general armatelor republicane ; astfel de armate se compun de obicei din oameni însufleţiţi de patriotism şi de curaj, dar care nu înţeleg să rămînă sub drapel decît atîta timp cît duşmanul ameninţă, şi se îndepărtează de el, îl părăsesc, cînd duşmanul dispare. Acest viciu aproape că a fost ruina noastră, acest defect a fost gata să ne ducă la pieire, în împrejurarea în care duşmanul, mai bine informat, ar fi putut să ne nimicească dacă ar fi profitat de ea.

Serranienii dădură exemplul părăsirii rîndurilor. Oamenii lui Portinko îi urmară. Ţineţi seama că dezertorii, nu numai că-şi luau caii proprii, dar şi pe cei ai diviziei, astfel încît forţele noastre se micşorară din zi în zi, cu o iuţeală atît de mare, încît

ne-am văzut repede siliţi să părăsim Lages-ul şi să ne retragem spre provincia Rio-Grande, temîndu-ne de prezenţa unui duşman care fusese silit să fugă dinaintea noastră şi a cărui fugă ne adusese înfrîngerea.

Acest fapt să slujească drept pildă popoarelor care vor să fie libere ; să ştie bine că nu cu flori, cu serbări, cu iluminaţii te lupţi împotriva soldaţilor căliţi şi disciplinaţi ai despotismului, ci cu ajutorul unor ostaşi mai disciplinaţi şi mai căliţi decît ei ; să nu se apuce deci de o astfel de muncă grea cei ce nu sînt în stare să călească şi să disciplineze un popor după ce l-au ridicat la luptă.

Există de asemenea popoare care nu merită osteneala să fie împinse la luptă, căci gangrena nu se vindecă.

Restul forţelor noastre, astfel micşorate — în vreme ce noi eram lipsiţi de lucrurile cele mai trebuincioase şi îndeosebi de îmbrăcăminte, lipsă groaznică la apropierea iernii mohorîte şi aspre din regiunile înalte — restul forţelor noastre, cum spuneam, începu să se demoralizeze şi să ceară, cu glas tare, să se întoarcă la casele lor. Texeira fu astfel silit să cedeze cererii şi-mi porunci să cobor din munţi şi să mă unesc cu armata, pregătindu-se la rîndul lui să facă la fel. Această retragere a fost grea şi din pricina dificultăţii drumurilor şi din pricina duşmăniilor ascunse ale locuitorilor din pădure, vrăjmaşi înverşunaţi ai republicanilor.

În număr de aproape şaptezeci, am coborît deci pe picada di Peloffo. Am mai spus ce era o picada, şi am avut de înfruntat nenumărate şi neprevăzute curse, pe care le-am trecut avînd un noroc nemaipomenit, graţie hotărîrii oamenilor pe care îi conduceam şi oarecum datorită încrederii nemărginite

pe care, în genere, o inspir celor pe care îi comand. Poteca ce-o urmam era îngustă, lăsînd să treacă de-abia doi oameni şi din toate părţile înconjurată de desişuri ; duşmanul, născut în ţară, obişnuit cu toate localităţile, se ascundea în locurile cele mai potrivite, apoi ne încercuia, ridicîndu-se dintr-o dată cu strigăte furioase, în timp ce un brîu de flăcări se aprindea, trosnind, în jurul nostru, fără ca noi să-i putem vedea pe trăgători, din fericire mai mult zgomotoşi decît îndemînatici. De altfel, purtarea admirabilă a oamenilor mei, unirea lor în primejdie au fost de aşa natură, încît numai cîţiva fură uşor răniţi şi n-am avut decît un cal omorît.

Asemenea întîmplări amintesc într-adevăr de pădurile vrăjite ale lui Tasso, unde fiecare arbore trăia şi avea glas şi sînge.

Am ajuns la cartierul general de la Mala Casa, unde se afla pe atunci Bento Gonzales, îndeplinind funcţiile sale de preşedinte şi de comandant suprem.

XXXI

Bătălia de la Taquari

Armata republicană se pregătea să pornească în marş. Cît despre duşman, după pierderea bătăliei de la Rio-Pardo, se refăcuse la Porto-Alegre, plecase de acolo sub ordinele bătrînului general Georgio şi-şi stabilise tabăra pe ţărmurile fluviului Cahé, aşteptînd joncţiunea cu generalul Calderon, care, cu un impunător corp de cavalerie, plecase de la Rio-Grande şi trebuia să se unească cu el, străbătînd cîmpia.

Marele neajuns pe care l-am semnalat mai sus, adică risipirea trupelor republicane după ce nu se mai aflaseră în faţa duşmanului, înlesnea imperialilor orice acţiune voiau să întreprindă, astfel încît, în momentul cînd generalul Netto, care comanda forţele noastre din cîmpie, îşi adunase un număr suficient de oameni spre a-l bate pe Calderon, acesta se şi întîlnise, pe Cahé, cu grosul armatei imperiale.

Preşedintele avea absolută nevoie să-şi alăture divizia Netto, dacă vroia să fie în stare să lupte împotriva inamicului ; de aceea ridică asediul. Această manevră şi joncţiunea ce-i urmă au avut un rezultat fericit şi au adus o mare cinste capacităţii militare a lui Bento Gonzales. Noi am plecat cu armata de la Mala Casa, luînd-o spre San Leopoldo şi trecînd la două mile depărtare de armata inamică ; după două zile şi două nopţi de marş neîntrerupt, în timpul cărora n-am mîncat şi n-am băut de loc sau aproape de loc, am ajuns în apropiere de Taquari, unde ne-am întîlnit cu generalul Netto care venea în întîmpinarea noastră.

Am zis că n-am mîncat de loc şi am spus adevărul. De îndată ce duşmanul prinse de veste de mişcarea noastră, mărşălui cu hotărîre spre noi şi, în mai multe rînduri, ne ajunse şi ne atacă în timp ce ne odihneam o clipă sau eram ocupaţi să ne frigem carnea care constituia singura noastră hrană. Însă de vreo zece ori, tocmai cînd carnea era gata friptă, santinelele au strigat „la arme“ şi a trebuit să luptăm în loc să luăm masa de prînz sau de seară. În sfîrşit, am făcut popas la Pinhurinho, la şase mile de Taquari şi ne-am luat toate măsurile pentru a lupta.

Armata republicană, alcătuită dintr-o mie de oameni din infanterie şi din cinci mii de cavalerişti ocupa înălţimile de la Pinhurinho, un munte acoperit de pini, după cum o indică şi numele, nu prea înalt, dar care totuşi domina înălţimile învecinate. Infanteria se afla în centru comandată de bătrînul colonel Crezunzio. Aripa dreaptă asculta de generalul Netto, iar aripa stîngă de Canavarro. Cele două aripi erau alcătuite, aşadar, numai din cavalerie şi, fără îndoială, cea mai bună cavalerie din lume. Infanteria, era şi ea excelentă. Dorinţa de a se încăiera era deci generală.

Colonelul Antonio S., cu un corp de cavalerie, reprezenta rezerva.

Duşmanul, la rîndul lui, avea patru mii de infanterişti, şi, se spunea, trei mii de cavalerişti şi cîteva tunuri ; ocupase o poziţie de cealaltă parte a unui mic torent ce ne despărţea de el, şi acţiunea sa nu era cîtuşi de puţin de dispreţuit. Armata lui se compunea din cele mai bune trupe ale imperiului, comandate de un general foarte bătrîn şi foarte capabil.

Generalul inamic mărşăluise pînă atunci cu înflăcărare în urmărirea noastră şi-şi luase toate măsurile pentru un atac în regulă. Două tunuri aşezate pe malul dinspre partea torentului scuipau foc în linia noastră de cavalerie. Vitejii noştri din prima brigadă, la ordinele lui Netto, îşi şi trăseseră săbiile din teacă şi nu mai aşteptau decît sunetul trompetei spre a se arunca asupra celor două batalioane care trecuseră torentul. Aceşti curajoşi continentali credeau în victorie, ca şi Netto, nefiind pînă atunci înfrînţi niciodată. Infanteria, aşezată în divizii pe vîrful colinei şi ascunsă de un teren accidentat, ardea de dorinţa de a se lupta. Teribilii lăncieri ai lui Canavarro şi

înaintaseră, învăluind flancul drept al duşmanului şi silindu-l astfel să-şi schimbe frontul, schimbare ce se produsese în dezordine.

Era o adevărată pădure de lăncii acest corp fără egal, alcătuit aproape în întregime din sclavi eliberaţi de către republică şi aleşi dintre cei mai buni îmblînzitori de cai din provincie ; toţi erau negri, în afară de ofiţerii superiori. Niciodată duşmanul nu văzuse umerii acestor copii ai libertăţii, lănciile lor depăşind mărimea obişnuită a acestei arme ; feţele lor oacheşe, mădularele lor vînjoase, întărite şi mai mult prin exerciţiile aspre şi obositoare, disciplina perfectă, în sfîrşit totul, făcea ca ei să fie spaima duşmanului.

Glasul însufleţitor al comandantului Bento Gonzales cutremurase toate piepturile : „Fiecare să lupte astăzi ca şi cum ar avea patru trupuri spre a-şi apăra patria şi patru inimi spre a o iubi !", spusese acest viteaz care avea toate însuşirile unui mare căpitan, în afară de noroc.

Cît despre noi, sufletul nostru, ca să zicem aşa, simţea tot freamătul bătăliei şi era copleşit de încrederea în biruinţă. Niciodată nu mi se înfăţişase vreo zi mai frumoasă, niciodată vreo privelişte mai măreaţă. Aflat în mijlocul infanteriei noastre, pe ultima creastă a colinei, mi se descoperea totul, cîmpul de luptă şi cele două armate. Cîmpiile pe care avea loc ucigătorul joc al războiului erau acoperite de o vegetaţie scundă şi rară, ce nu stînjenea de fel nici mişcările strategice, nici privirea ce le urmărea ; iar eu puteam să-mi spun că la picioarele mele, sub mine, vor fi hotărîte în cîteva minute destinele celei mai mari părţi a continentului american, poate chiar a celui mai mare imperiu al lumii.

Va exista un popor sau nu ? Aceste corpuri de armată atît de compacte, atît de bine sudate unele cu altele, vor fi învinse și împrăștiate ? Toate astea, într-o clipă nu vor mai fi decît cadavre și mădulare zdrobite, desprinse de trup, înotînd în sînge ? Toată această tinerețe frumoasă și vie va îngrășa, cu rămășițele ei, aceste cîmpii magnifice ? Haideți ! Sunați fanfare, bubuiți tunuri, urlă bătălie și totul să se hotărască la fel ca la Zama, ca la Farsala, ca la Actium !

Dar nu, nu așa avea să se întîmple : cîmpia aceasta nu era hărăzită măcelului. Generalul inamic, intimidat de poziția noastră puternică și de atitudinea noastră hotărîtă, șovăi ; porunci celor două batalioane să treacă din nou torentul și de la atitudinea ofensivă pe care o luase, reveni iar la cea defensivă. Generalul Calderon fusese omorît chiar de la începutul atacului ; din pricina asta poate șovăi Giorgio.

Din moment ce el nu ne mai ataca, nu trebuia să-l atacăm noi ? Asta era părerea majorității. Am fi făcut bine ? Dacă lupta s-ar fi dat în condițiile de la început și nu s-ar fi ținut seama de admirabila noastră poziție, toți sorții de izbîndă ar fi fost de partea noastră. Dar părăsind această poziție pentru a urmări un dușman de patru ori mai puternic decît noi în ce privește infanteria, trebuia să dăm lupta pe celălalt mal al torentului. Era riscant, deși ispititor.

În sfîrșit, nu ne-am luptat de loc sau abia de ne-am luptat ; ne-am petrecut toată ziua față-n față, mulțumindu-ne doar să ne hărțuim.

Armata noastră dusese lipsă de carne și infanteria îndeosebi era înfometată ; și mai greu de îndurat decît foamea era setea ; nicăieri nu se mai

găsea apă, în afară de acest torent, aflat în puterea dușmanului. Dar oamenii noștri se căliseră la toate lipsurile și un singur vaiet ieși din gura acestor muribunzi de foame și de sete : să nu se mai lupte. O, italieni ! italieni ! în ziua cînd veți fi uniți și cumpătați și răbdători la oboseală, și la lipsuri, străinul, fiți siguri, n-o să mai calce în picioare pămîntul vostru și n-o să vă mai necinstească niciodată căminul. În ziua aceea, o, italieni ! Italia își va recăpăta locul nu numai în mijlocul, ci în fruntea națiunilor lumii.

În timpul nopții bătrînul general Georgio dispăruse și o dată cu ivirea zilei l-am căutat zadarnic pe dușman ; abia către ora zece dimineața, pe cînd ceața se risipea, l-am văzut iarăși pe pozițiile întărite de la Taquari.

După puțin timp ni s-a dat de veste că din nou cavaleria sa trecea fluviul. Imperialii se aflau, așadar, în plină retragere ; trebuia să-i atacăm și generalul nostru nu șovăi.

Cavaleria dușmană traversase fluviul, ajutată de cîteva vase dușmane ; dar infanteria toată rămăsese în stînga, apărată de aceleași vase și de pădure : poziția ei era una din cele mai prielnice. A doua brigadă a noastră de infanterie, alcătuită din batalioanele al treilea și al douăzecilea, avea misiunea să înceapă atacul. Ea și-o îndeplini cu tot curajul de care era în stare. Dar, din punct de vedere numeric, dușmanul era într-atît de superior acestor bravi, încît, după ce făcură minuni de vitejie au fost siliți să se retragă, susținuți de brigada întîia, de batalionul de artilerie — fără tun — și de către marină. Lupta fu cumplită, mai ales în pădure unde zgomotul împușcăturilor și al ar-

borilor doborîţi părea, în mijlocul unui fum gros, zgomotul unei vijelii de iad.

Am numărat nu mai puţin de cinci sute de morţi şi de răniţi de fiecare parte. Cadavrele vitejilor noştri republicani au fost găsite pînă şi pe malul rîpos al fluviului, unde respinseseră inamicul şi aproape îl împinseseră în curentul apei. Din nenorocire, aceste pierderi au fost fără nici un rezultat însemnat ; deoarece brigada a doua se afla în retragere, lupta încetă.

Între timp, se lăsă noaptea şi duşmanul putu să treacă fluviul în toată voia.

Cu toate calităţile sale strălucite, despre care cred că am mai vorbit, voi aminti cîteva defecte ale generalului Bento Gonzales : cel mai grav dintre ele era o oarecare şovăială, pricina probabilă a rezultatelor dezastruoase ale operaţiilor sale. Ar fi fost de dorit ca, în loc să-i arunce în luptă pe cei cinci sute de oameni, număr inferior celor pe care îi atacau, să-i fi împins împotriva duşmanului nu numai pe toţi infanteriştii pe care îi aveam, dar chiar şi pe cavalerişti, luptînd jos, nu pe cal, deoarece, din pricina terenului accidentat, ei nu puteau să lupte în felul obişnuit ; o atare manevră ne-ar fi adus cu siguranţă o splendidă victorie, dacă, făcîndu-l pe duşman să şovăie, am fi izbutit să-l aruncăm în fluviu ; dar, din nefericire, generalul se temea să-şi pună în primejdie toată infanteria, singura pe care a avut-o el, singura pe care a avut-o Republica.

În orice caz, rezultatul a fost, pentru noi, o pierdere ireparabilă neştiind cum să-i înlocuim pe bravii noştri infanterişti, în vreme ce infanteria reprezenta, dimpotrivă, principala forţă a duşmanului, şi în vreme ce numeroşi recruţi umpleau imediat golul făcut în rîndurile ei.

Inamicul, în sfîrşit, rămase pe malul drept al fluviului Taquari stăpîn, prin urmare, pe întreaga cîmpie. Cît despre noi, ne-am reluat drumul spre Mala Casa.

Toate aceste manevre greşite înrăutăţeau situaţia Republicii. Ne-am întors la San Leopoldo şi la Settembrina ; şi în sfîrşit, la vechea noastră tabără de la Mala Casa, părăsită însă după cîteva zile pentru cea de la Bella Vista.

O operaţie plănuită pe vremea aceea de către general ar fi putut să ne readucă într-o poziţie excelentă, dacă norocul ar fi ajutat, aşa cum ar fi trebuit, sforţările acestui om, pe cît de superior tot pe atît de nefericit.

XXXII

Asediul de la San José do Norte

Spre a fi în stare să-şi facă incursiunile pe cîmp, duşmanul fusese silit să-şi lipsească fortăreţele de infanterie ; San José do Norte era în mod deosebit slăbită.

Această fortăreaţă, situată pe malul septentrional al lacului Los Patos, era una din poziţiile cheie ale provinciei, atît din punct de vedere comercial cît şi din punct de vedere politic ; luarea ei în stăpînire ar fi putut să schimbe faţa lucrurilor, atît de sumbră în acel moment pentru republicani ; ocuparea ei devenea mai mult decît folositoare, era necesară. Într-adevăr, oraşul cuprindea obiecte de tot felul, indispensabile îmbrăcăminţii soldatului, care, în ce ne privea, se afla în cea mai jalnică stare :

însă, nu numai în această privință ci și a însemnătății sale strategice, de unic port al provinciei, San José do Norte merita toate sacrificiile pentru a fi stăpînit, cu atît mai mult, cu cît în partea asta se găsea *atalaga*, adică un catarg de semnalizare pentru vase, care indica acestora adîncimea la punctul de vărsare a apelor.

Din nefericire în această expediție, se întîmplă același lucru care se întîmplase și la Taquari. Condusă cu o admirabilă înțelepciune și în cel mai mare secret, ea dădu cu desăvîrșire greș datorită faptului că șovăiseră să lovească pînă la capăt.

Un marș susținut de opt zile, cu douăzeci și cinci de mile parcurse pe zi ne aduse pînă sub zidurile fortăreței.

Era una din acele nopți de iarnă, în timpul cărora un adăpost și un foc sînt o binefacere a Providenței și bieții noștri soldați ai libertății, înfometați, acoperiți de zdrențe, cu mădularele înțepenite de frig, cu trupul înghețat de ploaie, pe o furtună îngrozitoare ce ne întovărășise mai tot timpul cît mărșăluisem, înaintau tăcuți spre forturile și tranșeele împînzite de santinele.

La o mică distanță de ziduri, caii șefilor fură lăsați în paza unui escadron de cavalerie, comandat de colonelul Amaral și fiecare, adunîndu-și ultimele forțe, se pregăti de luptă.

Parola santinelei fu semnalul asaltului ; rezistența se dovedi slabă și de scurtă durată pe ziduri, iar tunurile fortului abia traseră. La ora unu și jumătate dimineața dădurăm asaltul, la ora două puserăm stăpînire pe tranșee și pe trei, patru forturi ce le păzeau și care fură luate printr-un atac la baionetă.

Stăpîni pe întreaga tranșee, stăpîni pe forturi, o dată intrați în oraș părea cu neputință ca el să

ne mai scape. Ei, bine ! și de data asta ne aștepta ceea ce părea cu neputință.

O dată ajunși pe ziduri, pe străzile din San José, soldații noștri crezură că totul se sfîrșise : cea mai mare parte dintre ei se împrăștie atrasă de momeala jafului. În timpul acesta, reveniți din surpriza lor, imperialii se adunară într-un cartier fortificat al orașului. Noi îi atacarăm acolo, dar ei respinseră atacul ; șefii căutau pretutindeni soldați spre a da noi atacuri, dar căutau zadarnic, sau chiar, de-i întîlneau, erau fie împovărați de pradă, fie beți, sau cu puștile rupte sau stricate de cît loviseră sau distruseseră porțile caselor.

În ce-l privea, dușmanul nu-și pierdea timpul : mai multe vase de război, aflate în port luară poziție, împroșcînd cu tirul lor străzile pe care ne aflam. S-a cerut ajutor la Rio Grande do Sul, oraș așezat pe țărmul opus lacului Los Patos, în vreme ce un singur fort, pe care noi neglijasem să-l ocupăm, slujea drept refugiu inamicului. Primul dintre toate forturile, cel al împăratului, a cărui ocupare ne costase un glorios și ucigător asalt, fu făcut inutil de teribila explozie a pulberăriei, care ne ucise un mare număr de oameni.

În sfîrșit, cel mai glorios dintre triumfuri se schimbase către amiază în cea mai rușinoasă retragere ; cei mai bravi plîngeau de mînie și de disperare. În comparație cu situația noastră și cu sforțările făcute de noi, pierderea a fost imensă.

Începînd din acest moment, infanteria noastră nu mai fu decît un schelet ; cît privește puțina cavalerie ce venise în expediție, ea sluji spre a acoperi retragerea.

Divizia reintră în locuințele ei de la Bella Vista, iar eu am rămas la San-Simon cu marina.

Toată trupa mea se redusese la vreo patruzeci de oameni, ofițeri și soldați.

XXXIII

Anita

Motivul plecării mele la San-Simon avea ca scop, dacă nu ca rezultat, să pun să se construiască niște bărci făurite dintr-un singur trunchi de copac, cu ajutorul cărora voiam să comunic cu o altă parte a lacului. Dar în timpul celor cîteva luni cît am rămas acolo, copacii făgăduiți nu se iviră și, prin urmare, nimic din planul nostru nu putu să se îndeplinească. S-a întîmplat că, întrucît mi-e groază de trîndăvie, în loc să mă ocup de bărci, m-am ocupat de cai. La San-Simon se aflau, într-adevăr, o mulțime de cîrlani, ce slujiră să facă din marinarii mei, călăreți.

San-Simon era o fermă foarte frumoasă și încăpătoare, deși pe atunci părăsită și, în parte, distrusă; ea aparținea unui conte de Saint-Simon, exilat odinioară, după cum cred, și ai cărui moștenitori erau ei înșiși exilați ca dușmani ai Republicii. Nu știu dacă era cumva rudă cu faimosul conte de Saint-Simon, întemeietorul acelei religii ai cărei adepți mă inițiaseră în cosmopolitism și în fraternitate universală.

Dar, pentru moment, întrucît acești Saint-Simoni de aici erau pentru noi dușmani, ne purtarăm și noi cu ferma lor cum te porți cu un bun

cucerit: adică puserăm stăpînire pe case, spre a ne face din ele sălașuri, și pe animale, spre a ne servi drept hrană.

Cît despre distracții, ele constau din domesticirea iepelor noastre sau, mai degrabă, a cîrlanilor domnilor de Saint-Simon.

Acolo mi-a pus în brațe scumpa mea Anita pe primul nostru nou-născut. În loc să-i dau numele unui sfînt, i l-am dat pe acela al unui martir. Se numește Menotti.

S-a născut la 16 septembrie 1840 și a fost, după toate probabilitățile, conceput în ziua luptei de la Santa Vittoria. Venirea lui fără accident pe această lume era o adevărată minune, după privațiunile și primejdiile îndurate de maică-sa. Aceste privațiuni și suferințe despre care n-am vorbit spre a nu-mi întrerupe povestirea, trebuie să-și afle acum locul, în punctul la care am ajuns; și este pentru mine un act de pietate să fac cunoscută, dacă nu lumii, cel puțin celor cîțiva prieteni ce vor citi acest jurnal[1], ființa admirabilă pe care am pierdut-o.

Anita, ca întotdeauna, voise să mă însoțească și mă însoțise în campania pe care tocmai o făcuse, și pe care sînt pe cale s-o povestesc.

Ne amintim că, uniți cu serranienii, comandați de colonelul Aranha, l-am bătut la Santa Vittoria pe brigadierul Acunha, în așa fel încît divizia inamică fu cu desăvîrșire distrusă. În timpul acestei lupte, Anita rămase călare în mijlocul focului, spectatoare a victoriei noastre și a înfrîngerii imperialilor. În ziua aceea, ea fu providența răniților

[1] Inutil să mai repet că acest jurnal nu fusese scris decît pentru cîțiva prieteni și că a fost nevoie de influența celor mai apropiați pentru ca Garibaldi să mi-l încredințeze (Al. Dumas).

noştri, care, neavînd nici chirurg, nici ambulanţă, erau, de bine, de rău, pansaţi de noi înşine. Această victorie readuse, cel puţin pentru un moment, cele trei departamente, Lages, Vaccaria şi Cima da Serra, sub autoritatea Republicii şi am povestit mai înainte cum, după cîteva zile, intrarăm victorioşi în Lages.

Dar nu se întîmplă tot la fel şi în lupta de la Coritibani.

Am povestit cum, cu tot curajul lui Texeira, cavaleria noastră fu învinsă şi cum, împreună cu cei şaptezeci şi trei de infanterişti ai mei, am rămas împresurat de mai bine de cinci sute de oameni din cavaleria inamică.

În ziua aceea Anita luă parte la cele mai întunecate peripeţii ale războiului.

Nesupunîndu-se decît cu regret rolului de simplă spectatoare a luptei, ea grăbea aducerea muniţiilor, temîndu-se să nu le lipsească luptătorilor, cartuşele; dacă într-adevăr muniţiile noastre n-ar fi fost reînnoite, ele s-ar fi isprăvit în curînd şi am fi încetat focul pe care ne sileam să-l întreţinem; ea se apropie în acest scop de locul principal al luptei, cînd vreo douăzeci de cavalerişti inamici, urmărindu-i pe cîţiva dintre fugari dădură peste soldaţii noştri de la trenul de luptă. Călăreaţă excelentă, şi călărind un cal admirabil, Anita putea să fugă şi să le scape; dar acest piept de femeie închidea în el o inimă de erou; în loc să fugă, ea îi determină pe soldaţii noştri să se apere şi se pomeni dintr-o dată înconjurată de imperiali. Un bărbat s-ar fi predat: ea dădu pinteni calului şi, luîndu-şi avînt cu putere, trecu prin mijlocul duşmanului neprimind decît un singur glonţ în pălărie, care-i zbîrli părul, fără să-i atingă măcar ţeasta. Poate că ar fi scăpat, dacă nu i s-ar fi prăbuşit calul, lovit de moarte de un alt glonţ; trebui atunci să se predea şi fu dusă dinaintea colonelului inamic.

De un curaj sublim în primejdie, Anita devenea şi mai măreaţă, dacă acest lucru e cu putinţă, în nenorocire; astfel că, în prezenţa acestui stat major uimit de curajul ei, dar care nu avu bunul simţ să-şi ascundă dinaintea unei femei orgoliul victoriei, ea respinse cu o mîndrie aspră şi dispreţuitoare cele cîteva cuvinte în care i se păru că răsună dispreţul faţă de republicanii învinşi şi luptă la fel de dîrz cu vorba precum luptase cu armele.

Anita mă credea mort. Cu această credinţă, ceru şi obţinu învoirea să se ducă în mijlocul cadavrelor să-mi caute trupul pe cîmpul de luptă. Vreme îndelungată rătăci singură şi, asemenea unei umbre pe cîmpia însîngerată, îl căută pe cel pe care se temea să-l întîlnească, întorcîndu-i pe cei căzuţi cu faţa la pămînt, cărora, după îmbrăcăminte sau după statură, le afla vreo asemănare cu mine.

Căutarea fu zadarnică; dimpotrivă, soarta îmi rezerva mie durerea de a-i uda cu lacrimile mele obrajii ei îngheţaţi; şi cînd acest chin suprem mă ajunse, nu mi se îngădui nici să arunc un pumn de ţărînă sau să depun o floare pe mormîntul mamei fiilor mei!

De îndată ce fu aproape sigură că eu trăiam, Anita nu mai avu decît un gînd, acela de a fugi; prilejul nu întîrzie să i se ivească. Profitînd de faptul că duşmanul, victorios, se îmbătase, ea intră într-o casă vecină cu cea în care o ţineau prizonieră, şi unde, fără s-o cunoască, o femeie o primi şi avu grijă de ea. Haina pe care o aruncasem departe de mine spre a fi mai liber în mişcări, căzuse în mîna unui duşman; ea o obţinu în

schimbul hainei sale mai frumoasă şi de o valoare mai mare. Venind noaptea, Anita se înfundă în pădure şi dispăru ; trebuie să ai o inimă şi de leu şi de gazelă, ca a acestei făpturi sfinte, pentru a te hazarda astfel. Numai cel ce a văzut imensele păduri ce acoperă crestele de la Espinas, cu pinii lor seculari, ce par sortiţi să susţină cerul şi care sînt pilaştrii acestui splendid templu al naturii, trestiile uriaşe ce umplu intervalele dintre ei, şi în care mişună animale feroce şi reptile a căror muşcătură este mortală, numai acela poate să-şi facă o idee despre primejdiile pe care avea să le întîmpine, despre greutăţile pe care avea să le învingă. Din fericire, fiica stepelor americane nu ştia ce-i frica : de la Coritibani la Lages, avea de făcut douăzeci de leghe prin codri de nepătruns, fără alimente ; cum de a scos-o la capăt ? Numai Dumnezeu ştie.

Puţinii locuitori din această parte a provinciei pe care ea putea să-i întîlnească, erau ostili republicanilor şi îndată ce aceştia aflară de înfrîngerea noastră, se înarmară şi puseră capcane în mai multe locuri, îndeosebi pe drumurile pe care trebuiau să le urmeze fugarii de la Coritibani la Lages.

În *cabecaes*, adică în părţile aproape de netrecut ale acestor poteci, a avut loc un groaznic măcel al nenorociţilor noştri tovarăşi. Anita trecu noaptea aceste pasuri primejdioase şi, fie datorită stelei ei bune, fie hotărîrii admirabile cu care le străbătu înfăţişarea ei îi făcu întotdeauna pe ucigaşi, s-o ia la goană fiindcă, spuneau ei, fuseseră urmăriţi de o fiinţă misterioasă.

Într-adevăr, era un lucru ciudat s-o vezi pe această vitează călare pe un armăsar înflăcărat,

cerut şi dobîndit dintr-o casă unde primise găzduire şi asta pe o noapte furtunoasă, avîntîndu-se în galop, printre stînci, la lumina fulgerelor şi zgomotele trăsnetului, căci aşa a fost cu adevărat această noapte aducătoare de nenorocire. Patru călăreţi, aşezaţi la trecerea fluviului Canoas, o luară la fugă la apariţia acestei năluci, năpustindu-se îndărătul tufişurilor de pe malul rîului ; în vremea asta, Anita ajungea, în sfîrşit, pe malul torentului ; torentul, umflat de ploi, cu apele sporite de pîraiele coborîte din munţi, devenise un fluviu ; şi totuşi ea trecu acest fluviu furios nu cum făcuse cu cîteva zile mai înainte, într-o barcă bună, ci înot, agăţată de coama calului pe care-l încuraja cu glasul ei.

Torentul se arunca tunînd, nu în strîmta lui albie, ci pe o întindere de cinci sute de paşi. Ei bine, teafără şi nevătămată, ea ajunse pe celălalt ţărm.

O ceaşcă de cafea, înghiţită în grabă în Lages, fu tot ce bău temerara călătoare, de-a lungul celor patru zile cît îi trebuiră ca să ajungă din urmă la Vaccaria, corpul expediţionar al colonelului Aranha. Acolo ne-am reîntîlnit, Anita şi cu mine, după o despărţire de opt zile, în care fiecare crezuse despre celălalt că murise.

Îşi poate oricine închipui care ne-a fost bucuria. Ei bine, o şi mai mare bucurie mă aştepta în ziua cînd Anita mea, în peninsula ce închide laguna Los Patos, dinspre partea Atlanticului, dădu naştere, într-un *rancho,* unde primise cea mai generoasă ospitalitate, iubitului nostru fiu Menotti.

Copilul veni pe lume cu o cicatrice la cap ; această cicatrice era consecinţa căderii de pe cal suferită de mama lui.

Şi aici, încă o dată, reînnoiesc toate mulţumirile mele faţă de oamenii admirabili care ne-au dat ospitalitate ; le păstrez, să fie încredinţaţi, o veşnică recunoştinţă. Pe cîmpul de luptă unde noi duceam lipsă pînă şi de cele mai necesare lucruri şi unde sigur că n-aş fi găsit nici o batistă ca să i-o dau bietei lăuze, ea n-ar fi putut birui acest moment suprem, în care femeia are nevoie de atîta putere şi de atîta îngrijire.

Mă hotărîi totuşi, spre a-i ajuta pe scumpii mei, întrucît le lipseau atîtea, să fac o scurtă călătorie pînă la Settembrina ca să cumpăr îmbrăcăminte. Aveam acolo prieteni buni şi printre ei pe unul admirabil numit Blingini ; pornii aşadar la drum, peste cîmpiile inundate, unde apa îi ajungea calului pînă la pîntece ; trecui prin mijlocul unui cîmp altădată cultivat, numit Rossa-Velha, unde îl întîlnii pe căpitanul de lăncieri Massimo, care mă primi ca pe un bun tovarăş ; el se afla într-un excelent loc de iernat, pus să păzească bidiviii.

Sosii acolo seara, pe o ploaie torenţială ; a doua zi, timpul fiind la fel de rău, bunul căpitan făcu tot ce putu ca să mă reţină.

Dar doream prea mult să-mi realizez scopul pentru care plecasem, ca să mă opresc din drum şi, în ciuda tuturor sfaturilor acestui bun prieten, am pornit-o iar peste cîmpiile acelea care semănau cu un lac întins. La o depărtare de cîteva mile am auzit împuşcături puternice tocmai dinspre direcţia pe care o părăsisem ; am avut unele bănuieli pline de nelinişte, dar nu puteam să mă întorc îndărăt.

Sosii deci la Settembrina, de unde cumpărai cîteva obiecte de care aveam nevoie ; după care, mereu neliniştit de aceste împuşcături, o pornii la drum spre San-Simon ; trecînd iarăşi pe la Rossa-Velha, aflai pricina zgomotului pe care îl auzisem şi

trista întîmplare petrecută chiar în ziua plecării mele.

Morinque, acelaşi care mă surprinsese la Camacuà şi pe care, împreună cu cei paisprezece oameni ai mei îl silisem să bată în retragere, cu un braţ rupt, Morinque îl surprinsese pe căpitanul Massimo cu toţi oamenii săi şi cu toate animalele lor, dintre care cea mai mare parte erau cai ; cei mai buni fuseseră îmbarcaţi, ceilalţi ucişi. Morinque executase această manevră de surprindere cu vase de război şi cu infanterie ; după care, îmbarcîndu-şi din nou infanteriştii, se îndreptase cu cavaleria sa spre Rio-Grande do Norte, înspăimîntînd în calea lui toate micile cete republicane care, crezîndu-se în siguranţă se răspîndiseră pe acest teritoriu ; printre ele se aflau şi cei cîţiva marinari ai mei care fură siliţi să se refugieze în pădure.

Primul meu strigăt, cum era şi de aşteptat, a fost : „Anita ! Ce s-a întîmplat cu Anita ?"

Anita, a douăsprezecea zi după ce născuse, silită să se refugieze în pădure, pe o furtună îngrozitoare, se urcase pe cal, pe jumătate goală, cu bietul ei copil aşezat de-a curmezişul şeii.

Aşadar n-am găsit la ranch nici pe Anita, nici pe bunii oameni care îi dăduseră găzduire ; dar i-am ajuns la marginea unei păduri, unde se opriseră, neştiind prea bine unde se află duşmanul şi dacă mai trebuiau să se teamă de ceva.

Ne-am reîntors la San-Simon şi am mai rămas acolo cîtva timp ; apoi ne-am strămutat tabăra şi am stabilit-o pe ţărmul stîng al fluviului Capivari, adică pe acelaşi fluviu pe care, cu un an mai înainte, ne străduiam să ne transportăm cu carele, vasele pentru expediţia de la Santa Catarina, expediţie ce se sfîrşise atît de rău.

Vai ! inima îmi bătuse acolo plină de speranţe care se spulberaseră în chip atît de trist !

Capivari se formează din diferite pîraie izvorîte din numeroasele lacuri ce împodobesc partea septentrională a provinciei Rio-Grande, pe ţărmurile mării şi pe versantul de răsărit al lanţului munţilor Espinaso ; el îşi ia numele de la *capinara*, un fel de trestii foarte răspîndite în America meridională ; în colonii ele se numesc *capineios*.

De la Capivari şi de la Sangrador do Abreu, pe un canal ce serveşte drept cale de comunicaţie între o mlaştină şi un lac pe care strînsesem nişte bărci neînchipuit de împovărate, am făcut cîteva călătorii pe coasta occidentală a lacului, stabilind legătura între cele două maluri, şi transportînd *della gente* [1].

XXXIV

Ridicarea asediului. — Rossetti

În vremea asta situaţia armatei republicane se înrăutăţea din zi în zi ; lipsurile deveneau tot mai mari, iar resursele tot mai mici ; cele două bătălii, de la Taquari şi de la San José do Norte, decimaseră infanteria, care, deşi puţin numeroasă, era nervul operaţiunilor asediului. Marile lipsuri duseseră la dezertare ; populaţia, cum se întîmplă în

[1] Să ne fie îngăduit să ne slujim de expresia italiană care n-are echivalent în franceză, *della gente* şi care înseamnă : bărbaţi, femei, copii, călători, negustori, vagabonzi etc. etc. (Al. Dumas).

aceste războaie prea mult prelungite, obosi ; boala indiferenţei, cea mai rea dintre toate, o cuprinse şi fiecare din părţi simţea că venise momentul să se sfîrşească odată.

În această stare de lucruri imperialii făcură propuneri de compromis, care, deşi relativ avantajoase pentru republicani, fură respinse : acest refuz făcu să crească nemulţumirea părţii celei mai nenorocite, şi prin urmare a celei mai obosite din armată şi a poporului ; în sfîrşit, se hotărî ca asediul să fie ridicat şi să se sune retragerea.

Divizia Canavarro, din care făceau parte marinarii, fu aleasă spre a începe mişcarea şi a deschide trecerile prin munţii ocupaţi de generalul Labattue, francez din serviciul împăratului. Bento Gonzales, cu restul armatei, ar mărşălui ultimul şi ar forma ariergarda.

Garnizoana republicană de la Settembrina trebuia să-l urmeze şi să mărşăluiască după el ; dar ea nu putu să execute această manevră, căci fu surprinsă de faimosul Morinque ; oraşul fu cucerit.

Acolo fu ucis scumpul meu Rossetti.

Căzut de pe cal, după ce făcuse minuni de vitejie, rănit grav, somat să se predea, el preferă să fie omorît decît să-şi dea sabia.

Încă o rană grea pentru inima mea. M-aţi auzit vorbind nu o singură dată despre Rossetti ; se ştie cît îl iubeam ; să-mi fie îngăduit deci, oricît de neajutorată mi-ar fi pana, să-i spun încă o dată Italiei ceea ce i-am mai spus-o de atîtea ori :

— O, Italie ! maica mea, noi am pierdut, eu, pe unul din fraţii mei cei mai scumpi, tu, pe unul dintre cei mai generoşi fii ai tăi !

Rossetti era un fiu al Genovei. Fusese hărăzit

bisericii de nişte părinţi care-i cunoşteau prea puţin firea ; era unul dintre cei mai înflăcăraţi patrioţi italieni pe care i-am cunoscut vreodată. Înclinat spre o viaţă aventuroasă şi neputînd respira în Italia, el plecă spre Rio de Janeiro, unde făcu, cînd comerţ, cînd misitie ; dar Rossetti nu era născut să fie negustor, era o plantă exotică, o plantă căreia nu-i pria pămîntul speculaţiilor comerciale şi al calculului ; nu că Rossetti n-ar fi fost o inteligenţă fină şi o natură capabilă să se îmbogăţească cu toate cunoştinţele ; neîndoios că în toate lucrurile, el putea să aspire la primul rang ; dar Rossetti era cel mai italian dintre toţi italienii, adică cel mai generos şi cel mai risipitor dintre oameni. Însă cu astfel de vicii comerciale, nu faci avere, ci mergi cu paşi uriaşi spre ruină.

Astfel se întîmplă şi cu Rossetti.

Bun cu toţi, casa lui era casa tuturor, îndeosebi a italienilor nenorociţi. N-aştepta ca proscrişii să vină să-l caute, mergea el în întîmpinarea lor ; astfel că în curînd se pomeni la capătul resurselor. Nefericit el însuşi, această inimă de înger nu putea să vadă un italian suferind ; dacă nu putea să-l ajute cu punga, îi cerea să aştepte în biata lui colibă, bătea străzile oraşului şi nu se întorcea înapoi fără un sprijin pentru cel ce-l aştepta ; este adevărat că bunătatea, francheţea, lealitatea sa îl făcuseră prietenul lumii întregi şi că, în generoasele lui încurcături, toată lumea îl ajuta cu plăcere.

Se dădu bătălia de la Tarifa, în care republicanii fură învinşi de către imperiali ; Bento Gonzales şi şefii principali fură făcuţi prizonieri şi duşi la Rio de Janeiro. Printre ei se afla şi căpitanul nostru Zambeccari, pe care l-am cunoscut, după cum am povestit, în închisorile de la Santa Cruz.

Se vorbea să plecăm într-o expediţie de piraţi, să ni se încredinţeze scrisori de împuternicire ; din acel moment Rossetti şi cu mine n-am mai aflat linişte pînă ce nu ne-am avîntat pe imensitatea Oceanului, sub pavilion republican. Rossetti luă asupra lui totul şi atinse ţinta pe care ne-o propusesem.

Restul se ştie, deoarece, începînd din acel moment, n-am mai fost slăbiţi din ochi.

Vai ! Nu există nici un colţ de pămînt unde să nu se odihnească oasele vreunui italian generos ; de asta Italia n-ar trebui să se bucure, ci, dimpotrivă, să se îmbrace în doliu. O, biată Italie ! tu le vei simţi cu adevărat lipsa doar în ziua cînd vei încerca să smulgi cadavrul tău corbilor care-l devorează.

XXXV

La Piçada Las Antas

Această retragere efectuată în anotimpul iernii, într-o ţară muntoasă şi pe o ploaie neîncetată, fu cea mai cumplită şi mai dezastruoasă pe care am văzut-o vreodată.

Duceam cu noi, însumînd toate proviziile, cîteva vaci în lanţ, ştiind de mai înainte că n-aveam să găsim nici un animal bun pentru hrană în drumul pe care aveam să-l străbatem.

Deşi retrăgîndu-ne noi înşine, urmăream divizia generalului Labattue, însă fără să o putem ajunge vreodată. Numai selvagienii, locuitorii pădurilor, manifestîndu-şi simpatia faţă de noi, îi

atacară avangarda. I-am văzut de aproape pe aceşti oameni ai naturii şi ei nu ne-au fost ostili.

În timpul acestei retrageri de trei luni, Anita îndură tot ceea ce se poate omeneşte îndura, fără să-şi dea sufletul. Ah ! totul ! Îndură totul cu un stoicism şi cu un curaj de nedescris.

Trebuie să cunoşti cît de cît pădurile din această parte a Braziliei, pentru a-ţi putea face o idee despre lipsurile îndurate de o trupă lipsită de mijloace de transport, neavînd altă cale de a se aproviziona decît lasso-ul, o armă foarte utilă pe cîmpiile ticsite de vite sau de vînat mare, dar cu desăvîrşire inutilă în aceste păduri dese, adevărate adăposturi pentru lei şi tigri.

Ca o culme a nenorocirii, fluviile foarte numeroase prin aceste păduri virgine, se umflau peste măsură. Din pricina ploii îngrozitoare care ne urmărea peste tot, necontenit, adeseori o parte din trupele noastre se pomenea închisă între două cursuri de apă, rămînînd acolo lipsită de orice hrană. Atunci, foamea, arătîndu-şi colţii, purcedea la un măcel printre femei şi copii şi mai jalnic decît cel pe care l-ar fi putut face gloanţele şi ghiulelele.

Biata noastră infanterie era prada unor suferinţe şi a unor privaţiuni ce nu pot fi descrise, căci n-avea, aşa cum i se întîmpla cavaleriei, posibilitatea să-şi mănînce caii. Puţine femei şi mai puţini copii încă izbutiră să iasă din pădure. Puţinii cîţi scăpară fură salvaţi de cavaleriştii care, avînd norocul să-şi păstreze caii, se milostiviseră de aceste biete mici făpturi părăsite de mamele lor moarte sau muribunde de foame, de frig şi de oboseală.

Anita se cutremura la gîndul de a-l pierde pe Menotti al nostru pe care nu l-am salvat, de altfel, decît printr-o minune. În locurile cele mai primejdioase ale drumului şi la trecerea fluviilor, îl purtam pe bietul copil, în vîrstă de trei luni, atîrnat de gîtul meu într-o basma ; în chipul acesta, puteam să-l încălzesc cu răsuflarea mea. Dintr-o duzină de animale, cai şi catîri, ce intraseră cu mine în pădure, atît pentru serviciul meu cît şi al echipajului meu, rămăsesem numai cu doi catîri şi cu doi cai ; ceilalţi căzuseră morţi de foame sau zdrobiţi de oboseală. Culme a nenorocirii, călăuzele pierduseră drumul şi asta fu principala cauză a suferinţelor noastre îndurate în groaznica pădure *Las Antas* [1].

Cu cît mergeam mai mult, cu atît mai puţin vedeam apropiindu-se sfîrşitul acestei blestemate picade : am rămas pînă la urmă împreună cu doi catîri, groaznic de obosiţi, pe care nădăjduiam să-i salvez, silindu-i să înainteze mergînd la pas şi hrănindu-i cu frunze de *taquara*, nişte trestii de la care şi-au luat numele taquarii. În vremea asta, am trimis-o pe Anita înainte cu un servitor şi cu copilul, ca să caute ieşirea din această pădure fără sfîrşit şi să încerce să găsească şi puţină hrană.

Cei doi cai pe care îi lăsasem Anitei, călăriţi pe rînd de curajoasa femeie, ne salvară pe toţi. Ea găsi, în sfîrşit, capătul pădurii şi, la capătul pădurii, un pichet al bravilor mei soldaţi, cu un foc aprins, ceea ce nu era de loc obişnuit pe o astfel de ploaie.

Tovarăşii mei, care, din fericire, îşi păstraseră nişte haine de lînă, înfăşurară copilul în ele, îl încălziră şi-l readuseră la viaţă, cînd biata lui mamă începuse să-şi piardă orice nădejde. Dar

---

[1] Anta este un animal de înălţimea unui măgar, cu desăvîrşire inofensiv, a cărui carne este delicioasă. Din pielea lui se fac diferite obiecte de mare eleganţă. Eu nu l-am văzut niciodată (n.a.).

asta n-a fost totul : aceşti oameni admirabili se apucară să caute, plini de o caldă îndatorire, cîteva alimente pe care nu le-ar fi căutat pentru ei, ci doar din dragoste pentru mine, şi cu ajutorul cărora i-am mai întremat puţin pe mamă şi pe copil.

Cel care le-a adus primele şi cele mai eficace ajutoare se numea Manzio : binecuvîntat să-i fie numele !

Mă trudisem zadarnic să-mi salvez cei doi cai ; pînă la urmă m-am văzut silit să părăsesc bietele animale năucite şi de-abia icnind şi, zdrobit eu însumi de oboseală, să fac, pe jos, restul drumului prin pădure.

În aceeaşi zi, mi-am regăsit soţia şi copilul şi am aflat tot ce făcuseră tovarăşii mei pentru ei.

După nouă zile de la intrarea în pădure, restul diviziei noastre de abia ieşea din ea. Doar puţini ofiţeri izbutiseră să-şi salveze caii. Inamicul, care ne-o luase înainte, fugind din faţa noastră, lăsase în *picada* două tunuri ; dar, trecînd pe lîngă ele, abia de le-am învrednicit cu o privire. Mijloacele de transport ne lipseau şi, fără îndoială tunurile se mai află şi acum în acelaşi loc unde le-am văzut la trecerea noastră.

Furtunile păreau să se limiteze la pădure. De cum ieşirăm din ea, apropiindu-ne de Cima da Serra şi Vaccaria, vremea deveni frumoasă şi cîţiva boi ce ne picară în mînă şi ne răsplătiră de îndelungatul nostru post, ne făcură să uităm oboseala, foamea şi ploaia.

Am rămas în departamentul Vaccaria cîteva zile, să aşteptăm divizia lui Bento Gonzales, ce ne ajunse din urmă, în dezordine şi redusă la o treime. Fapt e că neobositul Moringue, informat de retragerea acestei divizii, o pornise în urmărirea ariergardei sale, fără a o slăbi cîtuşi de puţin, atacînd-o cu orice prilej, unindu-se, pentru această operă de distrugere, cu oamenii de la munte, veşnic ostili republicanilor. Toate acestea îi dădură lui Labattue timpul să-şi realizeze retragerea, apoi joncţiunea sa cu armata imperială ; dar, după această joncţiune, de-abia de mai avea cîteva sute de oameni în urma lui ; aceleaşi neajunsuri pe care le înduraserăm noi, le întîmpinase şi el. Duşmanul, în afară de asta, avu de învins un obstacol neprevăzut şi pe care îl notez din pricina ciudăţeniei sale.

Generalul Labattue, trebuind să traverseze în drumul lui două păduri numite *Dos Mattos*, găsi în mijlocul lor cîteva din triburile indigene cunoscute sub numele de *bugres*, care sînt cele mai sălbatice din cîte se cunosc în Brazilia. Aceste triburi, aflînd de trecerea imperialilor, îi atacară în trei sau patru rînduri şi le căşunară tot răul cu putinţă. Cît despre noi, ei nu ne-au tulburat de loc şi, deşi pe drum se aflau nenumărate capcane din acelea pe care indienii le aşază în calea duşmanilor, în loc ca ele să fie ascunse sub iarbă sau ramuri, erau descoperite şi, prin urmare, nici una primejdioasă.

În timpul scurtei opriri pe care o făcurăm la marginea unuia din aceşti codri uriaşi, văzurăm ieşind din sihlă o femeie care, în tinereţea ei, fusese răpită de sălbatici şi profitase de vecinătatea noastră ca să fugă.

Biata făptură era într-o stare jalnică.

Deoarece noi nu mai aveam nici un duşman de care să fugim sau pe care să-l urmărim în aceste regiuni înalte, ne continuarăm marşul, în etape scurte, e adevărat, căci ne lipseau cu desăvîrşire caii, şi trebuia să îmblînzim mînji, pe drum.

Corpul lăncierilor republicani fiind cu desăvîrşire descompletat, fu silit să se refacă înlocuind caii cu mînji.

Spectacolul negrilor tineri şi robuşti, dintre care fiecare merita epitetul de îmblînzitor de cai, epitet pe care Vergiliu îl dă lui Pelops, era splendid, mereu nou, deşi se repeta zilnic. Trebuia să-i vezi pe aceşti sălbatici copii ai stepelor, ce nu cunoşteau zăbala, şaua şi pintenul sărind, agăţîndu-se de coama mînjilor şi învîrtindu-se cu ei pe cîmpie pînă ce, supunîndu-se omului, patrupedul se declara învins.

Dar lupta era lungă ; animalul nu se preda decît după ce făcuse toate sforţările ca să scape de tiranul lui ; omul, la rîndul său, admirabil în ce priveşte îndemînarea, puterea şi curajul, atent la toate mişcările animalului, strîngîndu-l între pulpe ca într-un cleşte, sărind, rostogolindu-se şi ridicîndu-se o dată cu el, nu-i dădea drumul decît atunci cînd, lac de sudoare, alb de spumă, fremătînd din picioare, calul era îmblînzit.

Trei zile îi sînt de ajuns unui bun îmblînzitor de cai spre a-i pune zăbala chiar şi celui mai nărăvaş animal.

Dar rareori izbutesc soldaţii să îmblînzească mînjii cum trebuie, mai ales în timpul marşurilor cînd nenumăratele lor ocupaţii îi împiedică pe aceşti îmblînzitori să le dea toate îngrijirile necesare.

O dată trecuţi de Mattos, străbăturăm provincia Missiones, îndreptîndu-ne spre Cruz-Alta, capitala acestei mici provincii ; apoi de la Cruz-Alta mărşăluirăm spre San-Gabriel, unde fu stabilit cartierul general şi unde se construiră barăcile pentru tabăra armatei.

Şase ani de viaţă plină de aventuri şi de primejdii nu mă obosiseră atîta vreme cît fusesem singur ; dar acum, cînd aveam o mică familie, această despărţire de toate vechile mele cunoştinţe, faptul că după atîţia ani nu ştiam nimic despre părinţii mei, făcură să se nască în mine dorinţa de a mă apropia de un loc unde ştirile despre tatăl şi mama mea să-mi poată parveni ; o vreme fusesem în stare să-mi închid în inimă toate aceste calde simţăminte, dar ele se adunaseră şi acuma îşi cereau dreptul. Adăugaţi la asta că nu mai ştiam nimic nici despre cealaltă mamă, care se numeşte Italia ! Familia este puternică, dar patria este de neînvins.

Mă hotărîi, aşadar, să mă întorc la Montevideo, cel puţin pentru cîtva timp şi-i cerui voie preşedintelui, cu permisiunea totodată de a-mi alcătui o mică cireadă de boi, din a căror vînzare, unul cîte unul, trebuia să scot banii cu care, de-a lungul întregului drum, să pot face faţă cheltuielilor.

XXXVI

Conducător de boi

Iată-mă deci *truppiere*, adică conducător de boi.

Ca urmare, într-o fermă numită „del Corral de Pedras“, am izbutit, cu autorizaţia ministrului de finanţe, să strîng în douăzeci de zile şi cu o trudă de nedescris, vreo nouă sute de animale ; aceste animale erau cu desăvîrşire sălbatice. O şi mai

mare osteneală mă aştepta însă în timpul drumului, pe care am întîlnit obstacole aproape de netrecut ; cel mai mare dintre toate fu Rio-Negro, unde era cît pe-aci să văd risipindu-se tot capitalul meu. De pericolul trecerii fluviului, de lipsa mea de experienţă în noua meserie, şi, mai ales de hoţia unor *capitaz* mercenari, angajaţi de mine drept conducători, am salvat aproape cinci sute de vite, care, dată fiind hrana proastă, drumul lung şi oboseala traversărilor, au fost socotite incapabile să ajungă la destinaţie.

Hotării prin urmare să le omor, să le jupoi şi să le vînd pieile, operaţie după care, cheltuielile o dată scoase, îmi rămase vreo sută de monede ce-mi slujeau să fac faţă nevoilor urgente ale familiei.

Aici trebuie să consemnez o întîlnire ce-mi aduse pe unul dintre cei mai scumpi, cei mai buni şi cei mai dragi prieteni ai mei.

Vai ! încă unul care s-a dus să aştepte într-altă lume, mai bună, eliberarea Italiei.

Pe cînd mă apropiam de San Gabriel, în retragerea pe care tocmai o executam, auzisem vorbindu-se despre un ofiţer italian ca despre un spirit mare, o inimă mare, un mare instruit, care, surghiunit drept carbonar, se luptase în Franţa, la 5 iunie 1832, apoi la Oporto, în timpul lungului asediu ce-i adusese acestui oraş numele de „neînvins" şi care, în sfîrşit, silit ca şi mine să părăsească Europa, venise să-şi pună curajul şi priceperea în serviciul acestor tinere republici din America de Sud.

Se povesteau despre el fapte de curaj, isprăvi dovedind sînge rece şi forţă care mă făcuseră să repet de zeci de ori : „Cînd îl voi întîlni pe acest bărbat, va fi prietenul meu".

Acest bărbat se numea Anzani.

Una din aceste fapte, îndeosebi, făcuse mare vîlvă.

Sosind în America, Anzani se înfăţişase, cu o scrisoare de recomandaţie, la doi dintre compatrioţii noştri, domnii X., negustori de la San Gabriel. Aceşti domni făcuseră din el factotum-ul lor.

Anzani era totodată casierul, contabilul, omul lor de încredere ; mai mult : era geniul bun al casei lor. Ca toţi oamenii puternici şi curajoşi, Anzani era calm şi blajin. Magazinul, al cărui adevărat director devenise, era unul din acele magazine cum se află numai în America de Sud şi care ţin tot ce e cu putinţă de închipuit, reunind într-un singur fel de comerţ aproape toate felurile de comerţ cunoscute.

Oraşul unde îşi aveau reşedinţa cei doi compatrioţi ai noştri era însă din nefericire pentru acest magazin, vecin cu pădurea ce slujea drept refugiu triburilor de indieni bugres despre care am pomenit cîteva cuvinte în capitolul precedent.

Unul din şefii acestor indieni devenise spaima orăşelului unde, de două ori pe an, cobora cu tribul său şi jefuia după bunul lui plac, fără ca oraşul să îndrăznească a i se împotrivi.

Coborînd mai întîi cu două sau trei sute de oameni, pe urmă cu o sută, apoi cu cincizeci, fiindcă văzuse sporind teroarea şi întărindu-i-se puterea, sfîrşise prin a se simţi atît de stăpîn acolo, încît venea chiar singur şi chiar aşa singur cum era îşi

impunea ordinele şi-şi manifesta pretenţiile, de parcă ar fi avut în spatele lui întregul trib gata să treacă oraşul prin foc şi sînge.

Anzani auzise vorbindu-se mult despre acest matamor şi ascultase tot ce se spusese despre el fără a-şi manifesta în vreun fel părerea privitor la îndrăzneala şefului sălbatic şi la teroarea pe care o inspira ferocitatea lui.

Teroarea era atît de mare, încît, cînd răsuna strigătul : „Şeful mattosi-lor !“ toate ferestrele se închideau, toate porţile se zăvoreau, ca şi cum s-ar fi strigat că trece un cîine turbat.

Indianul era obişnuit cu aceste manifestări de teroare, ce-i flatau orgoliul. El alegea poarta care-i plăcea să i se deschidă, lovea în ea şi, după ce poarta se deschidea — lucru ce se înfăptuia cu iuţeală datorită groazei — el putea să jefuiască toată casa fără ca stăpînii, vecinii sau alţi locuitori, oricare ar fi fost ei, să se gîndească măcar să-i stînjenească în vreun fel retragerea.

De două luni deci, Anzani conducea casa de comerţ pînă în cele mai mici amănunte, spre marea satisfacţie a celor doi patroni ai lui, cînd răsună cumplitul strigăt :

— Şeful mattos-ilor !

Ca de obicei, porţi şi obloane de ferestre se închiseră în grabă.

Anzani era singur în casă, ocupat să încheie socotelile de peste săptămînă. El nu găsi de cuviinţă că vestea zgomotoasă ce se răspîndise merită osteneala să se deranjeze şi prin urmare rămase în dosul tejghelei, cu uşa şi ferestrele deschise.

Indianul se opri mirat dinaintea acestei case care în toiul zăpăcelii generale pe care o pricinuia prezenţa lui, părea indiferentă la venirea sa. Intră şi

văzu, de cealaltă parte a tejghelei, un bărbat, cu chipul liniştit, care-şi făcea socotelile.

Se opri în faţa lui cu braţele încrucişate, privindu-l cu uimire.

Anzani înălţă capul. Anzani era politeţea personificată.

— Ce doreşti, prietene ? îl întrebă el pe indian.

— Cum, ce vreau ? întrebă acesta.

— Fără îndoială, zise Anzani, cînd intri într-un magazin, înseamnă că doreşti să cumperi ceva.

Indianul izbucni în rîs.

— Aşadar, nu mă cunoşti ? îl întrebă el pe Anzani.

— De unde vrei să te cunosc ? Este pentru prima oară că te văd.

— Eu sînt şeful mattos-ilor, răspunse indianul, desfăcîndu-şi braţele şi arătîndu-şi cingătoarea cu un arsenal alcătuit din patru pistoale şi un pumnal.

— Ei bine, şef al mattos-ilor, ce vrei ? întrebă Anzani.

— Vreau să beau, răspunse acesta.

— Şi ce vrei să bei ?

— Un pahar de rachiu.

— Nimic mai simplu ; plăteşte mai întîi, şi apoi o să-ţi aduc paharul.

Indianul începu să rîdă din nou.

Anzani încruntă uşor sprîncenele.

— Uite, zise el, este pentru a doua oară că, în loc să-mi răspunzi, îmi rîzi în nas. Faptul nu mi se pare politicos. Te previn, aşadar că, dacă mai faci asta şi a treia oară, te dau afară.

Anzani rostise aceste cuvinte cu un ton atît de

hotărît, încît oricare alt indian s-ar fi dumirit cu ce fel de om are de-a face.

Poate că sălbaticul a înţeles, dar şi-a luat un aer ca şi cum n-ar fi înţeles.

— Ţi-am spus să-mi dai un pahar de rachiu, repetă el lovind cu pumnul în tejghea.

— Şi eu ţi-am spus mai întîi să plăteşti, repetă Anzani, şi dacă nu plăteşti, n-o să capeţi nimic.

Indianul îi aruncă o privire mînioasă lui Anzani, dar privirea lui Anzani o înfruntă pe a sa; fulgerul se încrucişase cu fulgerul.

Anzani avea obiceiul să spună:

— Nu există nici o altă forţă decît forţa morală. Priveşte cu îndrăzneală, ţinteşte cu încăpăţînare pe omul care te priveşte; dacă-şi pleacă ochii, eşti stăpînul lui; dar tu nu-ţi pleca ochii fiindcă atunci o să-ţi fie el stăpîn.

Privirea lui Anzani avea o putere de neînvins. Indianul fu cel ce-şi plecă ochii.

El îşi simţi inferioritatea; şi, furios de această dominaţie necunoscută lui, vru să-şi dea curaj, bînd.

— Ei bine, zise el, iată o jumătate de piastru; serveşte-mă.

— Este obligaţia mea să-i servesc pe oamenii care mă plătesc, zise liniştit Anzani.

Şi-l servi pe indian cu un pahar de rachiu.

Indianul îl dădu pe gît.

— Altul, zise el.

Anzani îl servi din nou.

Indianul îl înghiţi ca şi pe primul.

— Încă unul, zise el iar.

Atîta timp cît banii acoperiră libaţiunile indianului, Anzani nu făcu nici o observaţie; dar după

ce băutorul înghiţi rachiu în valoare egală cu cea a monedei pe care o dăduse, el se opri.

— Ei bine? întrebă indianul.

Anzani îi făcu socoteala.

— Şi-acuma? insistă sălbaticul.

— Şi-acuma? N-ai bani, n-ai rachiu, răspunse Anzani.

Indianul socotise bine. Cele cinci sau şase pahare de rachiu pe care le băuse îi dădură curajul pe care privirea de leu a lui Anzani îl făcuse să şi-l piardă.

— Rachiu! zise el ducîndu-şi mîna la unul din pistoalele lui; rachiu sau te omor!...

Anzani, care bănuia că lucrurile aveau să sfîrşească astfel, era gata pregătit. Era un bărbat înalt de cinci picioare şi nouă inci [1] înzestrat cu o forţă uimitoare, cu o îndemînare nemaipomenită. Îşi sprijini mîna dreaptă pe tejghea, sări în partea cealaltă şi se prăvăli, cu toată greutatea, peste indian, apucînd cu stînga încheietura mîinii drepte a adversarului, mai înainte ca acesta să aibă timp să-şi armeze pistolul.

Indianul nu rezistă atacului. Căzu pe spate; Anzani căzu peste el şi-i puse genunchiul în piept.

Apoi cu mîna stîngă ţinu dreapta indianului, astfel încît să facă inofensivă arma, iar cu cealaltă mînă îi luă de la cingătoare pistoalele şi pumnalul pe care le aruncă în prăvălie; pe urmă, îi smulse pistolul din mînă, apucă ţeava şi-l plesni din răsputeri, peste faţă, cu mînerul; în sfîrşit cînd crezu că indianul, ca să folosim termenii potriviţi, încasase destul, se ridică şi cărîndu-i pe săturate la lovituri cu picioarele îl împinse spre uşă şi-l

[1] Unităţi de măsură folosite în ţările anglo-saxone: piciorul = 0,3048 m; inci = 2,54 cm.

rostogoli pînă-n stradă, în mijlocul căreia îl şi lăsă.

Indianul, într-adevăr, încasase destul. O şterse deci cum putu şi nu se mai arătă niciodată la San-Gabriel.

Anzani făcuse, sub un alt nume decît cel real — sub numele de Ferrari — războiul în Portugalia. Sub acest nume, el se purtase admirabil, dobîndind gradul de căpitan ; sub acest nume căpătase două răni grave, una la cap, cealaltă în piept. Atît de grave, încît, chiar după şaisprezece ani, muri de pe urma uneia din ele.

Rana de la cap era o lovitură de sabie care îi deschisese craniul. Cea de la piept se datora unui glonţ care se oprise în plămîn şi care, mai tîrziu, îi provocă o tuberculoză pulmonară.

Cînd i se vorbea lui Anzani despre minunile de curaj pe care le săvîrşise sub numele de Ferrari, el zîmbea şi susţinea că acest Ferrari nu era una şi aceeaşi persoană cu el.

Din nefericire, bietul Anzani nu putea ca o dată cu vitejiile sale pe care le atribuia fiinţei pe care o plăsmuise, să-i transmită şi rănile sale.

Acesta era omul despre care mi se vorbise ; omul pe care doream să-l cunosc şi pe care voiam să mi-l fac prieten.

La San-Gabriel, am aflat că plecase cu treburi la vreo şaizeci de mile depărtare. M-am informat şi am sărit în şa ca să mă duc să-l întîlnesc.

Pe drum, pe malul unui rîuleţ, am întîlnit un bărbat cu pieptul gol care-şi spăla cămaşa ; mi-am dat seama că acesta era bărbatul pe care-l căutam.

M-am dus la el, i-am întins mîna, mi-am spus numele.

Din acel moment, am fost ca fraţii.

Pe atunci el nu mai avea casă de comerţ, ci, ca şi mine, intrase în serviciul republicii Rio-Grande. Comanda infanteria diviziei Juan Antonio, unul dintre cei mai renumiţi şefi republicani. Ca şi mine, de altfel, el părăsea serviciul, îndreptîndu-se spre *al salto*[1].

După ce am petrecut împreună o zi, ne-am dat adresele respective şi am hotărît că nu vom întreprinde nimic important, pînă nu ne vom înştiinţa unul pe celălalt.

Să mi se îngăduie a da un amănunt ce ne va arăta atît sărăcia cît şi fraternitatea noastră.

Anzani n-avea decît o cămaşă, în schimb avea două perechi de pantaloni.

Eu eram la fel de sărac ca şi el în materie de cămăşi, în timp ce el era mai bogat decît mine cu o pereche de pantaloni.

Ne-am culcat sub acelaşi acoperiş, dar Anzani plecă înainte de a se lumina şi fără să mă trezească.

Cînd m-am deşteptat, am găsit pe patul meu cea mai bună din cele două perechi de pantaloni ai săi.

De-abia îl cunoscusem pe Anzani, dar acesta era un om pe care-l puteai cîntări de la prima vedere ; de aceea, cînd am intrat în serviciul republicii Montevideo şi cînd am fost însărcinat să organizez legiunea italiană, prima mea grijă a fost să-i scriu lui Anzani să vină să împartă această muncă cu mine.

Veni şi nu ne-am mai despărţit pînă în ziua cînd, punînd piciorul pe pămîntul Italiei, el a murit în braţele mele.

[1] Faptă îndrăzneaţă.

XXXVII

Profesor de matematică și comis-voiajor

Am descins la Montevideo în casa unuia dintre prietenii mei cu numele de Napoleone Castellini. Amabilității lui și a soției sale îi datorez mult prea mult spre a mă putea achita vreodată într-altfel decît prin recunoștința pe care le-am jurat-o, ca și celorlalți scumpi prieteni, G. B. Cuneo — un alt prieten de o viață întreagă —, frații Antonini și Giovanni Risso.

Puținii bani scoși din vînzarea pieilor de bou o dată cheltuiți spre a nu fi eu, soția și copilul o povară pentru prietenii mei, m-am apucat de două ocupații care, trebuie s-o mărturisesc, amîndouă laolaltă de-abia ajungeau ca să-mi țin zilele.

Prima era cea de comis-voiajor de mărfuri: duceam cu mine tot felul de eșantioane de la magiun italienesc pînă la stofe de Rouen. A doua, cea de profesor de matematică în casa onorabilului domn Paolo Semidei.

Am dus acest trai pînă la intrarea mea în legiunea orientală.

Treaba de la Rio-Grande începea să prindă și să se pună pe roate. Nu mai aveam nimic de făcut în această privință. Republica Orientală, astfel se numea republica Montevideo, știindu-mă liber, nu întîrzie să-mi ofere o îndeletnicire mai potrivită cu posibilitățile mele, și îndeosebi cu caracterul meu, decît cea de profesor de matematică și de comis-voiajor.

Mi se oferi și primii comanda corvetei [1] „La Constitution".

Escadra orientală se afla sub ordinele colonelului Cosse; cea de la Buenos-Aires, sub ordinele generalului Brown.

Între cele două escadre avuseseră loc mai multe ciocniri și lupte, dar ele nu däduseră decît slabe rezultate.

Cam în aceeași vreme, un anume Vidal, de tristă aducere aminte, fu însărcinat cu administrarea generală a Republicii.

Unul din primele și cele mai regretabile acte ale acestui om fu să scape de escadră, pe care el o socotea prea costisitoare pentru stat. Această escadră ce costase Republica sume imense și care, de-ar fi fost păstrată, lucru ușor pe atunci, ar fi putut să constituie o superioritate însemnată față de la Plata, fu distrusă cu desăvîrșire, iar materialul furat.

Eu am fost destinat unei expediții, de rezultatul căreia aveau să atîrne multe evenimente.

Am fost trimis la Corrientes [2], cu brigantina „Pereyra", avînd la bord optsprezece tunuri. In afară de aceste optsprezece piese de artilerie, mai avea două tunuri cu pivot.

Alături de mine trebuia să navigheze goeleta [3] „Procida".

---

[1] Navă de război de mic tonaj, înarmată ușor și avînd mobilitate mare în acțiune.

[2] Important centru din Argentina nord-orientală, capitala provinciei cu același nume, situată aproape de confluența fluviilor Paranà cu Paraguay.

[3] Corabie de mic tonaj, cu două catarge.

Corrientes lupta pe atunci împotriva lui Rosas[1], iar eu trebuia să-l ajut în manevrele sale împotriva forţelor dictatorului. Poate că expediţia avea un alt scop, dar el era secretul domnului ministru general.

*

Să-i fie îngăduit celui ce publică aceste *Memorii*[2] să dea cititorilor cîteva explicaţii asupra stării republicii Montevideo în 1841 pe care generalul Garibaldi n-a crezut că trebuie să le dea într-un jurnal scris de pe o zi pe alta.

Aceste explicaţii vor fi cu atît mai exacte, cu cît au fost dictate celui ce le publică astăzi, în 1849, de către un bărbat care a jucat un rol important în evenimentele Republicii Orientale: de către generalul Pacheco y Obes, unul dintre cei mai buni prieteni ai noştri.

Apoi, fiţi liniştiţi, scumpi cititori, îi vom ceda îndată pana celuilalt prieten al nostru, tot atît de bun, cu numele de Giuseppe Garibaldi.

Căci, după cum vedeţi, asemenea lui Cesar, acel prim eliberator al Italiei, el mînuieşte pana la fel de bine ca şi spada.

MONTEVIDEO

Călătorul care soseşte din Europa, pe unul din vasele pe care vechii locuitori ai ţării le socotiseră drept case zburătoare, zăreşte mai întîi de toate, în clipa cînd matelotul de cart strigă: „Pămînt!", doi munţi: un munte de piatră care este catedrala, biserica-mamă, *„La matriz"*, cum se spune acolo. Apoi un munte de granit, pătat de porţiuni verzi şi dominat de un far. El se numeşte Cerro.

[1] *Juan Rosas* (1793—1877), dictator al statului argentinian, între 1829—1831 şi 1835—1852. A fost răsturnat de o coaliţie internă.

[2] E vorba de Alexandre Dumas.

Pe măsură ce se apropie de turnurile catedralei, ale căror domuri de porţelan strălucesc în soare, călătorul distinge nenumărate *miradores*[1] de diferite forme, care domină aproape toate casele; apoi distinge şi casele, roşii sau albe, cu terasele lor, răcoroase popasuri de seară; pe urmă, la poalele muntelui Cerro, aşa-numitele *saladoras*, vaste edificii unde se pune carnea la sărat; apoi, în sfîrşit, în fundul golfului, tivind marea, fermecătoarele *quintas*, deliciu şi mîndrie a locuitorilor şi care fac ca, în zilele de sărbătoare, să n-auzi răsunînd pe străzi decît aceste vorbe:

— Să mergem la „Miguelete"; Să mergem la „Aguada"; Să mergem la „Arroyo-Seco".

Atunci, dacă veţi arunca ancora între Cerro şi oraşul dominat, din orice punct l-aţi privi, de uriaşa catedrală; dacă iola vă duce cu repeziciune spre plajă, prin eforturile celor şase vîslaşi ai săi; dacă ziua veţi vedea pe drum frumoase grupuri de femei îmbrăcate ca nişte amazoane, ori de cavaleri în costume de călărie; dacă, seara, prin ferestrele deschise ce revarsă pe stradă torente de lumină şi de armonie, veţi auzi sunetele pianului sau vaietele harpei, trilurile scăpărătoare ale cadrilelor sau notele de jale ale romanţei, asta înseamnă că vă veţi afla în localitatea Montevideo, viceregina fluviului argintiu a cărui regină pretinde să fie Buenos Aires, fluviu ce se varsă în Atlantic printr-o gură lată de optzeci de leghe.

[1] Verande (span.).

Juan-Dias de Solis fu cel dintii care, la începutul anului 1516, descoperi coasta și rîul La Plata. Primul lucru pe care-l zări sentinela de pază fu Cerro. Atunci, plin de bucurie, omul strigă în limba latină :

— *Montem video!*[1]

De aici numele orașului a cărui istorie o vom schița pe scurt.

Solis, mîndru că mai descoperise, cu un an înainte, Rio de Janeiro nu se bucură însă multă vreme de noua sa descoperire.

După ce-și trimise în golf două vase și după ce se urcă în susul apei La Plata cu un al treilea, încrezîndu-se în semnele de prietenie pe care i le arătară indienii, căzu într-o ambuscadă și fu ucis, fript și mîncat pe țărmurile unui pîrîu care în amintirea acestei cumplite întîmplări poartă pînă astăzi numele de „Arroyo de Solis".

Această hoardă de indieni antropofagi, foarte bravi de altfel, aparținea tribului primitiv Charruas ; el era stăpînul țării, tot așa cum erau huronii și siouxii[2] la cealaltă extremitate a marelui continent.

Astfel, tribul acesta ținu piept spaniolilor care fură siliți să construiască orașul Montevideo în toiul luptelor din fiece zi și, mai ales al atacurilor din fiece noapte : de aceea, grație acestei rezistențe, Montevideo, deși descoperit, cum am spus-o, în 1516, numără de-abia o sută de ani de la întemeiere.

---

[1] Văd un munte.

[2] Triburi de piei roșii, locuind în America de Nord ; huronii în Canada, la nord de lacul Huron ; Siouxii in statele Dakota, Nebraska, Montana din S.U.A.

În sfîrșit, către finele secolului trecut[1] un bărbat porni un război de exterminare împotriva stăpînilor primitivi de pe țărm, război în care aceștia fură nimiciți. Ultimele trei lupte — în timpul cărora, asemenea vechilor teutoni, ei își așezară la mijloc femeile și copiii și căzură fără să dea înapoi un singur pas — văzură dispărînd și ultimii supraviețuitori și ca niște monumente ale acestei supreme înfrîngeri, călătorul poate să vadă și azi, la poalele muntelui Augua, osemintele albite ale ultimilor charruas.

Acest nou Marius, învingător al acestor noi teutoni, era comandantul ținuturilor de cîmpie, Jorge Pacheco, tatăl generalului Pacheco y Obes, din gura căruia, cum am mai spus-o, știm amănuntele pe care le vom pune sub ochii cititorilor.

Dar sălbaticii nimiciți lăsau comandantului Pacheco alți dușmani, mult mai dîrzi, mult mai primejdioși și mai ales mult mai de neînvins decît indienii, dat fiind că aceștia erau susținuți nu de o credință religioasă ce slăbea în fiece zi, ci de un interes material care dimpotrivă sporea pe fiece zi ; acești dușmani erau contrabandiștii din Brazilia.

Sistemul de prohibiție era baza comerțului spaniol : se dădea deci un război îndîrjit între comandantul ținuturilor de cîmpie și contrabandiștii care, cînd prin șiretenie, cînd prin forță, încercau să-și introducă pe teritoriul montevidean stofele și tutunul.

Lupta fu lungă, îndîrjită, pe viață și pe moarte. Don Jorge Pacheco, un bărbat de o putere herculeană, de o statură uriașă și înzestrat cu o stăpînire de sine nemaipomenită, izbutise, în sfîrșit

---

[1] E vorba de sfîrșitul secolului al XVIII-lea.

(nădăjduia cel puțin, dacă nu să-i nimicească pe contrabandiști, cum făcuse cu charruas-ii, ceea ce era un lucru cu neputință, măcar să-i îndepărteze de oraș) — cînd deodată contrabandiștii apărură din nou, mai îndrăzneți, mai activi și mai uniți ca oricînd în jurul unei singure voințe, la fel de puternică, la fel de curajoasă și, mai ales, la fel de inteligentă ca cea a comandantului Pacheco.

Comandantul își trimise spionii la țară și se informă asupra cauzelor acestei recrudescențe a ostilităților. Cu toții se întoarseră cu același nume pe buze:

— Artigas!

Cine era acest Artigas?

Un bărbat tînăr între douăzeci și douăzeci și cinci de ani, brav asemenea unui spaniol de odinioară, șiret ca un charruas, iute ca un gaucho; avea cîte ceva din toate trei rasele, dacă nu în sînge, cel puțin în spirit.

Se dezlănțui o luptă a șireteniei și a forței între bătrînul comandant al ținuturilor de cîmp și tînărul contrabandist; dar unul era tînăr și creștea în putere; celălalt era nu numai bătrîn, ci și obosit.

Timp de patru sau cinci ani, Pacheco îl urmări pe Artigas, bătîndu-l pretutindeni unde se arăta; dar Artigas, bătut, nu putea fi nici prins, nici ucis; a doua zi, el apărea iarăși. Omul de la oraș obosi cel dintîi în această luptă și asemenea unuia din vechii romani de pe vremea Republicii, care-și sacrificau mîndria spre binele țării, el propuse guvernămîntului să-i retragă împuternicirile, cu condiția ca în locul său să fie făcut șef al ținuturilor de cîmp Artigas; singur Artigas, după părerea lui, putea să ducă pînă la capăt opera pe care el, Pacheco, nu putea să o îndeplinească, adică exterminarea contrabandiștilor.

Guvernămîntul primi și, la fel cu acei tîlhari romani care făceau declarație de supunere papei și care se plimbau respectați prin orașul a cărui groază fuseseră, Artigas își făcu intrarea în Montevideo și luă opera de exterminare din punctul de unde o scăpase din mîini predecesorul său.

După un an, contrabanda era, dacă nu nimicită, cel puțin dispărută.

Asta se întîmpla cu cincizeci și opt sau șaizeci de ani mai înainte de evenimentele în care avea să se afle amestecat Garibaldi; dar mai înainte de orice sînt autor dramatic și nu pot să mă obișnuiesc să încep dramele fără un prolog; acest prolog nu este, de altfel, lipsit de interes și prin el vom cunoaște oameni și localități destul de necunoscute în Franța.

Artigas avea pe vremea aceea douăzeci și șapte sau douăzeci și opt de ani; în epoca în care mi se dădeau aceste amănunte despre el, Artigas avea nouăzeci și trei de ani și trăia necunoscut într-o mică vilă a președintelui Paraguay-ului. De atunci, fără îndoială că a murit.

Artigas era un bărbat tînăr, frumos, brav și puternic care reprezenta una din cele trei puteri ce stăpîniră rînd pe rînd Montevideo.

Don Jorge Pacheco era prototipul virtuților cavalerești ale lumii vechi; al virtuților cavalerești care au traversat mările o dată cu Columb, Pizzaro [1] și Fernando Cortez [2].

---

[1] *Francesco Pizzarro* (1475—1541), conchistador spaniol al Americii de Sud. A lichidat, prin violență și perfidie, vechiul imperiu al incașilor din Peru. A murit asasinat.

[2] *Fernando Cortez* (1485—1547), conchistador spaniol al Mexicului, unde, prin forța armelor, a distrus imperiul aztecilor.

Artigas, era în schimb omul de la țară ; putea să reprezinte ceea ce se numea acolo partidul național, împărțit între portughezi și spanioli, adică între străinii rămași portughezi și spanioli prin șederea lor în orașele unde totul le aducea aminte de moravurile portugheze și spaniole.

Venea apoi un al treilea tip și chiar o a treia putere despre care trebuie neapărat să vorbim și care era deopotrivă un flagel atît pentru omul de la oraș cît și pentru cel de la țară.

Acest al treilea tip este *gaucho*, pentru care Garibaldi a găsit o expresie caracteristică și pitorească. El l-a numit „centaurul lumii noi".

În Franța, noi numim gaucho, pe oricine trăiește pe aceste vaste întinderi, pe aceste imense stepe, pe aceste pampasuri infinite ce se întind de la țărmurile mării la versantul oriental al Anzilor. Ne înșelăm : căpitanul Head, din marina engleză, a lansat cel dintîi voga acestei manii de a confunda pe gaucho cu locuitorul cîmpiei, care în mîndria lui respinge nu numai asemănarea, dar chiar și comparația.

Gaucho este boemul lumii noi. Fără avere, fără casă, fără familie el are drept singur bun *puncho*[1]-ul, calul, cuțitul, *lasso*[2]-ul și *bolas*[3]-ele lui.

---

[1] Manta folosită în America de Sud. Constă dintr-o singură bucată de stofă pătrată, cu o deschizătură prin care se introduce capul. Puncho a fost adoptat de Garibaldi ca un atribut vestimentar.

[2] Frînghie terminată cu un laț și mînuită cu o tehnică specială în America de Sud, pentru capturarea cavalinelor și bovinelor de pe întinsele pampasuri.

[3] Instrument folosit de crescătorii argentinieni pentru a prinde animalele în fugă, prin încolăcirea și împiedicarea membrelor lor posterioare.

Cuțitul îi este arma ; lasso-ul și bolas-ele îi sînt meseria.

Artigas rămase, așadar, comandantul ținuturilor de cîmp, spre marea satisfacție a lumii întregi, cu excepția contrabandiștilor ; el se mai afla încă însărcinat cu această importantă funcție și cînd izbucni revoluția din 1810, revoluție ce avea drept scop și care avu, într-adevăr, ca rezultat, nimicirea dominației spaniole în lumea nouă.

Ea începu deci în 1810, la Buenos Aires și se sfîrși în Bolivia cu bătălia de la Ayacuncho, în 1824.

Șeful forțelor independente era pe atunci generalul Antonio-José de Suere ; el avea cinci mii de oameni sub ordinele sale.

Generalul suprem al trupelor spaniole era don José de Laserna, ultimul vicerege al Perului ; el comanda unsprezece mii de oameni.

Patrioții n-aveau decît un singur tun ; erau unul contra doi ; ba chiar nici măcar unul contra doi, după cum se vede din cifrele pe care le-am dat. N-aveau nici muniții, nici provizii de alimente, nici praf de pușcă, nici pîine. Nu trebuia să faci altceva decît să aștepți ca ei să se predea ; au fost atacați, dar au învins.

Generalul patriot Alejo Cordova fu cel ce începu bătălia. Comanda cam vreo mie cinci sute de oameni. Își înfipse drapelul în vîrful săbiei și strigă :

— Înainte !

— În pas alergător sau la pas ? întrebă un ofițer.

— În pas de victorie, răspunse el.

Seara, armata spaniolă capitulase în întregime și se afla prizoniera celor pe care ea îi ținuse prizonieri.

Artigas, printre cei dintîi, salutase revoluţia ca eliberatoare. El se aşezase în fruntea mişcării la ţară şi-i oferise lui Pacheco să renunţe la rîndu-i la conducere în favoarea lui, cum făcuse altădată Pacheco cu ţinuturile de cîmp.

Acest schimb poate că s-ar fi produs, dar Pacheco fu prins în casa de la Casablanca, din Uruguay, de nişte marinari spanioli şi rămase prizonier în mîinile lor.

Artigas îşi continuă totuşi opera de eliberare. În scurtă vreme el izgoni pe spanioli de pe întreaga cîmpie al cărei rege devenise alungîndu-i în oraşul Montevideo, singurul care le mai rămăsese. Dar Montevideo putea să opună o rezistenţă serioasă, întrucît era al doilea oraş fortificat din America.

Primul era San-Juan d'Ulloa.

La Montevideo se refugiaseră toţi partizanii spaniolilor, sprijiniţi de o armată de patru mii de oameni. Artigas, susţinut de alianţa cu Buenos Aires, asedie oraşul.

Dar o armată portugheză veni în ajutorul spaniolilor şi despresură Montevideo.

În 1812, avu loc un nou asediu al Montevideo-ului. Generalul Rondeau din partea Buenos Aires-ului şi Artígas din partea patrioţilor montevideeni, şi-au unit forţele şi s-au întors să împresoare oraşul.

Acest asediu dură douăzeci şi trei de luni ; în cele din urmă capitularea predă viitoarea Republică Orientală asediatorilor, comandaţi pe atunci de generalul Alvear.

Cum de generalul-şef era Alvear şi nu Artigas ? O vom spune mai departe.

Fapt e că după douăzeci de luni de asediu, după trei ani de contact între oamenii din Buenos Aires şi cei din Montevideo, deosebirile de obiceiuri, de moravuri, aş zice aproape de rasă, care la început fuseseră simple resentimente, deveniseră încetul cu încetul adevărate motive de ură.

Artigas, ca şi Achile, se retrăsese, aşadar, în cortul său, sau mai bine zis, îşi ducea cortul cu el. Dispăruse în acele adîncuri ale cîmpiei pe care le cunoscuse atît de bine în tinereţea sa, pe vremea cînd se îndeletnicea cu meseria de contrabandist.

General Alvear îl înlocuise şi era, la predarea Montevideo-ului, general-şef al aşa-numiţilor *portenos.*

Astfel se numesc în această ţară oamenii din Buenos Aires, în vreme ce montevideenii sînt numiţi *orientali.*

Să încercăm să înfăţişăm aici, pentru o mai bună înţelegere, numeroasele diferenţe ce există între portenos şi orientali.

Omul din Buenos Aires, stabilit în ţară de trei sute de ani în persoana strămoşului său, a pierdut, de la sfîrşitul primului secol al strămutării lui în America, toate tradiţiile patriei mume, adică ale Spaniei. Interesele sale ţin de pămînt, viaţa lui s-a legat de el. Locuitorii din Buenos Aires sînt aproape la fel de americani astăzi ca şi indienii de odinioară, pe care i-au cucerit şi pe care i-au înlocuit.

Omul din Montevideo, dimpotrivă, stabilit de-abia de un secol în ţară, tot în persoana strămoşului său, bineînţeles, omul din Montevideo n-a avut timp să uite că este fiu, nepot, strănepot de spaniol. El are sentimentul noii sale naţionalităţi, dar fără să fi uitat tradiţiile vechii Europe, de care ţine prin civilizaţie ; în vreme ce omul de la ţară, de la Buenos Aires, se îndepărtează de ea pe fiece zi spre a se întoarce iarăşi la barbarie.

Şi ţara îşi are influenţa ei asupra acestei transformări, retrogradă de o parte, progresistă de cealaltă.

Populaţia din Buenos Aires, răspîndită pe lande imense, cu locuinţe foarte îndepărtate unele de altele, în regiuni triste ca înfăţişare, lipsite de apă, fără păduri — locuind în colibe prost construite capătă în această izolare, cu aceste lipsuri, la aceste depărtări, un caracter închis, jalnic, certăreţ. Preferinţele acestei populaţii sînt pentru indianul sălbatic de la graniţele ţării, cu care ea face comerţ cu pene de struţ, cu pături pentru cal şi cu lemn de lăncii, lucruri pe care le aduce din ţările unde n-a pătruns civilizaţia, din centre necunoscute de europeni şi pe care le schimbă pe rachiu şi pe tutunul pe care-l duce către marile întinderi ale pampasurilor de la care şi-a luat numele sau cărora poate că le-a dat numele.

Populaţia din Montevideo, dimpotrivă, ocupă o ţară frumoasă udată de pîrîuri ce-o desparte în văi. Ce-i drept, ţara e lipsită de păduri mari, nu posedă codri adînci, ca America de Nord ; dar pe fundul fiecărei văi curg pîrîuri umbrite de *quebrocho*, cu scoarţa tare ca fierul, de *ubajai* ; de *sauce* cu frunziş bogat. Pe lîngă asta, populaţia este bine adăpostită, bine hrănită. Casele sale, vile, ferme sau moşii arendate, sînt apropiate unele de altele ; şi caracterul oamenilor, deschis şi ospitalier este aplecat spre această civilizaţie, a cărei apropiere de mare le aduce neîncetat, pe aripile vîntului, mireasma care vine din Europa.

Pentru populaţia din Buenos-Aires prototipul perfecţiunii este indianul călare. Pentru omul din cîmpia Montevideo, este europeanul cu haina turnată pe el, cu cravata bine înnodată, bine strîns de jambiere şi de bretele.

Omul din Buenos Aires are pretenţia că este primul ca eleganţă. El se aprinde, dar se şi potoleşte uşor. Are mai multă imaginaţie decît montevideenii. Primii poeţi pe care i-a cunoscut America sînt născuţi la Buenos Aires : Varela şi Lofinur, Dominguez şi Marmol sînt poeţi portenosi.

Omul din Montevideo este mai puţin poetic, dar mai calm şi mai sigur în hotărîrile şi în proiectele sale. Dacă rivalul lui are pretenţia de a fi primul în eleganţă, el o are pe aceea de a fi primul în curaj. Printre poeţii lui, se află numele lui Hidalgo, Berro, Figucrta Juan Carlos Gomez.

Cît despre femei, cele din Buenos Aires au pretenţia de a fi cele mai frumoase din America meridională, de la strîmtoarea Lemaire pînă la fluviul Amazoanelor.

Poate că, într-adevăr, chipul femeilor din Montevideo este mai puţin strălucitor decît cel al vecinelor lor, dar trupurile lor sînt minunate, piciorul, mîinile şi ţinuta lor par să fie aidoma celor din Sevilla sau din Grenada.

Astfel, între cele două ţări există : rivalitate în curaj şi eleganţă, între bărbaţi ; rivalitate în frumuseţe, în graţie şi în ţinută între femei ; rivalitate în talent între poeţi, aceşti hermafrodiţi ai societăţii, irascibili ca bărbaţii, capricioşi ca femeile şi pe lîngă aceasta, uneori naivi, asemenea copiilor.

Din tot ceea ce am spus, reiese limpede că existau cauze suficiente care să ducă la ruptură între oamenii din Buenos Aires şi cei din Montevideo, între Artigas şi Alvear.

Dar se produse nu numai această separare, ci se născu şi o ură ; nu numai o ură, ci un război.

Toate motivele de antipatie fură ridicate împotriva oamenilor din Buenos Aires de fostul şef

al contrabandiştilor. Puţin îi păsa lui de-acum încolo de mijloace, numai să-şi atingă ţinta ; şi ţinta lui era să-i izgonească din ţară pe portenoşi.

Atunci Artigas, strîngînd tot ce-i oferea ţara ca resurse, se puse în fruntea acestor ţigani din America ce se numesc gaucho.

Era întrucîtva un război sfînt cel pe care-l purta Artigas. Astfel încît nimic nu putu să i se împotrivească, nici partidul spaniol care înţelegea că reîntoarcerea lui Artigas la Montevideo însemna înlocuirea inteligenţei prin forţa brutală.

Cei ce prevăzuseră această întoarcere la barbarie nu se înşelaseră. Pentru prima dată, bărbaţi vagabonzi, necivilizaţi, lipsiţi de organizare, se găseau adunaţi laolaltă într-un corp de armată şi aveau un general. Aşadar, cu Artigas ca dictator începe o perioadă, oarecum analoagă cu *sans-culotismul*[1] din 1793. Montevideo se va vedea trecînd sub stăpînirea omului cu picioarele goale, cu *casonsillos* în vînt, cu *chiripa* ecosez, cu *poncho*-ul zdrenţuit acoperindu-i toate astea, cu pălăria pusă pe-o ureche şi cu *barbijo*.

Montevideo deveni martorul unor scene nemaipomenite, groteşti, uneori teribile. Adesea, clasele suspuse ale societăţii se văd în imposibilitate de a acţiona ; Artigas, mai puţin crud dar mai curajos, devine ceea ce a fost mai tîrziu Rosas.

Oricît de dezastruoasă a fost dictatura lui Artigas, ea a avut totuşi partea ei strălucitoare şi naţională. Partea aceasta a fost lupta dusă de Montevideo împotriva Buenos Aires-ului, pe care Artigas l-a bătut neîncetat şi a cărui influenţă pînă

[1] Nume sub care aristocraţii francezi desemnaseră, în 1789, acţiunea revoluţionarilor.

la urmă a nimicit-o cu desăvîrşire precum şi îndîrjita sa rezistenţă faţă de armata portugheză care invadă ţara în 1815.

Pretextul acestei invazii fu dezordinea administraţiei lui Artigas şi necesitatea de a salva popoarele vecine de asemenea dezordini care puteau lua naştere în sînul lor datorită exemplului contagios. Chiar înlăuntrul ţării, aceste dezordini se izbiseră de dubla împotrivire a partidului civilizaţiei. Îndeosebi clasele suspuse doreau din toată inima o victorie care să înlocuiască cu dominaţia portugheză, această dominaţie naţională ce aducea cu sine desfrînarea şi tirania brutală a forţei materiale. Totuşi, cu toată această mocnită conspiraţie dinlăuntru, cu toate atacurile portenosilor şi ale portughezilor, Artigas rezistă patru ani, dădu trei bătălii cu duşmanul şi în sfîrşit învins sau mai bine zis zdrobit pas cu pas, se retrase în Entre Rios, adică de cealaltă parte a Uruguayului. Acolo, aşa fugar cum era, Artigas reprezenta încă, dacă nu prin forţele lui, cel puţin prin numele lui, o putere de temut, cînd Ramire, locotenentul său, se revoltă, ridică împotriva lui trei sferturi din oamenii ce-i rămîneau, îl bătu în aşa fel încît să-i spulbere speranţa de a-şi mai recuceri poziţia pierdută şi-l sili să fugă din această ţară unde, ca şi Anteu, părea să-şi redobîndească puterile ori de cîte ori atingea pămîntul.

Se întîmplă atunci ca, asemenea unei furtuni care se împrăştie, după ce a semănat în urma ei prăpăd şi ruină, Artigas să dispară şi să se înfunde în Paraguay unde, cum am spus, în 1848, pe vremea cînd Garibaldi apăra Montevideo, el mai trăia încă, în vîrstă de nouăzeci şi trei sau nouăzeci şi patru de ani, în deplinătatea tuturor facultăţilor

sale mintale şi chiar aproape a tuturor forţelor sale fizice.

Artigas o dată învins, nimic nu se mai opuse dominaţiei portugheze. Ea se instaură în ţară şi baronul de Laguna, francez de origine, fu reprezentantul ei în 1825. În acest an (1825) Montevideo, ca toate posesiunile portugheze, a fost cedat Braziliei.

Montevideo fu ocupat de o armată de opt mii de oameni şi totul părea să-i asigure împăratului o stăpînire liniştită.

Atunci un montevideean, proscris, care locuia la Buenos Aires strînse treizeci şi doi de tovarăşi proscrişi ca şi el, şi hotărî împreună cu ei să redea patriei libertatea sau să moară.

Acest pumn de patrioţi se îmbarcă pe două vase şi debarcă la Arenal-Grande.

Numele şefului care îi comanda era Juan-Antonio Lavalleja.

Lavalleja stabilise de mai înainte legături cu un proprietar de la ţară care trebuia, în momentul debarcării sale, să-i ţină caii pregătiţi. Aşadar, de cum puse piciorul pe pămînt, îi şi dădu de veste omului său, dar acesta îi răspunse că totul fusese descoperit, caii răpiţi şi că, dacă Lavalleja şi tovarăşii lui voiau să-i asculte îndemnul îi sfătuia să se îmbarce din nou şi să se întoarcă degrabă la Buenos Aires.

Dar Lavalleja răspunse că el plecase cu scopul de a merge mai departe, nicidecum de a se întoarce îndărăt; prin urmare porunci vîslaşilor să se înapoieze fără el la Buenos Aires şi, la 19 aprilie, împreună cu cei treizeci de oameni ai săi, puseră, în numele libertăţii, stăpînire pe teritoriul Montevideo-ului.

A doua zi mica trupă, care rechiziţionase nişte cai, rechiziţie la care, de altfel, majoritatea proprietarilor îşi dăduseră concursul, porni în marş asupra capitalei şi întîlni un detaşament de două sute de călăreţi. Dintre aceşti două sute de călăreţi, patruzeci erau brazilieni şi o sută şaizeci orientali. Această trupă era comandată de un vechi tovarăş de arme al lui Lavalleja, colonelul Julien Laguna. Lavalleja putea să evite lupta, dar el, dimpotrivă, merse drept spre cei două sute de călăreţi. Mai înainte de a se încăiera însă, Lavalleja îi ceru o întrevedere lui Laguna.

— Ce vreţi şi ce căutaţi în ţară ? întrebă Laguna, venind el însuşi înaintea lui Lavalleja.

— Tocmai am eliberat Montevideo de dominaţia străină, răspunse Lavalleja. Dacă sînteţi de partea mea, veniţi cu mine. Dacă sînteţi împotriva mea, predaţi-vă armele sau pregătiţi-vă de luptă.

— Eu nu ştiu ce înseamnă cuvintele „a-ţi preda armele", răspunse Laguna şi sper că nici n-o să mă înveţe nimeni vreodată.

— Atunci, du-te de te aşază în fruntea oamenilor tăi şi să vedem de partea cui va fi Domnul.

— Mă duc, răspunse Laguna.

Şi plecă în galop spre a-şi întîlni soldaţii.

Dar, chiar în acel moment, Lavalleja desfăşură drapelul naţional albastru, alb şi roşu, la fel cu al nostru şi îndată cei o sută şaizeci de orientali trecură de partea lui.

Cei patruzeci de brazilieni fură luaţi prizonieri.

Marşul lui Lavalleja asupra Montevideo-ului deveni din clipa aceea un marş triumfal, al cărui rezultat fu faptul că Republica Orientală, proclamată de voinţa şi de entuziasmul unui întreg popor îşi află locul printre naţiuni.

În vremea asta se impunea un nume ce avea să fie într-o zi teroarea federației argentiniene.

Puțin timp după revoluția din 1810, un bărbat tînăr de cincisprezece-șaisprezece ani pleca din Buenos Aires, părăsind orașul și ducîndu-se la țară. Avea chipul tulburat și pasul iute.

Acest bărbat tînăr se numea Juan-Manoel Rosas.

Pentru ce încă aproape copil, acest fugar părăsea casa în care se născuse ? Pentru ce, om de la oraș, se ducea să ceară azil oamenilor din munți ? Pentru că el, care într-o zi avea să-și pălmuiască patria, își pălmuise mama și blestemul părintesc îl urmărea.

Această întîmplare, de altfel fără importanță, se pierdu curînd în zgomotul evenimentelor mai importante ce aveau loc ; și în vreme ce toți vechii tovarăși ai fugarului se adunau sub stindardul independenței pentru a lupta împotriva dominației spaniole, el se pierdea în pampas, începea viața de gaucho, îi adopta costumul și moravurile, devenea unul dintre cei mai buni călăreți și unul dintre bărbații cei mai îndemînatici în mînuirea lasso-ului și a bolei, astfel încît, văzîndu-l atît de iscusit în aceste exerciții sălbatice, cel ce nu l-ar fi cunoscut mai dinainte nu l-ar fi luat drept un om de la oraș, ci unul de la țară ; nu un *pueblero* fugar, ci un adevărat gaucho.

Rosas intră mai întîi ca peon, adică zilier, la o fermă, apoi deveni capataz. Garibaldi ne-a spus ce era un capataz, pe urmă *mayordomo,* titlu ce se explică de la sine. În această din urmă calitate, el administra bunurile puternicei familii Anchorena. De aici rezultă situația lui de proprietar.

Intenția noastră este să-l facem cunoscut pe Rosas sub toate aspectele, să arătăm care-i era starea spiritului în toiul evenimentelor ce se petreceau atunci.

În timpul minunilor săvîrșite de revoluția împotriva Spaniei, Rosas se afla la Buenos Aires. Pe atunci, cel ce avea curaj, căuta celebritatea pe cîmpul de luptă ; cel ce avea talent în cultură, iar cel ce avea prudență o căuta în rațiune. Rosas era dornic de celebritate, dar la ce fel de celebritate se putea aștepta el ? Ce faimă putea să dobîndească el care nu avea nici curaj pe cîmpul de luptă, nici lumini ale rațiunii ? În fiece clipă, auzea răsunîndu-i în urechi cîte un nume glorios. Printre aceste nume se aflau cele ale miniștrilor Rivadavia, Pasos, Aguero ; sau numele războinicilor San-Martin [1], Baleace, Rodriguez și Las Heras.

Și toate aceste nume, al căror ecou venea dinspre oraș, aveau să trezească tăcerea singurătăților ; dar în același timp, toate aceste nume îi trezeau ura împotriva acestui oraș care tuturor le hărăzise triumfuri, numai lui îi hărăzise exilul.

Dar chiar în epoca aceea, Rosas visa la viitor și și-l pregătea. Rătăcind prin pampas, amestecat printre gauchos, el deveni tovarășul de mizerie al săracului, măgulind prejudecățile omului cîmpiilor, ridicîndu-l împotriva orășanului, arătîndu-i forța și superioritatea numărului și încercînd să-l facă să înțeleagă că numai de-ar vrea el, cîmpia, la rîndul ei, ar deveni stăpîna orașului, care vreme atît de îndelungată fusese regina ei.

---

[1] *Jose de San-Martin* (1778—1850), erau al independenței sud-americane, general și om politic de origine argentiniană, eliberatorul statelor Chile și Peru de sub dominația spaniolă.

În vremea asta anii se scurgeau și iată-ne în 1820.

Atunci apare Rosas la orizontul îndepărtat al pampasurilor, bizuindu-se pe influența sa grație căreia el i-a supus pe locuitorii cîmpiilor.

Am văzut ce se petrecuse la Montevideo. Să vedem ce se petrecea la Buenos Aires.

Miliția din Buenos Aires se ridică împotriva guvernatorului Rodriguez. Un regiment al milițiilor de la șes, *los colorados de las Conchas* roșii din Conchas, intră în oraș la 5 octombrie 1820, avînd în fruntea lor un colonel care cunoștea Buenos Aires-ul, iar Buenos Aires-ul la rîndul său îl cunoștea pe el.

Colonelul era Rosas.

A doua zi, milițiile de la șes și milițiile de la oraș se încăierară ; numai că în ziua aceea, colonelul nu se afla în fruntea regimentului său.

O puternică durere de dinți care încetă îndată după terminarea luptei, îl ținu pe Rosas, spre marele lui regret, departe de încăierare : și de ce nu ? Octavian avea febră în ziua bătăliei de la Actium. [1]

Rosas are multe trăsături comune cu Octavian ; diferența constă doar în faptul că mai tîrziu Octavian a devenit Augustus, ceea ce niciodată, după toate probabilitățile, nu va deveni Rosas.

Această intrare a lui Rosas în Buenos Aires fu singura faptă războinică pe care o săvîrși în toată viața lui politică.

Răsculații de la oraș fură învinși.

---

[1] Victoria navală zdrobitoare, a lui Octavian-August asupra flotei combinate a lui Marc Antoniu și a Cleopatrei (31 î.e.n.).

Cu acest prilej, Rivadavia, vestit de multă vreme, se ridică în fruntea treburilor, fiind numit ministru de interne.

Rivadavia era unul dintre acei oameni de geniu care apar în zilele de furtună ale revoluțiilor. El călătorise multă vreme în Europa. Poseda o cultură universală și părea însuflețit de cel mai înflăcărat și mai ales, de cel mai curat patriotism : numai că civilizația europeană, pe care o studiase la Paris și la Londra îi falsificase înțelegerea cu privire la aplicarea ei la un popor care, neavînd în spatele lui zece secole de lupte sociale, nu mergea în pas cu noi. El vru să grăbească mersul timpului, să facă pentru America ceea ce Petru cel Mare făcuse pentru Rusia ; dar, neavînd aceleași mijloace ca Petru, nu izbuti.

Poate că altfel, cu puțină abilitate adăugată geniului său Rivadavia ar fi izbutit ; dar el jigni oamenii în obiceiurile lor : unele obiceiuri sînt o naționalitate ; altele, o mîndrie. Își bătu joc de costumul american, își arătă repulsia față de *chaqueta*, disprețul pentru *chiripa*, pentru pieptarul și fustanela omului de la țară ; și cum în același timp nu-și ascundea preferința pentru frac și redingotă, încetul cu încetul deveni nepopular și simți cum îi scapă puterea prin supapele păturii de jos.

Și totuși cîte lucruri nu dădu el țării în schimbul a două îmbrăcăminți pe care voia să i le ia ? Administrația lui fu cea mai prosperă din cîte a avut vreodată Buenos Aires ; fondează universități și licee ; introduce învățămîntul în școli. Sub administrația lui sînt chemați din Europa savanți ; artele sînt protejate și se dezvoltă ; în sfîrșit, Buenos Aires este numit, pe pămîntul lui Columb, Atena Americii de Sud.

Am mai vorbit despre războiul din Brazilia, izbucnit în 1826. Pentru a susține acest război, Buenos Aires-ul făcu sacrificii uriașe, își slei finanțele și prin această sleire, slăbi resorturile administrației.

O dată finanțele sleite și resorturile guvernămîntului slăbite începură iarăși revoluțiile.

Cum am mai spus, la Buenos Aires ca și la Montevideo, opiniile de la sate și de la oraș rar se aflau în armonie, neexistînd nici o îmbinare a intereselor. Buenos Aires-ul făcu o revoluție.

Îndată cîmpia se ridică în masă, porni spre Buenos Aires, invadă orașul și-și făcu un șef al ei, un șef al guvernămîntului.

Șeful era Rosas.

Închidem paranteza deschisă cu cîteva pagini mai înainte.

În 1830, Rosas este, așadar, ales guvernator, sub influența cîmpiei, cu toată opoziția orașului, pe care îl găsește pe jumătate strunit de poliția administrației lui Rivadavia.

Atunci Rosas, încearcă, el, gaucho-ul pampasurilor, să se împace cu civilizația. Pare să uite moravurile sălbatice practicate de el pînă atunci : șarpele vrea să-și schimbe pielea.

Dar orașul rezistă avansurilor sale, civilizația refuză să-l grațieze pe transfugul care a trecut de partea barbariei. Dacă Rosas se înfățișează îmbrăcat într-o uniformă, oamenii de arme se întreabă în șoapte pe ce cîmp de bătălie și-a cucerit Rosas epoleții ; dacă vorbește într-o adunare, poetul îl întreabă pe omul de gust din ce casă și-a luat Rosas un astfel de stil ; dacă apare la o *tertullia* [1], femeile și-l arată cu degetul, zicînd : „Iată-l pe

[1] Serată, sindrofie (span.).

gaucho travestit !" Și toate acestea care-l hărțuiesc cînd dintr-o parte, cînd din alta, îl izbesc în plin obraz cu mușcătura usturătoare a epigramei anonime, pentru care portenosii sînt atît de renumiți.

Cei trei ani ai guvernării sale se scurseră în această luptă pe viață și pe moarte dată orgoliului său și poate că torturilor morale pe care a fost silit să le îndure în această perioadă li s-au datorat nu numai ferocitatea, ba chiar și un surplus de ferocitate. Așa încît, atunci cînd Rosas își depuse mandatul și coborî scara palatului cu sufletul plin de ură, cu inima înecată în fiere, înțelegînd că din clipa aceea orice împăcare între el și oraș era cu neputință, se duse să-i regăsească pe credincioșii săi gauchos, să-și regăsească fermele al căror stăpîn era, acea cîmpie al cărei rege se simțea ; dar făcea totul cu gîndul de a se reîntoarce într-o zi la Buenos Aires ca dictator, asemenea lui Silla pe care nu-l cunoștea, despre care probabil n-auzise vorbindu-se niciodată, care intrase în Roma, într-o mînă cu spada, iar în cealaltă cu torța. Și pentru a-și atinge acest scop, iată ce făcu : ceru stăpînirii să-i dea o comandă oarecare în armata care mergea împotriva indienilor sălbatici. Guvernămîntul care se temea de el, crezu că-l îndepărtează acordîndu-i această favoare. Îi încredință toate trupele de care putea să dispună, uitînd că, astfel, el slăbea, trecîndu-i puterea lui Rosas.

Rosas, o dată în fruntea armatei, provocă o revoluție la Buenos Aires, făcu să fie chemat la putere, n-o primi decît în condițiile pe care le impuse el, întrucît deținea forța armată a țării și reintră în Buenos Aires, cu cea mai absolută dictatură ce s-a cunoscut vreodată, adică cu *toda la*

suma del poder publico (cu deplina deținere a puterii publice).

Guvernatorul care căzu sau mai degrabă pe care-l răsturnă, era generalul Juan-Ramon Baleace, unul dintre bărbații care făcuseră cel mai mult în războiul de independență, unul din șefii partidului federal sprijinit, după cum afirma Rosas, chiar de el însuși. Baleace avea o inimă nobilă. Credința față de patrie îi era o religie. El crezuse în Rosas și contribuise mult la ridicarea lui. Baleace fu primul pe care Rosas îl sacrifică. Baleace muri proscris și cînd cadavrul lui trecu frontiera, proteguit de moarte, Rosas refuză familiei să-i dea lui Baleace nu numai onorurile publice datorate unui om ce fusese guvernator, dar chiar și simpla slujbă funebră care se oficia la căpătîiul oricărui cetățean.

Așadar, cu data de 1833 începu adevărata putere a lui Rosas. Prima sa guvernare, de altfel, o disimulare continuă, nu-i dăduse încă în vileag instinctele-i crude care i-au adus de atunci încolo o sîngeroasă faimă. Această perioadă nu fusese pătată decît de împușcarea maiorului Montero și a prizonierilor de la San-Nicolas. Totuși, să nu uităm că acestei epoci îi corespund mai multe morți sumbre și neașteptate, acele morți a căror dată istoria o înscrie, la întîmplare, cu litere roșii în cartea națiunilor.

Astfel dispărură doi șefi ai cîmpiei, a căror influență putea să-l umbrească pe Rosas. De asemenea, tot la această dată se înscrie moartea lui Arbolito și a lui Molina. Ceva asemănător, pare-mi-se, se întîmplă și celor doi consuli care-l întovărășiseră pe Octavian în prima sa bătălie împotriva lui Antoniu.

Să-l înfățișăm deci pe Rosas, care, deocamdată ne apare doar ca dictator, dar ajuns la cel mai înalt grad al puterii, pe care un om și-a arogat vreodată dreptul s-o exercite asupra unei națiuni.

Către 1833, adică în epoca la care am ajuns, Rosas e în vîrstă de treizeci și nouă de ani. Are înfățișare europeană, părul blond, tenul alb, ochii albaștri, favoriții tăiați în dreptul gurii. Fără barbă, sau mustăți. Privirea i-ar fi frumoasă, dacă ar putea fi apreciată ; dar Rosas s-a deprins să nu-și privească în față nici prietenii, nici dușmanii, deoarece știe că într-un prieten el are aproape întotdeauna un dușman deghizat.

Glasul îi este blajin și cînd are nevoie să placă, conversația nu-i este lipsită de farmec. Reputația lui de laș este proverbială. Reputația lui de înșelător este universală. Adoră mistificările. Ele erau principala sa ocupație mai înainte de a se consacra afacerilor serioase. O dată la putere, mistificările constituiră pentru el doar o distracție.

Distracțiile îi erau brutale ca și firea ; înșelăciunea se înțelege de minune cu brutalitatea. Să dăm doar unul-două exemple :

Într-o seară, cînd trebuia să cineze împreună cu unul din prietenii săi, ascunse vinul pentru masă și lăsă în bufet numai o sticlă din faimoasa doctorie Leroy, doctorie celebră inventată pe vremea lui Molière. Prietenul căutînd vinul, puse mîna pe sticlă. Cît despre conținutul ei, găsind că are un gust destul de plăcut, îl goli în timpul cinei. Rosas, arborînd sobrietatea, nu bău decît apă și plecă la ferma lui îndată după cină.

În timpul nopții, prietenul crezu că plesnește. Rosas rîse mult de glumă. Dacă prietenul ar fi

murit, fără îndoială că Rosas ar fi rîs şi mai mult.

Cînd primea vreun orăşan într-una din fermele sale, îi plăcea să-l facă să încalece caii cei mai puţin domesticiţi şi bucuria îi era cu atît mai mare, cu cît căderea călăreţului era mai primejdioasă.

Cît timp guvernă, el se înconjură necontenit de măscărici şi de paiaţe şi chiar în mijlocul celor mai serioase afaceri, păstra în preajma lui acest ciudat anturaj. Pe cînd asedia Buenos Aires, în 1829, avea pe lîngă el patru din aceşti măscărici. Făcuse din ei călugări, al căror stareţ se declarase chiar el, în virtutea autorităţii absolute. El îi numea : fray[1] Bigna, fray Chaja, fray Lechuza şi fray Biscacha. În afară de paiaţe şi de măscărici, lui Rosas îi plăceau de asemenea dulceţurile, din care avea întotdeauna de toate felurile, în cortul lui. Dulceţurile nu erau dispreţuite însă nici de către călugări şi uneori dispăreau unele borcane. Atunci Rosas chema toată comunitatea la spovedanie. Călugării ştiau cît i-ar fi costat să mintă : aşadar, vinovatul mărturisea.

Pe dată vinovatul era despuiat de zdrenţele lui şi biciuit de ceilalţi trei tovarăşi ai săi.

Toată lumea îl ştia la Buenos Aires pe mulatrul său, Eusebio, şi asta mai ales de cînd într-o zi, la o recepţie oficială, lui Rosas îi veni ideea să facă şi el cu Eusebio ceea ce madame Dubarry făcea cu negrul ei Zamore.

Îmbrăcat ca guvernator, Eusebio primi onorurile autorităţilor în locul şi pentru stăpînul său.

Cu toată prietenia pe care Rosas o nutrea faţă de mulatrul său într-o zi i se năzări să-i facă o

[1] Călugăr (de la cuvîntul spaniol, *fraile*).

farsă, o farsă sălbatică la fel ca toate cele pe care el le născocea. El simulă că se descoperise o conspiraţie al cărei cap era Eusebio : nici mai mult nici mai puţin se pusese la cale uciderea lui Rosas, cu pumnalul. Eusebio fu arestat, cu toate jurămintele lui de devotament. Rosas îşi avea judecătorii lui care nu se sinchiseau dacă acuzatul era sau nu vinovat. Rosas acuză, ei judecară şi-l condamnară pe bietul Eusebio la pedeapsa cu moartea.

Eusebio îndură toate pregătirile supliciului, se spovedi, fu dus la locul execuţiei, îl găsi acolo pe călău şi pe ajutoarele lui ; apoi deodată, ca zeul din tragedia antică, apăru Rosas, vestindu-l pe Eusebio că fiica sa, Manuelita, îndrăgostindu-se de el şi vrînd să-l ia de bărbat, Rosas îl graţiază.

E de prisos să mai spunem că Eusebio, cu toate că n-a murit de pe urma supliciului, fu cît pe-aci să moară de spaimă.

Am rostit numele Manuelitei ; am arătat că ea era fata lui Rosas. S-o spunem cititorilor francezi, cărora le este îngăduit să nu ştie ce înseamnă, ca femeie, această Manuelita, pe care Providenţa o aşezase lîngă tatăl ei ca un geniu bun, a cărei principală îndeletnicire în zilele frumoase ale vieţii sale, fu să repete în fiece zi cuvîntul iertare, care unecri îi fu acordată.

Manuelita este astăzi o femeie de patruzeci de ani, care din devotament faţă de tatăl ei, poate întrucîtva şi faţă de misiunea pe care o primise din partea cerului, nu s-a măritat sau mai degrabă nu se măritase încă în 1850, de la care dată noi am pierdut-o din vedere.

La drept vorbind, Manuelita nu era o femeie frumoasă ; era ceva mai mult, era o persoană fermecătoare, cu o figură distinsă, plină de tact, co-

chetă ca o europeană, foarte preocupată mai ales de efectul pe care îl producea asupra străinilor.

Manuelita a fost foarte calomniată, ceea ce e cît se poate de firesc: era fiica lui Rosas, adică a omului asupra căruia se concentrau toate urile. Fu acuzată că a moştenit instinctele crude ale tatălui ei şi că a uitat, asemenea fiicei papei Borgia, de dragostea filială prinsă în vîrtejul unei alte dragoste mai pătimaşă şi mai puţin creştinească.

Nimic din toate astea. Manuelita rămase nemăritată din două motive: mai întîi pentru că Rosas simţea uneori nevoia să fie iubit şi pentru că ştia că singura dragoste adevărată, devotată, infinită pe care putea să se bizuie era dragostea fiicei sale. Manuelita a rămas nemăritată poate şi pentru că în visele sale de regalitate, Rosas, astăzi un simplu particular pierdut într-un colţ al Angliei, vedea, cred, strălucind în viitorul îndepărtat pentru Manuelita, vreo alianţă mai aristocratică decît cele la care avea dreptul să pretindă pe-atunci.

Nu, pe cît de severă trebuie să fie istoria faţă de Rosas, tot pe atît, exceptînd ipoteza de a fi nedreaptă, trebuie să fie blîndă şi blîndă fiind, va fi echitabilă cu Manuelita; ceea ce noi spunem aici, în această parte a lumii, fiecare o ştie acolo şi în adîncul inimii fiecare va recunoaşte drept un adevăr că Manuelita a fost veşnic stavilă, neputincioasă uneori, care oprea mînia tatălui ei, gata mereu să se reverse. De copil, ea avea un mijloc ciudat de a obţine de la Rosas hatîrurile pe care i le cerea; îi cerea mulatrului Eusebio să rămînă gol sau aproape gol, să i se pună şa şi hamuri ca la cai, iar ea îşi potrivea la picioruşele-i de andaluză pinteni de gaucho. Eusebio se aşeza în patru labe; Manuelita se urca pe spatele lui şi

ciudata amazoană venea să-şi ţopăie bucefalul omenesc prin faţa tatălui care rîdea de această glumă deosebită şi, după ce rîdea, îi îndeplinea Manuelitei hatîrul pe care i-l cerea.

Mai tîrziu, dîndu-şi seama că nu mai putea să folosească acest mijloc, oricît de eficace ar fi fost, ea începu să îndeplinească pe lîngă dictator opera pe care o îndeplinea Mecena pe lîngă August, cînd îi arunca tablele pe care el scrisese: „*Surge carnifex!* [1]". Dar Manuelita proceda altfel. Ea îl cunoştea pe tatăl ei mai bine decît oricine; îi ştia vanităţile ascunse la care era sensibil. Ea amîna, solicita şi uneori, dulce soră de caritate binecuvîntată de Domnul, obţinea ce voia.

Manuelita era totodată regina şi sclava căminului domestic. Conducea casa, îl îngrijea pe tatăl ei şi, avînd în seamă toate relaţiile diplomatice, era adevăratul ministru al afacerilor străine la Buenos Aires.

În sfîrşit, după cum Rosas era o fiinţă ciudată care nu se lega de nimic şi nu se confunda cu nimeni în societate, Manuelita, devenită mai tîrziu Manuela, era o fiinţă nu numai ciudată în mijlocul tuturor, dar chiar străină tuturor şi care trecu solitară prin această lume, departe de dragostea bărbaţilor şi lipsită de simpatia femeilor.

În afară de ea, Rosas mai avea un fiu numit Juan, dar care n-a fost niciodată amestecat în politica tatălui său, şi o fetiţă abia ieşită din copilărie, astăzi soţie cinstită, mamă fericită, care poartă în persoana soţului ei un nume onorabil şi onorat.

O dată ajuns la putere, Rosas s-a străduit din răsputeri să zdrobească federaţia.

---

[1] Ridică-te, călăule! (Lat.).

Lopez, fondatorul federației, cade bolnav : Rosas îl cheamă la Buenos Aires și-l îngrijește în casa lui. Lopez moare otrăvit.

Quiroga, șeful federației, a scăpat din douăzeci de lupte, una mai cumplită decît alta ; a rămas drept pildă pentru curajul său, proverbial pentru lealitatea sa. Quiroga moare asasinat.

Cullen, sfetnicul federației, devine guvernator la Santa-Fé. Rosas uneltește o revoluție ; Cullen este predat lui Rosas de către guvernatorul de la Santiago. Cullen este împușcat.

Orice om de seamă în partidul federal are soarta omului de seamă din Italia, pe vremea familiei Borgia. Și, puțin cîte puțin, Rosas, folosind aceleași mijloace ca Alexandru al VI-lea și ca fiul său Cesar, ajunge să domnească asupra republicii Argentina, care, deși adusă la o unitate desăvîrșită, își păstrează totuși titlul pompos de federație și, lucru ciudat, va deveni dușmana unitarelor.

Să spunem cîteva cuvinte despre bărbații pe care i-am numit și să reînviem pentru o clipă spectrele lor acuzatoare. Ar fi ceva asemănător scenei lui Shakespeare din *Richard al III-lea,* înaintea bătăliei.

Există, de altfel, la toți acești bărbați o preferință spre sălbăticia primitivă, ce merită să fie cunoscută.

Am început cu generalul Lopez. O singură povestioară ne va da o idee despre acest șef, dar și despre oamenii cu care avea el de-a face.

Lopez era guvernator la Santa-Fé. El avea la Entre-Rios un dușman personal, pe colonelul Ovando. Acesta din urmă, făcut prizonier după o revoltă, fu dus înaintea generalului Lopez.

Generalul prînzea. Îl primi de minune pe Ovando și-l invită să ia loc la masa lui. Conversația se înfiripă între ei ca între doi convivi cărora egalitatea de condiții le impunea cea mai desăvîrșită și egală curtoazie.

Totuși, la mijlocul mesei, Lopez se întrerupse brusc.

— Colonele, zise el, dacă aș fi căzut în mîna dumneavoastră, cum ați căzut dumneavoastră într-a mea, și asta în timpul mesei, ce-ați fi făcut ?

— V-aș fi poftit să vă așezați la masă, cum ați făcut și dumneavoastră cu mine.

— Da, dar după prînz ?

— Aș fi pus să vă împuște.

— Sînt încîntat că v-a venit ideea asta, căci este și ideea mea. Veți fi împușcat după ce vă veți scula de la masă.

— Trebuie să plec îndată sau să termin prînzul?

— Oh ! terminați-l, colonele, terminați-l ; nu sîntem grăbiți.

Continuară, așadar, masa. Luară cafeaua și lichiorurile ; pe urmă, după ce băură cafeaua și lichiorurile, Ovando zise :

— Cred că e timpul.

— Vă mulțumesc că n-ați așteptat să vi-o reamintesc, răspunse Lopez. Apoi, chemîndu-și plantonul : Plutonul este gata ? întrebă el.

— Da, domnule general, răspunse soldatul.

Atunci, întorcîndu-se spre Ovando, zise :

— Adio, colonele.

— Nu, nu adio, ci la revedere, răspunse acesta ; n-ai parte de o viață prea lungă în războaie ca cele pe care le purtăm noi.

Și, salutîndu-l pe Lopez, ieși. Cinci minute mai tîrziu, un răpăit de pușcă, răsunînd pînă în pragul casei lui Lopez, îl vestea că colonelul Ovando încetase să mai existe.

Să trecem la Quiroga.

El ne este mai cunoscut. Reputația sa străbătînd mările, ecoul a ajuns la Paris. Moda s-a făcut stăpînă pe această reputație : de la 1820 la 1823, s-au purtat mantale à la Quiroga și pălării à la Bolivar[1] ; probabil că nici unul, nici celălalt n-au purtat nici mantaua și nici pălăria pe care admiratorii lor le purtau la două mii de leghe depărtare de ei.

Ca și Rosas, Quiroga era un om de la țară. În tinerețe el slujise cu gradul de sergent în armata de linie împotriva spaniolilor. Retras în satul lui natal, la Rioja, se amestecă în partidele interne, deveni stăpînul țării și, o dată ajuns la cel mai înalt grad al puterii, se aruncă în lupta diferitelor facțiuni ale Republicii și în această luptă se descoperi pentru prima oară Americii.

După un an, Quiroga era spada partidului federal. Niciodată vreun om n-a obținut atari rezultate prin simpla folosire a valorii personale. Numele său se bucura de un prestigiu ce prețuia cît armate întregi. Iscusita sa tactică în toiul luptei era să atragă spre el cît mai multe primejdii cu putință, iar cînd, în încăierare, scotea strigătul de război, făcînd să freamăte în mîna sa lancea lungă, care-i era arma de predilecție, pînă și cele mai brave inimi simțeau ce înseamnă teama.

Quiroga era crud, sau mai degrabă feroce ; dar, în ferocitatea lui avea totdeauna ceva măreț și generos. Avea ferocitatea leului, nu pe cea a tigrului.

Cînd colonelul Pringles, unul din cei mai aprigi dușmani ai lui, este luat prizonier și apoi asasinat, cel care l-a asasinat și care slujește sub ordinele lui Quiroga, se prezentă în fața acestuia, crezînd că a cîștigat o bună recompensă. Quiroga îl lasă să-și povestească crima după care poruncește să fie împușcat.

Altă dată, doi ofițeri aparținînd partidului dușman, sînt luați prizonieri de către oamenii săi, care amintindu-și de chinurile unui tovarăș de-al lor îi aduc de data asta pe cei doi, vii. Rosas le cere să-și părăsească drapelul și să servească sub ordinele sale.

Unul din ei primește, celălalt refuză.

— Bine, zice el celui care a primit, să încălecăm și să mergem să-l împușcăm pe camaradul tău.

Acesta, fără a face vreo observație, se grăbește să dea ascultare, sporovăiește vesel tot drumul cu Quiroga, al cărui adjutant se și vede, în timp ce condamnatul, escortat de un pichet cu armele încărcate, merge tăcut, la moarte.

Ajuns la locul de execuție, Quiroga ordonă ofițerului care a refuzat să-și trădeze partidul, să se așeze în genunchi ; dar, după comanda : *„En joue !"*[1], el se oprește.

— Haide, se adresă el celui ce se și vedea mort, ești un brav ! Ia calul domnului și pleacă.

Și arătă calul renegatului.

— Dar eu ? întrebă acesta ?

— Tu, răspunse Quiroga, tu nu mai ai nevoie de cal, căci o să mori.

Și cu toate rugămințile pe care i le adresează în favoarea camaradului său cel căruia tocmai i-a redat viața, el îl împușcă.

Quiroga n-a fost învins decît o dată și atunci de către generalul Paz, Fabius-ul american, un

[1] *Simon Bolivar* (1783—1830), general venezuelean, erou al independenței sud-americane în conflictele cu Spania. A pus bazele republicilor Columbia (1819) și Bolivia (1825).

[1] Arma la ochi ! (Fr.).

bărbat virtuos şi pur, cum n-a mai fost vreodată altul. El distrusese în două rînduri armatele lui Quiroga în groaznicele bătălii de la Tablada și de la Oncativo. Era o privelişte minunată pentru aceste tinere republici care abia se infiripau, să vadă arta, tactica şi strategia în luptă puse faţă în faţă cu curajul nestăpînit şi cu voinţa de fier a lui Quiroga. Dar o dată generalul Paz făcut prizonier, la o sută de paşi de armata sa, cu o lovitură de *bola* care înfăşură picioarele calului, Quiroga fu de neînvins.

Războiul dintre partidul unitar şi partidul federal o dată sfîrşit, Quiroga întreprinse o călătorie în provinciile din interior. Dar, întorcîndu-se din călătorie, el fu înconjurat, la Barrancallaco, de vreo treizeci de ucigaşi, care traseră cu arma în trăsura sa. Quiroga, bolnav, stătea culcat înăuntru; un glonţ, după ce străbătu una din tăbliile trăsurii, îi zdrobi pieptul. Deşi rănit de moarte, el se ridică şi, palid, însîngerat, deschise portiera. Văzîndu-l pe erou în picioare, deşi un cadavru, ucigaşii o luară la fugă. Dar Santos Perez, şeful lor, înaintă drept spre Quiroga, şi cum acesta căzuse într-un genunchi, trase şi-l ucise.

Atunci ucigaşii se reîntoarseră şi sfîrşiră treaba începută. Fraţii Renafé care comandau la Cordova, erau cei ce conduceau şi această expediţie, în înţelegere cu Rosas. Rosas însă avusese grijă să se ţină atît de departe, că nici nu fu zărit. După aceea se dădu de partea celui care fusese asasinat din ordinul său şi-i urmări pe ucigaşi. Ei fură arestaţi şi împuşcaţi.

Rămîne Cullen.

Cullen, născut în Spania se stabilise în oraşul Santa-Fé unde se aliase cu Lopez şi devenise ministru şi conducător al politicii sale. Imensa influenţă pe care Lopez o avu asupra republicii Argentina, din 1820 pînă la moartea sa, survenită în 1833, făcu din Cullen un personaj extrem de important. Cînd, în zilele lui de restrişte, Rosas, proscris, emigră la Santa-Fé, Cullen îi făcu tot felul de servicii ; dar toate aceste servicii nu putură să-l facă pe viitorul dictator să uite că Cullen era unul din oamenii ce voiau să pună capăt stăpînirii arbitrariului în republica Argentina. Totuşi, el ştiu să-şi ascundă reaua-credinţă sub aparenţele celei mai mari prietenii faţă de Cullen.

La moartea lui Lopez, Cullen fu numit guvernator la Santa-Fé şi se consacră îmbunătăţirii stării acestei provincii ; în acelaşi timp, în loc să se arate duşman al blocus-ului francez, Cullen nu-şi ascunse simpatia faţă de Franţa, considerînd că puterea acesteia reprezenta un mare sprijin pentru ideile sale civilizatoare. Atunci Rosas provocă o revoluţie pe care o sprijini în mod public trimiţînd şi trupe. Cullen, învins, se refugie în provincia Santiago del Estri, pe care o comanda prietenul său, guvernatorul Ibarra. Rosas care, deşi distrugînd federaţia îl şi declarase pe Cullen „sălbatic unitar“, începu totuşi negocieri cu Ibarra spre a i-l preda pe Cullen.

Vreme îndelungată aceste negocieri eşuară şi Cullen, la asigurările prietenului său Ibarra, care jura că nu-l va preda niciodată, se credea salvat, cînd într-o zi, într-un moment cînd nu se aştepta cîtuşi de puţin la asta, fu arestat de către soldaţii lui Ibarra şi dus lui Rosas ; dar acesta, aflînd că i-l aduceau pe Cullen captiv, trimise ordinul să fie împuşcat în mijlocul drumului, pentru că, spune el într-o scrisoare către guvernatorul din Santa-Fé, care-i succedase lui Cullen, *„procesul*

său îl constituiau crimele sale, pe care toată lumea le cunoștea".

Cullen era un om de societate agreabil și cu un caracter uman. Influența sa asupra lui Lopez a fost folosită întotdeauna spre a-i domoli orice fel de asprime ; datorită acestei influențe, generalul Lopez, cu toate rugăminţile lui Rosas, nu îngădui să fie împușcat nici măcar un singur prizonier dintre cei luați în timpul campaniei din 1831, campanie care făcu să cadă în puterea sa cei mai importanţi șefi ai partidului unitar.

De altfel Cullen purta, aparent, amprenta unui om civilizat, dar superficial instruit și cu talente mediocre.

Așa s-a întîmplat că Rosas, singurul om poate care n-a avut nici o glorie militară printre toţi șefii partidului federal, se descotorosi de capii acestui partid ; de atunci încolo, el rămase singurul personaj important al republicii Argentina, în aceeași vreme în care era stăpînul absolut al Buenos Aires-ului.

Astfel Rosas, ajuns atotputernic, porni să se răzbune împotriva claselor suspuse care îl priviseră atîta vreme cu dispreţ. În mijlocul celor mai aristocrați și mai eleganți bărbați, el se arăta întotdeauna îmbrăcat cu *chaqueta* și fără cravată, dădea baluri pe care le prezida cu soţia și cu fiica lui, și la care invita în afară de tot ceea ce Buenos Aires-ul avea mai distins, căruțași, măcelari și chiar pe cei fără morală din oraș.

Într-o zi deschise balul, dansînd cu o sclavă și Manuelita cu un gaucho.

Dar nu numai în chipul acesta pedepsi el mîndra cetate ; proclamă acest teribil principiu : „Cel care nu este cu mine, este împotriva mea".

Din ziua aceea orice om care-i displăcea era calificat „sălbatic unitar" și cel căruia Rosas îi dăduse acest nume nu mai avea drept nici la libertate, nici la proprietate, nici la viaţă, nici la onoare.

Atunci, spre a pune în practică teoriile lui Rosas, se organiză, sub auspiciile sale, faimoasa societate *„Mas-Horca"*, adică „Încă alte spînzurători". Această societate era alcătuită din toţi oamenii fără lege și conștiinţă, din toți faliţii, din toţi zbirii orașului.

La această societate *„Mas-Horca"*, erau afiliaţi din ordin superior : șeful poliţiei, judecătorii de pace, în sfîrșit toţi cei care trebuiau să vegheze la menţinerea ordinei publice ; de aceea, cînd membrii acestei societăţi spărgeau casa vreunui cetăţean pentru a-l jefui sau a-l asasina, cel a cărui viaţă sau proprietate era ameninţată, striga în zadar după ajutor, nimeni nu era acolo spre a se opune violenţelor cărora bietul om le cădea victimă. Aceste violenţe erau săvîrșite atît la lumina zilei cît și în toiul nopţii și nu exista nici un mijloc spre a te putea feri de ele.

Vrem cîteva exemple ? Să le dăm. La noi trebuie să remarcăm că întotdeauna, după acuzaţie, urmează judecata.

În această epocă eleganţii din Buenos Aires aveau obiceiul să poarte favoriţii în formă de colier. Dar, sub pretextul că barba tăiată astfel, forma litera U, adică Unitar, *„Mas-Horca"* punea mîna pe acești nenorociţi și îi rădea cu cuţite prost ascuţite, iar barba cădea împreună cu fîșii de carne ; după care, victima era lăsată în voia capriciilor celei mai de pe urmă gloate, adunată din curiozitate la spectacol și care uneori împingea farsa sîngeroasă pînă la moarte.

Pe atunci femeile din popor începeau să poarte în păr o panglică roşie, cunoscută sub numele de *mono*. Într-o zi *„Mas-Horca"* înaintă pînă în pragul principalelor biserici şi toate femeile care intrau sau ieşeau fără să aibă un *mono* pe cap, se pomeniră că li se fixa cîte unul cu gudron fierbinte.

Nu mai era un lucru neobişnuit să vezi o femeie despuiată de îmbrăcăminte şi biciuită în mijlocul străzii şi asta fiindcă purta o batistă, o rochie, o podoabă oarecare, pe care se distingea culoarea albastră sau verde. Acelaşi lucru se întîmpla cu bărbaţi dintre cei mai distinşi şi era de ajuns să apară în public purtînd o haină sau o cravată, pentru a se expune celor mai mari primejdii.

O dată cu persoanele desemnate, fără îndoială, de mai înainte şi aparţinînd claselor superioare ale societăţii pe care le urmărea o răzbunare nevăzută, dar ştiută, erau victime ale acestor violenţe sau erau închişi cu sutele şi cetăţenii ale căror opinii nu se armonizau, să nu zicem cu cele ale dictatorului, dar pînă şi cu combinaţiile încă necunoscute ale viitoarei sale politici. Nimeni nu ştia pentru ce crimă era arestat şi ar fi fost un lucru de prisos să mai afli, întrucît ştia Rosas. Aşa cum crima rămînea necunoscută, judecata era şi ea declarată inutilă şi în fiecare zi, spre a face loc prizonierilor din zilele următoare, închisorile ticsite se descotoroseau de surplusul captivilor cu ajutorul a numeroase împuşcări. Aceste împuşcări aveau loc la adăpostul întunericului şi oraşul se trezea brusc la zgomotul tunetelor nocturne care-l decimau.

Dimineaţa, ceea ce nu se pomenise nici chiar în Franţa pe vremea celor mai teribile zile din 1793, vedeai căruţaşii poliţiei adunînd în linişte,

de pe străzi, trupurile celor asasinaţi, apoi ducîndu-se să ridice din închisoare trupurile celor pe care îi împuşcaseră, cărînd toate aceste cadavre spre un şanţ adînc unde le aruncau de-a valma, fără să le fie îngăduit rudelor victimelor nici măcar să vină să şi-i recunoască pe ai lor şi să le facă o slujbă.

Dar asta nu era totul : căruţaşii care conduceau aceste jalnice rămăşiţe, îşi vesteau sosirea prin glume deşucheate care făceau ca porţile să se închidă şi lumea să fugă ; au fost văzute capete desprinse de trupuri, apoi coşuri umplute cu aceste capete, şi căruţaşii imitînd strigătul obişnuit al negustorilor de fructe de la ţară, le ofereau trecătorilor înspăimîntaţi, strigînd :

— Hai la piersici, unitare ! Cine vrea piersici unitare !

În curînd calculul dădu mîna cu barbaria, confiscarea cu moartea.

Rosas înţelegea că singurul mijloc de a se menţine la putere era să creeze în jurul lui interese inseparabile de ale sale.

Astfel el arătă unei părţii a societăţii averea celeilalte, zicîndu-i : „Asta îţi aparţine !"

Din acel moment începu ruina vechilor proprietari din Buenos Aires şi se văzură apărînd averi rapide şi scandaloase la prietenii lui Rosas.

Ceea ce nu îndrăznise să viseze nici un tiran, ceea ce nu-i dăduse prin minte nici lui Neron şi nici lui Domiţian, a săvîrşit Rosas ; după ce i-a ucis tatăl, el i-a interzis fiului să poarte doliu. Legea care conţinea această interdicţie fu proclamată şi afişată şi trebuia negreşit să fie proclamată şi afişată, căci în lipsa ei nu s-ar fi văzut decît veşminte de doliu la Buenos-Aires.

Excesele despotismului îi loviră și pe străini și printre alții pe cîțiva francezi. Rosas, care credea că totul îi este îngăduit față de ei, puse la grea încercare răbdarea regelui Ludovic-Filip, răbdare binecunoscută totuși, și duse la formarea primului blocus instituit în Franța.

Dar clasele suspuse ale societății, astfel maltratate, începură să fugă din Buenos Aires, și spre a-și găsi un refugiu, își ațintiră privirea asupra statului Oriental, unde cea mai mare parte din orașul proscris veni să-și caute un adăpost.

Zadarnic poliția lui Rosas își îndoi vigilența, zadarnic pedepsea cu moartea emigrarea, zadarnic acestei pedepse i se aduseră completări cumplite. În curînd Rosas constată că moartea nu mai era de ajuns ; teroarea și ura pe care le inspira erau mai puternice decît mijloacele inventate de el, emigrarea lua proporții ceas de ceas, clipă de clipă. Ca o familie întreagă să poată fugi trebuia găsită o barcă destul de mare pentru a încăpea toți în ea și după ce găseau barca, tată, mamă, copii, frați, surori, se îngrămădeau înăuntru de-a valma părăsind casă, bunuri, avere ; și în fiece zi vedeai sosind în statul Oriental, adică la Montevideo, cîteva asemenea bărci de pasageri care nu mai aveau altă avere decît îmbrăcămintea de pe ei.

Și nici unul din acești fugari nu s-a căit vreodată, încrezîndu-se în ospitalitatea poporului oriental ; această ospitalitate fu mare și generoasă, cum ar fi fost cea a unei republici antice ; o ospitalitate la care, de altfel, poporul argentinian trebuia să se aștepte ca de la prieteni, sau mai degrabă ca de la frați, care de atîtea ori își uniseră drapelele cu ale lor spre a lupta împotriva englezului, spaniolului sau brazilianului, dușmani comuni,

dușmani străini mai puțin primejdioși decît dușmanul care se născuse în mijlocul lor.

Argentinienii soseau și debarcau cu grămada, iar locuitorii îi așteptau în port și pe măsură ce ei puneau piciorul pe pămînt, își luau în primire numărul de emigranți pe care-i puteau primi potrivit resurselor bănești sau mărimii locuinței lor. Apoi, alimente, bani, îmbrăcăminte, totul era pus la dispoziția acestor nenorociți pînă în clipa cînd puteau să-și găsească unele resurse, lucru în care îi ajuta toată lumea ; și ei, la rîndul lor, recunoscători, se apucau imediat de muncă spre a ușura povara pe care le-o impuneau gazdelor lor și dîndu-le astfel posibilitatea de a primi noi fugari. Pentru a-și atinge scopul, persoanele cele mai obișnuite cu toate plăcerile luxului îndeplineau cele mai umile meserii, înnobilîndu-le cu atît mai mult cu cît aceste meserii erau cu desăvîrșire străine de starea lor socială.

Așa se făcu că cele mai frumoase nume ale republicii Argentina figurară în emigrație.

Lavallé, cea mai strălucită spadă a armatei ; Florencio Varela, cel mai admirabil talent al ei ; Aguero, unul din primii bărbați de stat ; Echaverria, un Lamartine din La Plata ; La Vega, Bayard-ul armatei Anzilor, Guttierez, fericitul cîntăreț al gloriilor naționale, Alsina, marele avocat și ilustrul cetățean, apar printre numele emigranților, după cum apar și Saenz, Valiente, Molino, Torrès, Ramos, Megia, marii proprietari ; după cum mai apar și Rodriguez, bătrînul general atît al armatelor independenței cît și al armatelor unitare ; Olozabal, unul din cei mai buni ostași ai armatei Anzilor, al cărei Bayard era, după cum am spus, La Vega. Fapt e că Rosas îl urmărea atît pe *unitar* cît și pe *federal*, preocupat doar

de un singur lucru : să scape de toţi cei ce puteau să-i fie un obstacol în calea dictaturii sale.

Ura pe care Rosas o purta statului Oriental se datoreşte ospitalităţii acordate de acesta oamenilor pe care el îi urmărea.

În epoca despre care amintim, preşedinţia Republicii era exercitată de generalul Fructuoso Rivera.

Rivera, al cărui nume l-am mai pomenit, era un om de la ţară ca şi Rosas, ca şi Quiroga ; numai că toate instinctele lui îl mînau spre civilizaţie, ceea ce făcea din el antipodul lui Rosas. Ca războinic, bravura lui Rivera n-a fost depăşită ; ca om de partid, generozitatea nu i-a fost egalată. Timp de treizeci şi cinci de ani, el a fost văzut pe scenele politice ale ţării sale. Timp de treizeci şi cinci de ani, el a fost văzut punînd mîna pe armă chiar în clipa cînd se rosteau cuvintele : „Război străinilor !"

Cînd începu revoluţia împotriva Spaniei, el îşi sacrifică averea ; căci pentru el, nevoia de a se dărui era de neînvins ; nu era numai generos, era chiar risipitor.

Şi, după cum Rivera era risipitor, faţă de oameni, Dumnezeu fusese risipitor faţă de el. Era un cavaler frumos, în sensul adevărat al cuvîntului spaniol *caballero,* prin care se înţelege totodată soldatul şi gentilomul ; cu o piele smeadă, înalt de statură, cu privirea pătrunzătoare, vorbind cu graţie şi antrenîndu-şi interlocutorii într-un cerc fascinant, cu un gest ce nu-i aparţinea decît lui ; a fost omul cel mai popular din statul Oriental ; dar trebuie s-o spunem că niciodată un mai rău administrator n-a dezorganizat resursele băneşti ale poporului. Îşi risipise propria avere şi a risipit şi averea publică, nu spre a şi-o reface pe a lui, ci

pentru că-şi păstrase ca om de stat, toate obiceiurile princiare ale omului particular.

Dar în epoca la care iată-ne ajunşi, această ruină încă nu se resimţea. Rivera de-abia îşi luase în primire preşedinţia, şi preşedinţia sa era înconjurată de cei mai capabili bărbaţi ai ţării ! Obez, Herrera, Vasquez, Alvares, Ellauri, Luiz-Eduard Perez, erau cu adevărat, dacă nu miniştrii lui, cel puţin consilierii guvernămîntului său, şi prin aceşti bărbaţi, tot ceea ce însemna progres, libertate şi prosperitate era asigurat acestei frumoase ţări.

Obez, primul dintre prietenii lui Rivera, era un bărbat cu un caracter antic ; patriotismul, demnitatea, talentele sale excepţionale, adînca sa instruire îl situează în rîndul marilor oameni ai Americii. Pentru ca nimic să nu lipsească popularităţii sale, a murit proscris fiind una din primele victime ale sistemului lui Rosas în statul Oriental.

Luiz-Eduard Perez era un Aristide la Montevideo. Republican sever, patriot exaltat, el îşi consacră lunga sa existenţă virtuţii, libertăţii şi ţării sale.

Vasquez, bărbat instruit şi de talent, începu să aducă ţării primele servicii la asediul Montevideo-ului, în războiul împotriva Spaniei, şi-şi sfîrşi cariera pe vremea asediului împotriva lui Rosas.

Herrera, Alvarez şi Ellauri, cumnaţi cu Obez, nu rămaseră mai prejos de cei pe care i-am numit ; ei aparţin nu numai statului Oriental ca apărători devotaţi ai lui, dar şi cauzei americane în întregime.

Numele lor vor fi de asemenea pe veci sacre pe acest vast pămînt al lui Columb care se întinde de la Capul Horn pînă la strîmtoarea lui Behring.

Preşedinţia lui Rivera luă sfîrşit în 1834. Îi urmă generalul Manuel Oribe, datorită chiar influenţei lui Rivera, care nădăjduia să aibă în el un prieten şi un continuator al sistemului său. Într-adevăr, Manuel Oribe fusese numit general de către Rivera şi făcuse parte din precedenta administraţie ca ministru de război.

Oribe aparţinea uneia din primele familii ale ţării. El luptă pentru apărarea ei şi se distinse întotdeauna prin bravura sa personală. Avea un spirit slab, o inteligenţă redusă: asta explică alianţa lui cu Rosas, căruia i se alătură cu trup şi suflet, fără a se gîndi că această alianţă aducea după ea însăşi pierderea independenţei, pentru care el, Oribe, luptase de atîtea ori.

Ca general, dovedi o totală incapacitate. Patimile lui aveau violenţa organismelor nervoase şi-l împingeau la cruzime. În viaţa particulară era un om cumsecade.

Ca administrator, el fu mai econom decît Rivera şi nu i se poate reproşa că ar fi mărit deficitul tezaurului public, totuşi lui îi revine întreaga răspundere a ruinii statului Oriental. Uitînd că nu este de ajuns să vrei, spre a fi şef de partid, el refuză să rămînă legat de marele partid naţional care îl avea ca şef pe Rivera. Vru să-şi formeze un partid al său, trezi neîncrederea ţării şi, speriat de slăbiciunea sa, se aruncă într-o zi în braţele lui Rosas. Deşi tratatul rămase secret, ţara recunoscu această alianţă, văzînd ostilităţile surde ale guvernămîntului împotriva emigrării argentiniere, şi cum nimic nu era mai potrivnic opiniei ţării decît sistemul lui Rosas, ţara îl urmă pe generalul Rivera, în momentul cînd acesta se ridică, în 1836, în fruntea unei revoluţii împotriva lui Oribe.

Cu toată această totală unanimitate copleşitoare care-l ameninţa, Oribe rezistă pînă în 1838.

Oribe căzu de la preşedinţie printr-o renunţare făcută în mod oficial în faţa Camerelor şi plecă din ţară, după ce ceruse aceloraşi Camere permisiunea de a se retrage.

Dar, o dată plecat din ţară, Rosas îl sili să protesteze împotriva acestei renunţări şi, lucru nemaivăzut pînă atunci în America, îl recunoscu drept şef al guvernului unei ţări de unde el însuşi fusese izgonit. Era ca şi cum Ludovic-Filip, la Clairemont, l-ar fi numit pe ducele de Bordeaux vicerege al Republicii franceze. La Montevideo se făcea haz pe seama acestei excentricităţi a dictatorului. Dar între timp el se pregăti să le preschimbe rîsul în lacrimi.

Consecinţa firească a acestei purtări a lui Rosas era războiul dintre cele două naţiuni.

Acest război fu groaznic.

Oribe, pe care cîteva din jurnalele noastre plătite de Rosas, l-au numit „ilustrul" şi „virtuosul" Oribe, fu atunci general şi călău totodată.

Să dăm la iveală cîteva pagini din aceste liste însîngerate publicate de foaia *America de Sud* şi pe care ca o mamă îndurerată în prezent, şi ca o zeiţă răzbunătoare în viitor, a înregistrat zece mii de asasinate.

Să spicuim la întîmplare extrase din rapoartele adresate lui Rosas de către ofiţerii şi agenţii săi.

Generalul don Mariano Acha ce slujeşte în armata potrivnică lui Rosas, apără San-Juan şi la 22 august 1841 se predă după patruzeci şi opt de ore de rezistenţă.

Don José-Santos Ramirez, ofițer al lui Rosas transmite guvernămîntului de la San-Juan raportul oficial al acestui eveniment. Există acolo această frază :

„Totul se află în puterea noastră, dar cu iertare și garanție pentru toți prizonierii. Printre ei se găsește un fiu al lui Lamadrid."

Luați numărul 2067 din *Diario de la Tarde*, adică al ziarului de seară din Buenos Aires, din 22 octombrie 1841 și o să puteți citi acest paragraf care constată garantarea vieții pentru prizonier :

„Desaguedero, 22 septembrie 1841
Pretinsul sălbatic unitar Mariano Acha a fost decapitat ieri și capul lui a fost expus privirilor publicului."

Semnat : *Angel Pacheco.*

Să nu se confunde acest Angel Pacheco, locotenent al lui Rosas cu vărul său Pacheco y Obes, unul din cei mai înverșunați dușmani ai săi.

Dar așteptați, vă amintiți că în raportul lui Santos Ramirez se afla această frază :

„Printre ei (prizonieri) *se găsește un fiu al lui Lamadrid."*

(Deschideți *Gaceta mercantile* numărul 5073, din 22 aprilie 1842 și o să găsiți acolo această scrisoare, scrisă de Mazario Benavidez lui don Juan-Manoel Rosas :

„Micaflore la Marche, 7 aprilie 1842
Într-o depeșă precedentă v-am adus la cunoștință motivele pentru care îl păstrăm pe sălbaticul Ciriaco Lamadrid ; dar aflînd că acesta

din urmă s-a adresat mai multor șefi ai provinciei pentru a-i îndemna la dezordini, am pus, la sosirea mea la Rioja, ca el să fie decapitat primul, precum și sălbaticul unitar Manoel-Julian Frias, originar din Santiago."

Semnat : *Mazario Benavidez.*

Manoel Oribe, aflat în fruntea armatelor lui Rosas, însărcinate să supună provinciile argentine, înfrînge, la 15 aprilie 1842, pe teritoriul de la Santa-Fé, forțele comandate de generalul Juan-Pablo Lopez.

Printre prizonieri se află generalul don Juan-Apostol Martinez.

Citiți acest fragment dintr-o scrisoare a lui Oribe :

„La cartierul general de la Bananas de Casonda
La 17 aprilie 1842
Treizeci și ceva de morți și cîțiva prizonieri, dintre care pretinsul sălbatic Juan-Apostol Martinez, căruia i s-a tăiat ieri capul."

Semnat : *Manoel Oribe*

Dacă mai aveți la îndemînă *Gaceta mercantile* deschideți-o și, în numărul 5093, cu data din 20 septembrie 1842, o să găsiți un raport oficial al lui Manoel-Antonio Saravia, ce slujește în armata lui Oribe.

Acest raport conține o listă de șaptesprezece persoane, dintre care un șef de batalion și un căpitan care au fost luați prizonieri la Numayan și au fost condamnați la moarte, pedeapsă obișnuită.

Să ne întoarcem la „ilustrul" și „virtuosul" Oribe, în numărul 3007 din *Diario de la Tarde*.

Despre bătălia de la Monte-Grande se raportează :

„Cartierul general de la Ceibal, 14 septembrie 1841.

Printre prizonieri s-a aflat trădătorul sălbatic unitar, ex-colonelul Facundo Borda, care a fost executat pe loc împreună cu alți pretinși ofițeri, atît din cavalerie cît și din infanterie.

Manoel Oribe.“

Oribe are noroc : un trădător îi predă guvernămîntul din Tucuman și pe ofițerii lui. De aceea, el se grăbește să-i anunțe această știre lui Rosas.

Iată scrisoarea :

„Cartierul general de la Métan, 3 octombrie 1841.

Sălbaticii unitari pe care mi i-a predat comandantul Sandoval și care sînt : Marion, pretinsul guvernator-general de la Tucuman, Avellanieda, pretinsul colonel J.M. Vilela, căpitanul José Espejo și locotenentul-prim Leonard Leonard Sosa, au fost executați, pe loc, ca de obicei, cu excepția lui Avelanieda căruia am ordonat să i se taie capul și, după tăiere, capul să fie expus privirilor publicului în piața din Tucuman.

Manoel Oribe.

Să-l lăsăm pe acesta și să trecem la alt călău al lui Rosas.

„Casamarca, 29 ale lunii de Rosas 1841
Excelenței sale domnului guvernator
D. Cl. A. Arredondo

După mai bine de două ceasuri de foc și după ce au căsăpit toată infanteria, cavaleria la rîndul său a fost pusă toată pe fugă și numai șeful ei a scăpat pe colina de la Ambaste cu treizeci de oameni ; îl urmărim și capul va fi în curînd în piața publică, tot așa cum se află acolo și capetele pretinșilor miniștri Gonzales Dulce și Espeche.

Trăiască federația !

M. Maza.“

Iată lista nominală a sălbaticilor unitari, pretinși șefi și ofițeri care au fost executați după acțiunea din 29.

Colonel : Vicente Mercao.

Comandanți : Modesto Villafane, Juan Pedro Ponce, Damasio Arias, Manuel Lopez, Pedro Rodriguez.

Șefii de batalion : Manuel Riso, Santiago de la Cruz-José.

Căpitani : Juan de Dios Ponce, Jose Salas, Pedro Aranjo, Isidore Ponce, Pedro Barros.

Adjutanți : Damasio Sarmiento, Eugenio Novillo, Francisco Quinteros, Daniel Rodriguez.

Locotenent : Domingo Diaz.

M. Maza.“

Fiindcă sîntem la Maza, să continuăm, apoi ne vom reîntoarce la Rosas.

„Casamarca, 4 noiembrie 1841

V-am anunțat că pusesem în derută totală pe sălbaticul unitar Cubas, care era urmărit și că în curînd urma să avem capul banditului. Într-adevăr el a fost prins pe colina de la Ambaste ; a fost prins chiar în pat ; prin urmare, capul suszisului bandit Cubas a fost expus în piața publică a acestui oraș.

După acțiune :

Au fost prinşi nouăsprezece ofiţeri care-l urmau pe Cubas. Nu s-a lăsat viaţa nici unui învins. Triumful a fost desăvîrşit, şi nu mi-a scăpat nici unul.

M. Maza“

Să spicuim în trecere din *Boletin de Mendosa*, numărul 12, această scrisoare scrisă de pe cîmpul de luptă de la Arroyo-Grande şi adresată guvernatorului Aldao de către colonelul din Geronima Costa :

„Am luat mai mult de o sută cincizeci de şefi şi de ofiţeri, care au fost executaţi pe loc.“

Orice foc de artificii îşi are buchetul său ; să sfîrşim deci şi noi printr-un buchet acest sîngeros foc de artificii.

Am făgăduit să revin la Rosas ; mă întorc deci la el.

Colonelul Zelallaran este ucis ; capul său este adus in faţa lui Rosas.

Rosas îşi petrece trei ceasuri rostogolindu-l cu piciorul şi scuipîndu-l ; atunci află că un alt colonel, frate de arme al acestuia se află prizonier ; prima sa pornire este să poruncească să-l împuşte, dar se răzgîndeşte ; în loc să-l condamne la moarte, îl condamnă la tortură : timp de trei zile prizonierul va privi douăsprezece ore pe zi acest cap tăiat, expus dinaintea lui, pe o masă.

Rosas ordonă să fie împuşcaţi în mijlocul pieţii San-Nicolas o parte din prizonierii generalului Paz.

Printre prizonieri se afla colonelul Vedela, fostul guvernator de la San-Luis : în momentul supliciului, fiul condamnatului se aruncă în braţele tatălui său.

— Împuşcaţi-i pe amîndoi, zice Rosas.

Şi fiu şi tată cad loviţi, unul în braţele celuilalt.

În 1832, Rosas hotărî să fie aduşi, într-o piaţă din Buenos Aires, optzeci de prizonieri indieni şi în fiecare zi, în văzul tuturor, dădea ordin să fie măcelăriţi cîţiva, cu lovituri de baionetă.

Camilla O'Gorman, o fată de optsprezece ani, aparţinînd uneia din primele familii din Buenos Aires, este sedusă de un preot de douăzeci şi patru de ani. Ei părăsesc amîndoi Buenos Aires-ul şi se refugiază într-un sătuleţ de la Corrientes, unde, zicînd că sînt căsătoriţi, deschid un fel de şcoală. Corrientes cade în puterea lui Rosas. Recunoscuţi de către un preot şi denunţaţi de acesta lui Rosas, fugarul şi tovarăşa lui sînt aduşi la Buenos Aires, unde, fără judecată, Rosas ordonă să fie împuşcaţi.

— Dar, i se atrage atenţia lui Rosas, Camilla O'Gorman este însărcinată în opt luni.

— Botezaţi-i pîntecele, zice Rosas, care, ca bun creştin, vrea să salveze sufletul copilului.

După ce i s-a botezat pîntecele, Camilla O'Gorman a fost împuşcată.

Trei gloanţe străpung braţele nenorocitei mame care într-o pornire instinctivă şi le întinsese peste pîntece ca să-şi ocrotească pruncul.

Şi acum e oare cu putinţă ca Franţa să-şi facă prieteni ca Rosas şi duşmani ca Garibaldi ?

Într-adevăr, tratatul de la 1840, semnat de amiralul Mackau şi care îi poartă numele, îi sporea puterea lui Rosas, lăsînd Republica Orientală angajată singură în luptă.

Atunci apăru Garibaldi, la întoarcerea sa de la Rio-Grande.

De o parte, Rosas şi Oribe, adică forţa, bogăţia, puterea luptînd pentru despotism.

De cealaltă parte, o biată republică mică, un oraş distrus, o vistierie goală, un popor lipsit de mijloace, neputîndu-şi plăti apărătorii, dar luptînd pentru libertate.

Garibaldi nu şovăi. Se îndreptă hotărît către popor şi spre libertate.

Noi îi dăm iarăşi pana şi-l lăsăm să-şi povestească luptele din vremea acestui asediu înverşunat, care, la fel ca şi cel al Troiei, ţinu nouă ani.

ALEXANDRE DUMAS

PARTEA A DOUA

I

Totul e pierdut, în afară de onoare

Adevăratul motiv al expediției nu era de a aduce ajutoare locuitorilor din Corrientes și de a-i aproviziona, adevăratul motiv era de a se descotorosi de mine. Cum oare, fiind atît de neînsemnat, îmi și făcusem dușmani așa de puternici ? Este o taină pe care n-am putut s-o dezleg niciodată.

La intrarea mea, pe fluviu, armata orientală se afla la San-José, în Uruguay, și cea a lui Oribe la Boyada, capitala provinciei Entre-Rios ; amîndouă se pregăteau de luptă. Armata din Corrientes, la rîndul ei, stătea gata să se alăture armatei orientale.

Eu trebuia să merg în susul fluviului Paranà pînă la Corrientes, adică la o distanță de șase sute de mile, între două țărmuri dușmane, ba, ceva mai mult, urmărit de o escadră de patru ori mai puternică decît a mea. Pe tot acest parcurs, nu puteam să acostez decît pe insule sau pe țărmuri pustii.

Cînd am părăsit Montevideo, puteam pune rămășag unul contra o sută că n-aveam să mă mai întorc vreodată.

Chiar la ieşirea din Montevideo, a trebuit să dau o primă luptă cu bateria de la Martin-Garcia, o insulă situată în apropierea confluenţei celor două mari fluvii, Uruguay şi Paranà, şi pe lîngă apa cărora trebuia să treci neapărat, deoarece nu exista decît un singur canal la distanţă de o jumătate de bătaie de tun, de insulă, pentru bastimentele de un oarecare tonaj.

Am avut cîţiva morţi şi printre ei, pe un brav ofiţer italian, Pocarobba; capul i-a fost retezat de o ghiulea de tun. Am mai avut şi opt sau zece răniţi.

La trei mile de insula Martin-Garcia „La Constiution" s-a împotmolit în nisip; din nefericire, accidentul s-a produs în timpul mareei joase. A trebuit să muncim din răsputeri spre a-l face să plutească; dar, graţie curajului oamenilor noştri, mica noastră flotă a ieşit la liman şi de astă dată.

În vreme ce eram ocupaţi să trasportăm pe goeletă toate obiectele grele, am zărit venind spre noi escadra duşmană; se ivise de cealaltă parte a insulei şi se îndrepta spre noi într-o ordine perfectă.

Mă aflam într-o situaţie proastă; spre a uşura vasul „La Constitution", ordonasem transportarea tuturor tunurilor pe goeleta „Procida", unde stăteau îngrămădite; prin urmare ele nu ne erau de nici un folos; aşadar nu ne mai rămînea decît brigantina „Teresia", al cărui comandant curajos se afla lîngă mine, împreună cu cea mai mare parte a echipajului său, ajutîndu-ne în munca noastră.

Între timp, duşmanul, sigur de victorie, înainta cutezător spre noi, cu şapte vase de război, în ovaţiile trupelor de pe insulă.

Cu toată primejdia iminentă în care mă aflam, nu m-am lăsat pradă deznădejdii. Nu, în împrejurările supreme, Dumnezeu m-a ajutat să-mi păstrez întotdeauna încrederea în el; dar îi las pe ceilalţi să judece în ce situaţie mă aflam, şi îndeosebi, pe marinari. Era vorba nu numai de salvarea vieţii — bucuros aş fi renunţat la ea într-un astfel de moment — ci de salvarea onoarei. Cu cît oamenii care mă împinseseră în situaţia în care mă aflam socotiseră că-mi voi pierde reputaţia, cu atît mai mult eu trebuia să ies din această situaţie nenorocită, cu onoarea însîngerată, e adevărat, dar nepătată.

Bătălia nu putea fi evitată, trebuia deci dată în cele mai avantajoase condiţii cu putinţă. Prin urmare, fiindcă bastimentele mele, mai uşoare decît cele ale duşmanului, se afundau mai puţin în apă, am procedat în aşa fel încît să mă apropii cît mai mult de coastă, care îmi oferea, dacă totul ar fi fost pierdut pe fluviu, un ultim mijloc de salvare: debarcarea. Am pus, în măsura în care a fost posibil, să se golească puntea goeletei pentru ca să ne putem folosi de cîteva tunuri şi, după ce am luat aceste măsuri, am aşteptat.

Escadra care urma să mă atace era comandată de amiralul Brown; ştiam, aşadar, că aveam de-a face cu unul din cei mai bravi marinari din lume.

Lupta ţinu trei zile, fără ca duşmanul să socotească potrivită trecerea la abordaj. În dimineaţa celei de a treia zile mai aveam praf de puşcă, dar ne lipseau proiectilele. Am pus să se sfărîme lanţurile bastimentelor, să se strîngă cuiele, ciocanele, tot ceea ce fiind de aramă sau de fier, putea să înlocuiască ghiulelele şi mitra-

liile şi i le-am scuipat în obraz duşmanului ; treaba asta ne-a luat toată ziua.

În sfîrşit, spre seara celei de a treia zile, nemaiavînd nici un proiectil pe bord, după ce pierdusem mai bine de jumătate din oameni, am ordonat să se dea foc celor trei bastimente şi, sub canonada duşmană, puserăm piciorul pe pămînt, fiecare om ducîndu-şi muscheta şi raţia de cartuşe.

Pe răniţii transportabili i-am luat cu noi. Cît despre ceilalţi... am spus cam ce se petrecea într-o asemenea împrejurare.

Ne aflam deci la o sută cincizeci sau două sute de mile de Montevideo şi pe un ţărm duşman. Mai întîi inamicul încercă să ne atace cu garnizoana de pe insula Martin Garcia ; dar noi, înfierbîntaţi încă de lupta cu amiralul Brown, am primit-o în aşa fel, încît această garnizoană nu s-a mai întors de unde plecase.

Am pornit-o apoi la drum de-a curmezişul deşertului, hrănindu-ne cu cele cîteva provizii pe care le luasem şi cu ceea ce izbuteam să ne procurăm pe drum.

Orientalii pierduseră bătălia de la Arroyo-Grande ; ne-am unit cu fugarii, pe care îi strînsesem în jurul meu şi, după cinci sau şase zile de lupte, de hărţuieli, de lipsuri, de suferinţe despre care nimic n-ar putea sugera vreo idee, ne-am întors la Montevideo, eu aducînd intactă ceea ce se crezuse atîta că aveam să pierd pe drum : onoarea !

Această luptă şi altele pe care le-am dus împotriva lui, i-au lăsat amiralului Brown o atît de frumoasă amintire despre mine, încît, după ce-a plecat din serviciul lui Rosas, deşi războiul continua, înapoindu-se la Montevideo, mai înainte

chiar de a-şi vedea familia, a ţinut în primul rînd să mă vadă pe mine. A dat fuga, aşadar, să mă viziteze în casa mea de la Portone, m-a îmbrăţişat şi m-a răsîmbrăţişat, de parcă aş fi fost propriul lui fiu ; acest om extraordinar nu se mai sătura să mă strîngă la pieptul lui, mărturisindu-mi simpatia.

Apoi, după ce-a sfîrşit cu mine, întorcîndu-se spre Anita, a zis :

— Doamnă, am luptat multă vreme împotriva soţului dumneavoastră, fără succes ; eu mă înverşunam să-l înving şi să-l fac prizonierul meu, dar el a izbutit întotdeauna să-mi reziste şi să-mi scape. Dacă aş fi avut norocul să-l prind, şi-ar fi dat seama, după felul în care l-aş fi tratat, de stima pe care o aveam faţă de el.

Povestesc această întîmplare, pentru că ea îi face amiralului Brown mai multă cinste chiar decît mie însumi.

II

Se formează legiunile

După victoria de la Arroyo-Grande, Oribe porni spre Montevideo, declarînd că n-avea să cruţe pe nimeni, nici chiar pe străini.

În aşteptare, le tăie capul tuturor celor pe care-i întîlni în drumul său, sau îi împuşcă.

Atunci, cum la Montevideo se afla un număr mare de italieni care veniseră acolo, unii pentru afaceri comerciale, alţii proscrişi, le-am adresat

compatrioţilor mei o proclamaţie, invitîndu-i să ia arma în mînă, să formeze o legiune şi să lupte pînă la moarte pentru cei ce le dăduseră ospitalitate.

În vremea asta, Rivera îşi strîngea resturile armatei.

La rîndul lor, francezii alcătuiră o legiune căreia i se alăturaseră bascii franci ; spaniolii alcătuiau o alta cu care se uniră bascii spanioli. Dar, la trei sau patru luni după formarea ei, legiunea spaniolă, alcătuită în mare parte din carlişti, trecu în tabăra duşmanului şi deveni forţa principală a atacului, după cum legiunea italiană fu factorul principal al apărării.

Legiunea italiană n-avea soldă, n-avea decît raţii de pîine, de vin, de sare, de ulei etc. ; totuşi după război, trebuia să se dea supravieţuitorilor, văduvelor şi orfanilor, pămînturi şi vite.

La început, legiunea se compunea din patru pînă la cinci sute de oameni ; pe urmă numărul ei s-a ridicat la opt sute, dat fiind că pe măsură ce vasele europene aduceau italieni proscrişi sau veniţi să facă avere şi a căror speranţă era dezamăgită de starea proastă a afacerilor, aceştia se înrolau în ea.

Legiunea a fost la început împărţită în trei batalioane, unul comandat de Danuzio, altul de Ramella şi al treilea de Mancini.

Oribe cunoştea toate aceste pregătiri de apărare ; numai că nu credea în ele. Mărşălui spre Montevideo, cum am spus-o, dar se cantonă la Cerrito. Poate că, în starea de dezordine în care se afla oraşul, ar fi putut să intre de îndată ; credea însă că are acolo numeroşi partizani şi aşteptă o demonstraţie din partea lor. Demonstraţia fu

însă aşteptată în zadar şi astfel Oribe dădu timp Montevideo-ului să-şi orzanizeze apărarea.

Rămase deci cam la o oră de marş depărtare de Montevideo, avînd douăsprezece sau paisprezece mii de oameni.

Montevideo putu, după un oarecare timp, să-i opună nouă mii de oameni, dintre care cinci mii de negri eliberaţi şi care se dovediră soldaţi excelenţi.

Cînd Oribe pierdu speranţa de a mai intra prieteneşte în Montevideo, se fortifică la Cerrito şi hărţuielile începură.

La rîndul lor, montevideenii se fortificară cît mai bine cu putinţă ; inginerul nostru era colonelul Echevarria.

Organizarea generală a trupelor îi aparţinea generalului Paz. Joaquin Suarez era preşedinte, Pacheco y Obes, ministru de război.

În curînd Paz părăsi Montevideo spre a ridica la luptă Corrientes şi Entre-Rios.

Prima dată cînd ieşi din linii, nu ştiu dacă din vina şefilor sau a soldaţilor, legiunea fu cuprinsă în întregime de panică şi se întoarse fără să fi tras un singur foc.

L-am obligat pe unul din cei trei comandanţi să-şi dea demisia. Am ţinut o cuvîntare impresionantă italienilor şi i-am scris pentru a doua oară lui Anzani, care se afla într-o casă de comerţ din Uruguay să vină la mine.

Acest admirabil prieten sosi cam prin luna iulie. O dată cu sosirea lui, totul dobîndi putere şi viaţă ; cum legiunea era administrată groaznic, el se ocupă cu toată atenţia de această problemă.

În vremea asta, de bine de rău, se reorganizase

și o mică flotilă, a cărei comandă îmi fu încredințată.

Mancini își reluă locul în fruntea legiunii.

Flotila comunica, prin fluviu, cu Cerro, o fortăreață rămasă în puterea montevideenilor, cu toate că se afla la trei sau patru leghe mai departe, pe fluviul La Plata, decît Cerrito, căzut în puterea lui Oribe.

Cerro ne era foarte necesar. Constituia un serios punct de sprijin atît pentru a ne aproviziona cît și spre a trimite hotărîri în cîmpie și a-i strînge pe fugari.

Înainte de organizarea apărării, escadra amiralului Brown făcuse o încercare asupra lui Cerro și asupra insulei Los Ratos. Vreme de trei zile am apărat insula și fortăreața. Insula avea tunuri de calibrul optsprezece și treizeci și șase, astfel că l-am silit pe amiralul Brown să se retragă cu pierderi mari.

Am spus că la sosirea lui Anzani delapidările încetaseră; cinstea lui domina toate piețele; încetase puterea delapidatorilor. Atunci a fost pus la cale un complot care avea ca scop să ne asasineze pe amîndoi și să-i vîndă dușmanului legiunea italiană. Anzani fu înștiințat de complot. Conspiratorii văzură că nu mai era nimic de făcut în privința asta și, într-o zi, pe cînd legiunea se afla la avanposturi, douăzeci de ofițeri și cincizeci de soldați trecură la dușman.

Dar soldații, s-o recunoaștem, s-au reîntors treptat-treptat, unul cîte unul.

Legiunea, curățată de trădători, se simți mai bine; Anzani o adună.

— Dacă aș fi vrut să fac o alegere între buni și răi, zise el, n-aș fi izbutit atît de bine cum au făcut-o cei răi singuri.

La rîndul meu, le-am vorbit ostașilor; însuși generalul Pacheco ținu un discurs.

După cîteva zile de la prima ciocnire, cînd legiunea italiană se purtase atît de jalnic, am vrut s-o reabilitez și am propus o expediție care a fost acceptată. Era vorba de atacarea trupelor lui Oribe, care se aflau în fortăreața Cerro. Am îmbarcat legiunea italiană pe mica noastră escadră și am debarcat la Cerro. Acolo, Pacheco și cu mine, am pornit în fruntea legiunii; dușmanul fu atacat la ora două, după-amiază, și pus pe fugă la cinci.

Legiunea, compusă din patru sute de oameni, șarjă un batalion de șase sute. Pacheco lupta călare; eu, pe jos sau călare, după cum era nevoie. I-am ucis dușmanului o sută cincizeci de oameni și i-am luat două sute de prizonieri. Am avut cinci sau șase morți, vreo zece răniți, printre alții un ofițer numit Ferrucci, căruia a trebuit să i se amputeze un picior.

Ne-am întors în triumf la Montevideo; a doua zi, Pacheco își adună legiunea, îi mulțumi și dădu o pușcă de onoare sergentului Loreto.

Întîmplarea se petrecuse la 28 martie 1843. Acum eram liniștit; legiunea primise botezul focului.

În luna mai a avut loc botezul drapelului.

Era din stofă neagră, cu Vezuviul pictat pe el, reprezentînd emblema Italiei și a revoluțiilor pe care le purta în sînul ei. Drapelul fu dat în paza lui Sacchi, un tînăr de douăzeci de ani, care se comportase admirabil în lupta de la Cerro.

E același care a luptat mai tîrziu împreună cu mine, și care astăzi este colonel.

III

Colonelul Negra

La 17 noiembrie a aceluiaşi ani, legiunea italiană se afla de serviciu la avanposturi ; mă aflam şi eu acolo, alături de ea.

După prînz, colonelul montevideean Negra încălecă şi străbătu linia cu cîţiva oameni. Se trase asupra lui şi el căzu de pe cal, rănit de moarte.

Văzîndu-l prăbuşindu-se, duşmanul şarjă şi puse mîna pe trupul lui.

De-abia aflai această ştire că, nevrînd să las trupul unui atît de brav ofiţer expus insultelor duşmanului, luai o sută de oameni care-mi fură la îndemînă şi atacai împreună cu ei. Am luat înapoi trupul colonelului.

Dar atunci se îndîrjiră soldaţii lui Oribe, şi duşmanului îi sosi un atît de mare ajutor în oameni, încît mă pomenii înconjurat. Ai noştri, văzînd asta, îmi veniră în ajutor atît de bine încît, puţin cîte puţin, toată legiunea începu să se încaiere.

Înflăcăraţi de glasul meu, oamenii se avîntară, răsturnară totul, luară o baterie şi-l alungară pe duşman de pe poziţiile lui.

Dar în curînd acesta se năpusti peste noi în număr copleşitor.

Toate forţele sau aproape toate forţele garnizoanei ieşiră la iveală ; lupta deveni generală şi dură opt ceasuri.

Am fost siliţi să părăsim poziţiile luate în primul iureş ; dar i-am pricinuit lui Oribe pierderi

uriaşe şi ne-am întors la Montevideo, învingători în realitate şi încredinţaţi de acum înainte de superioritatea noastră asupra duşmanului.

Am avut şaizeci de morţi şi răniţi.

Antrenat în luptă şarjasem ca un simplu soldat ; nu văzusem, aşadar, decît ceea ce se petrecuse în jurul meu.

Dar, în toiul învălmăşelii, îl zărisem pe Anzani luptînd, cu calmul lui obişnuit, şi ştiam că, dominînd lupta, lui nu-i scăpase nici un amănunt.

În aceeaşi seară, i-am cerut un raport asupra celor care se distinseseră.

A doua zi, am adunat legiunea, am lăudat-o, i-am mulţumit în numele Italiei, şi am înălţat în grad ofiţeri şi subofiţeri.

După aceste două lupte, legiunea italiană avea asemenea înrîurire asupra duşmanului încît, dacă o vedea pornind împotriva lui la atac cu baioneta, n-o mai aştepta, sau, dacă o aştepta, era dat peste cap.

În vremea asta, Rivera izbutise să strîngă un mic corp de armată de cinci sau şase mii de oameni, cu care ducea campania şi lupta cu duşmanul. Îl avea în faţa lui pe Urquiza [1], astăzi preşedinte al republicii Argentina. Din timp în timp, trimitea, prin Cerro, aprovizionări la Montevideo. Oribe obosi să-l vadă pe Rivera manevrînd astfel ; el scoase un anumit număr de oameni din armată, ordonîndu-le să-l ajungă pe Urquiza şi

---

[1] *Justo José de Urquiza* (1800—1870), general şi om politic argentinian. Mai întîi colaborator, apoi adversar al dictatorului Juan Rosas, l-a învins şi s-a proclamat dictator (1852). Preşedinte al Argentinei după 1854. A murit asasinat.

să-i transmită acestuia ordinul de a lupta şi de a-l distruge pe Rivera cu ajutorul întăririlor pe care i le trimitea.

IV

Trecerea peste rîul Boyada

La Montevideo aflarăm despre marşul oamenilor lui Oribe. Generalul Paz hotărî să profite de această slăbire a armatei duşmane.

Dincolo de Cerrito se afla un corp de aproape o mie opt sute de oameni, care ţinea Cerro sub observaţie.

Am plecat la 23 aprilie 1844, la orele zece seara. Iată care era planul : să atacăm corpul de observaţie de la Cerro ; văzînd acest atac, Oribe ar fi trimis ajutor la Cerro, ceea ce i-ar fi slăbit puterea de luptă ; în vremea asta garnizoana ar fi ieşit şi ar fi atacat cîmpul.

Am luat-o pe ţărmul mării, am traversat Arroyo-Seco[1], ale cărui ape, cu tot numele său, ne ajungeau pînă la umeri.

Ajunşi pe celălalt mal am pornit-o peste cîmpie şi am înconjurat tabăra.

Mergeam cu atîta precauţie, încît n-am trezit pe nimeni.

În sfîrşit, am ajuns în faţa corpului de observaţie.

Garnizoana din Cerro trebuia să iasă şi să ne sprijine atacul. Se încinse o discuţie între cei doi

[1] Rîu secat (span.).

ofiţeri care comandau la Cerro, şi care voiau amîndoi să preia comanda. De îndată ce cei o mie opt sute de oameni ar fi luat-o la fugă, noi trebuia să ne întoarcem asupra lui Oribe şi să-l prindem între două focuri, cel al nostru şi cel al garnizoanei oraşului. Această neînţelegere făcu să eşueze totul ; garnizoana ieşi, dar, stăpîn pe toate forţele lui, Oribe o respinse şi el fu cel care, la rîndul lui, putu să pornească spre noi şi să execute planul de bătălie pus la cale împotriva lui.

Aşadar am fost atacaţi atît de armata lui Oribe cît şi de corpul de observaţie ; nu ne mai rămînea decît un singur lucru : să ne retragem pe Cerro şi, retrăgîndu-ne, să-i pricinuim duşmanului cît mai mult rău cu putinţă. Am luat comanda ariergărzii spre a susţine, din răsputeri, retragerea. Între noi şi Cerro se afla un fel de rîu noroios numit Boyada. Trebuia să-l trecem cu noroiul pînă la brîu. Încercînd să provoace dezordine la traversare, duşmanul aşezase pe un muncel o baterie de patru tunuri, care se porniră să tragă chiar în clipa cînd începurăm trecerea. Dar legiunea italiană se călea din ce în ce mai tare în focul luptei : nu dădu deci mai multă atenţie acestei grindini de mitralii decît ar fi dat unei grindini obişnuite. Atunci am văzut ce oameni bravi erau negrii noştri. Erau în stare să se lase ucişi, tot aşteptîndu-l, cu un genunchi la pămînt, pe duşman. Mă aflam în mijlocul lor ; am putut astfel să văd cum se purtau. Lupta dură şase ceasuri.

În serviciul Montevideo-ului se afla un englez. El mi-a amintit de mai multe ori de compatriotul său, amiralul Brown. Acest englez avea mînă liberă din partea lui Pacheco, care-l cunoştea, să

facă tot ceea ce ar fi crezut de folos la Montevideo. Strînsese vreo patruzeci sau cincizeci de oameni. Noi îl numeam Samuel; nu ştiu dacă avea un alt nume. N-am cunoscut alt om mai brav decît el.

După traversarea Boyadei, l-am văzut sosind singur, cu ordonanţa lui.

— Ei bine, Samuel, l-am întrebat, unde îţi este regimentul ?

— Regiment, drepţi ! strigă el.

Nimeni nu apăru, nimeni nu răspunse ; oamenii fuseseră omorîţi toţi, de la primul pînă la ultimul.

Un ordin de zi al generalului Paz aduse cele mai mari elogii legiunii italiene : ea scosese din luptă şaptezeci de oameni.

Ne-am întors la Montevideo prin Cerro.

Samuel se apucă imediat să-şi alcătuiască din nou un corp de armată.

V

Legiunea italiană refuză pămînturile ce-i sînt oferite

La 30 ianuarie 1845, generalul Rivera, uluit de purtarea pe care o avusese legiunea italiană în lupta de la Cerro şi la traversarea Boyadei, îmi scrise următoarea scrisoare :

„Domnule,

Anul trecut, cînd am dat în dar onoratei legiuni franceze, un număr de pămînturi, care a fost primit, cum veţi fi aflat din ziare, nădăjduiam că această întîmplare îmi va aduce la cartierul meu

general şi vreun ofiţer din legiunea italiană, oferindu-mi-se astfel prilejul de a-mi satisface o dorinţă fierbinte a inimii, şi anume de a arăta legiunii italiene stima pe care o nutresc pentru serviciile importante aduse Republicii de tovarăşii dumneavoastră în războiul pe care îl ducem împotriva forţelor armate de invazie de la Buenos Aires.

Spre a nu mai amîna de loc ceea ce eu privesc ca îndeplinirea unei datorii sfinte, închid în prezenta, şi asta cu cea mai mare plăcere, un act de donaţie pe care o fac ilustrei şi valoroasei legiuni italiene, ca un zălog sincer al recunoştinţei mele personale pentru nepreţuitele servicii aduse de acest corp ţării mele.

Darul nu este, desigur, egal nici cu serviciile şi nici cu dorinţa mea ; totuşi nădăjduiesc că nu veţi refuza să-l oferiţi, în numele meu, camarazilor dumneavoastră şi să-i informaţi despre bunăvoinţa şi recunoştinţa mea faţă de ei, precum şi faţă de dumneavoastră, care îi comandaţi cu atîta demnitate şi care, şi mai înainte de această dată, aţi cucerit, ajutînd Republica, un incontestabil drept la recunoştinţa noastră.

Profit de acest prilej, domnule colonel, pentru a vă ruga să primiţi asigurarea deosebitei mele consideraţii şi a profundei mele stime.

Fructuoso Rivera.“

Lucru remarcabil este faptul că acest mare patriot ne făcea acest dar din propria sa avere. Pămînturile pe care ni le oferea nu erau pămînturi ale Republicii, ele aparţineau propriului său patrimoniu.

Astfel că i-am răspuns la 23 mai următor, dată la care mi-a fost comunicată scrisoarea sa :

„Eccellentissimo signore[1]

Colonelul Parrodi, în prezența tuturor ofițerilor legiunii italiene, mi-a remis, după dorința dumneavoastră, scrisoarea pe care ați avut bunătatea să mi-o scrieți la data de 30 ianuarie și, o dată cu această scrisoare, un act prin care donați legiunii italiene unele bucăți de pămînt luate din proprietățile dumneavoastră și care se întind între Arroyo de las Avenas și Arroyo-Grande, la nord de Rio-Negro ; și pe lîngă asta, o turmă de vite, ca și fermele aflătoare pe acest teren.

Dumneavoastră spuneți că donația este făcută de dumneavoastră ca o recompensă pentru serviciile noastre față de Republică.

Ofițerii italieni, după ce au luat cunoștință de scrisoarea dumneavoastră și de cuprinsul ei, au declarat în unanimitate, în numele legiunii, că ei n-au înțeles, cerînd arme și oferindu-și serviciile lor Republicii, să primească altceva decît cinstea de a împărtăși primejdiile pe care le înfruntă fiii țării care le-a dat ospitalitate. Purtîndu-se astfel, ei ascultă doar de glasul conștiinței lor. Făcînd ceea ce ei consideră doar îndeplinirea unei datorii, vor continua, atîta vreme cît nevoile asediului o vor cere, să împărtășească sforțările și primejdiile nobililor montevideeni ; dar ei nu doresc vreun premiu sau vreo răsplată a strădaniilor lor.

Am, așadar, onoarea să vă comunic, Excelență, răspunsul legiunii, cu care sentimentele și principiile mele sînt întru totul de acord.

În consecință, vă restitui actul originál al donației.

Să vă dea Dumnezeu viață îndelungată !

Giuseppe Garibaldi"

Italienii au continuat să slujească fără nici o retribuție ; singurul lor mijloc de a obține cîțiva bani, cînd aveau absolută nevoie să-și reînnoiască vreun obiect de îmbrăcăminte, era să facă de serviciu pentru vreun negutător francez sau basc, care îi plătea înlocuitorului cam doi franci franceci.

Se înțelege de la sine că, dacă se dădea atunci vreo luptă, înlocuitorul lupta și se lăsa ucis în locul celui pe care-l înlocuise.

VI

Dizgrația lui Rivera

Am spus care era planul generalului Paz la ieșirea noastră nocturnă din Montevideo.

Acest plan, dacă reușea, schimba fața lucrurilor și făcea, după toate probabilitățile, să se ridice asediul contra lui Oribe ; dar, acest plan o dată eșuat, ne-am reîntors la garnizoana noastră de toate zilele, adică la posturile înaintate care, și de o parte și de alta, aveau să se fortifice din ce în ce mai mult, pînă ce-am fi avut și noi o linie de baterii aproape corespunzătoare bateriilor dușmane.

În acel moment, generalul Paz ne părăsi și plecă să conducă insurecția provinciei Corrientes

[1] Dăm în italiană aceste două cuvinte, greu de tradus în franceză, limbă în care cuvintele *excellent seigneur* n-au o semnificație echivalentă (Al. Dumas).

şi să sprijine astfel cauza naţională despărţind forţele generalului Urquiza, care se afla în faţa generalului Rivera.

Dar lucrurile nu se petrecură nici pe departe cum nădăjduiam, şi asta din pricina nerăbdării generalului Rivera, căruia, fără să-i pese de ordinele guvernămîntului care îi interzicea să pornească o bătălie decisivă, dădu această bătălie şi o pierdu cu desăvîrşire pe cîmpurile de la India-Muerte.

Armata noastră de cîmp a fost învinsă; două mii de prizonieri, poate chiar mai mulţi, au fost strangulaţi, spînzuraţi, decapitaţi împotriva tuturor legilor umanităţii şi ale războiului.

Mulţi au rămas pe cîmpul de luptă, alţii au fost împrăştiaţi pe întinderile nesfîrşite. Generalul Rivera, cu cîţiva dintr-ai lui, ajunse la graniţa Braziliei şi, socotit vinovat de acest imens dezastru, a fost exilat de guvernămînt.

O dată bătălia de la India-Muerte pierdută, Montevideo rămase numai cu propriile sale forţe. Colonelul Correa luă comanda garnizoanei. Cu toate acestea, grija supremă a apărării rămase împărţită între Pacheco şi mine. După această nenorocită bătălie, cîţiva dintre şefii noştri izbutiră să adune diferite detaşamente de soldaţi risipiţi şi să ducă, împreună cu ei, războiul de partizani în cele mai potrivite locuri pentru o asemenea bătălie.

Generalul Llanos strînse aproape două sute de oameni şi, preferînd să se unească îndată cu apărătorii de la Montevideo, se năpusti asupra duşmanilor care ţineau sub observaţie Cerro, făcu o spărtură, pătrunse pînă în fort şi ne ajunse. Primind această mică întărire, lui Pacheco îi veni ideea unui ajutor. La 27 mai 1845, am îmbarcat la Montevideo, în timpul nopţii, legiunea italiană şi alte cîteva forţe luate de la Cerro şi, cu acest mic corp, ne-am dus să stăm la pîndă într-o veche pulberărie părăsită.

În dimineaţa zilei de 28 mai, cavaleria generalului Llanos a ieşit, protejată de infanterie, şi a atras duşmanul spre pulberărie; cînd acesta s-a aflat la o mică depărtare, ai noştri au ţîşnit, cu legiunea italiană în frunte, şi, şarjînd la baionetă, au acoperit cîmpul cu cadavre.

Atunci toată divizia care ţinea sub observaţie Cerro a venit în linia de bătaie şi a început o luptă crîncenă, care pînă la sfîrşit a fost în favoarea noastră.

Duşmanul, pus în mare dezordine, a fost urmărit cu baioneta în coastă, şi a trebuit să se pornească unul din acele uragane însoţite de tunete, grindină şi ploaie, despre care pot să-şi facă o idee numai cei ce le-au văzut, ca să se poată pune capăt luptei.

Pierderile duşmanului au fost considerabile. Au fost mulţi răniţi şi morţi şi, printre aceştia din urmă, generalul Nunz, unul dintre cei mai buni şi mai bravi generali inamici, care a fost omorît de glonţul unui soldat de-al nostru.

Pe lîngă asta, s-a strîns o pradă bogată în vite; astfel încît ne-am reîntors la Montevideo, cu inima plină de bucurie şi de speranţă.

Izbînda acestui ajutor m-a făcut să-i propun un altul guvernămîntului: era vorba de a îmbarca pe flotilă legiunea italiană, de a porni în sus, pe fluviu, ascunzîndu-mi oamenii cît mai multă vreme cu putinţă, pînă la Buenos Aires, şi, o dată ajunşi acolo, eu să debarc noaptea, să mă îndrept spre casa lui Rosas, să-l ridic şi să-l aduc la Montevideo.

Dacă ar fi izbutit, această expediţie punea dintr-o dată capăt războiului ; dar guvernămîntul a refuzat.

În intervalele de odihnă pe care şi le lua armata noastră de uscat, eu mă urcam, cu orice risc, pe bordul micii noastre flotile şi, cu toată blocada a cărei vigilenţă o înşelam, ieşeam în larg şi mă duceam să pun mîna pe vreun vas de comerţ, pe care, sub nasul amiralului Brown, îl aduceam prizonier în port.

Alteori, prin manevre bine chibzuite, atrăgînd spre mine toate forţele blocadei, deschideam intrarea în port micilor vase de comerţ, care aduceau tot felul de provizii oraşului asediat.

Adeseori, chiar, îmbarcîndu-mă noaptea cu vreo sută din cei mai hotărîţi soldaţi ai mei, încercam să iau cu asalt vasele duşmane, pe care nu puteam să le atac ziua, din pricina artileriei puternice ; dar mai întotdeauna încercarea mea era zadarnică : duşmanul, bănuindu-mi intenţiile, nu rămînea noaptea ancorat, ci se muta într-alt loc, mult mai depărtat de cel unde credeam că-l găsesc.

În sfîrşit, într-o zi, vrînd să am conştiinţa împăcată, am ieşit cu trei mici vase, cele mai bune din escadrilă, şi, în plină lumină, am hotărît să atac duşmanul, pe arimajul lui, în rada de la Montevideo.

Escadra lui Rosas se compunea din trei vase : „25 martie“, „Generalul Echague“, „Maypu“.

Cele trei vase aveau patruzeci şi opt de tunuri.

Eu aveam numai opt tunuri de mic calibru ; dar îmi cunoşteam oamenii : dacă reuşeam să-l abordăm, duşmanul era pierdut. Am înaintat împotriva escadrei în linie de luptă.

Ne şi aflam cam la o bătaie de tun de ei ; încă o milă şi lupta devenea de neînlăturat. Toate terasele din Montevideo erau înţesate de curioşi : catargele vaselor de toate naţionalităţile ce staţionau în port erau, ca să zicem aşa, pavoazate cu oameni.

Toţi aceşti spectatori aşteptau cu nelinişte rezultatul unei bătălii care, cu fiece clipă, devenea de neînlăturat.

Dar comandantul flotei argentiniene nu vru să se expună primejdiilor acestei lupte ; o luă la sănătoasa şi noi ne-am întors în port, răsplătiţi doar de aplauzele unanime care ne-au salutat.

VII

Intervenţia anglo-franceză

În vremea asta, cum treburile mergeau cît se poate de rău la Montevideo, intervenţia anglo-franceză făcu să înceteze deodată blocada ; cele două puteri aliate puseră mîna pe flota duşmană şi şi-o împărţiră.

Atunci se hotărî o expediţie în Uruguay.

Scopul acestei expediţii era de a pune stăpînire pe insula Martin-Garcia, pe oraşul Colonia şi pe alte cîteva localităţi, îndeosebi pe Salto, prin care se putea comunica cu Brazilia şi unde totodată se putea alcătui un nucleu de armată de cîmp destinată s-o înlocuiască pe cea nimicită.

Am îmbarcat două sute de voluntari pe flotila mea şi m-am îndreptat spre fortul de la Martin-Garcia. L-am găsit părăsit de duşman şi l-am ocupat.

Oraşul Colonia era de asemenea părăsit, cînd escadra anglo-franceză şi mica noastră flotilă au sosit în faţa sa.

Legiunea italiană coborî, luptă şi-l respinse pe generalul Montero, care se afla cu forţe superioare, de cealaltă parte a oraşului.

În vremea asta, n-aş putea spune în ce scop, escadrele deschiseră un foc foarte viu împotriva oraşului părăsit; ele debarcară trupe, constituind astfel rezerva pentru atacul împotriva generalului Montero. Către orele două după-amiază am intrat în oraş.

Legiunea italiană a fost încazarmată într-o biserică; am dat cele mai severe ordine ca să fie respectate pînă şi cele mai mici lucruri aparţinînd locuitorilor inamici, siliţi să-şi părăsească locuinţele. Inutil să mai spun că ostaşii legiunii au ascultat cu religiozitate de ordinele mele. Oraşul a fost păzit şi fortificat de ai noştri, care lăsară acolo o garnizoană. Flotilele engleză şi franceză intrară în Paranà şi distruseră, într-o luptă care ţinu trei zile, bateriile ce stăpîneau cursul fluviului. Rezistenţa duşmanului a fost eroică.

Am continuat să urc pe fluviu cu mica mea flotilă, compusă dintr-un bric, o goeletă şi mai multe vase mici.

Tot timpul cît mersesem împreună, amiralul francez şi comandorul englez îmi arătaseră cea mai vie simpatie, simpatie de care amiralul Lainé îndeosebi, continuă să-mi dea dovezi. Foarte adesea şi unul şi celălalt au venit să stea în bivuacul nostru şi să guste din carnea afumată care alcătuia singura noastră hrană. Anzani, care ne însoţea în expediţia noastră, împărtăşea această simpatie ce ne făcea onoare. Era unul din acei oameni pe care nu-i nevoie decît să-i vezi ca să-i iubeşti şi să-i stimezi.

În vreme ce flota noastră urca în sus, pe Uruguay, am văzut venind spre noi cîţiva oameni din cavalerie comandaţi de căpitanul de la Cruz, un adevărat erou, adică un bărbat cu cel mai frumos caracter şi de cel mai mare curaj.

Aceşti oameni au urmat flotila mergînd de-a lungul Uruguayului şi ne-au fost de un imens folos, mai întîi ca exploratori, şi apoi ca furnizori de alimente.

Ei au ocupat diferite regiuni: Vacas, Mercedes etc.

Duşmanul, pretutindeni unde îl întîlneam, era bătut.

Paysandù, o fortăreaţă de pe plaja Uruguayului, încercă să ne zdrobească sub artileria ei; dar nu ne făcu prea mare rău. Ne-am aşezat poziţiile mai sus de Paysandù, într-o fermă numită Hervidero, unde am rămas mai multe zile.

Generalul Lavalleja încercă asupra noastră un atac de noapte cu infanteria, cavaleria şi artileria; dar fu respins cu pierderi considerabile de neînvinşii noştri soldaţi.

De la Hervidero, am scris guvernămîntului prin mijlocirea căpitanului Montaldi, care se reîntorcea la Montevideo pe o goeletă de comerţ; goeleta a fost atacată la trecerea ei prin faţa Paysandei, încercuită de ambarcaţiuni duşmane şi capturată, după o îndîrjită rezistenţă a căpitanului Montaldi, care, rămînînd singur pe punte, a fost luat prizonier.

O mulţime de bărci, navigînd sub pavilion inamic, cădeau zilnic în puterea noastră. Îi lăsam pe cei mai mulţi dintre cei îmbarcaţi pe ele să se întoarcă la ai lor.

Gualeguaychu, un oraş aşezat pe ţărmul drept al Uruguayului şi pe Gualeguay, în Entre-Rios, căzu prin surprindere în mîinile noastre. Acolo, l-am luat prizonier pe acelaşi don Leonardo Millan, care, cînd mă făcuse prizonier, mă supusese la tortura cu frînghia.

Se înţelege de la sine că i-am redat libertatea fără a-i face vreun rău, drept singură pedeapsă fiindu-i teama pe care a simţit-o cînd m-a recunoscut.

Gualeguaychu a fost părăsit : nu era o poziţie care să merite a fi păstrată, dar oraşul plăti un tribut serios în bani, îmbrăcăminte şi arme.

În sfîrşit, după nenumărate lupte şi întîmplări, am ajuns cu escadra în locul numit Salto, pentru că Uruguayul formează în acest loc o cataractă şi mai sus de această cataractă nu mai este navigabil decît pentru bărcile mici.

Generalul Lavalleja, care ocupa ţinutul, îl părăsi la sosirea noastră, silindu-i pe toţi locuitorii să-l urmeze.

De altfel, ţinutul era întru totul potrivit cu scopul expediţiei, el neaflîndu-se prea departe de graniţă. Am hotărît să ne stabilim acolo. Prin urmare, prima operaţie fu să mergem împotriva lui Lavalleja, care se afla cu tabăra pe Zapevi, un afluent al Uruguayului. În timpul nopţii porni la drum infanteria noastră precum şi puţina cavalerie comandată de către de la Cruz. În zori, ne aflam aproape de tabăra pe care o găsirăm apărată, de o parte, de căruţe, de cealaltă, de rîul Uruguay, iar din spate de rîul Zapevi. Mi-am rînduit oamenii în două mici coloane şi, flancat de cavalerie, am pornit la atac. După o luptă de cîteva minute, eram stăpînii taberei ; duşmanul fusese pus pe

fugă şi trecea rîul Zapevi. Rezultatul acestei operaţiuni a fost mai întîi reîntoarcerea la Salto a tuturor familiilor ce fuseseră tîrîte cu forţa din casele lor.

I-am luat duşmanului aproape o sută de prizonieri precum şi mulţi cai, boi, muniţii şi o piesă de artilerie, aceeaşi care trăsese asupra noastră la atacul de la Hervidero ; ea fusese turnată în Italia şi avea săpat, în bronz, numele celui care o fabricase : Cosimo Cenni, şi data : 1492.

Această expediţie a făcut cea mai mare cinste legiunii şi a avut consecinţe mari. Cam trei mii de locuitori s-au reîntors la căminele lor.

Conduşi de Anzani, soldaţii mei se apucară îndată să instaleze o baterie în piaţa oraşului, care domina, prin poziţia ei, împrejurimile. Trimisei curieri în Brazilia spre a intra în comunicaţie cu refugiaţii şi, graţie lor, s-a început organizarea unei armate de cîmp.

În scurt timp, bateria a fost construită şi înarmată cu două tunuri, atît de bine, încît, în seara de 5 decembrie 1845, ea a fost gata să răspundă atacurilor generalului Urquiza, care se înfăţişă în dimineaţa zilei de 6, cu trei mii cinci sute de cavalerişti, opt sute de infanterişti şi o baterie de cîmp.

Dispoziţiile mele au fost identice cu acelea pe care le dai cînd vrei să sporeşti însutit forţele materiale, prin influenţă morală.

Am ordonat escadrei să se retragă şi să nu lase nici o singură barcă în preajma noastră. Mi-am împrăştiat oamenii prin ulicioare, ordonîndu-le să le baricadeze şi nelăsînd deschise decît străzile principale. Am publicat un ordin de zi energic, şi l-am aşteptat pe Urquiza, care, încrezător în

forţele lui, declarase soldaţilor săi că oamenii pe care-i aveau în faţa lor aveau o „inimă de iepure".

Pe la ora nouă dimineaţa, el ne atacă din toate punctele; noi îi răspunserăm prin împuşcăturile trăgătorilor care apăreau, din toate ulicioarele şi prin salvele celor două tunuri ale noastre.

La momentul potrivit, cînd l-am văzut mirat de rezistenţa noastră, am ordonat să fie atacat de două companii de rezervă; Urquiza se retrase în mod ruşinos, lăsînd un mare număr de morţi şi de răniţi în casele pe care începuse să pună stăpînire, necîştigînd nimic altceva din atacul lui decît cîteva vite, pe care izbuti să ni le ia şi asta din greşeala pichetului de pe o ambarcaţiune de război engleză care, împreună cu un vas francez, ne urmase pînă la Salto.

Aceste două ambarcaţiuni se oferiseră să ne ajute să apărăm ţinutul; pichetul englez preschimbă în fort o casă care apăra „El Corral", unde erau închise cam vreo şase sute de vite. Inamicul trimise un detaşament de infanterie în acest punct; dar soldaţii englezi fură cuprinşi dintr-o dată de o panică grozavă, astfel încît, fugind, unii pe ferestre, alţii pe uşă, dădură posibilitate soldaţilor lui Urquiza să ia cu ei vitele acestora.

Timp de douăzeci şi trei de zile, duşmanul îşi reînnoi mereu atacurile fără să obţină vreun rezultat.

O dată cu căderea nopţii, era rîndul nostru la atac; nu-i lăsam lui Urquiza nici un moment de linişte. Cum duceam lipsă de carne, ne-am mîncat caii. În sfîrşit, convins de zădărnicia sforţărilor sale, Urquiza luă hotărîrea să se retragă, mărturisind că pierduse, în diferitele atacuri împotriva noastră, mai mulţi oameni decît în bătălia de la India-Muerte.

Retrăgîndu-se, duşmanul încercă să pună mîna pe ambarcaţiunile mele spre a trece Uruguayul; dar graţie supravegherii, planul lui eşuă şi fu silit să treacă fluviul la douăsprezece leghe mai sus; după care, se întoarse să-şi aşeze tabăra pe cîmpurile de la Camardia, în faţa oraşului Salto.

În vreme ce Urquiza îşi organiza această tabără, am ordonat, în plină zi, cîtorva oameni din cavalerie să treacă fluviul, protejaţi de ambarcaţiunile şi de infanteria noastră.

Această mică trupă i-a atacat pe oamenii care păzeau o imensă herghelie de cai ce păşteau în pampas şi, gonind vreo sută dintre ei spre a-i înlocui pe cei pe care îi mîncasem, i-a silit să treacă fluviul şi mi i-a adus înainte ca duşmanul să-şi fi revenit din surpriză şi să fi încercat măcar cît de cît să ne împiedice.

VIII

Operaţiunea de la Salto San-Antonio

În vremea asta, colonelul Baez, venind din Brazilia, cu vreo două sute de oameni din cavalerie, se unise cu noi.

Generalul Medina îşi aduna forţele şi noi îl aşteptam de pe o zi pe alta. Într-adevăr, la 7 februarie 1846, am primit un mesaj de la el, care mă înştiinţa că în ziua următoare se va afla pe înălţimile de la Zapevi cu cinci sute de călăreţi. El îmi cerea veşti despre duşmani şi un ajutor, în caz de atac. Trimisul lui îi duse ştirea că, la 8 fe-

bruarie, voi fi cu forțe suficiente spre a-i înlesni intrarea în regiune, pe înălțimile de la Zapevi.

În consecință, către orele nouă, am plecat cu o sută cincizeci de oameni din legiune și două sute de cavaleriști, mergînd de-a lungul Uruguayului. Ne îndreptarăm spre Las Laperas, la aproape trei leghe de Salto, flancați de patru sute de dușmani aparținînd corpului generalului Servando Gomez, singurele forțe care, pentru moment, se aflau la Salto, ținîndu-l sub observație. Infanteria noastră luă poziție sub un *zaper* — un zaper este un acoperiș de paie susținut de patru stîlpi — care nu ne oferea alt avantaj decît să ne apere de razele ucigătoare ale soarelui. Cavaleria, comandată de colonelul Baez și de maiorul Caraballo, se rîndui pînă la Zapevi. Anzani, suferind cum era, de un picior, rămăsese să apere Salto, și, împreună cu el, bolnavi și ei, mai rămăseseră treizeci sau patruzeci de soldați.

În afară de asta, vreo zece oameni stăteau de pază la baterie.

Era cam pe la ora unsprezece dimineața; cînd, deodată, am văzut înaintînd de pe cîmpiile de la Zapevi spre înălțimile pe care mă aflam, un număr considerabil de inamici călări; aproape în același timp am băgat de seamă că fiecare călăreț ducea un infanterist pe crupă. Și, într-adevăr, la o mică depărtare de înălțimile pe care mă aflam, călăreții se împărțiră în două și-i lăsară jos pe infanteriștii lor, care îndată se și rînduiră spre a se năpusti asupra noastră.

Cavaleria noastră deschise focul împotriva dușmanului, dar el, fiindu-ne superior ca număr, o atacă și o puse îndată pe fugă. Ea se îndreptă, în goană spre zaperul pînă la care și ajungeau gloanțele dușmane. Atunci, înțelegînd că adevărata rezistență avea să fie cea a bravilor legionari și că acolo unde vor fi ei se va da lupta, m-am repezit în direcția lor; dar de abia ajunsei în primele rînduri, în mijlocul focului inamic, cînd am simțit dintr-o dată cum calul se lasă sub mine și cum în cădere mă tîrăște după el.

Primul meu gînd fu că, văzîndu-mă căzînd, oamenii mei or să mă creadă mort și că această credință putea să provoace dezordine printre ei. Căzînd, am avut totuși prezența de spirit să iau un pistol din coburii șeii și, ridicîndu-mă îndată, să trag în aer pentru ca să se vadă bine că sînt teafăr și nevătămat. Într-adevăr, de abia mă văzură atingînd pămîntul că am și fost ridicat și dus în mijlocul alor mei.

Între timp, inamicul înainta într-una, cu o mie două sute de cavaleriști și trei sute de infanteriști.

Părăsiți de cavalerie, mai rămaserăm cu toții o sută nouăzeci de oameni. Nu aveam timpul să mai țin o cuvîntare lungă; de altfel, nici nu obișnuiam s-o fac. Cu voce tare, am rostit doar aceste vorbe:

— Dușmanii sînt numeroși, noi sîntem puțini; cu atît mai bine! Cu cît sîntem mai puțini, cu atît lupta va fi mai glorioasă. Să fim calmi! Să nu tragem decît la sigur și să atacăm la baionetă!

Aceste vorbe se adresau unor oameni asupra cărora fiecare din aceste cuvinte avu efectul unei scîntei electrice.

De altfel, orice altă hotărîre ar fi fost funestă. Cam la o milă, în dreapta noastră, aveam Uruguayul cu cîteva pîlcuri de pădure; dar o retragere, într-un asemenea moment, ar fi fost sem-

nalul pierzaniei noastre, a tuturor; am înțeles-o pe deplin, așa încît nici nu m-am gîndit la asta.

Ajunsă aproape la șaizeci de pași de noi, coloana dușmană își descărcă armele, pricinuindu-ne o mare pierdere; dar ai noștri îi răspunseră printr-un schimb de focuri mult mai ucigător, cu atît mai mult cu cît puștile noastre erau încărcate nu numai cu gloanțe, ci și cu alice mari. Comandantul infanteriei căzu lovit de moarte; rîndurile se desfăcură și, în fruntea bravilor mei, cu o pușcă în mînă, i-am condus la un atac înverșunat. Era și vremea: cavaleria se și afla în flancul și în spatele nostru. Încăierarea a fost cumplită. Cîțiva oameni din infanteria inamică scăpară luînd-o iute la sănătoasa. Asta îmi dădu timp să rezist cavaleriei.

Oamenii noștri se întorceau ca și cum fiecare ar fi primit ordinul să execute această manevră.

Cu toții, ofițeri și soldați, s-au luptat ca niște uriași.

Atunci, vreo douăzeci de călăreți, conduși de un brav ofițer numit Vega, fiindu-le rușine de fuga lui Baez și a oamenilor lui, care ne lăsaseră singuri, se întoarseră, preferînd să vină să ne împărtășească soarta decît să-și continue retragerea rușinoasă. Îi văzurăm dintr-o dată trecînd din nou prin mijlocul dușmanului și așezîndu-se alături de noi. Trebuia, v-o spun, curaj nu glumă, ca să faci ceea ce făceau ei. De altfel, atacul pe care l-au dat, cînd ne-au ajuns, ne-a folosit mult în acel moment critic: îl despărți și-l dădu peste cap pe inamic, care o și pornise în urmărirea fugarilor.

Astfel, la al doilea foc al nostru, cavaleria, văzîndu-și infanteria distrusă și douăzeci și cinci

sau treizeci din oamenii ei căzînd sub focul nostru, cavaleria, zic, se retrase cu un pas și puse jos, pe pămînt, aproape vreo șase sute de oameni, care, luîndu-și carabinele, ne înconjurară din toate părțile.

De jur împrejurul nostru se afla o bucată bună de pămînt acoperită cu cadavre de cai și de oameni, atît ai dușmanilor cît și ai noștri. Aș putea să povestesc nenumărate acte individuale de bravură. Cu toții s-au luptat ca vechii viteji ai lui Tasso și ai lui Ariosto; mulți erau acoperiți de răni de tot soiul, străpunși de gloanțe, de sabie, de vîrfuri de lancie. Un tînăr gornist de cincisprezece ani, pe care îl numeam Roșul, și care ne însuflețea în timpul luptei cu goarna, fu lovit de o lance. Să-și arunce goarna, să-și ia cuțitul, să se năpustească asupra călărețului ce-l lovise, a fost chestie de o secundă. Numai că, lovind, își dădu ultima suflare. După luptă, cele două cadavre au fost găsite încleștate unul de celălalt. Tînărul era plin de răni; călărețul avea în coapsă urma adîncă a mușcăturii făcută de dușmanul său.

Din partea adversarilor noștri s-au văzut de asemenea acte de un curaj uluitor. Unul din ei, văzînd că șura în jurul căreia ne strînsesem, dacă nu era un meterez împotriva gloanțelor, era cel puțin un adăpost împotriva soarelui, luă un tăciune aprins, se avîntă într-o cursă nebună de cal, trecu prin mijlocul nostru și, în trecere, aruncă, fulgerător, tăciunele aprins pe acoperișul de paie.

Tăciunele căzu la pămînt fără să-și atingă ținta; călărețul săvîrșise totuși o acțiune temerară.

Oamenii erau gata să tragă asupra lui; i-am împiedicat s-o facă.

— Trebuie să-i cruţăm pe cei bravi, le-am strigat ; sînt din rasa noastră.

Şi nimeni n-a tras asupră-i.

Era o minune cum de mă ascultau toţi aceşti oameni viteji.

Un cuvînt al meu dădea putere răniţilor, curaj celor şovăielnici şi înzecea avîntul celor puternici.

Cînd am văzut duşmanul decimat de focul nostru, istovit de rezistenţa noastră, numai atunci am pomenit de retragere, însă nu zicînd : „Să ne retragem !" ci :

— Retrăgîndu-ne, nu vom lăsa, nădăjduiesc, nici un singur rănit pe cîmpul de luptă.

— Nu ! Nu ! strigară toţi într-un glas.

De altfel, aproape toţi eram răniţi.

Văzînd că toată lumea e foarte calmă şi sigură de sine, am dat în linişte ordinul să se retragă, continuînd să lupte.

Din fericire, eu n-aveam nici o zgîrietură, ceea ce îmi îngăduia să fiu peste tot şi, cînd un duşman se apropia cu prea mare cutezanţă de noi, să-l fac să se căiască de cutezanţa sa. Puţinii oameni valizi aflaţi printre noi cîntau imnuri patriotice, cărora răniţii le răspundeau în cor. Duşmanul nu pricepea nimic din toate astea. Cel mai mult sufeream din pricina lipsei de apă. Unii smulgeau rădăcini şi le mestecau ; alţii sugeau gloanţele de plumb ; cîţiva şi-au băut urina.

În sfîrşit, veni noaptea şi, o dată cu ea, şi puţină răcoare.

Mi-am strîns oamenii în coloană, cu răniţii la mijloc. Numai doi, care erau cu neputinţă de transportat au fost lăsaţi pe cîmpul de luptă. Am recomandat insistent micii mele trupe să nu se împrăştie şi să se retragă în direcţia unei pădurici.

Duşmanul pusese stăpînire pe ea înaintea noastră ; dar fu izgonit cu îndîrjire. Am trimis cercetaşi care se întoarseră să-mi spună că duşmanul lăsîndu-şi caii să pască, se întinsese la pămînt să se odihnească. Credea fără îndoială că foamea şi lipsa de muniţii ne determinaseră să ne oprim ; foamea, noi n-o simţeam ; cît despre muniţii, am fi găsit, la adversarii noştri morţi, oricîte am fi vrut. Ne rămînea să îndeplinim lucrul cel mai greu.

Duşmanul se instalase între noi şi Salto ; după un repaus de un ceas, care îi făcu pe adversari să creadă că vom rămîne toată noaptea acolo unde ne aflam, am ordonat oamenilor mei să se rînduiască din nou în coloană şi, în pas alergător, cu baioneta scoasă, ne-am prăvălit ca un torent în mijlocul lor. Goarnele duşmane sunară încălecarea ; dar, mai înainte ca fiecare om să-şi fi găsit şa, frîie şi cal, noi şi trecuserăm.

Ne-am îndreptat iarăşi spre un fel de hăţiş. O dată intraţi în hăţiş, am ordonat tuturor să se culce cu burta la pămînt. Duşmanul venea spre noi fără să ne vadă, sunînd atacul.

L-am lăsat să se apropie pînă la cincizeci de paşi de pădure şi de-abia atunci am strigat : „Foc !", eu dînd primul exemplu.

Douăzeci şi cinci sau treizeci de oameni şi tot atîţia cai se prăvăliră ; duşmanul se întoarse şi reintră în tabăra lui. Le-am spus oamenilor mei :

— Haideţi copii, cred că a sosit momentul să mergem să ne potolim setea.

Şi mergînd mereu de-a lungul păduricii, cărîndu-ne răniţii, ţinîndu-i la distanţă pe cei mai

îndîrjiţi dintre adversarii noştri, care nu voiau să ne dea pace, am ajuns pe malul rîului. La intrarea în sat ne aştepta o mare emoţie : Anzani se afla acolo, plîngînd de bucurie. Mă îmbrăţişă primul, şi după mine, vru să-i îmbrăţişeze pe toţi ceilalţi.

Anzani dăduse şi el o luptă : fusese atacat cu cei cîţiva oameni ai lui, de duşmanul care, înainte de-a intra în luptă, îl somase să se predea, spunîndu-i că noi eram cu toţii morţi sau prizonieri.

Dar Anzani răspunsese :

— Italienii nu se predau ; căraţi-vă toţi cîţi sînteţi sau vă trăsnesc cu escadroanele mele. Atîta vreme cît voi avea cu mine unul din tovarăşii mei, vom lupta împreună şi, de voi rămîne singur, atunci voi da foc la pulbere şi voi sări în aer, iar voi o dată cu mine.

Duşmanul nu mai aşteptă altceva şi se retrase. De aceea, oamenii mei, care găseau de toate din belşug la Salto, ziceau adresîndu-mi-se :

— Tu ne-ai salvat prima oară ; dar Anzani ne-a salvat a doua oară !

A doua zi, am scris această scrisoare comisiei legiunii italiene de la Montevideo :

Fraţilor,

Alaltăieri, am dat pe cîmpurile de la San-Antonio, la o leghe şi jumătate de oraş, cea mai teribilă şi mai glorioasă dintre luptele noastre. Cele patru companii ale legiunii şi douăzeci de oameni din cavalerie, luaţi sub protecţia noastră, nu numai că s-au apărat împotriva a o mie două sute de oameni ai lui Servando Gomez, dar au distrus în întregime infanteria duşmană, în număr de trei sute de oameni care îi asediase. Focul, început la amiază, s-a sfîrşit la miezul nopţii.

Nici numărul duşmanilor, nici repetatele lor şarje, nici mulţimea de cavalerişti, nici atacurile puşcaşilor pedeştri, n-au putut să ne facă nimic ; cu toate că nu aveam alt adăpost decît un hangar în ruină susţinut de patru stîlpi, soldaţii mei au respins neîncetat asalturile duşmanilor înverşunaţi; toţi ofiţerii au devenit soldaţi în ziua aceea ; Anzani, care rămăsese la Salto şi căruia duşmanul îi ordonase să se predea, a răspuns cu fitilul în mînă şi cu piciorul pe cutia de pulbere a bateriei, cu toate că duşmanul îl încredinţase că noi eram toţi morţi sau prizonieri.

Am avut treizeci de morţi şi cincizeci de răniţi ; toţi ofiţerii au fost loviţi, în afară de Scarone, Saccarello cel mare şi Traversi, care au fost totuşi şi ei foarte uşor răniţi.

Nu mi-aş schimba numele de soldat italian pe tot aurul din lume.

La miezul nopţii am început retragerea spre Salto ; eram ceva mai mult de o sută de soldaţi teferi şi nevătămaţi, cei uşor atinşi aflîndu-se în frunte, şi domolind inamicul cînd îşi îngăduia prea multe. Ah ! este o istorie care ar merita să fie turnată în bronz ! Adio ! o să vă scriu mai pe larg altă dată.

Al dumneavoastră, Giuseppe Garibaldi.

P.S. Ofiţerii răniţi sînt : Casana, Marochetti, Beruti, Remorini, Saccarello cel mic, Sacchi, Grafigna şi Rodi.“

Asta a fost ultima noastră mare operaţiune la Montevideo.

IX

Îi scriu papei

Cam în vremea asta am aflat, la Montevideo, despre înălţarea la pontificat a lui Pius al IX-lea[1]. Se ştie care au fost începuturile acestei domnii. M-am hotărît îndată, spre a-l ajuta pe sfîntul părinte în hotărîrile lui generoase de care era însufleţit, să-mi ofer braţul, atît al meu cît şi al tovarăşilor mei de arme.

Cei ce cred într-o opoziţie sistematică din partea mea faţă de papalitate vor vedea, din scrisoarea care va urma, că nu era nimic adevărat; devotamentul meu era închinat cauzei libertăţii în general, în orice parte a globului s-ar fi ivit această libertate.

Se va înţelege totuşi că acordam preferinţă ţării mele şi că eram gata să slujesc sub cel ce părea chemat să fie mîntuitorul politic al Italiei[2].

Noi am crezut, Anzani şi cu mine, că acest rol sublim îi era rezervat lui Pius al IX-lea şi i-am scris nunţiului papal următoarea scrisoare, rugîn-

[1] *Papa Pius al IX-lea* (1792—1878), a fost salutat la începutul pontificatului său (1846), pentru atitudinea sa liberală: libertatea moderată a presei; instituirea Consiliului consultativ de stat şi a gărzii civice; promulgarea unei constituţii care acorda unele drepturi democratice. Curînd însă a trecut pe poziţii net reacţionare, retrăgînd toate concesiile făcute, promovînd dogma infailibilităţii papei şi condamnînd prin enciclica *Sillabus*, orice concepţie liberală. S-a constituit prizonier în Vatican la intrarea trupelor italiene în Roma, în 1870.

[2] Garibaldi a fost victima aceloraşi iluzii ca şi conaţionalii săi.

du-l să-i transmită Sanctităţii-sale urările noastre şi pe cele ale soldaţilor:

Preailustre şi prearespectate stăpîne,

Din momentul în care ne-au sosit primele veşti despre inscăunarea suveranului pontif Pius al IX-lea şi despre amnistia pe care o acordă sărmanilor proscrişi, cu o atenţie şi un interes mereu crescînde, am urmărit paşii pe care şeful suprem al Bisericii i-a făcut pe drumul gloriei şi al libertăţii. Laudele, al căror ecou ajunge pînă la noi, peste mări, fiorul cu care Italia primeşte convocarea deputaţilor şi aplaudă înţeleptele concesii făcute acolo tiparului, instituirea gărzii civice, impulsul dat instrucţiei populare şi industriei, fără a mai socoti numeroasele măsuri îndreptate toate spre ameliorarea şi bunăstarea claselor sărace şi spre alcătuirea unei noi administraţii, totul, în sfîrşit, ne-a convins că a apărut, din sînul patriei noastre, omul care, înţelegînd nevoile secolului său, a ştiut după preceptele augustei noastre religii, veşnic noi, veşnic nemuritoare, şi fără a deroga de la autoritatea lor, să dea ascultare cerinţei vremurilor; şi noi, deşi toate aceste progrese n-au avut influenţă asupra noastră, căci le-am urmărit doar de departe, ne-am unit aplauzele şi urările cu consensul universal al Italiei şi al întregii creştinătăţi; dar cînd, acum cîteva zile, am aflat despre atentatul nelegiuit prin care o facţiune aţîţată şi susţinută de străin, neobosită încă, după atîta vreme de cînd sfîşie biata noastră patrie, îşi propunea să răstoarne ordinea lucrurilor existente astăzi, ni s-a părut că admiraţia şi entuziasmul pentru suveranul pontif erau un tribut prea slab şi că ni se impunea o mai mare datorie.

Noi care vă scriem, preailustre și prearespectate stăpîne, sîntem cei care, mereu însuflețiți de același spirit ce ne-a făcut să înfruntăm exilul, am luat armele la Montevideo pentru o cauză ce ni se părea dreaptă și am strîns cîteva sute de oameni, compatrioții noștri, care veniseră aici, nădăjduind să trăiască zile mai puțin nefericite decît cele pe care le înduram în patria noastră.

Iată însă că se împlinesc cinci ani de la asediul care impresoară zidurile acestui oraș, și de cînd fiecare din noi a fost pus să dea dovadă de resemnare și de curaj; și, grație Providenței și vechiului spirit care încă ne înflăcărează sîngele italian, legiunea noastră a avut prilejul să se distingă, și, de fiecare dată cînd s-a ivit acest prilej, ea nu l-a lăsat să-i scape; atît de bine, încît — cred că este îngăduit s-o spun fără vanitate — pe drumul onoarei, ea a depășit toate celelalte armate emule și rivale.

Așadar, dacă astăzi, brațele care au oarecare tradiție a armelor sînt primite de Sanctitatea-sa, de prisos să spun că, mai bucuros decît oricînd, noi le vom pune în slujba celui ce face atîta pentru patrie și pentru biserică.

Ne vom socoti, așadar, fericiți dacă putem veni în ajutor operei mîntuitoare a lui Pius al IX-lea, noi și tovarășii noștri, în numele cărora vă vorbim și nu vom socoti că vom plăti prea scump, vărsîndu-ne sîngele pentru ea.

Dacă domnia-voastră ilustră și respectabilă socotește că oferta noastră ar putea să-i fie pe plac suveranului pontif, s-o aștearnă la picioarele tronului său.

Nu pretenția puerilă că brațul nostru ar fi necesar este aceea care ne face să-l oferim; știm prea bine că tronul sfîntului Petru se reazămă pe temelii pe care ajutoarele omenești nu le pot nici zdruncina, nici întări, și că, de altfel, noua ordine a lucrurilor are numeroși apărători care vor ști să respingă cu tărie atacurile nedrepte ale dușmanilor săi; dar, deoarece opera trebuie să fie împărțită între cei buni, și munca grea dată celor puternici, faceți-ne cinstea de a ne număra printre aceștia.

În așteptare, noi mulțumim Providenței de a o fi păzit pe Sanctitatea-sa de uneltirile celor răi, și facem urări fierbinți ca să-i dea ani mulți spre fericirea creștinătății și a Italiei.

Nu ne mai rămîne acum decît să rugăm pe domnia-voastră ilustră și preavenerabilă să ne ierte deranjul pe care i-l pricinuim și să binevoiască a primi sentimentele noastre de desăvîrșită stimă și de profund respect cu care sîntem ai domnieisale preailustre și respectabile, preaplecate slugi

G. Garibaldi
F. Anzani
Montevideo, 12 octombrie 1847.“

Am așteptat zadarnic: nu ne-a sosit nici o veste, nici de la nunțiu și nici de la Sanctitatea-sa. Atunci am luat hotărîrea să mergem în Italia cu o parte din legiunea noastră.

Intenția mea era de a sprijini revoluția acolo unde ea și luase armele și de a o trezi acolo unde era încă adormită, în munții Abruzzi, de pildă.

Numai că nici unul din noi n-avea un ban pentru a traversa oceanul.

X

Mă întorc în Europa. — Moartea lui Anzani

Am recurs la un mijloc care a izbutit întotdeauna pe lîngă inimile generoase : am deschis o listă de subscripţie printre compatrioţii mei.

Lucrul începu să prindă, pînă ce cîţiva de rea-credinţă încercară să ridice în rîndul soldaţilor un protest împotriva mea, intimidîndu-i pe cei ce erau dispuşi să mă urmeze. Li se băgă în cap acestor bieţi oameni că-i duceam spre o moarte sigură, că acţiunea pe care o visam era cu neputinţă şi că o soartă asemănătoare celei a fraţilor Bandiera le era rezervată şi lor. Rezultatul a fost că cei mai timizi se retraseră şi că eu am rămas doar cu optzeci şi cinci de oameni, şi chiar din aceşti optzeci şi cinci, douăzeci şi nouă o dată îmbarcaţi ne părăsiră.

Din fericire, cei care rămîneau cu mine erau cei mai viteji, aproape toţi supravieţuitori ai luptei noastre de la San-Antonio. În plus, aveam cîţiva uruguayeni încrezători în norocul meu şi printre ei, pe bietul meu negru Aguyar, care fu ucis în 1849, la asediul Romei.

Am spus că deschisesem, printre italieni, o subscripţie spre a ne înlesni plecarea. Cea mai mare sumă a acestei subscripţii fusese dată de Stefano Antonini, un genovez stabilit la Montevideo.

Guvernul, la rîndul lui, se oferi să ne sprijine din toate puterile ; dar îl ştiam atît de sărac, încît n-am vrut să primesc de la el decît două tunuri şi opt sute de puşti, care am ordonat să fie transportate pe bricul nostru.

În momentul plecării ni se întîmplă, cu comandantul lui „Biponte-Gazzolo" de la Nervi, acelaşi lucru care li s-a întîmplat şi francezilor pe vremea cruciadei lui Baudouin cu veneţienii, care făgăduiseră să-i transporte pe pămîntul sfînt : pretenţia lui fu atît de mare, că a trebuit să vindem totul, pînă şi cămăşile de pe noi, pentru a-l satisface, astfel încît, în timpul traversării, cîţiva dintre noi au stat culcaţi, nemaiavînd haine cu care să se îmbrace.

Ne şi aflam la trei sute de leghe de ţărm, cam în dreptul gurilor Orinocului, şi eu mă distram împreună cu Orrigoni să prind de pe bompres, cu harponul, marsuini, cînd deodată am auzit răsunînd strigătul : „Foc !"

Să sar de pe bompres pe punte şi să alunec pe capacul de la bocaport, a fost chestie de o secundă. Cînd a împărţit alimentele, distribuitorul făcuse imprudenţa să scoată rachiu dintr-un butoiaş în mînă cu o lumînare ; rachiul luase foc, cel ce-l scotea îşi pierduse capul şi, în loc să închidă butoiaşul, lăsase rachiul să curgă în voie ; magazia cu alimente, despărţită de o tăblie groasă doar de un deget, era un adevărat lac în flăcări.

Cu acest prilej am văzut că cei mai curajoşi oameni sînt cuprinşi de frică, atunci cînd primejdia li se înfăţişează sub un alt aspect decît cel cu care sînt obişnuiţi.

Toţi aceşti oameni, care erau eroi pe cîmpul de luptă, se ciocneau, alergau, îşi pierdeau capul, tremurînd şi speriaţi ca nişte copii.

După zece minute, ajutat de Anzani, care sărise din pat la primul strigăt de alarmă, am stins focul.

Într-adevăr, bietul Anzani stătea în pat, nu atît fiindcă era cu desăvîrşire lipsit de îmbrăcăminte, ci pentru că era grav atins de boala de care avea să moară sosind la Genova, adică de tuberculoză pulmonară.

Acest om admirabil, căruia cel mai aprig duşman al lui, dacă ar fi putut să aibă vreun duşman, nu i-ar fi aflat un singur cusur, după ce şi-a consacrat viaţa cauzei libertăţii, voia ca şi ultimele lui momente, să le fie folositoare tovarăşilor de arme; în fiecare zi era ajutat să se urce pe punte ; cînd nu se mai putu deplasa, ceru să fie dus pe punte, şi acolo, culcat pe o saltea, adesea sprijinindu-se de mine, dădea lecţii de strategie soldaţilor, strînşi în jurul lui, la pupa vasului.

Era un adevărat dicţionar bietul Anzani ; tot atît de greu mi-ar fi să enumăr lucrurile pe care le ştia, precum mi-ar fi să găsesc unul pe care nu-l ştia.

La Palo, cam la cinci mile de Alicante, am coborît pe ţărm ca să cumpărăm o capră şi portocale pentru Anzani.

Acolo am aflat de la viceconsulul sardinian. o parte din evenimentele care se petreceau în Italia.

Am aflat că fusese proclamată constituţia piemonteză şi că avuseseră loc cele cinci zile glorioase de la Milano, lucruri pe care nu puteam să le cunoaştem la plecarea noastră din Montevideo, adică la 27 martie 1848.

Viceconsulul ne spuse că văzuse trecînd vase italiene cu drapelul tricolor. N-a trebuit mai mult spre a mă hotărî să arborez stindardul independenţei. Am coborît pavilionul Montevideo-ului, sub care navigam, şi am înălţat îndată, în vîrful catargului nostru, drapelul sardinian, improvizat

dintr-o jumătate de cearşaf de pat, o cazacă roşie şi ornamentele verzi ale uniformei noastre de bord. Să amintim că uniforma noastră era bluza roşie cu ornamente verzi, tivite cu alb.

La 24 iunie, în ziua de Sfîntul Ioan, am ajuns în faţa Nisei. Mulţi erau de părere că nu trebuia să debarcăm fără să avem informaţii mai bogate.

Eu riscam mai mult decît oricine, deoarece mă aflam încă sub pedeapsa condamnării la moarte.

Totuşi n-am şovăit — sau, mai degrabă, n-aş fi şovăit, căci, fiind recunoscut de oamenii care montau o ambarcaţiune, numele meu se răspîndi îndată, şi cum se răspîndi, Nisa întreagă se grăbi să se îndrepte spre port ; a trebuit să primesc, în mijlocul aclamaţiilor, să asist la serbările care se dădeau peste tot. De îndată ce se ştiu că mă aflam la Nisa, şi că trecusem Oceanul spre a veni în ajutor libertăţii italiene, voluntarii alergară din toate părţile. Dar eu aveam, pentru moment, vederi pe care le credeam mai bune.

După cum crezusem în Papa Pius al IX-lea, credeam acum în regele Carol-Albert ; în loc să mă interesez de Medici [1], pe care îl trimisesem, cum am spus, la Viareggio, spre a organiza acolo insurecţia, găsind insurecţia organizată şi pe regele Piemontului în fruntea ei, am crezut că tot ce aveam mai bun de făcut era să mă duc să-i ofer serviciile mele. [2]

---

[1] *Giacomo Medici* (1817—1882), patriot şi general italian, unul din colaboratorii cei mai apropiaţi ai lui Garibaldi. S-a evidenţiat în ultimele lupte din America de Sud, din Lombardia, la asediul Romei şi în acţiunea de eliberare a Italiei meridionale.

[2] Gestul lui Garibaldi a dezamăgit pe prieteni şi pe admiratori ; iluziile lui au fost însă în curînd suplberate de desfăşurarea evenimentelor.

I-am spus adio bietului meu Anzani, un adio c
atît mai dureros, cu cît ştiam amîndoi că n-avean
să ne mai revedem, şi m-am îmbarcat pentru Ge
nova, de unde m-am dus la cartierul general a
Suveranului.

Rezultatul îmi dovedi că mă înşelasem. Ne-am
despărţit, regele şi cu mine, nemulţumiţi unul d
celălalt, şi m-am întors la Torino, unde am afla
despre moartea lui Anzani.

Îmi pierdeam jumătate din inimă. Italia pierde
pe unul din cei mai distinşi fii ai ei. O, Italie
Italie ! maică nefericită ! ce doliu pentru tine î
ziua cînd acest brav printre bravi, acest leal prin
tre leali, a închis pentru totdeauna ochii la lu
mina frumosului tău soare !

La moartea unui om ca Anzani, ţi-am spus-o, o
Italie ! naţiunea care i-a dat naştere ar trebui să
scoată un ţipăt de durere din adîncul măruntă
ielor ei şi, dacă ea nu plînge, dacă nu se jelui
ca Rachel [1], în Rama, această naţiune nu este vred-
nică nici de simpatie, nici de milă, ea care n-a
avut nici simpatie, nici milă pentru cei mai gene
roşi martiri ai ei. Oh ! martir, de o sută de or
martir a fost scumpul nostru Anzani, şi chinu
cel mai crud îndurat de acest viteaz a fost să
atingă pămîntul natal, biet muribund, şi să nu
sfîrşească precum trăise, luptîndu-se pentru el
pentru onoarea acestui pămînt, pentru înnoirea
lui. O, Anzani ! dacă un geniu asemenea ţie ar fi
vegheat asupra luptelor din Lombardia, asupra
bătăliei de la Novara, asupra asediului Romei,
străinul n-ar mai întina pămîntul natal şi n-ar
mai călca în picioare, cu neruşinare, osemintele
vitejilor noştri.

[1] Personaj biblic : soţia lui Iacob.

Legiunea italiană, după cum s-a văzut, realizase puţin înainte de venirea lui Anzani ; dar după venirea lui, sub proteguirea sa, ea străbătu un drum atît de glorios încît ar fi putut să facă geloase pînă şi cele mai lăudate naţiuni.

Dintre toţi militarii, soldaţii, luptătorii, dintre toţi oamenii pe care i-am cunoscut şi care poartă o muschetă sau o spadă, nu ştiu pe nici unul care să-l poată egala pe Anzani, ca avînt al curajului, ca punere în practică a ştiinţei. Era înzestrat cu îndrăzneala clocotitoare a lui Massena, cu sîngele rece al lui Daverio, cu seninătatea, bravura şi temperamentul războinic al lui Manara. [1]

Cunoştinţele militare ale lui Anzani, ştiinţa sa despre toate lucrurile nu erau egalate de nimeni. Înzestrat cu o memorie fără pereche, el vorbea cu o precizie nemaipomenită despre lucrurile trecute, chiar dacă aceste lucruri trecute ar fi ajuns pînă în antichitate.

În ultimii ani ai vieţii sale, caracterul i se schimbase mult ; devenise aspru, supărăcios, intolerant, dar, bietul Anzani, nu se schimbase fără motiv ! Chinuit aproape fără încetare de dureri, urmări ale numeroaselor lui răni şi ale vieţii furtunoase pe care o dusese atîţia ani, îşi tîra existenţa de nesuportat, o existenţă de martir. Las unei mîini mai pricepute decît a mea, grija de a zugrăvi viaţa militară a lui Anzani, vrednică să umple nopţile de veghe ale unui scriitor de seamă. În Italia, în Grecia, în Portugalia, în Spania, în America, se

[1] Cititorul nu-i cunoaşte încă pe aceşti alţi trei martiri ai libertăţii italiene ; dar în curînd va face cunoştinţă cu ei. Garibaldi, care nu scria spre a fi tipărit, îşi vorbeşte întrucîtva lui însuşi, şi nu cititorilor (Al. Dumas).

vor găsi, mergînd pe urmele lui, documentele vieţii unui erou.

Ziarul legiunii italiene de la Montevideo, ţinut de Anzani, nu este decît un episod al vieţii sale. El a fost sufletul acestei legiuni, ridicată, condusă, administrată de el, şi cu care se identificase.

O, Italie! cînd Atotputernicul va pune capăt nenorocirilor tale, el îţi va dărui alţi Anzani spre a-i călăuzi pe fiii tăi la nimicirea celor ce te defăimează şi te tiranizează!

G. Garibaldi

—

XI

Din nou Montevideo

Mai înainte de a începe povestirea campaniei din Lombardia, întreprinsă în 1848, să spunem, cu privire la Montevedio, tot ceea ce Garibaldi, în modestia lui, n-a putut să spună, să povestim tot ceea ce el n-a putut să povestească.

*

Ne amintim de lupta din 24 aprilie 1844, de trecerea primejdioasă a Boyadei; se ştie în cel fel s-au purtat acolo soldaţii italieni.

Ofiţerul care-i dădea raportul generalului Paz se mărgini să-i spună cu privire la soldaţii italieni:

— S-au bătut ca nişte tigri.

— Nu-i de mirare, răspunse generalul Paz, sînt comandaţi de un leu.

*

După bătălia de la San-Antonio, amiralul Lainé, care comanda poziţia La Plata, cuprins de uimire faţă de acest minunat fapt de arme, îi scrise lui Garibaldi următoarea scrisoare, al cărei original se află în mîinile lui G.B. Cuneo, prieten cu Garibaldi. Amiralul Lainé comanda fregata „L' Africaine".

„Vă felicit, scumpul meu general, de a fi contribuit cu atîta putere, prin purtarea dumneavoastră inteligentă şi neînfricată, la săvîrşirea faptei războinice cu care s-ar fi mîndrit soldaţii marei armate care, pentru o clipă, a stăpînit Europa.

Vă felicit de asemenea pentru simplitatea şi modestia care fac şi mai preţioasă lectura relatării în care daţi cele mai minuţioase amănunte despre o faptă războinică, pentru care vi se poate atribui, fără teamă, meritul în întregime.

De altfel, această modestie v-a cîştigat simpatia persoanelor în stare să preţuiască cum se cuvine ceea ce aţi izbutit să faceţi de şase luni încoace, persoane printre care trebuie să număraţi, în primul rînd, pe ministrul nostru plenipotenţiar, onorabilul baron Deffaudis, care poartă un adînc respect caracterului dumneavoastră şi în care aveţi un cald apărător, mai ales cînd e vorba să se scrie la Paris spre a spulbera acolo părerile nefavorabile iscate de unele articole din ziare, redactate de persoane puţin obişnuite să spună adevărul chiar cînd povestesc fapte întîmplate sub ochii lor.

Primiţi, generale, asigurarea stimei mele

Lainé"

Nu numai că-i scrise lui Garibaldi, dar amiralul Lainé vru să-i prezinte personal omagiile sale. El ceru să fie debarcat la Montevideo şi se duse în strada Portone, unde locuia Garibaldi. Această locuinţă, la fel de sărăcăcioasă ca şi a celui din urmă soldat, nu se închidea niciodată, ci rămînea deschisă zi şi noapte pentru toată lumea „îndeosebi pentru vînt şi ploaie", cum îmi spunea Garibaldi povestindu-mi această întîmplare.

Era miezul nopţii ; amiralul împinse uşa şi, deoarece casa nu era luminată, se izbi de un scaun.

— Hei, zise el, trebuie neapărat să-ţi spargi capul cînd vii să-l vezi pe Garibaldi ?

— Hei ! femeie, strigă la rîndul lui Garibaldi, fără a recunoaşte glasul amiralului, n-auzi că este cineva în anticameră ? Fă lumină !

— Şi cu ce vrei să fac lumină ? răspunse Anita. Nu ştii că n-am nici un ban în casă ca să cumpăr o lumînare ?

— E adevărat, răspunse filozofic Garibaldi.

El se ridică ; şi ducîndu-se să deschidă uşa camerei în care se afla, zise :

— Pe aici, pe aici ! pentru ca vocea lui, în lipsa luminii, să-l călăuzească pe vizitator.

Amiralul Lainé intră ; era atît de întuneric încît fu silit să-şi spună numele pentru ca Garibaldi să ştie cu cine avea de-a face.

— Amirale, zise el, o să mă scuzaţi, dar cînd am încheiat tratatul cu republica Montevideo, am uitat să specific şi o raţie de lumînări printre raţiile ce ni se dau. Dar, după cum v-a spus Anita, neexistînd nici un ban în casă pentru a cumpăra o lumînare, stăm pe întuneric. Din fericire, presupun că dumneavoastră veniţi să vorbiţi cu mine şi nu să mă vedeţi.

Într-adevăr, amiralul vorbi cu Garibaldi, dar nu-l văzu.

După ce plecă, se duse la generalul Pacheco y Obes, ministrul de război, şi-i povesti cele întîmplate.

Ministrul de război, care tocmai dăduse decretul pe care îl vom citi, luă îndată o sută de patagoni (cinci sute de franci) şi-i trimise lui Garibaldi.

Garibaldi nu vru să-l ofenseze pe prietenul său Pacheco, refuzîndu-i ; dar a doua zi, dis-de-dimineaţă, luînd cei o sută de patagoni, se duse să-i împartă văduvelor şi orfanilor soldaţilor ucişi la Salto San-Antonio, nepăstrînd pentru el decît atît cît trebuia spre a cumpăra o jumătate de kilogram de lumînări, şi o pofti pe soţia lui să facă economie, pentru cazul în care amiralul Lainé ar mai veni să-i facă o a doua vizită.

Iată decretul pe care îl redacta Pacheco y Obes, cînd amiralul Lainé venise să facă apel la dărnicia lui :

Ordin general

„Spre a da vitejilor noştri tovarăşi de arme care au devenit nemuritori pe cîmpurile de la San-Antonio, o înaltă dovadă a stimei pe care o are faţă de ei armata pe care au făcut-o ilustră în această memorabilă luptă, ministrul de război hotărăşte :

1. La 15 curent, zi aleasă de autorităţi spre a remite legiunii italiene o copie după următorul decret, va avea loc o mare paradă a garnizoanei ce se va aduna în strada del Mercado, aşezîndu-şi flancul drept în mica piaţă cu acelaşi nume şi în ordinea pe care o va indica statul-major.

2. Legiunea italiană se va aduna în piața Constitución, în fața catedralei, și acolo ea va primi sus-zisa copie care îi va fi remisă de o deputăție prezidată de colonelul Francesco Tages, și compusă dintr-un șef, un ofițer, un sergent și un soldat, din fiecare corp.

3. Deputăția, după revenirea la corpurile respective, se va îndrepta cu ele spre locul indicat, defilînd în coloană de onoare prin fața legiunii italiene, și asta în vreme ce șefii de corpuri vor saluta cu strigătul de «Trăiască Patria! trăiască generalul Garibaldi și bravii lui tovarăși!»

4. Regimentele vor trebui să fie aliniate la orele zece dimineața.

5. Se va da cîte o copie autentică de pe acest ordin de zi legiunii italiene și generalului Garibaldi.

Pacheco y Obes

Decretul menționa:

1. Că următoarele cuvinte vor fi înscrise cu litere de aur pe drapelul legiunii italiene:

„ACȚIUNEA DIN 8 FEBRUARIE 1846 A LEGIUNII ITALIENE DE SUB ORDINELE LUI GARIBALDI"

2. Că legiunea italiană va fi prezentă la toate parăzile;

3. Că numele morților căzuți în această ciocnire vor fi înscrise pe o placă aflată în sala guvernămîntului.

4. Că toți soldații vor purta ca semn distinctiv, pe brațul stîng, o stemă și pe ea o coroană înconjurată de inscripția următoare:

Pe lîngă asta, Garibaldi, vrînd să dea dovada supremă a simpatiei și recunoștinței față de ostașii care căzuseră luptînd alături de el, în ziua de 8 februarie, puse să se înalțe pe cîmpul de luptă o cruce mare ce purta pe una din fețele ei această inscripție:

„AUS XXXVI ITALIENS MORTS LE 8 FÉVRIER MDCCCXLVI"[2]

Și pe cealaltă parte:

„CLXXXIV ITALIENS DANS LE CHAMP SAN-ANTONIO"[3]

*

Oricît de sărac era Garibaldi, găsi totuși într-o zi un soldat mai sărac decît el. Acesta n-avea nici cămașă pe dînsul. Garibaldi îl duse într-un ungher, își scoase cămașa și i-o dădu. Întorcîndu-se acasă, el îi ceru Anitei altă cămașă. Dar Anita, clătinînd din cap, zise:

— Știi bine că n-aveai decît una; ai dat-o, cu atît mai rău pentru tine!

Și la rîndul lui, Garibaldi, rămase fără cămașă, pînă ce-i dădu Anzani una. Dar Garibaldi era incorigibil.

Într-o zi, după ce captură un vas dușman, împărți prada cu tovarășii lui. După ce făcu împărțeala, își chemă oamenii unii după alții, și-i întrebă despre starea familiilor lor.

---

[1] Neînvinși au luptat, 8 februarie 1846 (it.).
[2] Celor 36 de italieni morți la 8 februarie 1846 (fr.).
[3] 184 de italieni pe cîmpul de la San-Antonio (fr.).

Celor mai nevoiaşi le dădu o parte din prada sa, zicîndu-le :

— Ia asta pentru copiii dumitale.

Printre altele, se mai afla pe bord şi o mare sumă de bani ; dar Garibaldi o trimise vistieriei din Montevideo, nevoind să se atingă de nici un ban. După cîtăva vreme, partea din pradă se topi, aşa încît nu mai rămase decît cu trei centime în casă. Aceşti bani formează obiectul unei întîmplări pe care mi-a povestit-o chiar Garibaldi.

Într-o zi, o auzi pe fetiţa lui, Teresita, scoţînd nişte ţipete puternice. Cum îşi adora copilul, alergă să vadă despre ce era vorba.

Copilul, alunecînd din vîrful scării, venise grămadă pînă jos ; faţa îi era plină de sînge. Garibaldi, neştiind cum s-o mîngîie, se gîndi la cele trei centime care alcătuiau toată averea lui şi pe care îi păstra pentru împrejurări grele. Luă aceste centime şi se duse să cumpere o jucărie cu care să-l încînte pe copil. La uşă, se întîlni cu un trimis al preşedintelui Joaquin Suarez, care-l căuta, din partea stăpînului său, pentru o comunicare importantă.

Garibaldi se duse imediat la preşedinte, uitînd de motivul pentru care plecase de-acasă şi ţinînd, în mod maşinal, cele trei centime în mînă.

Conferinţa ţinu două ceasuri ; într-adevăr, era vorba de lucruri importante.

După cele două ceasuri, Garibaldi se înapoie acasă ; copilul se liniştise, dar Anita era foarte neliniştită.

— Punga a fost furată ! îi zise ea îndată ce-l văzu.

Garibaldi îşi aminti de cele trei centime pe care le mai ţinea încă în mînă. Hoţul era el.

XII

Campania din Lombardia

Acuma vom relua povestirea noastră, cu ajutorul unui prieten al lui Garibaldi, a bravului colonel Medici — care poate fi judecat, de altfel, după simplitatea vorbelor sale — de acolo de unde a întrerupt-o Garibaldi.

Plecarea sa în Sicilia ne-ar sili să oprim aici *Memoriile* sale, dacă Medici nu şi-ar fi asumat sarcina să le continue.

Şi nouă, o mărturisim, acest fel de a vorbi despre Garibaldi ne place mai mult decît să-l lăsăm pe Garibaldi să vorbească despre el însuşi. Într-adevăr, cînd povesteşte Garibaldi, el uită neîncetat contribuţia sa la acţiunile pe care le istoriseşte, şi asta spre a scoate în evidenţă faptele tovarăşilor săi ; deoarece noi ne ocupăm îndeosebi de el, e preferabil, spre a-l vedea în adevărata sa lumină, să i se istorisească faptele de către altcineva decît de el însuşi.

Aşadar, îl vom lăsa pe colonelul Medici să povestească el campania din Lombardia din 1848.

*

Am plecat de la Londra spre Montevideo, pe la jumătatea anului 1846. Nici un motiv politic sau comercial nu mă chema în America de Sud : mă duceam acolo pentru sănătatea mea.

Doctorii mă credeau atins de tuberculoză pulmonară ; opiniile mele liberale m-au exilat din Italia ; m-am hotărît deci să traversez marea.

Am ajuns la Montevideo la şapte sau opt luni după acţiunea de la Salto San-Antonio. Faima legiunii italiene se afla în plinătatea înfloririi ei. Garibaldi era pe atunci eroul momentului. Am căutat să-l cunosc şi l-am rugat să mă primească în legiunea sa : a consimţit.

A doua zi îmbrăcam bluza roşie cu ornamente verzi, şi-mi ziceam cu mîndrie : „Sînt soldatul lui Garibaldi !"

Curînd, m-am legat mai strîns de el. El mi-a acordat prietenia, pe urmă încrederea sa şi, cînd totul a fost hotărît pentru plecare, cu o lună mai înainte ca el să părăsească Montevideo, m-am îmbarcat pe un pachebot ce pleca spre Le Hâvre.

Aveam instrucţiunile lui, instrucţiuni clare şi precise ca toate cele pe care le dădea Garibaldi. Eram însărcinat să mă duc în Piemont şi în Toscana şi să văd acolo mai mulţi oameni străluciţi, printre alţii pe Fanti, pe Guerazzi şi pe Beluomini, fiul generalului. Aveam adresa lui Guerazzi, care stătea ascuns în apropiere de Pistoia.

Sprijinit de aceste puternice ajutoare, trebuia să organizez insurecţia : Garibaldi, debarcînd la Viareggio, ar fi găsit-o gata ; am fi pus stăpînire pe Lucca şi am fi mers acolo unde ar fi existat speranţe.

Am străbătut Parisul pe vremea răscoalei din 15 mai ; am trecut în Italia şi, după o lună, aveam trei sute de oameni gata să meargă oriunde i-aş fi condus, fie şi în iad. Atunci am aflat eu că Garibaldi debarcase la Nisa.

În primul moment m-am simţit adînc rănit pentru faptul că uitase de ceea ce fusese convenit între noi. După care aflai că Garibaldi părăsise Nisa şi că-l lăsase pe Anzani pe moarte. Îl iubeam mult pe Anzani ; toată lumea îl iubea. Am alergat deci la Nisa ; Anzani mai trăia încă. L-am transportat la Genova, unde, în timpul agoniei, primi ospitalitate în palatul marchizului Gavotto, în apartamentul pe care îl ocupa acolo pictorul Gallino. M-am aşezat la căpătiiul lui şi nu l-am mai părăsit. Anzani era îngrijorat, mai mult decît se cuvenea, de supărarea mea pe Garibaldi. Îmi vorbea adesea despre asta ; într-o zi, îmi luă mîna şi, cu un accent profetic ce părea că-şi are inspiraţia într-o altă lume, îmi zise :

— Medici, să nu fii prea sever cu Garibaldi ; el este un om care a primit din partea cerului o atare menire, încît e bine să-l sprijini şi să-l urmezi. Viitorul Italiei stă în mîinile lui ; este un ales. M-am certat şi eu, nu o dată, cu el ; dar, convins de misiunea sa, m-am întors totdeauna la el, făcînd eu primul pas.

Aceste vorbe m-au impresionat cum ne impresionează ultimele cuvinte ale unui muribund şi, de atunci, le-am auzit foarte adesea răsunîndu-mi în urechi. Anzani era filozof şi practica prea puţin îndatoririle materiale ale religiei. Totuşi, în clipa morţii, şi deoarece a fost întrebat dacă nu vrea să vadă un preot, a răspuns : „Da, chemaţi unul".

Şi, întrucît mă miram de acest act, pe care îl numeam slăbiciune, el îmi spuse :

— Prietene, Italia aşteaptă mult în acest moment de la doi oameni, de la Pius al IX-lea şi de la Garibaldi. Ei bine, oamenii care s-au întors aici cu Garibaldi nu trebuie să fie acuzaţi că sînt eretici.

După care, primi sfintele taine.

În aceeaşi noapte, spre orele trei dimineaţa, muri în braţele mele fără să-şi fi pierdut o clipă cunoştinţa, fără să fi avut un minut de delir. Ultimele lui cuvinte au fost :

— Nu uita recomandaţia mea cu privire la Garibaldi.

Şi îşi dădu ultima suflare.

Trupul şi hîrtiile lui Anzani au fost încredinţate fratelui său, un om devotat cu trup şi suflet partidului austriac.

Trupul i-a fost dus la Alzate, patria lui Anzani, şi cadavrul acestui om, care cu şase luni mai înainte n-ar fi găsit, în întreaga Italie, o piatră unde să-şi pună capul, avu parte de un marş triumfal.

Cînd se află despre moartea lui, la Montevideo, fu un doliu general în legiune ; i se cîntă un requiem şi doctorul Bartolomeo Udicine, medic şi chirurg al legiunii, rosti un discurs funebru.

Cît despre Garibaldi, pentru a face să retrăiască atît cît era cu putinţă, amintirea lui, organizînd batalioanele de voluntari lombarzi, numi primul batalion, batalionul „Anzani".

După moartea lui Anzani, am plecat la Torino.

Într-o zi, întîmplarea a făcut ca, plimbîndu-mă pe sub arcade, să mă pomenesc faţă în faţă cu Garibaldi.

Văzîndu-l, îmi veni în minte recomandarea lui Anzani ; este adevărat că era sprijinită şi pe adînca şi respectuoasa tandreţe pe care i-o purtam lui Garibaldi.

Ne aruncarăm unul în braţele celuilalt.

Apoi, după ce ne-am îmbrăţişat călduros, amintirea patriei ne veni amîndurora, în acelaşi timp, în minte :

— Ei bine, ce-o să facem ? ne-am întrebat noi.

— Dar dumneavoastră nu veniţi de la Roverbella ? l-am întrebat eu. N-aţi fost să vă oferiţi sabia lui Carol-Albert ?

Buza i se lăsă în jos în mod dispreţuitor.

— Oamenii aştia nu sînt vrednici ca inimi de-ale noastre să li se supună. Nu oamenii, scumpul meu Medici : patria, totdeauna patria şi, nimic alta decît patria.

Deoarece nu părea dispus să-mi dea amănunte despre întrevederea lui cu Carol-Albert, am încetat să-l mai întreb.

Mai tîrziu, am aflat că regele Carol-Albert îl primise cu o extremă răceală, trimiţîndu-l la Torino pentru ca el să aştepte acolo „ordinele" ministrului său de război, domnul Ricci.

Domnul Ricci, consimţind să-şi aducă aminte că Garibaldi aştepta ordinele lui, puse să-l cheme şi-i zise :

— Te sfătuiesc serios să pleci la Veneţia ; acolo o să iei comanda cîtorva bărcuţe şi o să poţi, fiind corsar, să fii foarte folositor veneţienilor. Cred că locul dumitale este acolo şi nu în altă parte.

Garibaldi nu-i răspunse domnului Ricci, doar că în loc să se ducă la Veneţia, rămase la Torino.

Iată pentru ce l-am întîlnit pe sub arcade.

— Ei bine, ce-o să facem ? ne întrebarăm din nou.

Cu oameni căliţi asemenea lui Garibaldi, hotărîrile se iau repede.

Am hotărît deci să mergem la Milano, şi am şi plecat în aceeaşi seară.

Momentul era bun ; tocmai se primise vestea primelor înfrîngeri ale armatei piemonteze [1]. Guvernul provizoriu îi dădu lui Garibaldi titlul de general şi-l autoriză să organizeze batalioane de voluntari lombarzi. Garibaldi şi cu mine, care eram sub ordinele sale, ne-am pus de îndată pe lucru. Mai întîi am fost ajunşi de un batalion de voluntari din Vicenza, ce ne sosea gata organizat de la Pavia. Acesta era un nucleu. Garibaldi creă batalionul „Anzani", pe care îl completă în curînd.

Eu aveam sarcina să disciplinez tot acest tineret al baricadelor care, în timpul celor cinci zile [2], cu trei sute de puşti şi cu patru sau cinci sute de suflete, îl gonise din Milano pe Radetzky [3] şi pe cei douăzeci de mii de soldaţi ai lui. Dar întîmpinam aceleaşi greutăţi pe care le-a întîmpinat Garibaldi şi în 1859. Corpurile de voluntari, care reprezintă spiritul Revoluţiei, nelinişteşc întotdeauna guvernele. Un singur cuvînt ne va da o idee despre spiritul voluntarilor noştri.

Mazzini era stegarul lor, şi una din companiile sale se numea compania „Medici". Guvernul a început prin a ne refuza armele ; un bărbat cu ochelari, care ocupa un loc important în minister, zise, foarte arogant, că astea erau arme pierdute şi că Garibaldi era un spadasin, şi nimic alta. Noi n-am răspuns decît : bine ; cît despre arme, am spus că

[1] E vorba de înfrîngerea de la Custozza (aproape de Verona), din vara anului 1848, cînd Carol Albert a fost silit să semneze armistiţiul.

[2] Insurecţia din Milano, numită „a celor cinci zile" — deoarece luptele de stradă începute la 18 martie 1848 se sfîrşiră la 22 — a reuşit să scoată din metropola lombardă trupele austriece ale lui Radetzky.

[3] *Joseph-Venceslas Radetzky* (1766—1868), feldmareşal austriac, comandant al trupelor din Italia septentrională, învingătorul lui Carol-Albert.

ni le vom procura singuri, dar cel puţin să binevoiască să ne dea uniforme. Ni s-a răspuns că nu existau uniforme ; dar ni s-au deschis depozite în care se aflau haine austriece, ungureşti şi croate. Era o glumă bună faţă de nişte oameni care cereau să fie ucişi, mergînd să lupte cu croaţii, cu ungurii şi cu austriecii. Toţi aceşti tineri care aparţineau primelor familii din Milano, dintre care cîteva erau milionare, au refuzat cu indignare. Totuşi trebuia luată o hotărîre ; nu se putea lupta, unii fiind în frac, ceilalţi în redingotă ; am luat hainele de pînză ale soldaţilor austrieci, ale celor ce se numesc *ritters*, şi ne-am făcut din ele un fel de bluze.

Îţi venea să mori de rîs, nu alta ; aveam aerul unui regiment de bucătari. Trebuia să ai ochiul foarte pătrunzător spre a recunoaşte, sub această pînză grosolană, floarea tineretului din Milano.

În vreme ce ne croiam hainele, pe măsură, ne procuram puşti şi muniţii prin toate mijloacele posibile. În sfîrşit, o dată înarmaţi şi îmbrăcaţi, o pornirăm, în marş, spre Bergamo, cîntînd imnuri patriotice.

Cît despre mine, aveam sub ordinele mele cam vreo sută optzeci de tineri, aproape toţi, am spus-o, aparţinînd primelor familii din Milano.

Sosirăm la Bergamo, unde furăm ajunşi de Mazzini, care venea să-şi ia locul în rîndurile noastre şi care fu primit cu aclamaţii.

Aici ni se alătură un regiment de locuitori din Bergamo, recruţi regulaţi ai armatei piemonteze, tîrînd după ei două tunuri ce aparţineau gărzii naţionale.

De-abia sosirăm, că un ordin al comitetului din Milano ne şi rechemă ; din comitet făceau parte : Fanti, Maestri şi Restelli.

Ordinul arăta că trebuie să ne întoarcem, în marş forţat. Am dat ascultare şi am luat-o îndărăt spre Milano. Dar, sosiţi la Monza, am aflat, totodată, că Milano capitulase şi că un corp de cavalerişti austrieci o pornise în urmărirea noastră. Garibaldi ordonă îndată retragerea spre Como ; intenţia noastră era să ne apropiem cît mai mult cu putinţă de graniţa elveţiană. Garibaldi mă puse în ariergardă spre a-i acoperi retragerea. Eram foarte obosiţi de marşul forţat pe care-l făcusem. N-avusesem timp să mîncăm la Monza, eram morţi de foame şi de oboseală ; oamenii noştri se retraseră în dezordine, dar cu totul demoralizaţi.

Rezultatul acestei demoralizări fu că, o dată ajunşi la Como, dezertarea se şi ivi printre noi. Din cinci mii de oameni pe care îi avea Garibaldi, patru mii două sute trecură în Elveţia ; am rămas cu opt sute. Garibaldi, ca şi cum i-ar mai fi avut încă pe cei cinci mii de oameni ai lui, cu calmul său obişnuit, luă poziţie la Camerlata, punctul de încrucişare al mai multor drumuri, mai înainte de Como. Instală acolo cele două tunuri şi expedie curieri lui Manara, lui Griffini, lui Durando, lui Apice, în sfîrşit tuturor şefilor de corpuri voluntare din Lombardia de sus, invitîndu-i să cadă de acord cu el asupra poziţiilor puternice pe care le ocupau, poziţii cu atît mai sigure şi lesne de menţinut pînă în ultimul moment, cu cît ele se sprijineau pe Elveţia. Invitaţia rămase însă fără rezultat. Atunci Garibaldi se retrase de la Camerlata, către acelaşi San-Fermo unde, în 1859, i-am bătut atît de rău pe austrieci.

Dar, mai înainte de a ocupa poziţia, el ne adună în piaţa din San-Fermo şi ne adresă o cuvîntare. Cuvîntările lui Garibaldi, vii, pitoreşti, captivante, aveau adevărata elocinţă a soldatului. Ne spuse

că războiul de partizani trebuia să continue, în grupuri, că războiul acesta era cel mai sigur şi mai puţin primejdios, că era vorba doar să ai încredere în şef şi să te bizui pe tovarăşii tăi.

Cu toată această cuvîntare călduroasă, avură loc în timpul nopţii, noi dezertări şi, a doua zi, trupa noastră se redusese la patru sau cinci sute de oameni.

Garibaldi, spre marele său regret, se hotărî să se întoarcă în Piemont, dar, în momentul cînd să treacă graniţa, îl cuprinse ruşinea ; se opri la Castelletto, pe Tessin, îmi ordonă să străbat împrejurimile şi să-i aduc înapoi cît mai mulţi dezertori cu putinţă. Mă dusei pînă la Lugano, adusei îndărăt trei sute de oameni, ne numărarăm, eram şapte sute cincizeci. Garibaldi găsi că numărul este suficient spre a merge împotriva austriecilor.

La 12 august, el dă faimoasa sa proclamaţie, în care îl declară pe Carol-Albert trădător, arătă că italienii nu mai pot şi nu mai trebuie să se încreadă în el şi că orice patriot trebuie să considere ca o datorie să facă războiul, fiecare pe seama lui.

După darea acestei proclamaţii, în momentul cînd din toate părţile se bătea în retragere, noi singuri o pornim înainte şi Garibaldi, cu şapte sute cincizeci de oameni, organizează o mişcare ofensivă împotriva armatei austriece. Ne îndreptăm spre Arona ; punem stăpînire pe două vase cu aburi şi pe cîteva ambarcaţiuni mici. Începem îmbarcarea care ţine pînă seara, iar a doua zi, în zori, sosim la Luino.

Garibaldi era bolnav ; avea o febră intermitentă împotriva căreia încerca zadarnic să lupte.

Cuprins de unul din aceste accese, el intră în hanul „La Beccaccia", o casă izolată, mai înainte de Luino, şi despărţită de sat printr-un rîuleţ peste

care este aruncat un pod ; pe urmă trimise să mă cheme.

— Medici, îmi zise el, am absolută nevoie de două ceasuri de odihnă ; înlocuiește-mă și veghează asupra noastră.

Hanul „La Beccaccia" era rău ales pentru un om cu febră, care voia să doarmă liniștit. Era sentinela înaintată de la Luino, prima casă ce ar fi trebuit să fie atacată de dușman, presupunîndu-l pe dușman prin împrejurimi.

Noi nu aveam nici o știre privitor la mișcările austriecilor, nu știam dacă ne aflam la zece leghe de ei sau la un kilometru. I-am spus totuși lui Garibaldi să doarmă liniștit, asigurîndu-l că-mi voi lua toate precauțiile pentru ca somnul să nu-i fie tulburat. După ce i-am făgăduit asta, am ieșit ; puștile se aflau grămadă, de partea cealaltă a podului, iar oamenii noștri campați între pod și Luino.

Am așezat sentinele în fața hanului „La Beccaccia" și am trimis niște țărani să cerceteze împrejurimile.

După o jumătate de ceas, iscoadele mele se întoarseră speriate, strigînd :

— Austriecii ! austriecii !

Garibaldi în toiul febrei, sări jos din pat, ordonîndu-mi să pun să se sune adunarea și să-i strîng pe oamenii noștri ; de la fereastra sa, vedea cîmpia și urma să ne ajungă cînd va fi timpul.

Într-adevăr, după zece minute, se afla în mijlocul nostru.

Împărți mica noastră trupă în două coloane ; una, barînd drumul, fu destinată să țină piept austriecilor ; cealaltă, luînd o poziție de flanc, ne împiedica să ne rotim și putea chiar să și atace.

Austriecii se iviră curînd pe drumul mare ; socotirăm că puteau să fie între o mie și o mie două sute ; ei puseră îndată mîna pe hanul „La Beccaccia".

Garibaldi dădu pe loc ordinul de atac coloanei care închidea drumul mare ; această coloană, care se compunea din patru sute de oameni, atacă, în mod hotărît, o mie două sute.

Obiceiul lui Garibaldi era de a nu-și număra niciodată nici dușmanii, nici proprii lui oameni ; dacă te afli în fața dușmanului, apoi trebuie să-l ataci.

Trebuie să mărturisesc că, aproape întotdeauna, această tactică i-a reușit.

Totuși, austriecii rezistînd, Garibaldi socoti necesar să-și angajeze toate forțele ; el chemă coloana din flanc și reînnoi atacul.

Aveam dinainte-mi un zid, pe care îl escaladai împreună cu compania mea ; mă pomenii în grădină ; austriecii trăgeau prin toate deschizăturile hanului.

Dar noi ne aruncarăm în mijlocul gloanțelor, atacarăm la baionetă și, prin toate aceste deschizături, care, cu o clipă mai înainte, vărsau foc, pătrunserăm noi. Austriecii se retraseră în mare dezordine.

Garibaldi condusese atacul călare, dinaintea podului, la cincizeci de pași de han, în mijlocul focului ; fusese o minune că, expus ca o țintă tirului inamic, nu-l atinsese nici un glonț. De îndată ce-i văzu pe austrieci puși pe fugă, îmi strigă să-i urmăresc cu compania mea. Dezertarea o redusese cam la vreo sută de oameni, și, cu cei o sută de oameni ai mei, am pornit în urmărirea a o mie o sută de oameni. Nu era în asta cine știe ce mare merit, căci austriecii păreau cuprinși de o adevă-

rată panică ; fugeau aruncînd puşti, raniţe şi cartuşiere ; alergară pînă la Varese. Lăsară, la hanul „La Beccaccia", vreo sută de morţi şi de răniţi, iar în mîinile noastre optzeci de prizonieri.

Am auzit spunîndu-se că se opriseră la Gereminiada ; m-am dus pînă acolo, dar ei şi plecaseră. Am pornit-o pe urmele lor ; dar, oricît de repede am alergat, nu i-am mai ajuns.

În timpul nopţii sosi vestea că un al doilea corp austriac, mai numeros decît primul, se îndrepta spre noi. Garibaldi îmi ordonă să rezist la Gereminiada ; pusei, pe dată, să se ridice baricade şi să se facă creneluri pe case.

Eram atît de obişnuiţi cu astfel de fortificaţii, încît nu ne trebuia mai mult de un ceas pentru a face ca pînă şi ultima bojdeucă să fie în stare să reziste unui asediu. Ştirea era falsă. Garibaldi trimise două-trei companii în direcţii diferite ; apoi, la întoarcerea lor, strîngîndu-şi tot efectivul, dădu ordin să se mărşăluiască spre Guerla şi, de acolo, spre Varese, unde fu primit în triumf.

Noi înaintam drept spre Radetzky.

La Varese, ocuparăm înălţimea Buino di Sopra, care domină Varese şi care ne asigura retragerea. Acolo, Garibaldi ordonă să fie împuşcat un spion al austriecilor. Spionul trebuia să furnizeze informaţii despre forţele noastre celor trei mari coloane austriece trimise împotriva noastră. Una pornea spre Como, alta spre Varese ; a treia se despărţea de celelalte două şi se îndrepta spre Luino.

Apărea limpede că planul austriecilor era să se aşeze între Garibaldi şi Lugano şi să-i taie retragerea, fie spre Piemont, fie spre Elveţia. Atunci am plecat de la Buino la Arcisate.

De la Arcisate, Garibaldi mă trimise cu compania mea, care făcea mereu serviciul de avangardă, spre Viggia.

Ajuns acolo cu cei o sută de oameni ai mei, am primit ordinul să mă îndrept imediat împotriva austriecilor.

Prima coloană cu care am făcut cunoştinţă era divizia d'Aspre, care dispunea de cinci mii de oameni.

Acelaşi general d'Aspre a fost cel care a săvîrşit mai apoi masacrele de la Livorno.

Dînd ascultare ordinului primit, m-am pregătit de luptă şi, spre a o da în cele mai bune condiţii cu putinţă, am pus stăpînire pe trei sătuleţe ce formau un triunghi : Calzone, Ligurno şi Rodero.

Aceste trei sate păzeau toate drumurile ce veneau dinspre Como.

Îndărătul acestor sate se afla o poziţie puternică, San-Maffeo, o stîncă de necucerit, de pe care n-aveam, realmente, decît să mă rostogolesc ca să cobor în Elveţia, adică într-o ţară neutră.

Îi împărţisem pe cei o sută de oameni ai mei în trei detaşamente ; fiecare detaşament ocupa un sat. Eu am ocupat Ligurno. Sosisem acolo cu patruzeci de oameni în timpul nopţii, şi mă fortificasem în el cît putusem mai bine.

În zori, austriecii mă atacară.

Mai întîi, puseră mîna pe Rodero, pe care îl găsiseră părăsit ; în timpul nopţii, garnizoana lui se retrăsese în Elveţia. Eu am rămas cu şaizeci şi opt de oameni.

I-am rechemat pe cei treizeci de oameni pe care îi aveam la Catzone şi, în pas alergător, am ajuns la San-Maffeo ; aici puteam rezista.

De-abia mă instalasem, că am și fost atacat; de la Rodero, tunul austriac ne trimetea ghiulele și rachete tip Congrève.

Îmi aruncai privirea în jurul meu: muntele era, la poale, împresurat de cavalerie. Ne hotărîrăm totuși să ne apărăm cu dîrzenie.

Austriecii porniră la asaltul muntelui; schimbul de focuri începu. Din nefericire, fiecare dintre noi n-aveam decît vreo douăzeci de cartușe, și puștile noastre erau mai mult decît mediocre.

La zgomotul salvei noastre, munții Elveției, vecini cu San-Maffeo se umplură de curioși. Cinci sau șase tessinezi, înarmați cu carabine, nu putură rezista ispitei; ei ni se alăturară și traseră focuri de pușcă laolaltă cu noi, ca amatori.

Mi-am păstrat poziția și am susținut lupta pînă ce oamenii mei au tras ultimele cartușe.

Nădăjduiam mereu că Garibaldi va auzi tunul austriecilor și ne va veni în ajutor; dar Garibaldi avea altceva de făcut decît să ne ajute; el aflase că austriecii înaintau spre Luino și pornise în întîmpinarea lor.

După ce am tras toate cartușele, am socotit că era vremea să mă gîndesc la retragere. Conduși de tessinezii noștri, am pornit-o de-a curmezișul stîncilor, pe un drum cunoscut numai de oamenii de prin partea locului.

După o oră ne aflam în Elveția.

M-am retras cu oamenii mei într-o pădurice; locuitorii ne împrumutară lăzi în care am ascuns puștile spre a le scoate la iveală cu un alt prilej. Șaizeci și opt de oameni, ținusem piept împotriva a cinci mii, mai bine de patru ceasuri.

Generalul d'Aspre ceru să se scrie în toate ziarele că dăduse o luptă îndîrjită împotriva armatei

lui Garibaldi, pe care o lăsase într-o debandadă absolută.

Numai austriecii sînt în stare să facă astfel de glume.

XIII

Urmarea campaniei din Lombardia

Cum am spus, Garibaldi pornise spre Luino; dar mai înainte de a ajunge acolo, el primi vestea că Luino și fusese ocupat de austrieci, în același timp în care coloana lui d'Aspre, după marea lui victorie asupra noastră, punea stăpînire pe Arcisate.

Din clipa aceea, retragerea lui Garibaldi prin Elveția devenea foarte dificilă. El se hotărî deci să pornească drept spre Morazzone, o poziție foarte bine întărită și, prin urmare, foarte prielnică.

De altfel, zgomotul tunului pe care îl auzise, îl făcuse să-i lase gura apă.

Cum își întinse tabăra aici, se și văzu înconjurat de cinci mii de austrieci. El n-avea decît cinci sute de oameni.

Timp de o zi întreagă, cu cei cinci sute de oameni, susținu atacul celor cinci mii de austrieci. La căderea nopții, își rîndui oamenii în șiruri strînse, și se năpusti asupra dușmanului cu baioneta. Favorizat de întuneric, el făcu o spărtură sîngeroasă și se trezi în șes. La o leghe de Morazzone, dădu drumul oamenilor, le dete întîlnire la Lugano și, pe jos, cu o călăuză deghizată în țăran, o porni spre Elveția.

Într-o dimineață, am aflat, la Lugano, că Garibaldi, despre care se zicea că-i mort sau prins la Morazzone, sosise într-un sat vecin. Atunci mi-am reamintit vorbele profetice ale lui Anzani.

Am alergat într-un suflet la Garibaldi, l-am găsit în pat, zdrobit, sleit, de-abia vorbind. Făcuse un marş de şaisprezece ore şi nu scăpase de austrieci decît printr-o minune. Prima lui întrebare, văzîndu-mă, a fost :

— Ai gata compania ?

— Da, i-am răspuns.

— Ei bine, lasă-mă să dorm noaptea asta ; mîine ne vom uni oamenii şi vom lua-o de la început.

Nu m-am putut abţine să nu rîd ; era limpede că, a doua zi va fi atît de istovit, încît nu va putea să-şi mişte nici măcar un picior. Dar a doua zi, spre marea mea surprindere, Garibaldi era în picioare ; sufletul şi trupul acestui om erau la fel; amîndouă erau de bronz. Nu mai era însă nimic de făcut ; campania lui Garibaldi în Lombardia se sfîrşise. Atunci Garibaldi se întoarse în Piemont şi reveni la Genova. Acolo, el primi propunerile pe care i le făcu o delegaţie siciliană. Aceste propuneri erau să se îmbarce pentru Sicilia şi să susţină cauza Revoluţiei. La început, el primi şi se duse cu trei sute de oameni la Livorno ; dar, aflînd ce se petrecea la Roma, părăsi ideea expediţiei în Sicilia şi se îndreptă spre capitală unde îl vom şi regăsi în curînd.

Cît despre mine, rămas la Lugano cu compania mea, care, după ce adunase cîţiva dezertori, număra optzeci de oameni, mi se îngădui să stau cu ei, într-o magazie. Armele noastre continuau să rămînă ascunse şi la îndemînă.

În scurt timp, am organizat, pentru a nu ne pierde vremea, o insurecţie în Lombardia. Guvernul elveţian fu prevenit despre asta şi ocupă cantonul Tessin cu contingentele federale. Se hotărî atunci să fiu internat. Am fost într-adevăr internat, împreună cu două sute de oameni — majoritatea serviseră sub Garibaldi, ceilalţi fuseseră conduşi de mine — şi trimişi la Bellinzona, unde ne ţinură într-o cazarmă, ca fiind primejdioşi şi în stare să violăm frontiera. Proiectul continua totuşi să-şi facă drum. Generalii Ascioni şi d'Apice trebuiau să plece din Lugano şi să se îndrepte spre Como prin valea Intelvi.

Cît despre mine, urma să plec de la Bellinzona, să trec prin pasul Jorio, unul dintre cele mai înalte şi mai grele, de la graniţă, să cobor pe lacul Como şi să-i chem pe locuitorii de acolo la arme. După aceea, cu trupa mea, aveam să mă alătur celor doi generali.

Deoarece eram supravegheaţi, lucrul se arăta destul de greu de îndeplinit.

Pe o înălţime ce domină Bellinzona se află ruinele unui vechi castel care a aparţinut odinioară familiei Visconti. Acolo ne depozitasem armele şi muniţiile pe care izbutisem să le mai procur.

Aveam în total două sute cincizeci de oameni. I-am împărţit în opt sau zece grupe ce trebuiau, pe mai multe drumuri şi evitînd supravegherea trupelor elveţiene, să se adune la castel. Contrar oricărei aşteptări, planul izbuti pe deplin.

Fiecare grup sosi la întîlnire fără să se fi lovit de vreo piedică ; am înarmat toată lumea şi tocmai eram gata s-o pornesc spre munţi, adică să trec graniţa. Deodată, am auzit sunînd adunarea generală ; trupele locale se pregăteau să plece în urmărirea mea. Atunci însă localnicii, care începuseră să manifeste o mare prietenie faţă de mine, se ridicară întru apărarea mea şi ameninţară că,

dacă toboşarul nu tace, vor suna clopotul de alarmă şi vor înălţa baricade. Eliberat de această grijă, am ordonat oamenilor mei să pornească în marş ; ne aflam la sfîrşitul lui octombrie, bătea un vînt rece dinspre nord, făgăduindu-ne o noapte furtunoasă. Am mers toată noaptea împotriva vîntului, cu faţa biciuită de zăpadă. S-a luminat şi am mers, în aceleaşi condiţii, întreaga zi ; trebuia să trecem cu orice preţ vîrful Jorio, acoperit de zăpadă ; iarna, însă, făcuse pasurile de nestrăbătut ; noi le-am trecut totuşi, dar zăpada era aproape tot timpul pînă deasupra genunchilor, ba deseori chiar pînă la subţiori. După nenumărate suferinţe, am ajuns în sfîrşit pe culme, dar acolo ne aştepta un duşman şi mai cumplit decît toţi cei pe care îi biruisem pînă atunci : viforul. Într-o clipă am fost orbiţi cu totul şi n-am mai văzut nici la zece paşi în jurul nostru. Le-am spus oamenilor mei să se strîngă unii lîngă alţii, să meargă pe un singur rînd şi să mă urmeze, înaintînd cît mai repede cu putinţă. Trei rămaseră totuşi în urmă, căzură spre a nu se mai ridica, au fost îngropaţi sub omăt şi dorm sau veghează poate şi acum pe creştetul Jorio.

Mergeam în frunte, fără să urmez nici un drum stabilit, fără să ştiu încotro mă îndrept, lăsîndu-mă în voia norocului ; deodată m-am oprit ; nu mai simţeam sub picioare stînca ; încă un pas, şi aş fi căzut în prăpastie ! Am cerut oamenilor să se oprească, ordonînd ca fiecare să rămînă locului pînă la ziuă. Iar eu, de unul singur, însoţit de o călăuză, am căutat toată noaptea un drum ; de nenumărate ori n-am mai simţit pămîntul sub tălpi sau mai degrabă zăpada ; căci piciorul ne aluneca într-una şi numai printr-o minune nici unul din noi doi n-a fost îngropat sau ucis în cădere. În sfîrşit, în zori am ajuns în apropierea unor cabane părăsite. Totuşi, fiindcă ele ne ofereau un adăpost, am vrut să mă întorc la oamenii mei. Dar în clipa aceea forţele m-au părăsit şi am căzut zdrobit de oboseală şi îngheţat de frig. Călăuza mea m-a transportat într-una din cabane, a izbutit să aprindă focul şi m-a adus în simţiri.

În vremea asta, norocul a vrut ca oamenii mei să urmeze aceeaşi cale pe care o urmasem şi eu, astfel încît, după două ceasuri, m-au ajuns. Am pornit-o iar la drum şi-am coborît la Gravedona, pe lacul Como. Sosit acolo, după un popas de o jumătate de zi, am plecat iar în marş spre a-i întîlni pe cei doi generali cu care aveam întîlnire şi care, în timpul traversării mele, trebuiau să angajeze o bătălie. Dar în loc să-i bată pe austrieci, cei doi generali fuseseră ei bătuţi, şi eu urmam să lupt împotriva diviziei Wohlgemuth, care şi ocupase valea Intelvi, precum şi împotriva vaselor cu aburi ticsite de austrieci. Atunci am luat-o pe o scurtătură, am pătruns în valea Menaggio şi am ocupat, la marginea ei, Portezzo, pe lacul Lugano, păstrîndu-mi, pentru retragere, valea Cavarnia, ce ducea la graniţa elveţiană. Poziţia era strălucită ; comunicam cu Lugano, de unde puteam să primesc oameni şi muniţii ; dar nimeni nu veni să mi se alăture şi am stat acolo degeaba opt zile. La sfîrşitul acestui interval, austriecii îşi concentrară forţele şi porniră spre Portezzo. Eu m-am retras în valea Cavarnia şi am făcut un popas pe muntele San-Lucio, care desparte Lombardia de Elveţia. Îmi ziceam că, dacă m-ar ataca, să procedez la fel ca la San-Maffeo. Dar n-a avut loc decît un schimb de cîteva focuri de armă. Doi din oamenii mei muriră de pe urma

rănilor lor. Nu era nimic de făcut ; toate trecătorile zăceau acoperite sub zăpadă ; iarna devenea tot mai aspră ; m-am întors în Elveţia ; am ascuns puştile, iar pe urmă m-am ascuns şi eu. Din nefericire, eu eram mai greu de ascuns decît o puşcă şi, cum eram foarte compromis, pentru mine nu era vorba numai de o simplă internare, ci de închisoare ; trebuia să fiu fericit dacă, o dată arestat, autorităţile elveţiene nu m-ar fi predat austriecilor. Am hotărît deci să fac tot ce voi putea spre a mă reîntoarce în Piemont. Am luat cu împrumut o trăsură ca să pot pleca din Lugano. O dată plecat, aş fi ajuns la Magadino ; de la Magadino, urma să trec prin Genova şi, de la Genova, Dumnezeu ştie încotro urma s-o apuc. Străbăteam, aşadar, Lugano în trăsură, cînd un car cu lemne, care închidea strada, mă opri. Trebuia să aştept să fie descărcat. Am aşteptat, stăpînindu-mă cu greu ; dar, în momentul acela, trecu pe acolo comandantul batalionului federal. Mă recunoscu, chemă garda şi ordonă să fiu arestat. M-au băgat la închisoare ; nu mă puteam aştepta la altceva mai uşor.

Totuşi mi s-a întîmplat şi ceva bun. Deoarece locuitorii de vază din Lugano îmi erau toţi prieteni, ei obţinură ca în loc să rămîn la închisoare, să fiu dus la granita sardă. Nu făcui decît să traversez Piemontul. Toscana era republică ; mă îmbarcai la Genova şi plecai la Florenţa. La Livorno, o telegramă ne vesti că marele duce, înşelîndu-l pe Montanelli sub pretextul unei boli, fugise de la Siena şi se refugiase la Porto-Ferrajo.

Îndată Guerazzi porunci gărzii naţionale de la Livorno să se îmbarce, să-l urmărească pe duce şi să-l aresteze. În vreme ce semna acest ordin, i se spuse că sosisem la Livorno.

— Oferiţi-i comanda expediţiei, zise Guerazzi şi convingeţi-l să primească.

După cum e uşor de înţeles, n-a trebuit să fiu rugat prea mult ; m-am pus de îndată la ordinele guvernului provizoriu. Ne-am îmbarcat pe bordul vasului „Giglio“ şi-am navigat spre insula Elba. De-abia am pornit-o pe mare, că se şi semnală o fregată cu vapori. Era franceză, engleză, austriacă ? Habar n-aveam ; dar prudenţa ne împiedica să ne apropiem prea mult de vas. Am ordonat, aşadar, ca „Giglio“ să facă un ocol şi, în loc să acostez direct la Livorno, am acostat la Golfo-di-Campo ; am traversat insula fără oprire şi am sosit la Porto-Ferrajo. Marele duce nu fusese zărit. Expediţia luase sfîrşit. Atunci m-am reîntors la Florenţa şi-am reorganizat aici, în voie, rămăşiţele coloanei mele, pe care am întărit-o cu noi voluntari ; căci toţi cei ce se refugiaseră la Florenţa voiau să vină cu mine. În timpul şederii mele în acest oraş, reacţiunea a făcut două încercări, dar eu le-am înăbuşit. Într-o dimineaţă, se răspîndi zvonul că austriecii intrau pe la graniţa cu Modena ; am alergat într-acolo cu oamenii mei. Nici urmă de austrieci. O a treia încercare a reacţiunii a reuşit însă ; guvernămîntul marelui duce fu restabilit şi eu, care fusesem însărcinat să-l arestez, fireşte că am fost constrîns să plec. În afară de legiunea mea, mai exista la Florenţa o legiune poloneză perfect organizată ; am făcut apel la ea, şi ea mă urmă. Am trecut Apeninii şi am coborît la Bologna. Aici am fost primit destul de rău de guvernul republican, care mă consideră dezertor. Generalul Mezzacopo îşi organiza, în acest oraş, o divizie destinată să meargă în ajutorul Romei. El ne trecu în revistă, recunoscu că nu

sîntem dezertori şi făcu din noi avangarda lui. Pornirăm, pe drumul spre Foligno, către Narni şi Civita-Castellana. Ajunşi acolo, o luarăm spre Sabine ca să-i evităm pe francezi. Am intrat la Roma prin poarta San-Giovanni.

Să spunem în ce stare se afla Roma.

XIV

Roma

În dimineaţa de 24 aprilie, avangarda diviziei franceze ajunsese în faţa portului Civita-Vecchia, şi un aghiotant al generalului Oudinot[1] coborîse pe uscat spre a parlamenta cu Manucci, prefectul Republicii romane. El îi spuse că scopul intervenţiei franceze era de a salva interesele materiale şi morale ale populaţiei romane; că Franţa voia, vrăjmaşă cum era a despotismului şi a anarhiei, să asigure Italiei o libertate înţeleaptă; că ea spera să găsească la poporul roman vechea simpatie ce-l unise cu poporul francez, dar că, în aşteptare, deoarece flota nu putea sta pe mare fără a fi primejduită, era necesar un permis imediat de debarcare; în cazul cînd acest permis ar fi refuzat, generalul francez ar fi silit, spre marele său regret, să folosească forţa. Pe lîngă asta, el trebuia să prevină oraşul Civita-Vecchia că, în cazul

[1] *Nicolas-Charles-Victor Oudinot*, duce de Reggio, general francez, care din ordinul lui Napoleon al III-lea a instituit asediul Romei în 1849.

cînd s-ar fi tras un singur foc de puşcă, oraşul ar fi fost obligat să plătească un milion.

Şi, zicînd acestea, fără a mai aştepta răspunsul guvernului din Roma, căruia Manucci voia să-i relateze cele de mai sus, generalul Oudinot dezarmă batalionul Metara, ocupă fortul, închise tipografia oraşului, puse o sentinelă la poartă şi se împotrivi la debarcarea unui corp de cinci sute de lombarzi. Aceşti cinci sute de lombarzi formau batalionul de bersalieri comandat de Manara, care, izgonit din patria sa, respins de Piemont, venea să caute un mormînt la Roma. Acest batalion se compunea din aristocraţia lombardă şi venise să se unească cu apărătorii Republicii.

Dandolo o mărturiseşte el însuşi în cartea sa *Voluntari şi bersalieri:* nu din simpatie faţă de cauza romanilor făcea asta, ci pentru că nu mai ştia în ce loc din lume să ceară un azil.

Bersalierii sosiseră la două zile după generalul Oudinot; acuma generalul era cel ce dădea permisele de debarcare, de care el se lipsise. Enrico Dandolo, descendent al dogelui cu acelaşi nume, purtînd, ca şi istoricul, fiul celebrului învingător al Constantinopolului, prenumele de Enrico, coborî de două ori pe uscat spre a-i cere generalului această permisiune; nu numai că îi fu refuzată, dar i se dădu ordinul precis să se întoarcă îndărăt. El raportă acest răspuns lui Manara, care, la rîndul lui, coborî spre a vedea dacă n-avea să fie mai norocos decît locotenentul lui. Dar Manara nu fu mai norocos decît Enrico Dandolo.

— Eşti lombard? îl întrebă generalul.

— Fără îndoială, răspunse Manara.

— Ei bine, replică Oudinot, cum se face că, fiind lombard, te amesteci în treburile Romei?

— Dumneata, care ești francez, te-amestecí și mai mult, răspunse Manara.

Apoi, întorcîndu-i spatele generalului, se întoarse pe vas.

Dar cînd se află pe bord că generalul francez se opunea coborîrii, exasperarea ajunse la culme. De la plecarea din Genova, oamenii suferiseră mult din pricina mării agitate și a înghesuielii; bersalierii ca și voluntarii voiau să sară în apă și să ajungă cu orice risc înot la țărm.

Cînd Manara văzu că oamenii săi sînt foarte hotărîți să recurgă la acest mijloc extrem, se duse pentru a doua oară la generalul Oudinot, și, după o lungă insistență, obținu ca batalionul să debarce la Porto-d'Anzio. Generalul francez pretinse mai întîi ca Manara să rămînă departe de Roma și cu desăvîrșire neutru pînă la 4 mai, dată la care, zicea el, totul s-ar fi sfîrșit. Dar Manara refuză.

— Generale, răspunse el, eu nu sînt decît un maior în serviciul Republicii romane, subordonat eu însumi ministrului și generalului meu. Depinzînd de ei, eu nu pot să-mi iau un astfel de angajament.

Domnul Manucci crezu atunci, acționînd în numele ministrului de război, că trebuie să se supună condițiilor puse de generalul Oudinot și, în schimbul acestei făgăduieli, voluntarii și bersalierii lombarzi putură a doua zi, 27 aprilie, de dimineață, să debarce la Porto d'Anzio; ei plecară, la 28, spre Albano și-și instalară bivuacul în cîmpia Romei.

În timpul nopții sosi un ordin al generalului Giuseppe Avezzana, ministrul de război care, fie că ignora angajamentul luat de domnul Manucci în numele lui Manara, fie că nu ținu seama de el, ordonă bersalierilor să pornească îndată, în marș, spre Roma. În cursul dimineții de 29, în mijlocul aplauzelor unei mulțimi imense, ei își făcură intrarea în Roma. La vestea sosirii francezilor la Civita-Vecchia, adunarea romană se declară permanentă. Atunci s-a pus această gravă chestiune: li se vor deschide francezilor porțile, sau forța se va opune forței?

Triumvirul Armellini și mulți alții fură de părere ca francezii să fie primiți ca prieteni.

Mazzini, Cernuschi, Sterbini și majoritatea voiau să se apere cu îndîrjire și pînă la capătul puterilor.

Mai înainte de orice, trebuia să se salveze onoarea, ziceau ei.

Adunarea nu șovăi: la 26 aprilie, la orele două după-amiază, următorul decret fu votat în aplauzele întregii Rome:

În numele lui Dumnezeu și al poporului,
După comunicarea primită de triumvirat, Adunarea îi încredințează onoarea Republicii și-l însărcinează să respingă forța prin forță.“

După decretarea rezistenței, Cernuschi, care înălțase baricadele de la Milano, fu numit inspector al baricadelor din Roma; punctele întărite fură prevăzute cu tunuri, iar poporul se agită fremătînd, în așteptarea unui mare eveniment. Atunci se ivi omul providențial. Un strigăt puternic răsună pe străzile Romei: „Garibaldi! Garibaldi!“ Apoi o mulțime imensă, mergînd înaintea lui, începu să strige aruncîndu-și pălăriile în aer și fluturîndu-și batistele: „Iată-l! Iată-l!“

Ar fi cu neputință de zugrăvit entuziasmul ce cuprinse mulțimea la vederea lui: s-ar fi zis că

mîntuitorul Republicii venea întru apărarea Romei; curajul poporului spori datorită încrederii în el, și se părea că Adunarea decretase nu numai apărarea, dar și victoria.

Cîteva rînduri din *Istoria revoluției din Roma* de Biagio Miraglia vor da o idee despre acest entuziasm:

„Acest învingător misterios, înconjurat de o atît de strălucitoare aureolă de glorie, care, străin de discuțiile Adunării și ignorîndu-le, intra în Roma chiar în ajunul zilei în care Republica avea să fie atacată, era, în mintea poporului roman, singurul om în stare să susțină decretul rezistenței. De aceea, pe dată, mulțimile se strînseră în jurul celui care întruchipa necesitatea momentului și care era nădejdea tuturor.“

Astfel, necesitatea publică îi dădea lui Garibaldi titlul de general contestat în ultimul război chiar de cei pentru care el se bătuse.

★

Iată acum cîteva amănunte, căci, în situația în care se afla, fiind pe punctul de a pleca în Sicilia, n-au putut să ne fie furnizate chiar de Garibaldi; dar ele ne-au fost date de către prietenul său, domnul Vecchi, istoric al războiului de la 1848, membru al adunării constituante romane, soldatul de la 30 aprilie, de la 3 și 30 iunie; cel, în sfîrșit, la care Garibaldi își petrecu ultima sa lună de ședere la Genova și din casa căruia plecă spre a se îmbarca.

Să-l lăsăm pe domnul Vecchi să vorbească, sau mai degrabă să dăm notele sale originale. Domnul

Vecchi vorbește la fel de bine franceza ca și italiana.

★

Moartea lui Rossi[1] și fuga papei[2] îl aflară pe Garibaldi la Ravenna, unde el înrolase o puternică legiune de voluntari.

Se hotărî să meargă singur la Roma spre a se înțelege cu guvernul provizoriu, al cărui factotum era Sterbini; dar i se dădu să înțeleagă că prezența sa la Roma era la fel de primejdioasă ca și cantonările soldaților săi pe teritoriul legatelor[3]; i se ordonă să se încazarmeze la Macerata, un oraș calm și liniștit, unde răspîndiseră zvonul că el ar fi un hoț de drumul mare.

Astfel, de-abia instalat, primi ordinul să treacă cu legiunea sa la Rieti. Soldații o porniră prin Tolentino, Foligno și Spoleto.

El veni la Ascoli, deoarece aflase că poliția burbonică și papistă, folosindu-se de bani, intimidare și anatemă, începea să ridice populațiile Apeninilor împotriva guvernului de la Roma.

Pe atunci, eram căpitan în regimentul 23 de linie în armata piemonteză și mă bucuram de permisia mea de două luni la Ascoli, cînd conce-

[1] *Pellegrino Rossi* (1787—1848), prim-ministru al Statului papal, asasinat la Roma în timpul unei răscoale populare.

[2] E vorba de fuga papei Pius al IX-lea, care în noaptea de 24 spre 25 noiembrie 1848, deghizat în straie preoțești, a părăsit Roma, refugiindu-se în castelul din Gaeta (Regatul celor Două Sicilii).

[3] Ansamblu de bunuri date spre administrare reprezentanților papei în vechile teritorii ale Bisericii catolice.

tățenii mei mă numiră deputat în constituanta romană.

La 20 ianuarie, am primit vizita lui Garibaldi ; a doua zi el vru să plece la Rieti trecînd muntele acoperit de zăpadă și mișunînd de tîlhari ; sfaturile de prudență, împotrivirea patrioților nu făcură decît să-i sporească la culme dorința de turist militar ; mai bine de o leghe, am fost întovărășiți de mulțimea care plîngea și se jeluia ; mulți mă îmbrățișară, crezînd că n-aveau să mă mai revadă.

Generalul era însoțit de Nino Bixio [1], aghiotantul lui, de căpitanul Sacchi, tovarășul lui de arme din lumea nouă și de Aguyar, negrul său.

Restul suitei se compunea din subsemnatul și dintr-un cățeluș care, rănit la o labă în ziua bătăliei de la San-Antonio, dezertă de sub drapelul armatei din Buenos Aires, sub care mersese pînă atunci, spre a se înrola sub flamura lui Garibaldi.

Micul animal inteligent mergea întotdeauna șchiopătînd între picioarele calului lui Garibaldi. Cîinele se numea Guerillo.

În prima noapte furăm găzduiți la guvernatorul din Arguata, Gaetano Rinaldi, șeful reacțiunii clericale, care apărea după noi pe măsură ce înaintam.

Am rămas într-o cameră de la parter, neluminată, pînă la ora zece seara, cu lume care intra, ieșea, șușotea. L-am făcut atent pe general, care îmi răspunse în franceză, cu obișnuitul lui calm :

— Nu te alarma, se alcătuiește meniul cinei.

[1] *Nino Bixio* (1821—1873), general italian, unul din cei mai apropiați colaboratori ai lui Garibaldi, faimos prin îndrăzneala și bravura sa. A participat la toate momentele importante ale făuririi unității italiene.

Nici nu știa ce bine ghicise ; ne-am sculat de la masă la miezul nopții și am fost tratați ca niște cardinali. La plecare, am primit de la guvernator două kilograme de trufe pentru drum. La ora patru dimineața încălecam, și fiul domnului Rinaldi ne întovărăși pînă pe creștetul muntelui, cu un drapel tricolor de mătase. La amiază am înfulecat un miel pe care generalul puse să-l frigă în ciozvîrte la flacăra unor mănunchiuri de vreascuri ; seara, am intrat într-un han izolat, plin de țărani înarmați. Poate că ei primiseră cuvîntul de ordine de la Arguata ; aveau niște figuri sinistre ; toată lumea fu invitată de noi să bea, dar toți refuzară. Ne-am retras să ne culcăm și am dormit cu sabia alături, cu degetul pe trăgaciul pistolului.

Garibaldi se sculă, cu genunchiul drept umflat și văietîndu-se de dureri în cotul stîng din pricina reumatismelor căpătate în America ; nu-și putu încălța cizma dreaptă și-și vîrî brațul într-o eșarfă.

După o jumătate de ceas de drum, caii noștri refuzară să meargă mai departe. Suiam, într-adevăr, un urcuș abrupt, pe care înghețul de peste noapte îl făcuse lunecos ca oglinda.

O leghe, animalele merseră pe mantăile noastre, pe care le întindeam dinaintea lor ; străbăturăm apoi o cîmpie acoperită de zăpadă, avînd necazuri pînă peste cap din pricina cailor ; spre a mă încălzi, am coborît de pe cal și m-am dus să mă informez despre sănătatea generalului, care călărea înaintea mea, numai cu un picior încălțat ; celălalt era acoperit doar cu un ciorap de bumbac.

— Ei bine, cum ne simțim, generale ? l-am întrebat.

El mă salută cu acel surîs blajin, ce-i stătea în firea-i puternică şi liniştită, şi-mi zise :

— Mulţumesc, mă simt minunat.

Cum mergeam alături de el, fără îndoială ca să se sustragă durerilor crîncene care-i muşcau carnea fără a-i afecta sensibilitatea, îmi arătă cu mîna grandioasa privelişte a acestei naturi sălbatice. Într-adevăr, ne aflam în mijlocul munţilor ciudaţi ale căror creste stîncoase semănau cu nişte cetăţui durate de uriaşi.

Peste tot, grămezi de stînci roase de veacuri şi desprinse de pe culmi, care se prăvăliseră în văile strîmte şi povîrnite, precum şi în albia unui şuvoi ce spumega înspăimîntător, zgomotos şi mîlos ; ici şi colo, cîteva case răzleţe, ascunse de pîlcuri de stejari, de fagi, de castani, de brazi, dezvăluindu-se doar prin fumul alburiu ce ieşea din hornurile lor.

Acest peisaj, parcă de Salvador Rosa [1], întunecat de răscoală şi devenit şi mai ameninţător din pricina şuieratului cumplit al vîntului, exaltă sufletul lui Garibaldi.

— Aici, zise el, aş vrea să întîlnesc întreaga armată a lui Radetzky ; bravii noştri ostaşi n-ar lăsa să se întoarcă la Viena nici măcar unul din soldaţii lui ; aici i-am răzbuna şi pe Varus şi pe fraţii noştri morţi în pădurea de la Teutberg.

Cam pe la ora cinci ne aflam aproape de Cascia, un mic pîlc de case strînse ciopor pe creştetul unei coline înverzite ; vîntul gonise norii, soarele strălucea pe culmile înzăpezite, făcînd din ele munţi de argint zugrăviţi pe un fundal de azur ce se preschimba spre asfinţit, în trandafiriu aprins.

---

[1] *Salvador Rosa* (1615—1673), pictor, poet şi muzician italian, născut aproape de Neapole.

Ne odihneam în apropierea unei colibe de paie, cînd patru tineri veniră să ne întrebe cine eram. La numele lui Garibaldi, o luară la fugă şi, după un sfert de ceas, gonfalonierul, notabilităţile, garda naţională, mulţimea cu muzica în frunte, alergară în întîmpinarea noastră spre a-l invita pe general să poftească în sat.

Ca la semnul unei baghete magice, se înălţă un arc de triumf din frunziş ; teatrul fu iluminat ; avu loc un dineu şi un bal în casa guvernatorului, care totuşi era un clerical mîndru. Îmi amintesc că acolo îi fu prezentat lui Garibaldi un ţăran-poet care rostise — el nu ştia nici să citească şi nici să scrie — un întreg poem asupra vieţii pastorale.

Pe la ora nouă, un vecin îmi şopti încet, la ureche, că un băiat de cincisprezece ani zăcea în închisoarea comunală, îndobitocit de loviturile şi de maltratările tatălui său, care, recăsătorindu-se la vîrsta de şaizeci de ani cu o tînără ţărancă, aţîţat de aceasta, îşi învinuise fiul că n-o respectase. Guvernatorul primise vreo douăzeci de scuzi şi-l aruncase pe copil în închisoare. I-am vorbit despre asta generalului.

Fu adus tatăl, apoi nefericitul copil. A fost o scenă comică şi hidoasă totdeodată. Tatăl era de acord ca fiul său să iasă din închisoare ; dar reclama, cu naivitate, suma pe care o dăduse spre a fi băgat acolo. Copilul plîngea cu lacrimi fierbinţi şi-l îmbrăţişa pe Garibaldi ; cît despre guvernator, el nu ştia ce atitudine să ia. Pînă la sfîrşit, vorbi poporului, de sus, din balcon şi copilul fu purtat în triumf de toţi ştrengarii din sat.

A doua zi, la ora cinci de dimineață, un detașament din garda națională plecă cu noi, pe o ploaie măruntă și pătrunzătoare.

Detașamentul ne însoți pînă la Rieti și escortă un funcționar financiar, închis în locul unde am prînzit, care era un spion plătit de generalul burbonic Landi ce comanda coloana mobilă de la granița Statelor romane.

Legiunea italiană, încazarmată la Rieti, se compunea din trei batalioane (în total o mie cinci sute de oameni) cărora li se adăugaseră nouăzeci de lăncieri îmbrăcați și prevăzuți cu cai pe cheltuiala comandantului lor, contele Angelo Masina, din Bologna.

Cu ei a pornit contele în ajutorul Romei.

La debarcarea francezilor la Civita-Vecchia, legiunea se afla la Anagni, leagănul și mormîntul lui Bonifaciu al VIII-lea.

Aug. Vecchi

★

Dar acestui general, care avea tot poporul în alaiul lui, îi mai trebuiau soldați.

I se improviză o brigadă din elemente străine unele de altele, din oameni ce nu se cunoșteau între ei și care trebuiau să se unească, să se contopească, să devină un amalgam, ca urmare a entuziasmului pe care îl inspira generalul.

Această brigadă fu alcătuită : din două batalioane ale propriei sale legiuni, printre care vreo patruzeci de oameni veniți cu el din Montevideo, purtînd bluza roșie cu pasmanterie verde ; din trei sute de oameni întorși de la Veneția ; din patru sute de tineri de la Universitate ; din trei

sute de vameși mobilizați ; în sfîrșit, din trei sute de emigranți ; în total, două mii cinci sute de oameni care fură însărcinați cu apărarea zidurilor de la poarta Portese pînă la porțile San-Pancrazio și Cavallegieri, și ocupînd toate punctele înalte din afara zidurilor vilei Corsini, cunoscute sub numele de Quatro-Venti, pînă la vila Pamfili.

După toate probabilitățile, asupra acestui punct aveau să se îndrepte toate sforțările francezilor, care voiau să păstreze Civita-Vecchia ca bază a operațiunilor lor.

La 28 aprilie, avangarda franceză se afla la Palo, unde, din ajun, sosise, deschizînd drumul, un batalion de vînători.

La 29, ea se afla la Castel-di-Guido, adică la cinci leghe de Roma. Atunci generalul-comandant îl trimise în recunoaștere pe fratele său, căpitanul Oudinot, și pe un aghiotant, împreună cu cincisprezece soldați din cavaleria ușoară.

Această recunoaștere înaintă pînă la punctul unde se despart cele două drumuri aureliene, cel vechi și cel nou, și la o leghe de Roma întîlni avanposturile romane.

Ofițerul care comanda avanposturile înaintă și adresîndu-se francezilor, îi întrebă :

— Ce vreți ?

— Să mergem la Roma, răspunseră francezii.

— Asta nu se poate, zise ofițerul italian.

— Noi vorbim în numele Republicii franceze.

— Și noi, în numele Republicii romane ; așadar, îndărăt, domnilor !

— Și dacă noi nu vrem să ne întoarcem îndărăt ?

— Vom încerca să vă facem să plecați fără voia dumneavoastră.

— Prin ce mijloc ?

— Cu forța.

— Atunci, zise ofițerul francez, întorcîndu-se spre ai săi, dacă-i așa, deschideți focul.

Și, în același timp, el însuși descărcă un pistol pe care-l scoase din coburii șeii.

— Foc ! răspunse ofițerul care comanda avanposturile romane.

Cei trimiși în recunoaștere, prea slabi spre a rezista, se retraseră în galop, lăsînd în mîinile noastre un vînător francez prins sub calul lui mort. Fu luat și dus la Roma.

Buletinul francez spune că noi am rupt-o la fugă și că am fost urmăriți ; dar, dacă lucrul acesta era adevărat, cum ar fi fost cu putință să facem un prizonier și să-l aducem la Roma, noi care eram pe jos, în vreme ce francezii erau călări ?

De altfel, vom arăta mai multe erori de acest fel.

Cei plecați în recunoaștere raportară generalului Oudinot știrea că Roma era gata să se apere și că nu trebuia să se bizuie că va intra în oraș, așa cum se aștepta, fără a recurge la violență și în mijlocul aclamațiilor poporului.

Generalul comandant francez nu-și întrerupse însă marșul.

În ziua următoare, adică la 30 aprilie, lăsînd la Maglianilla ranițele soldaților, înaintă în pas alergător.

Să relevăm o nouă eroare privitoare la 30 aprilie, după cum am relevat-o și pe cea referitoare la 29.

Anumiți scriitori francezi au spus că, victime ale unei intrigi josnice, soldații fuseseră atrași în

oraș în urma unei simple recunoașteri și căzuseră într-o cursă.

Afacerea din 30 aprilie n-a fost o recunoaștere și francezii n-au fost atrași într-o cursă. Afacerea din 30 aprilie a fost o luptă la care se aștepta, desigur, generalul francez, și dovadă este planul bătăliei găsit asupra unui ofițer francez mort și transmis de colonelul Masi, generalului ministru de război [1] :

„Un îndoit atac va trebui dat prin porțile Angelica și Cavallegieri spre a distrage atenția dușmanului.

Prin cel dintîi se vor lua cu forța trupele dușmane care sînt postate pe Monte-Mario, și apoi se va putea ocupa poarta Angelica.

După ce trupele noastre vor fi ocupat aceste două puncte, noi vom respinge inamicul, cu toată forța posibilă, în toate direcțiile, și punctul adunării generale va fi piața San Pietro.

Se recomandă îndeosebi să fie cruțat sîngele francez."

Ideea generalului francez nu numai că era proastă, dar a fost și rău îndeplinită ; vom încerca s-o dovedim.

Drumul care duce de la Civita-Vecchia la Roma, se desparte, cam la o mie cinci sute de metri de ziduri, în două : spre dreapta el duce la poarta San-Pancrazio ; spre stînga, la poarta Cavallegieri, vecină cu colțul ieșit în afară al Vaticanului.

---

[1] Eu nu fac aici un roman, eu public *Memorii*. Sînt, așadar, silit să traduc textual. Eu nu dezmint, nici nu afirm : eu instruiesc un proces înaintea acestui mare și ultim judecător care se numește *Adevărul* (Al. Dumas).

Vrînd să urmeze planul stabilit și să atace prin spate Monte-Mario, apoi să asedieze poarta Angelica, armata franceză, ajunsă la bifurcație, trebuia s-o cotească, cu o brigadă, spre stînga, în direcția apeductului Paolo, și cu cealaltă s-o ia la dreapta, spre sătulețul San-Pio și să încerce a pune stăpînire pe poarta Cavallegieri.

Asta a fost grava eroare pe care o săvîrșiră francezii. Ei aruncară în dreapta infanteria ușoară din regimentul 20 de linie, care găsi un teren aspru, brăzdat de păduri și greu accesibil, iar pe înălțimile din stînga, îi plasă pe vînătorii din Vincennes ; la vreo sută cincizeci de metri de ziduri, acești bravi rătăciți ai armatei dușmane fură trăsniți de grindina de mitralii pe care o scuipa bateria bastionului San-Mario.

Totuși răul a fost mai mic pentru ei decît ar fi putut să fie, datorită îndemînării dobîndite în războiul împotriva arabilor, de a-și face metereze din toate accidentele terenului.

La rîndu-le, tirul lor, admirabil condus, ne pricinui pierderi mari. Aici au fost uciși : locotenentul Marducci, un tînăr de mare nădejde, a cărui mamă, după reîntoarcerea papei Pius al IX-lea, a fost condamnată la opt zile închisoare pentru că a depus flori pe mormîntul fiului ei ; adjutantul-maior Enrico Pallini, brigadierul della Ridova, căpitanul Pifferi, locotenentul Belli și alți cîțiva, necunoscuți pentru ceilalți, dar scumpi nouă, ca de pildă de Stephanis, Ludovic și căpitanul Leduc. un belgian curajos care a luptat pentru noi în războiul de independență.

Dar cei vii nu lipseau ca să ia locul celor dispăruți.

Încă de dimineață, bubuitul tobelor îi vesti pe romani de apropierea francezilor, și, într-o clipă, zidurile și bastioanele se umplură de oameni.

În vreme ce focul infanteriștilor din regimentul 20 de linie și cel al vînătorilor din Vincennes răspundeau focului nostru, grosul coloanei franceze continua să înainteze.

În momentul în care apăru coloana, o baterie alcătuită din patru tunuri, instalată pe un bastion, începu să o mitralieze.

Generalul francez așeză îndată pe apeducte o baterie cu misiunea de a răspunde focului nostru și ordonă să fie urcate pe un deal alte două tunuri care fură așezate cu fața spre grădinile Vaticanului, unde se aflau puțini soldați, dar o mulțime imensă de popor înarmat.

Deoarece focul nostru se domolise o clipă din pricina preciziei tirului vînătorilor din Vincennes, generalul francez aruncă în luptă brigada „Molière", care înaintă curajos, pînă sub ziduri ; dar, cum am spus-o morții fuseseră repede înlocuiți, și focul se aprinse iar, și mai puternic, zdrobind capul coloanelor Marulaz și Bout, care fură silite așadar să bată în retragere și să-și caute un adăpost prin scobiturile terenului.

Garibaldi urmărea toate aceste mișcări din grădinile vilei Pamfili. El socoti că sosise momentul să lovească la rîndu-i și își strecură mai multe detașamente mici printre butucii de viță ; dar această manevră fu descoperită și regimentul 20 de linie trimise întăriri vînătorilor din Vincennes ca să împiedice să fie luați prin surprindere și ca să-i ocrotească. Garibaldi trimise atunci vorbă că, dacă i s-ar da, ca întăriri, o mie de oameni, ar răspunde de succesul din acea zi.

I se trimise îndată batalionul colonelului Galleti şi primul batalion din legiunea romană, comandat de colonelul Morelli. El rîndui mai multe companii spre a apăra trecerile ameninţate ; altele fură însărcinate să apere flancurile şi spatele în această operaţie, iar el, mergînd în fruntea oamenilor care îi mai rămăseseră, se aruncă asupra francezilor.

Din nenorocire, de la înălţimea meterezelor, ai noştri i-au luat pe oamenii lui Garibaldi drept soldaţii generalului Oudinot şi au deschis focul asupra lor. Garibaldi se opri pînă ce greşeala a fost băgată de seamă şi atunci, atacînd la baionetă, se năpusti drept în mijlocul armatei franceze. Se încinse o luptă groaznică între „tigrii de la Montevideo", cum erau numiţi oamenii lui Garibaldi şi leii din Africa. Francezi şi romani se luptau corp la corp, se înjunghiau cu baionetele, se încleştau, se răsturnau, se ridicau. Garibaldi găsise, în sfîrşit, duşmani vrednici de el.

Acolo fură ucişi, dintre ai noştri, căpitanul Montaldi, locotenenţii Rigli şi Zamboni ; acolo au fost răniţi maiorul Marochetti, chirurgul Schienda, ofiţerul Ghiglioni, capelanul Ugo Bassi, care, fără arme, în mijlocul luptătorilor, înfrunta rănile şi moartea spre a-i ajuta pe răniţi şi a-i mîngîia pe muribunzi ; inimă cucernică, suflet milos, din care preoţii au făcut un martir ; în sfîrşit, locotenenţii d'All'Oro, Tressoldi, Rolla şi tînărul Stadella, fiul generalului napolitan.

După o luptă de o oră, francezii fură siliţi să cedeze ; o parte se împrăştie în dezordine pe cîmpie, iar altă parte bătu în retragere spre corpul principal.

Două sute şaizeci rămaseră prizonierii noştri.

În acel moment căpitanul de artilerie Faby aghiotantul generalului-comandant văzînd eşecul atacului, plănuit atît de prost de general, şi crezînd că mai poate îndrepta lucrurile, îi propuse şefului său să pornească un nou atac, pe un drum pe care-l cunoştea, zicea el, şi care l-ar fi condus, neobservat, pînă sub zidurile Romei, în faţa grădinilor Vaticanului.

Drumul era mărginit de patru sau cinci case ascunse în mijlocul viilor, unde puteau fi lăsate detaşamentele.

Generalul-comandant fu de acord, îi dădu o brigadă din corpul Levaillant, şi căpitanul Faby plecă.

La început, operaţiunea a fost uşoară şi marşul coloanei, ce-i drept, trecu neobservat de către apărătorii Romei pînă la drumul consular al porţii Angelica ; dar, acolo, la prima fulgerare pe care soarele o smulse armelor franceze, un foc năprasnic, pornit de pe tot cuprinsul grădinilor pontificale, întîmpină coloana, şi unul din primele gloanţe îl răni pe căpitanul Faby, care o conducea.

Deşi lipsită de conducătorul ei, coloana se apără vitejeşte şi, cîtăva vreme, răspunse focului de pe ziduri ; dar, decimaţi, striviţi, zdrobiţi, avînd în spatele lor trupele noastre de la Monte-Mario, iar în faţă tirul castelului Sant-Angelo, care le închidea drumul spre poarta Angelica, expuşi fără apărare grindinei de gloanţe şi de mitralii ce ploua din grădinile Vaticanului şi care nu le îngăduia să-şi reia vechile poziţii, francezii fură siliţi să se refugieze în căsuţele răspîndite prin vii şi risipite de-a lungul drumului, unde artileria noastră continuă să-i secere fulgerător.

Astfel, o brigadă întreagă care era aripa stîngă a corpului de armată francez, se află despărțită de centrul ei și în primejdie de a fi făcută prizonieră.

Din fericire pentru generalul Levaillant, trupele noastre de la Monte-Mario n-au coborît, și două mii de oameni, masați îndărătul porții Angelica, nu s-au clintit din loc.

Generalul-comandant nu fusese mai norocos nici în sectorul din dreapta, adică în punctul unde luptase Garibaldi ; o clipă, focul și lupta încetaseră prin retragerea francezilor ; dar, văzîndu-și oamenii respinși, generalul Oudinot, temîndu-se să nu i se taie comunicațiile cu Civita-Vecchia, împinse înainte resturile brigăzii „Molière" și lupta, potolită o clipă, reîncepuse cu un nou avînt. Dar toată știința războiului, disciplina, curajul, atacul năvalnic, totul dădu greș în fața soldaților noștri, oricît de tineri, oricît de fără experiență erau ei.

Căci Garibaldi se afla acolo, călare, înălțat în scări, cu părul în vînt, asemenea unei statui de bronz a zeului bătăliilor.

La vederea neînvinsului, fiecare își aminti de vitejiile strămoșilor și de acei cuceritori ai lumii, ale căror morminte le aveau sub picioare ; s-ar fi zis că toți știau că umbra Camillilor, Cincinatilor și Cezarilor îl priveau de pe Capitoliu. Violenței, furiei franceze, ei le opuseră calmul roman, voința supremă a deznădejdei.

După patru ore de luptă îndîrjită, șeful unui batalion din regimentul 20 de linie, astăzi generalul Picard, grație unor sforțări nemaipomenite și unui admirabil curaj, puse stăpînire, cu trei sute de oameni, pe o poziție bună, silindu-i pe tinerii de la Universitate să o părăsească ; dar imediat, Garibaldi, primind un batalion de exilați comandat de Arcioni și un detașament al legiunii romane, cu două companii din aceeași legiune, se avîntă ferindu-și capul, cu baioneta la piept, reluînd la rîndul său ofensiva ; cu o înflăcărare de nebiruit, doborînd orice piedică, el încercui în casa din care își făcuse o fortăreață, pe șeful de batalion Picard, care atacat de pe lături de oamenii noștri, iar din față de Nino Bixio, care luptă corp la corp cu el, fu, în sfîrșit, silit să se predea împreună cu cei trei sute de oameni ai lui. Această uriașă luptă a hotărît soarta acelei zile și a schimbat cu desăvîrșire fața lucrurilor. Nu se mai punea chestiunea de a se ști dacă Oudinot avea să intre în Roma, ci dacă avea să se mai poată întoarce la Civita-Vecchia.

Într-adevăr, Garibaldi, o dată stăpîn pe vila Pamfili și pe pozițiile apeductelor, domina calea Aureliană și printr-o manevră rapidă, putea să le-o ia înainte francezilor la Castel-di-Guido și să le închidă drumul.

Rezultatul acestei manevre era sigur ; aripa stîngă a francezilor strivită sub grădinile Vaticanului și refugiată, cum am spus, în căsuțele răzlețe de acolo, nu putea să se retragă fără să nu se expună tirului ucigător al artileriei și salvei de focuri de pe ziduri.

Aripa dreaptă, bătută și împrăștiată sub cerul liber de Garibaldi, se afla într-unul din acele momente de descurajare fatală ce urmează unei înfrîngeri neașteptate și nu putea opune decît o slabă rezistență. Mai mult încă, francezii erau istoviți după o luptă de zece ore și lipsiți de orice detașament de cavalerie care să le acopere retragerea.

Noi aveam două regimente de linie de rezervă, două regimente de dragoni călări, două escadroane de carabinieri, batalionul de lombarzi comandat de Manara, legat, ce-i drept, de cuvîntul dat de Manucci şi, în spatele lor, un întreg popor.

Garibaldi şi judecase situaţia, căci, de pe cîmpul de luptă, el îi scria ministrului de război Avezzana:

„Trimiteţi-mi noi trupe şi, aşa cum v-am făgăduit să-i bat pe francezi, cuvînt pe care mi l-am ţinut, vă făgăduiesc să-i împiedic ca nici măcar unul singur să nu se urce pe vasele lor.“

Dar se zice că atunci triumvirul Mazzini îşi rosti hotărît cuvîntul împotriva acestui proiect.

— Să nu ne facem, spuse el, din Franţa un duşman de moarte printr-o înfrîngere totală, şi să nu-i expunem pe tinerii noştri soldaţi de rezervă, în cîmp deschis, împotriva unui duşman înfrînt, dar valoros.

Această gravă eroare a lui Mazzini îi răpi lui Garibaldi gloria unei zile asemenea celei a lui Napoleon, şi făcu de prisos victoria din 30; o eroare fatală, şi totuşi scuzabilă la un om ce-şi pusese toate speranţele în partidul democratic francez al cărui şef era Ledru-Rollin [1], o eroare cu urmări incalculabile pentru Italia.

Planul lui Garibaldi, dacă ar fi fost adoptat, putea să schimbe destinele Italiei.

Într-adevăr, poziţia era dintre cele mai simple, şi voi face apel, astăzi cînd urile s-au potolit şi cînd un soare nou răsare pentru Italia, chiar la lealitatea adversarilor noştri.

Oudinot atacase Roma cu două brigăzi, una sub ordinele generalului Levaillant, cealaltă sub ordinele generalului Molière; un batalion de vînători pedeştri, douăsprezece tunuri de cîmp şi cincizeci de cai, completau divizia; am văzut în ce stare grea ajunsese, în seara de 30 aprilie, acest corp de armată, a cărui aripă stîngă fusese prelungită în mod nepotrivit, iar aripa dreaptă zvîrlită spre centrul lui de către Garibaldi, stăpîn al vilei Pamfili, al apeductelor şi al străvechii căi Aureliene; trebuia fără a se pierde nici o clipă şi cu toate trupele disponibile, să se înainteze şi francezii să fie siliţi fie s-o rupă la fugă, lucru necesar dacă voiau să ajungă la Civita-Vecchia, fie la o nouă luptă, care s-ar fi sfîrşit prin absoluta lor distrugere în situaţia neprielnică în care se aflau.

Armata franceză ar fi fost zdrobită sau silită să depună armele.

Ceea ce e curios, este că, în tot timpul acestei zile, muzicile militare romane au cîntat *Marsilieza*, luptînd împotriva celor care, însufleţiţi de acest cîntec, biruiseră Europa.

Este adevărat că francezii n-o mai cîntau.

În afară de morţii şi de răniţii pe care i-am avut, gloanţele şi ghiulelele au pricinuit, în acea zi, mari pagube monumentelor noastre, şi nu ne-am putut opri să nu surîdem cu tristeţe, cînd am citit, în ziarele franceze, că asediul avea să dureze probabil mult din cauza grijii inginerilor de a apăra monumentele artistice.

Gloanţele şi ghiulelele loveau, într-adevăr, şi răsunau ca grindina pe cupola de la San-Pietro şi pe Vatican.

[1] *Alexandre-Auguste Ledru-Rollin* (1807—1874), avocat şi om politic francez, membru al guvernului provizoriu din 1848. A fost unul din promotorii sufragiului universal.

În capela Paulina, bogată în frescele lui Michelangelo, ale lui Zuccari şi ale lui Lorenzo Sabati, una dintre picturi a fost atinsă transversal de un proiectil.

În Capela Sixtină, un altul a deteriorat un panou pictat de Buonarotti.

În sfîrşit, francezii au pierdut în acea zi o mie trei sute de oameni, răniţi şi prizonieri. Noi am avut o sută de oameni ucişi sau scoşi din luptă, şi un prizonier.

Acest prizonier era capelanul nostru Ugo Bassi, care, într-una din manevrele noastre de retragere, ţinînd pe genunchi capul unui muribund alături de care se aşezase spre a-l mîngîia, n-a vrut să plece de lîngă rănit decît după ce acesta şi-a dat ultima suflare.

E uşor de ghicit bucuria care cuprinse Roma în seara şi în noaptea următoare acestei prime lupte. Orice întorsătură ar fi luat de acum încolo lucrurile, istoria, cel puţin aşa se credea, n-ar mai putea tăgădui că noi, nu numai c-am ţinut piept o zi întreagă primilor soldaţi din lume, dar că i-am şi silit să dea îndărăt.

Întregul oraş a fost iluminat şi a luat înfăţişarea unei zile de sărbătoare naţională ; de pretutindeni se auzeau cîntece şi orchestre. La cartierul general răsunau cîntece şi o muzică ce le strîngea inima de durere soldaţilor şi ofiţerilor francezi.

Căpitanul Faby se întoarse către un ofiţer roman, care era istoricul Vecchi şi-l întrebă :

— Bucuria şi cîntecele astea vor să ne insulte ?

— Nu, îi răspunse Vecchi, să nu credeţi asta ; poporul nostru este generos şi nu insultă în nenorocire ; dar el îşi sărbătoreşte botezul de sînge şi de foc. Noi i-am învins astăzi pe primii soldaţi

din lume ; vreţi să-l împiedicaţi să aplaude în memoria morţilor şi pentru reînvierea bătrînei noastre Rome ?

Căpitanul Faby fu adînc mişcat de acest răspuns, care fusese rostit într-o franceză fără cusur, atît de mişcat încît, cu lacrimi în ochi, strigă :

— Ei bine, dacă-i aşa, trăiască Roma ! Trăiască Italia !

Nici un soldat prizonier n-a fost trimis în tabăra ce-i fusese destinată, fără să nu primească hrană şi fără să nu i se dea tot ceea ce avea nevoie. Cît despre ofiţerii care îşi pierduseră sabia, pe loc, li se dădu o alta.

A doua zi, 1 mai, în zori, neobositul Garibaldi, primind de la ministerul de război autorizaţia de a-i ataca pe francezi, cu legiunea sa, adică cu o mie două sute de oameni, o împărţi în două coloane, dintre care o parte ieşi cu Masina, pe poarta Cavallegieri, iar cealaltă, sub ordinele sale, pe poarta San-Pancrazio. Puţina cavalerie pe care o avea fu sporită cu un escadron de dragoni.

Scopul lui Garibaldi era de a-i surprinde pe francezi pe cîmpul lor şi de a-i provoca la luptă, deşi erau de şase ori mai numeroşi decît el ; spera, de altfel, ca la zgomotul focurilor de armă şi al tunului, întreg poporul să-i sară în ajutor.

Dar, o dată ajuns pe cîmp, află că francezii plecaseră în timpul nopţii, retrăgînduse spre Castel-di-Guido, şi că Masina, care apucase pe drumul cel mai scurt, ajunsese din urmă ariergarda lor şi se încăierase cu ea.

Garibaldi îşi grăbi atunci marşul şi-l ajunse pe Masina în apropiere de hanul Malagrotta, unde francezii, adunîndu-se, păreau să se pregătească de luptă. Ocupă îndată, pe o înălţime, o poziţie avantajoasă în flancul armatei franceze ; dar, în

momentul în care ai noştri urmau să atace, un ofiţer se desprinse din corpul de armată, înaintă pe drumul cel mare şi ceru să discute cu Garibaldi.

Garibaldi ordonă să fie adus în faţa sa.

Solul zise că fusese trimis de generalul-comandant al armatei franceze spre a trata încheierea unui armistiţiu şi a se încredinţa dacă, într-adevăr, poporul Romei primea guvernarea republicană şi voia să-i apere drepturile. Ca dovadă a intenţiilor leale ale generalului, acesta ne propunea să ni-l înapoieze pe părintele Ugo Bassi, făcut prizonier, în ajun, cum am mai povestit.

În timpul acestei discuţii, sosi şi un ordin al ministrului, impunîndu-i lui Garibaldi să reintre în Roma.

Legiunea reintră în oraş către ora patru după-amiază, aducîndu-l cu ea pe parlamentar.

Armistiţiul cerut de generalul Oudinot îi fu acordat.

XV

Expediţia împotriva armatei napolitane

În vreme ce se petreceau întîmplările pe care le-am povestit acum, armata napolitană, dispunînd de aproape douăzeci de mii de oameni, avîndu-l pe rege în fruntea ei, trăgînd după ea treizeci şi şase de guri de foc, flancată de o minunată cavalerie, mîndră de recentele ei triumfuri din Calabria şi Sicilia, înainta pe malul stîng al Tibrului, cu scopul de a asedia oraşul. Ea ocupase milităreşte Velletri, apoi Albano şi Frascati,

apărată la dreapta de Apenini, la stînga de mare, şi împingîndu-şi avanposturile pînă la cîteva leghe de zidurile noastre.

Văzînd toate astea, Garibaldi, pe care armistiţiul îl lăsa inactiv, ceru să folosească răgazul pe care îl avea spre a purta război împotriva regelui Neapolului. I s-a acordat această îngăduinţă.

În seara de 4 mai, Garibaldi ieşi cu legiunea sa, care număra două mii cinci sute de oameni.

Printre aceşti două mii cinci sute de oameni se aflau batalionul de bersalieri al lui Manara, repus în deplinătatea drepturilor sale (care, de altfel, nu-i fuseseră luate cu privire la regele Neapolului), vameşii, legiunea universitară, două companii din garda naţională mobilă şi alte cîteva corpuri de voluntari.

Întîlnirea fusese fixată în Piaţa poporului. La ora şase, Garibaldi sosise.

Un tînăr elveţian, din Elveţia germană, care a scris o excelentă istorie a asediului Romei, Gustav de Hoffstetter, descrie astfel impresia produsă asupra lui la vederea lui Garibaldi :

„În momentul cînd bătea ora şase, generalul apăru însoţit de statul său major şi fu primit cu un tunet de «vivat» ; eu îl vedeam pentru prima oară : un om de statură mijlocie, cu obrazul ars de soare, dar cu linii de o puritate antică ; stătea pe calul lui, aşa de calm şi de sigur, de parcă s-ar fi născut călare ; de sub pălăria cu boruri mari, cu un găitan îngust, împodobită cu o pană neagră de struţ, i se revărsa o claie de păr ; o barbă roşie îi acoperea toată partea de jos a feţei ; peste cămaşa roşie avea aruncat un puncho american alb, căptuşit cu roşu ca şi cămaşa. Statul său ma-

jor purta bluză roșie ; mai tîrziu. toată legiunea italiană adoptă această culoare.

În spatele său, galopa soldatul care avea grijă de calul lui, un negru vînjos care-l urmase din America ; negrul era îmbrăcat cu o manta roșie și era înarmat cu o lancie cu fanion roșu.

Toți cei care veniseră cu el din America purtau la cingătoare pistoale și pumnale frumos lucrate ; fiecare avea în mînă un bici din curele de piele de bivol."

Să continuăm descrierea : de data asta, vorbește Emilio Dandolo ; și el — biet tînăr, rănit la asediul Romei, asediu în care fratele lui fusese ucis — mort în urmă de o boală de piept, la Milano, a lăsat o expunere a evenimentelor la care a luat parte.

„Urmați de ordonanțele lor, toți acești ofițeri veniți din America se împrăștie, se adună, aleargă în dezordine, merg de colo-colo, activi, grijulii, neobosiți ; cînd trupa se oprește în bivuac spre a se odihni cîtăva vreme, pare un spectacol ciudat să-i vezi pe acești soldați sărind jos de pe cai și după ce-și așază armele în grămezi, să se îngrijească fiecare personal, ca și generalul, de bidiviii lor.

Treaba o dată sfîrșită, abia atunci călăreții se gîndesc și la ei, și dacă, nu pot obține merinde din localitățile vecine, trei sau patru colonei sau maiori sar pe cai și, înarmați cu lassoul, se aventurează în cîmpie pe urmele oilor sau ale boilor. Cînd au adunat atîtea animale cîte poftesc, se întorc, împingînd înaintea lor cireada ; distribuie un anumit număr din ele fiecărei companii și toți cîți sînt, soldați și ofițeri, se apucă să ucidă animalele, să taie ciozvîrte și, la niște focuri uriașe să frigă enorme bucăți de bou, de porc sau de miel, fără a mai socoti păsările, precum curcani, pui de găină, rațe etc.

În vremea asta, dacă primejdia este departe, Garibaldi stă culcat în cortul lui ; dacă, dimpotrivă, dușmanul este pe aproape, el nu coboară de pe cal, dă ordine și vizitează avanposturile ; adesea își leapădă ciudata uniformă, se îmbracă țărănește și pornește chiar el în cele mai primejdioase explorări ; așezat pe vreo culme înaltă ce domină împrejurimile, își petrece mai tot timpul scrutînd adîncimile orizontului cu luneta ; cînd trompeta generalului dă semnalul de plecare, aceleași lassouri slujesc la prinderea și strîngerea cailor ce pasc răspîndiți pe pajiști ; ordinul de marș este stabilit ca și în ajun, și corpul de armată pornește la drum fără ca nimeni să știe sau să-și facă griji încotro merge.

Legiunea personală a lui Garibaldi numără cam peste o mie de suflete ; ea este alcătuită din cei mai pestriți oameni ce s-au văzut vreodată ; o lume de tot soiul, de toate vîrstele, copii între doisprezece și paisprezece ani, atrași spre această viață de independență fie dintr-un sentiment nobil, fie dintr-o neliniște a vîrstei, soldați bătrîni aduși de numele și de faima ilustrului condotier al lumii noi, și, în mijlocul tuturor acestora, mulți care nu se pot lăuda decît cu jumătate din deviza lui Bayard — „Fără frică" — și care caută, în învălmășeala războiului, desfrîul și fuga de pedeapsă.

Ofițerii sînt aleși dintre cei mai curajoși și sînt înălțați la gradele superioare, fără a se ține seamă de vechime, nici de regulele obișnuite de avan-

sare. Astăzi îl vezi pe unul, cu sabia la şold, că e căpitan ; mîine, din dorinţa de variaţie, va lua muscheta, va intra în rînduri şi iată-l redevenit soldat. Solda nu lipseşte : ea este adusă de hîrtia triumvirilor, care nu cere decît oboseala de a o tipări ; proporţional[1]*, numărul ofiţerilor este mai mare decît cel al soldaţilor.*

Vagmistrul, adică omul însărcinat cu bagajele, e căpitan ; bucătarul generalului e locotenent ; ordonanţa are acelaşi grad ; statul-major e alcătuit din maiori şi din colonei.

De o simplitate patriarhală atît de mare, încît ai zice că-i prefăcută, Garibaldi seamănă mai degrabă cu şeful unui trib indian decît cu un general ; dar cînd se apropie primejdia sau cînd se şi declară, atunci el este cu adevărat admirabil în ce priveşte curajul şi agerimea ochiului ; ceea ce ar putea să-i lipsească doar ca ştiinţă strategică, în calitate de general după regulile artei militare, este înlocuit la el printr-o activitate uluitoare."

După cum vedeţi, acest om extraordinar face aceeaşi impresie asupra tuturor temperamentelor.

Să ne reîntoarcem, la expediţia împotriva napolitanilor.

Trupa se puse în marş la sfîrşitul zilei, spre ora opt seara. Unde mergeau ? Nimeni nu ştia nimic. O apucară la dreapta unde după ce descriseseră un cerc imens, se pomeniră pe drumul Palestrina.

Noaptea era limpede şi răcoroasă ; mergeau în tăcere şi cu pas iuţit. Statul-major asigura el însuşi serviciul de siguranţă. Ofiţerii, însoţiţi de cîţiva oameni călare, dădeau raite mari pe cîmpie ; cînd terenul era prea accidentat, coloana se oprea

şi adjutanţii, cercetînd pămîntul ce se întindea dinaintea lor, se întorceau să dea veşti, care puneau iarăşi expediţia în mişcare.

Aceste popasuri aveau, pe lîngă avantajul securităţii, pe acela de a da răgaz tuturor să se odihnească, marşul prelungindu-se astfel fără prea mare oboseală pînă la ora opt dimineaţă. La depărtare de o leghe de Tivoli, se opriră ; după cîtăva vreme părăsiră drumul Preneste care duce spre drumul Palestrina, şi se îndreptară spre Tivoli urmînd o cale veche romană.

Datorită acestui marş nocturn, executat la repezeală, generalul cîştigase un întreit avantaj :

1. Indusese în eroare pe spionii, care, văzîndu-l ieşind pe poarta Poporului, vor fi crezut că expediţia se îndrepta împotriva francezilor ; aceştia, oprindu-se atunci la Palo, începuseră un fel de congres cu triumviratul.

2. La Tivoli, Garibaldi se afla pe flancul drept al liniei de operaţii a napolitanilor, care-şi aveau tabăra la Velletri şi care îşi trimiteau cercetaşii spre Roma pînă pe înălţimile acestei localităţi.

3. Marşul nocturn printr-o landă pustie, lipsită de umbră şi de apă, era, datorită nopţii răcoroase, o adevărată binefacere pentru trupe.

La ora cinci seara, oamenii au strîns rîndurile şi au mărşăluit spre ruinele vilei Adriana, la distanţă de aproape o leghe de locul unde făcuseră popas, loc ce se află la poalele muntelui pe care se înalţă Tivoli.

În primul moment generalul avusese intenţia să rămînă cu trupa acolo ; dar îşi schimbă hotărîrea şi ceru mai întîi să se cerceteze locurile în amănunţime. El nu duse trupe la Tivoli, deoarece nu voia să intre în oraş decît în cazuri extreme.

În mijlocul ruinelor vilei Adriana, ce alcătuiesc o adevărată fortăreață, întreaga brigadă își așeză tabăra, oameni și cai — odăile subterane ale acestui imens edificiu fiind destul de bine păstrate pentru ca să se poată locui în ele. Vila aceasta a fost ridicată chiar de Adrian ; ea măsoară două mile în lungime și o milă în lățime. O pădurice de portocali și de smochini a crescut pe locul vechiului palat.

La 6 mai, am plecat la ora opt dimineața, cu bersalierii în frunte ; pentru a ajunge pe marea cale Palestrina, am fost siliți să trecem prin strîmtoarea San-Vetorino. Ne-a trebuit un ceas ca să străbatem acest defileu ; la amiază am poposit pe o altă vale, unde am găsit apă rece și umbră. Nu se zărea nici o casă, dar înotam prin verdeață.

La ora cinci și jumătate, am reluat marșul și am urcat muntele. Soldații aveau în fața lor animalele de povară care cărau munițiile de război. Cît despre soldați, fiecare din ei își ducea pîinea ; de carne nu se îngrijeau, ea se găsea la toate popasurile ; numai bersalierii aveau crătiți. Ajunsă pe vîrful muntelui, expediția dădu peste o cale romană veche, admirabil păstrată, care ducea la Palestrina, unde și sosi la ora unu dimineața.

A fost o binecuvîntare descoperirea acestei căi romane, atît de bine păstrată, încît nici un animal de povară nu făcu vreun pas greșit și nici vîntul nu stîrni vreun fir de praf.

Totuși, s-au făcut dese popasuri spre a-i da soldatului repaus. Avea, într-adevăr, nevoie, dată fiind treaba ce-l aștepta, să n-ajungă prea obosit. Generalul trimise patrule în toate părțile. Una din patrule, alcătuită din șaizeci de oameni și comandată de locotenentul Bronzelli, același care, zece

ani mai tîrziu a fost lovit de moarte pe cîmpul de luptă de la Treponti, a obținut cele mai bune rezultate ; ea a atacat un sat ocupat de napolitani, i-a pus pe fugă și a făcut cîțiva prizonieri.

Doi dintre ei, care nu voiau să se predea, au fost omorîți și sfîrtecați în bucăți.

La nouă, s-a primit înștiințarea că un corp considerabil de napolitani înainta spre Palestrina ; și, într-adevăr, pe la ora două după-amiază, dinspre vîrful muntelui San Pietro, care domină orașul și care era ocupat de compania a doua, a noastră, s-a văzut înaintînd în ordine perfectă, pe cele două căi ce se întîlnesc la poarta del Sole, coloana dușmană. Erau două regimente de infanterie din garda regală și o divizie de cavalerie.

Garibaldi trimise în întîmpinarea lor, ca tiraliori, două companii din legiunea sa, una din garda națională mobilă și compania a patra de bersalieri.

Aceasta din urmă ocupa partea stîngă a lungului șir de munți ce se pierde în vale.

De pe platforma porții, Manara domina de pe cal această măreață priveliște și, cu ajutorul unei trompete, indica mișcările ce trebuiau executate. Te-ai fi putut crede la o trecere în revistă, într-atît de liniștit se desfășurau lucrurile și într-atît de bine răspundeau manevrele semnalelor trompetei.

Cînd ne-am aflat aproape de napolitani, a început un foc foarte viu, și celelalte corpuri ale expediției, strînse în coloană, se prezentară dincolo de poartă.

Căpetenia dușmană vru atunci să-și desfășoare în tiraliori primele plutoane ; dar soldații, înspăimîntați, refuzară să se îndepărteze unii de alții. Cît despre noi, înaintam într-una, continuîndu-ne focul. Atunci extrema noastră dreaptă, comandată

de căpitanul Rozat, ocoli un zid ce-l împiedica să înainteze şi aleargă repede răspîndindu-se spre flancurile duşmanului. Napolitanii şovăiră o clipă ; apoi, rupînd deodată rîndurile, o luară la fugă aproape fără să-şi descarce puştile. Atunci cîţiva oameni din batalionul lui Manara pătrunseră pînă în rîndurile lor şi ieşiră de acolo aducînd cinci sau şase prizonieri.

În flancul drept, deşi mergînd mai lent, lucrurile se desfăşurară în acelaşi fel ; prima companie de bersalieri i-a lăsat pe napolitani să se apropie pînă la distanţa unui foc de pistol, şi printr-o şarjă năvalnică şi neaşteptată, cu un puternic atac la baionetă, i-a pus lesne pe fugă, izgonindu-i pe rînd din cele trei case pe care le ocupau şi susţinînd, cu cel mai mare calm, un atac de cavalerie ce i-a costat viaţa pe mulţi cavalerişti napolitani.

Acesta era momentul aşteptat de Garibaldi ; el trimise un batalion de întărire lui Manara, ordonîndu-i să atace pe toată linia, la baionetă. Trăsniţi, pe flancul lor, de către lombarzi, respinşi din faţă de legiuni şi de exilaţi, soldaţii regali o luară repede şi peste tot la fugă, lăsînd trei tunuri pe cîmpul de bătaie.

Lupta dură trei ore şi fu dusă la bun sfîrşit fără mare greutate. Duşmanii opuseră o atît de slabă rezistenţă, încît ne-a surprins şi pe noi.

Dacă am fi avut cavalerie ca s-o trimitem în urmărirea fugarilor, pierderile lor ar fi fost considerabile.

Dar, cînd Garibaldi îl văzu pe duşman retrăgîndu-se atît de grăbit şi pe ai noştri urmărindu-l în dezordine, se temu de o ambuscadă şi ordonă să se sune retragerea.

Noi am avut o duzină de morţi şi douăzeci de răniţi, printre care pe viteazul căpitan Ferrari, care a primit o lovitură de baionetă în picior.

Pierderile napolitanilor au fost de o sută de oameni.

Rezultatul material, după cum se vede, era neînsemnat, dar efectul moral era mare.

Două mii cinci sute de soldaţi ai lui Garibaldi puseseră în totală derută şase mii de napolitani.

Cam vreo douăzeci de bieţi prizonieri, aproape toţi din rezervă şi, prin urmare, smulşi familiilor şi siliţi să lupte pentru o cauză ce nu era a lor, fură aduşi în faţa lui Garibaldi. Tremurînd, cu mîinile împreunate, ei implorară să li se lase viaţa. Erau bărbaţi frumoşi, bine îmbrăcaţi, dar înarmaţi groaznic de prost, cu puşti grele cu cremene, cu raniţele pline de iconiţe cu sfinţi şi cu madone, de relicve şi de amulete. Le purtau la gît, în buzunare, peste tot. Spuseră că regele se afla la Albano cu două regimente elveţiene, cu trei de cavalerie şi cu patru baterii ; se aşteptau alte întăriri de la Neapole.

Fuseseră trimişi sub ordinele generalului Zucchi să ia Palestrina şi să pună mîna pe Garibaldi, care le inspira o groază de neînchipuit.

Ne-am instalat tabăra peste noapte în afara Palestrinei.

În ziua următoare, am înaintat cu două mile mai departe, spre a ocupa avanposturile ; patrulele noastre s-au aventurat chiar pînă în liniile duşmane, care-şi aveau pichetele la distanţă de patru mile.

Spre a nu sta degeaba, îi puneam pe soldaţii noştri să facă manevre, căci, de la Solaro, nu mai făcuseră nici măcar o singură dată exerciţii. Era un spectacol frumos şi încurajator pentru cauza

noastră republicană să-i vezi pe aceşti bărbaţi care, la un sfert de leghe depărtare de duşman, învăţau mînuirea armelor de care aveau să se servească împotriva lui, şi care, la sunetul trompetei şi al tobei, studiau şcoala plutonului şi focul tiraliorilor.

Am revenit seara în oraş; dar am revenit pentru un nou asalt.

Am sosit la 7 mai, la miezul nopţii, pe o ploaie torenţială. Batalionul Manara primise drept locuinţă o mînăstire de augustini, dar călugării nu voiseră să-i deschidă; obosiţi şi uzi leoarcă, republicanii au bătut zadarnic în poartă, timp de o oră şi pe un vînt rece ca gheaţa. În sfîrşit, bersalierii şi-au pierdut răbdarea, oricît de mare le-ar fi fost; i-au chemat pe genişti şi poarta mînăstirii a fost spartă.

Deşi, în seara aceea, soldaţii, cumplit de obosiţi, erau furioşi de o astfel de primire, deşi generalul le-o spusese deslușit şi nu le ascunsese oamenilor săi că ducea războiul atît împotriva călugărilor duşmani republicii cît şi împotriva napolitanilor, îndemnurile lui Manara şi ale ofiţerilor lui au izbutit să-i potolească pe soldaţii noştri şi să împiedice răfuiala la care te puteai aştepta într-un astfel de prilej. S-au culcat în linişte pe pardoseala coridoarelor şi au căutat, într-o scurtă odihnă, puterea de a îndura noi oboseli. Din fericire, oboseala pe care ne-au pricinuit-o napolitanii n-a fost mare. Însă, în seara luptei, bersalierii s-au reîntors la mînăstirea lor şi din nou au găsit-o închisă. Din nou a trebuit să se recurgă la securea geniştilor. De data asta însă, fraţii fugiseră. Ei nu putuseră să creadă că nişte republicani ar fi atît de puţin ranchiunoşi

şi se temeau ca nu cumva blîndeţea de care dăduseră dovadă să nu fie o cursă şi să nu ascundă o cumplită schimbare de atitudine.

Fugind, fraţii luaseră cu ei cheile chiliilor. Pentru a obţine pături şi obiectele necesare unei instalări, oricît de modestă ar fi fost ea, a trebuit să fie sparte cîteva uşi. Din fericire, geniştii nu erau departe. După ce au fost sparte uşile, exemplul a fost molipsitor; în loc să se mai mulţumească, ca prima dată, cu pardoseala coridoarelor, soldaţii au vrut să aibă unii saltele, alţii paturi; şefii, obosiţi să mai facă morală, au urmat pilda rea şi au luat cu asalt chiliile. În mai puţin de o jumătate de oră, mînăstirea a fost dată peste cap; de-abia a mai fost timp să se pună santinele la uşa bisericii, la pivniţă şi la bibliotecă. De altfel, nici nu prea aveai ce să iei; fraţii nu lăsaseră decît mobilele, dintre care nici una nu putea fi vîrîtă într-o raniţă; dar un mare număr de ţărani, care îi aţîţaseră pe soldaţii noştri la această devastare, profitară de dezordine şi, ca furnicile, se strîngeau cîte trei, patru, spre a căra obiectele prea grele pentru unul singur.

Mulţi dintre ai noştri, prea puţin evlavioşi, alergau de colo-colo prin toată mînăstirea, fericiţi, măcar o dată în viaţă că au de-a face cu călugării. Unul ieşea dintr-o chilie cu o pălărie mare de dominican pe cap, altul se plimba cu gravitate pe coridoare, îmbrăcat într-un lung anteriu alb peste uniforma lui. Cu toţii s-au înfăţişat la apel, avînd în mîini o enormă lumînare aprinsă şi, în tot cursul nopţii de 9 spre 10, în onoarea victoriei noastre asupra napolitanilor, mînăstirea a fost splendid iluminată.

Corespondența bieților frați n-a fost mai respectată decît restul, și aproape toate scrisorile au fost aduse în triumf și citite cu glas tare de către soldați, scrisori ce i-ar fi făcut să roșească pînă la urechi pe caștii fondatori ai ordinului.[1]

La zece, ne-am oprit la Palestrina și ne-am instalat bivuacul pe pajiști. Napolitanilor se părea că le pierise pofta să ne mai atace și, ocolind colinele de la Albano și de la Frascati, se apropiau încet-încet de Roma.

Garibaldi, care se temea de un atac comun al napolitanilor și al francezilor, o porni în marș chiar în aceeași seară, spre a se întoarce la Roma; am trecut în tăcere și într-o ordine desăvîrșită, la o depărtare de două mile de cîmpul dușman, pe poteci aproape impracticabile, fără ca vreun accident să tulbure liniștea unui marș măreț.

În sfîrșit, în dimineața de 12, am ajuns la Roma, după ce am făcut în timpul nopții douăzeci și opt de mile fără să ne oprim o clipă; aveam absolută nevoie de odihnă; mulți dintre noi, crezînd că plecăm într-o campanie de cîteva ceasuri, nu-și luaseră, ca să le fie mai ușor, nici cratiță, nici raniță, nici rufe.

Dar la căderea nopții, în loc să ne odihnim, am fost siliți să ne luăm iar puștile; s-a dat o alarmă în oraș; s-a răspîndit zvonul că francezii atacau Monte-Mario; am ieșit în mare grabă pe poarta Angelica, am schimbat cîteva focuri de armă cu francezii și am dormit pe marginea unui șanț, cu mîna pe armă.

[1] Întrucît Medici n-a luat parte la expediția de la Palestrina, cea mai mare parte din aceste amănunte sînt împrumutate de la Emilio Dandolo. (Al. Dumas).

XVI

Lupta de la Velletri

Începînd din acest moment, notele lăsate pentru noi de Garibaldi, în clipa plecării sale spre Sicilia, ne îngăduie să-i dăm iar cuvîntul și să-i punem pana în mînă.

*

La 12 mai, Adunarea constituantă romană, la vestea apărării eroice a Bolognei, dădea acest decret:

„Roma, 12 mai 1849

Adunarea constituantă, în numele lui Dumnezeu și al poporului,

Decretează:

Articol unic

Se declară că eroicul popor al Bolognei a binemeritat de la patrie și că este demnul emul al fratelui său, poporul roman."

În aceeași zi cînd Bologna cădea, ambasadorul extraordinar al republicii franceze, Ferdinand de Lesseps[1], intra în Roma cu Michele Accursi, trimisul republicii romane la Paris.

Grație bunelor oficii ale ambasadorului francez, armistițiul, în care era vorba de cincisprezece zile și împotriva căruia mă ridicasem cu atîta tărie în ziua de 1 mai, se încheiase.

[1] *Ferdinand de Lesseps* (1805—1894), diplomat francez, ambasador la Roma în momentul proclamării Republicii romane. Ulterior, a condus lucrările de forare ale Canalului de Suez și a început lucrările Canalului Panama.

Guvernul roman hotărî să profite de acest armistițiu spre a se descotorosi de armata napolitană ; fără ca ea să fie cu adevărat de temut, era destul de supărător să ai douăzeci de mii de oameni și treizeci și șase de tunuri pe umerii tăi.

Greșesc, căci nu mai avea decît treizeci și trei, întrucît noi adusesem trei din ele de la Palestrina.

Cu acest prilej, guvernul din Roma socoti nimerit să facă doi generali de divizie, unul, dintr-un colonel, celălalt, dintr-un general de brigadă ; primul fu Roselli, al doilea, eu.

Guvernul îl numi pe Roselli general al expediției.

Cîțiva prieteni mă îndemnau să nu primesc această poziție secundară, sub ordinele unui om care, nu mai departe decît în ajun, fusese inferiorul meu. Dar mărturisesc că totdeauna am fost insensibil la aceste chestiuni de amor-propriu ; de mi s-ar fi dat prilejul, fie și ca simplu soldat, să scot sabia împotriva dușmanului țării mele, aș fi slujit și ca bersalier. Am primit deci, cu recunoștință, să slujesc ca general de divizie.

La 16 mai, seara, toată armata Republicii, adică zece mii de oameni și douăsprezece tunuri, ieși dintre zidurile Romei pe poarta San-Giovanni. Printre acești zece mii de oameni, trei mii erau din cavalerie.

Pe drum, au băgat de seamă că lipsea corpul de armată al lui Manara, care fusese desemnat să ia parte la expediție. S-a trimis un ofițer de stat-major spre a se informa cum se făcea că Manara, de obicei primul cînd era vorba să meargă împotriva dușmanului, era de data asta ultimul. Uitaseră un singur lucru : să-l prevină. L-au găsit furios ; credea că el singur fusese exclus din expediție.

Trecurăm Tibrul, în drum spre Tivoli ; acolo, am luat-o la dreapta și am ajuns, cam pe la ora unsprezece dimineața, la Zagarola, după un marș dintre cele mai obositoare pentru oamenii noștri. Deși nu ajunsesem departe, mersesem șaisprezece ceasuri încheiate. Asta din pricina lungimii coloanei. Era un praf insuportabil. Pe lîngă asta, în unele locuri, drumul era atît de îngust, încît a trebuit să trecem unul cîte unul.

Cînd am sosit la Zagarola, n-am găsit nici pîine, nici carne ; divizia napolitană avusese grijă să facă ordine : mîncase totul și băuse aproape totul. Statul-major uitase să prevadă această împrejurare.

Din fericire, luasem cu mine cîteva vite ; oamenii mei au prins altele cu lasso-ul ; au fost tăiate, împărțite în bucăți, fripte și mîncate.

Este adevărat că, atunci cînd m-am plîns de această lipsă de prevedere care era cît pe-aci să rateze expediția din pricina foametei, mi s-a răspuns că se temuseră, adunînd merinde, să nu trezească atenția dușmanului. Foarte bine !

Am stat aproape treizeci de ore în acest tîrgușor, de unde am pornit la drum tot fără pîine, la fel cum veniserăm acolo.

Ordinul de plecare a fost dat la 18 mai, la ora unu după-amiază ; dar n-am pornit cu adevărat în marș decît la ora șase seara. Astfel de opriri sînt mai obositoare decît marșurile forțate.

În sfîrșit, la ora șase, am putut să mă pun iarăși în fruntea brigăzii de avangardă, și am pornit spre Valmontone. Celelalte brigăzi mă urmau. Ordonasem să se păstreze liniște desăvîrșită în rînduri, capul coloanei și flancurile să vegheze cu cea mai mare atenție. Primisem înștiințarea că armata napolitană se instalase la Velletri cu nouă-

sprezece sau douăzeci de mii de oameni dintre care două regimente elvețiene și treizeci de tunuri.

Se spunea că s-ar afla în oraș regele Neapolului în persoană.

Într-adevăr, regalii ocupau Velletri, Albano și Frascati ; avanposturile lor ajungeau pînă la Fratocchi. Aripa stîngă le era ocrotită de mare, aripa dreaptă apărată de Apenini ; cum părăsisem Palestrina, o ocupaseră ei, dominînd astfel valea unde se afla singurul drum practicabil pentru o armată, venind dinspre Roma, care i-ar fi putut ataca. Puteau, așadar, să ne opună o rezistență serioasă ; apoi, ei mai aveau față de noi avantajul poziției, avantajul numărului, avantajul tunurilor și pe cel al cavaleriei.

Dar fericitul rezultat al primei acțiuni era o făgăduială a soartei pentru cea de-a doua. Trupele regelui Neapolului, erau, de altfel, cu desăvîrșire demoralizate și, după cum se știe, în război, moralul este totul.

Pentru a-l constrînge pe dușman la o retragere sau la o luptă, ne-am gîndit să punem, vremelnic, stăpînire pe vale, să ocupăm o poziție de flanc care să amenințe comunicațiile armatei napolitane cu Neapolul. Monte-Fortino a fost ales să devină acest punct strategic. O dată stăpîni pe el, puteam să ne aruncăm asupra Citernei și să le închidem regalilor drumul spre granița lor, să punem stăpînire pe Velletri, dacă, din întîmplare, ei l-ar fi părăsit pentru a ne ocoli, sau, în sfîrșit, să ne aruncăm cu toate forțele noastre asupra celui mai slab corp al inamicului, dacă inamicul săvîrșea greșeala de a se împărți.

Pe înserat, am ajuns la o trecătoare foarte strîmtă care duce pînă aproape de Valmontone ; am avut de furcă două ceasuri. Regimentul Manara, ajutat de un escadron de dragoni și de două tunuri, a fost însărcinat să apere avangarda.

Am sosit la ora zece ; era întuneric beznă, iar locul de campare prost ; am fost siliți să trimitem după apă la depărtare de o milă.

La 18, ne-am continuat marșul cu aceeași iuțeală ; la fel ca în ajun, am găsit Palestrina și Valmontone părăsite de către dușman, și de asemenea liber Monte-Fortino, pe care era atît de ușor să ni-l dispute.

Toată armata burbonică era în plină retragere spre Valletri.

În dimineața de 19, eu am părăsit poziția de la Monte-Fortino ca să mărșăluim spre Velletri cu legiunea italiană, cu al treilea batalion din regimentul trei de infanterie romană și cu cîțiva cavaleriști comandați de curajosul Masina ; în total, aproape o mie cinci sute de oameni. Aveam alături de mine pe Ugo Bassi care, totdeauna fără arme, dar călăreț excelent, slujindu-mi drept aghiotant, îmi repeta neîncetat în mijlocul focului :

— Generale ! Vă implor, trimiteți-mă pe mine unde e primejdie în loc să trimiteți acolo pe un altul mai folositor decît mine.

Cînd am ajuns aproape de Velletri, am trimis un detașament cu ordinul să înainteze pe sub zidurile orașului spre a recunoaște locurile și, atrăgîndu-l pe dușman, să-l facă, dacă era cu putință, să treacă la ofensivă. Nu speram, desigur, cu cei o mie cinci sute de oameni ai mei, să-i bat pe cei douăzeci de mii de oameni ai regelui Neapolului ; dar speram, o dată lupta angajată, să-i atrag spre mine și, dîndu-le de furcă, grosul armatei noastre

să aibă astfel timp să ajungă spre a lua parte la bătălie.

Pe înălţimile ce mărginesc drumul care duce la Velletri, mi-am aşezat jumătate din legiune, două sau trei sute de oameni în centru, jumătate din batalion la dreapta, iar grupul de cavalerişti, comandaţi de Marina, chiar pe drum.

Am păstrat restul oamenilor în linia a doua ca rezervă.

Duşmanul, văzîndu-ne într-un număr aşa de mic, n-a zăbovit să ne atace; primul, un regiment de vînători pedeştri ieşi dintre ziduri şi, răspîndindu-se, deschise un foc de tiraliori împotriva avanposturilor noastre.

Avanposturile, conform ordinului pe care îl primiseră, bătură în retragere. Vînătorii napolitani au fost urmaţi de cîteva batalioane de linie şi de un corp numeros de cavalerie. Ciocnirea a fost violentă, dar n-a ţinut mult. Ajunşi la o jumătate de bătaie de puşcă de oamenii noştri, focul cu desăvîrşire calm şi bine dirijat de aceştia i-a oprit îndată. Bătălia începuse de o jumătate de ceas. În acest moment, duşmanul şi-a aruncat două escadroane de vînători călări pe drumul către noi; o şarjă deznădăjduită a acestora trebuia să hotărască victoria. M-am pus atunci în fruntea celor cincizeci-şaizeci de călăreţi ai mei şi am atacat cinci sute de oameni. Napolitanii, mînaţi de avîntul lor, au trecut peste trupurile noastre. Eu am fost răsturnat din şa şi aruncat la zece paşi de calul meu; m-am ridicat şi am rămas în mijlocul învălmăşelii, lovind din răsputeri ca să nu fiu lovit.

Calul meu a făcut la fel ca mine; s-a ridicat de jos. M-am zvîrlit în spinarea lui, şi punîndu-mi pălăria în vîrful sabiei şi agitînd-o, m-am arătat

oamenilor noştri, care puteau să mă creadă mort. De altfel, eram uşor de recunoscut, fiind singurul îmbrăcat într-un puncho alb, cu căptuşeală roşie.

— Strigăte puternice răsunară, văzîndu-mă înviat din morţi.

În iureşul ei, şarja cavaleriştilor napolitani pătrunsese pînă la rezerva noastră, în vreme ce batalioanele de linie, strînse în coloană, îi urmau. Tocmai această înflăcărare îi pierdu; căci, flancurile lor nemaifiind apărate de regimentul de vînători pedeştri, întîlnindu-i pe-ai noştri ascunşi pe toate dealurile, în dreapta şi-n stînga, cu rezerva noastră în frunte, deveniră o adevărată ţintă pentru loviturile soldaţilor noştri.

În acel moment am trimis să se ceară întăriri generalului-comandant, spunîndu-i că socoteam bătălia angajată de-a binelea.

Mi s-a răspuns că nu mi se puteau trimite ajutoare, deoarece soldaţii nu-şi mîncaseră încă supa. Am hotărît atunci să fac ce voi putea cu propriile mele forţe, din nenorocire întotdeauna insuficiente în împrejurări decisive.

Am ordonat să se sune atacul pe toată linia; eram o mie cinci sute împotriva a cinci mii.

În aceeaşi clipă, cele două tunuri ale noastre fură puse în baterie şi bubuiră; focul tiraliorilor s-a înteţit şi cei patruzeci sau cincizeci de lăncieri ai mei, conduşi de Marina, se năpustiră peste trei sau patru mii de infanterişti.

În vremea asta, Manara, care se afla cam la vreo două mile de noi, auzind focul, îi ceru generalului-comandant permisiunea de a se duce la tun. După o oră, această permisiune îi fu acordată. Curajoşii tineri au pornit în pas alergător, pe drumul mare, sub focul artileriei duşmane. Cînd au ajuns la ariergarda noastră, aceasta se deschise spre

a-i lăsa să treacă. Ei defilară în sunetul trompetelor și în mijlocul unui admirabil entuziasm. La vederea acestor tineri, mici, bruneți, viguroși, a panașurilor lor negre fluturînd în vînt, strigătul de „Trăiască bersalierii !", țîșni de pe toate buzele. Ei răspunseră prin strigătul de „Trăiască Garibaldi !" și intrară în linie.

În timpul acesta, dușmanul fusese respins de pe o poziție pe alta și se retrăgea sub protecția tunurilor din piață, din care cea mai mare parte, așezate în dreapta porții, aveau în spate o mînăstire ; două din ele băteau în anfiladă drumul mare, celelalte trăgeau în flancul stîng al coloanei noastre, unde erau răspîndiți tiraliorii ; dar, dată fiind natura terenului, care le oferea oamenilor mei numeroase ridicături îndărătul cărora se puteau ascunde, ele nu le pricinuiau prea mult rău. De-abia ajuns pe cîmpul de luptă, Manara mă căută cu privirea.

Mă recunoscu îndată după puncho-ul meu alb ; și o porni în galop ca să ajungă la mine dar, în drum, fu oprit de un incident pe care îl redau aici, deoarece zugrăvește admirabil spiritul oamenilor noștri.

Trecînd prin fața muzicii, care cînta un cîntec vesel, vreo douăzeci de oameni de-ai lui nu putuseră rezista ritmului și, în iureșul gloanțelor și al mitraliilor napolitanilor, se apucară să danseze.

În clipa cînd însuși Manara, sub o ploaie de gloanțe, îi privea rîzînd, o ghiulea de tun răpuse doi dansatori.

După acest accident, se produse o scurtă pauză. Dar Manara strigă :

— Ei bine, muzica ?

Muzica răsună iar și dansul se porni din nou și mai aprins ca înainte. În ce mă privește, cînd

i-am văzut sosind pe bersalieri, l-am trimis pe Ugo Bassi ca să-i spună lui Manara să vină să-mi vorbească.

Primul său cuvînt a fost să întrebe dacă nu eram cumva rănit.

— Cred că generalul a primit două gloanțe, unul în mînă și celălalt în picior, răspunse Ugo Bassi ; dar, cum nu se plînge, probabil că rănile nu sînt primejdioase.

— Într-adevăr, avusesem două zgîrieturi, de care nu m-am ocupat decît seara, cînd n-am mai avut altceva de făcut.

Manara îmi povesti scena la care tocmai asistase.

— Oare cu astfel de oameni, mă întrebă el, nu putem să încercăm să luăm cu asalt Velletri ?

Am început să rîd. Să luăm cu asalt, cu două mii de oameni și cu două tunuri, un oraș cocoțat, ca un cuib de vulturi, pe vîrf de munte și apărat de douăzeci de mii de oameni și de treizeci de tunuri !

Dar acesta era spiritul ce însuflețea acest tineret viteaz, căruia nimic nu i se părea cu neputință.

Am trimis noi mesageri la cartierul general. Dacă aș fi avut măcar cinci mii de oameni, aș fi încercat isprava, într-atît de mare era entuziasmul oamenilor mei și descurajarea napolitanilor.

În dreapta porții, se vedea cu ochiul liber un fel de spărtură în zid ; această spărtură era astupată cu fascine, dar cîteva ghiulele de tun ar fi deschis-o ; coloanele de atac, puteau ajunge adăpostite de nenumărații copaci presărați pe coastele colinelor, la această spărtură ; iar geniștii tuturor corpurilor, după înlăturarea obstacolelor,

ar fi făcut restul. Două atacuri simulate ar fi apărat atacul principal.

În loc de asta, a trebuit să ne mulţumim să-i lăsăm pe bersalierii noştri să se distreze cu oamenii de pe metereze, în vreme ce, din mînăstirea capucinilor, două regimente elveţiene deschideau asupra lor un groaznic foc de artilerie.

În sfîrşit, generalul-comandant se hotărî să-mi vină în ajutor cu toată armata ; dar cînd sosi, momentul prielnic trecuse. Cum nu mă îndoiam că duşmanul va evacua oraşul peste noapte, şi fiind informat că regele şi plecase cu şase mii de oameni, am propus să se trimită un detaşament puternic spre poarta Neapolului şi să se preseze flancul duşmanului, în momentul cînd s-ar retrage în dezordine ; teama de a ne slăbi forţele peste măsură împiedică executarea acestui plan.

Pe la miezul nopţii, vrînd să ştiu pe ce mă bizui, i-am ordonat lui Manara să trimită un ofiţer, cu patruzeci de oameni de care să fie sigur, pînă sub zidurile oraşului Velletri; ba chiar pînă în Velletri, dacă era cu putinţă.

Manara transmise ordinul meu sublocotenentului Emilio Dandolo, care luă patruzeci de oameni şi înaintă, pe întuneric, spre oraş.

Doi ţărani pe care-i întîlni îl asigurară că oraşul fusese părăsit.

Dandolo şi cu oamenii lui înaintară atunci pînă la poartă ; n-o păzea nici o sentinelă.

Sfărîmată de ghiulelele noastre, poarta fusese baricadată. Bersalierii escaladară baricada şi se pomeniră în oraş.

Oraşul era într-adevăr pustiu. Dandolo făcu cîţiva prizonieri care întîrziaseră şi, de la ei şi de la lumea din oraş pe care o trezi, află tot ceea ce avea nevoie să ştie, şi anume că îndată după

venirea nopţii, napolitanii începuseră să se retragă, dar atît de grăbiţi şi într-o asemenea dezordine, încît îşi părăsiseră cea mai mare parte din răniţi.

În zori am pornit în urmărirea lor ; dar mi-a fost cu neputinţă să-i mai ajung. De altfel, în vreme ce eu mă aflam pe drumul mare de la Terracina, am primit ordin să mă alătur coloanei, din care jumătate se întorcea la Roma, în timp ce jumătatea cealaltă era destinată să elibereze localitatea Frosinone de voluntarii lui Zucchi, care o devastau.

În felul acesta duşmanul ne scăpă şi o zi care putea să fie decisivă însemnă doar un simplu succes tactic.

În ziua aceea patru au fost lucrurile pe care generalul-comandant şi armata nu se pricepuseră să le facă :

1. N-au ştiut să-mi trimită întăriri cînd le-am cerut.
2. N-au ştiut să dea asaltul cînd m-au ajuns din urmă.
3. N-au ştiut să împiedice retragerea napolitanilor.
4. N-au ştiut să-i hărţuiască pe fugari.

XVII

3 iunie

M-am întors la Roma la 24 mai, în mijlocul unei mulţimi imense, care mă saluta cu strigăte de bucurie nebună.

În timpul acesta, austriecii amenințau Ancona; un prim corp de patru mii de oameni și plecase de la Roma spre a merge să apere teritoriile legatelor și provincia Marche.

Era vorba să fie trimis și un al doilea corp; dar mai înainte de a-l face să părăsească Roma, generalul Roselli crezu de datoria sa și pentru siguranța Romei, să-i scrie ducelui de Reggio următoarea scrisoare:

„Cetățene general,

Convingerea mea adîncă este că armata Republicii romane va lupta într-o zi alături de cea a Republicii franceze spre a susține cele mai sfinte drepturi ale popoarelor. Această convingere mă îndeamnă să vă fac propuneri pe care nădăjduiesc că le veți primi. Am cunoștință că între guvernămînt și ministrul plenipotențiar al Franței, a fost semnat un tratat care n-a primit aprobarea dumneavoastră.

Eu nu intru în misterele politicii, ci mă adresez dumneavoastră în calitate de general suprem al armatei, comandant suprem al trupelor franceze care operează în regiunea Romei. Austriecii sînt în marș; ei încearcă să-și concentreze forțele la Foligno, de acolo, sprijinindu-și aripa dreaptă pe teritoriul Toscanei, au intenția să înainteze pe valea Tibrului și să opereze, prin Abruzzi, joncțiunea lor cu napolitanii. Nu cred că dumneavoastră ați putea privi cu indiferență realizîndu-se un asemenea plan.

Cred că trebuie să vă comunic presupunerile mele cu privire la mișcările austriecilor, mai ales în momentul în care atitudinea dumneavoastră nehotărîtă ne paralizează forțele și poate să-i asigure o izbîndă dușmanului. Aceste motive mi se par îndeajuns de puternice pentru a vă cere un armistițiu nelimitat și notificarea ostilităților cu cincisprezece zile mai înainte de reluarea lor.

Generale, acest armistițiu eu îl cred necesar pentru a-mi salva patria și îl cer în numele onoarei, armatei și a Republicii franceze.

În cazul cînd capul coloanelor austriece s-ar ivi la Civita-Castellana, răspunderea de a ne fi silit să ne împărțim forțele într-un moment cînd ele ne sînt atît de prețioase și de a fi asigurat astfel succesele dușmanilor Franței, ar cădea, în fața istoriei, asupra armatei franceze.

Am onoarea de a vă cere, generale, un răspuns grabnic, rugîndu-vă să primiți salutul fraternității.

Roselli.“

Generalul francez răspunse:

„Generale,

Ordinele guvernămîntului meu sînt pozitive; ele îmi impun să intru în Roma cît mai curînd cu putință. Am denunțat autorității romane armistițiul verbal pe care, la insistențele domnului de Lesseps, consimțisem să-l acord momentan. Am ordonat să se prevină în scris avanposturile noastre, că cele două armate erau în drept să reînceapă ostilitățile.

Dar, pentru a da conaționalilor dumneavoastră care ar vrea să părăsească Roma, și la cererea domnului cancelar al ambasadei Franței, putința s-o facă cu ușurință, amîn atacul pieței pînă luni dimineață.

Primiți, generale, asigurarea înaltei mele considerațiuni.

Generalul-comandant al corpului de armată al Mediteranei,
Oudinot, duce de Reggio."

După această asigurare, atacul nu trebuia să înceapă decît la 4 iunie.

Este adevărat că un autor francez, Folard, a spus în comentariile sale asupra lui Polyb :

„Un general care se culcă pe încrederea într-un tratat se trezește înșelat".

La 3 iunie, către orele trei, m-am deșteptat în bubuitul tunului.

Eu locuiam în via Carroze nr. 59 cu doi prieteni ai mei : Orrigoni, despre care am mai spus un cuvînt, cred, și Daverio, despre care, de asemenea, am avut prilejul să vorbesc, același care, la Velletri, comanda compania de copii.

Amîndoi, la acest zgomot neașteptat, săriră din pat în același timp cu mine. Daverio suferea foarte mult din pricina unui abces ; i-am ordonat să rămînă acasă. Cît despre Orrigoni, n-aveam nici un motiv să-l împiedic să vină cu mine. Am sărit pe cal, lăsîndu-i libertatea de a mă ajunge unde și cînd va voi, și am pornit-o în galop spre poarta San-Pancrazio. Am găsit focul în toi. Iată ce se întîmplase :

Avanposturile noastre de la vila Pamfili constau din două companii de bersalieri bolognezi și din două sute de oameni din regimentul șase. În clipa cînd suna miezul nopții și cînd, prin urmare, tocmai intram în ziua de 3 iunie, o coloană franceză se strecură prin bezna cea mai deasă spre vila Pamfili.

— Cine-i ? strigă sentinela, avertizată de zgomotele pașilor.

— Viva l'Italia ! răspunse o voce.

Sentinela crezu că are de-a face cu niște compatrioți ; îi lăsă să se apropie și fu dezarmată.

Cîțiva bărbați săriră pe ferestre în grădină, apoi, o dată în grădină, de pe ziduri, jos.

Cei mai iuți se retraseră în dosul mînăstirii San-Pancrazio, strigînd : „La arme !"

Ceilalți alergară în direcția vilelor Valentini și Corsini.

Ca și vila Pamfili, ele fură luate prin surprindere, nu totuși fără a opune oarecare rezistență.

Strigătele celor ce se refugiaseră în spatele mînăstirii San-Pancrazio, împușcăturile trase de apărătorii vilei Corsini și ai vilei Valentini îi treziseră pe tunari.

În momentul cînd aceștia văzură vila Corsini și vila Valentini ocupate de francezi, își îndreptară focul spre aceste două case de țară.

Bubuitul tunului îl deșteptă pe toboșar și stîrni clopotele.

Să dăm o idee despre cîmpul de luptă pe care se va juca destinul acestei zile înfricoșătoare.

De la poarta San-Pancrazio pleacă un drum ce duce direct la Vascello ; acest drum e lung cam de două sute cincizeci de pași.

Apoi drumul se împarte. Drumul principal coboară la dreapta, de-a lungul grădinilor vilei Corsini, înconjurată de ziduri, și merge să întîlnească drumul mare dinspre Civita-Vecchia. Drumul secundar, încetînd de a mai fi un drum public și devenind o alee de grădină, conduce direct la vila Corsini, la o depărtare de trei sute de metri.

Această alee este mărginită, de fiecare parte, de garduri vii de mirt, înalte şi dese.

Un al treilea drum coteşte la stînga, şi, ca şi primul, în partea opusă merge de-a lungul zidului înalt al grădinii Corsini.

Vila Vascello este o clădire mare şi masivă cu trei etaje, înconjurată de grădini şi de ziduri. La cincizeci de paşi de ea se află o căsuţă, din care se poate trage în ferestrele vilei Corsini.

Pe drumul din stînga, la o sută de paşi de locul unde se separă de drumul mare, se înalţă două căsuţe, una chiar în spatele grădinii vilei Corsini, cealaltă la douăzeci de paşi mai sus.

Vila Corsini, situată pe o înălţime, domină toate împrejurimile : poziţia este foarte puternică, întrucît, dacă ataci direct şi fără să faci unele lucrări pregătitoare, eşti silit să treci peste grilajul care se găseşte la extremitatea grădinii şi să suporţi, mai înainte de a ajunge la vilă, focul concentrat al duşmanului, adăpostit de gardurile vii, de vase, de parapete, de statui şi chiar de casă, foc deschis în punctul în care zidurile grădinii se închid într-un unghi ascuţit, nelăsînd între ele o altă deschizătură decît cea a porţii.

Acest teren este pretutindeni foarte accidentat şi, dincolo de vila Corsini, prezintă multe puncte favorabile duşmanului, care, culcat între neregularităţile lui sau mascat de păduríci, poate să-şi aşeze rezerve la adăpost de focul asediatorilor, presupunînd că ar fi silit să părăsească locuinţa.

Cînd am ajuns la poarta San-Pancrazio, vila Pamfili, vila Corsini şi vila Valentini fuseseră luate. Singură Vascello rămăsese în puterea noastră. Dar, vila Corsini luată, însemna pentru noi o pierdere uriaşă ; atîta vreme cît eram stăpîni pe vila Corsini, francezii nu puteau să-şi sape tranşee. Cu orice preţ, trebuia deci s-o recucerim ; pentru Roma, asta era o chestiune de viaţă şi de moarte. Focurile se încrucişau între tunarii de pe metereze, între oamenii de la Vascello şi francezii de la vila Corsini şi de la Vila Valentini.

Dar nu putea fi vorba nici de schimb de focuri, nici de salve de tun, ci era necesar un asalt, un asalt teribil şi victorios, care să ne redea vila Corsini. M-am repezit în mijlocul drumului, fără să-mi pese dacă puncho-ul meu alb şi pălăria mea cu pene aveau să slujească drept ţintă tiraliorilor francezi, şi, cu glasul şi cu gestul, i-am chemat pe toţi bărbaţii gata să mă urmeze. Ofiţeri şi soldaţi ieşiră parcă din pămînt.

Într-o clipă, i-am avut lîngă mine pe aghiotantul meu Nino Bixio, pe Daverio, pe care-l credeam rămas conform ordinului meu, în via Carroze, pe Marina, comandantul obişnuit al lăncierilor mei, în sfîrşit pe Sacchi şi pe Marochetti, vechii mei tovarăşi de război din Montevideo. Ei adunară restul bersalierilor bolognezi, se puseră în fruntea legiunii italiene şi se avîntară primii, atrăgîndu-i după ei şi pe ceilalţi. Nimic n-a putut să le stăvilească avîntul : vila Corsini a fost luată ; dar, mai înainte de a ajunge la ea, atîţia oameni rămăseseră pe drumul care trebuise să fie străbătut, încît cei ce intraseră acolo n-au putut rezista numeroaselor coloane venite să-i asedieze. Au fost siliţi să dea înapoi.

Dar, în timpul acestui atac, sosiră alţii, alţii li se adăugară ; comandanţii, furioşi de eşecul lor, cereau să se atace din nou. Marina, căruia un glonţ îi străbătuse braţul, îşi ridică acest braţ însîngerat, strigînd : „Înainte !"

Spre a-i ajuta pe aceşti soldaţi viteji, i-am dat mai mulţi dintre oamenii de la Vascello ; sună

atacul şi vila Corsini a fost din nou luată. Un sfert de ceas mai tîrziu, era iarăşi pierdută şi ne costase un sînge preţios. Marina, după cum am spus, fusese rănit la braţ; Nino Bixio primise un glonţ în şold; Daverio fusese ucis. În momentul cînd îi ceream lui Marina să se ducă să-şi lege rana şi cînd ordonam să fie transportat Bixio, Manara, care alergase de pe cîmpul Vaccino, cu toate ordinele contradictorii pe care le primise, veni lîngă mine.

— Scoate-ţi oamenii la atac, i-am zis; vezi prea bine că trebuie să luăm înapoi cetăţuia asta.

Prima lui companie, comandată de căpitanul Ferrari, fost aghiotantul generalului Durando, se şi desfăşurase în tiraliori dincolo de poarta San-Pancrazio. Ferrari era un viteaz, care făcuse cu noi dubla campanie de la Palestrina şi de la Velletri; la Palestrina fusese rănit la picior de o lovitură de baionetă, dar se vindecase.

Manara spuse trompetului să sune adunarea: Ferrari îşi strînse oamenii şi veni să primească ordinele colonelului său. El ordonă să se înfigă baioneta în vîrful puştii, ceru să se sune atacul şi se avîntă. În clipa cînd ajunse la grilaj, adică la trei sute de metri de casă, o grindină de gloanţe se abătu asupra lui şi a oamenilor săi.

Totuşi el merse înainte, cu capul în piept, îndreptîndu-se spre vilă, care bubuia şi scotea flăcări ca un vulcan, pînă ce locotenentul său Mangiagalli, trăgîndu-l de pulpana hainei, îi strigă:

— Căpitane! Păi bine, căpitane, nu vedeţi că n-am mai rămas decît noi doi?

Ferrari privi îndărăt pentru prima oară: dintre oamenii lui, douăzeci şi opt din optzeci zăceau lungiţi în juru-i, morţi sau răniţi. Ceilalţi bătuseră în retragere. Magiagalli şi el făcură la fel. Manara era furios că, sub ochii mei, restul companiei îi părăsise pe cei doi ofiţeri. El chemă compania a doua, comandată de căpitanul Enrico Dandolo, un milanez nobil şi bogat, de origine veneţiană, după cum o indică numele său ducal. Strînse resturile primei companii şi strigă:

— Înainte, lombarzi! Trebuie să murim sau să luăm înapoi clădirea. Gîndiţi-vă că Garibaldi vă priveşte.

Ferrari făcu semn că are de spus ceva.

— Haide, vorbeşte! zise Manara.

— Generale, îmi zise Ferrari, ceea ce o să vă spun n-o fac cu speranţa de a micşora primejdia, ci cu speranţa de a izbîndi. Eu cunosc locurile, viu de acolo, şi aţi văzut că am şovăit mai mult să ies decît să intru acolo.

Am dat din cap în semn de aprobare.

— Ei, bine, iată ceea ce vă propun: în loc de a o lua pe alee şi de a ataca frontal, ne vom strecura îndărătul gardurilor de mirt, compania Dandolo la stînga, a mea la dreapta. O piatră aruncată de mine companiei Dandolo îi va da de ştire că oamenii mei sînt gata; o altă piatră, zvîrlită din partea lui, va fi răspunsul; atunci cei opt trompeţi ai noştri vor suna atacul toţi în acelaşi timp, şi noi vom da năvală la asalt, chiar de pe marginea terasei.

— Faceţi cum ştiţi, i-am răspuns, dar luaţi înapoi prăpădita asta de fortăreaţă.

Ferrari plecă în fruntea companiei sale şi Dandolo în fruntea companiei lui. Am cerut să fie urmaţi de căpitanul Hoffstetter şi de vreo cincizeci de studenţi, însărcinaţi să ocupe casa din stînga despre care am mai vorbit şi care a fost cunoscută mai tîrziu sub numele de „Casa arsă“.

După zece minute, am auzit trompeţii şi, aproape îndată, schimbul de focuri de armă. Iată ce se petrecea:

Cele două companii, apărate de gardurile de mirt şi de vii, pătrunseseră într-adevăr aşa cum nădăjduise Ferrari, fără să fie văzute sau auzite, ajungînd cam la patruzeci de paşi de terasă.

Acolo, semnalele fuseseră schimbate, trompetele răsunaseră, şi vitejii mei bersalieri o porniseră la asalt. Dar, de pe terasă, din salonul mare al primului etaj, de pe scara circulară care ducea la el, de la toate ferestrele, în sfîrşit, se dezlănţuise un tir îngrozitor. Dandolo fusese răsturnat, cu trupul străpuns de un glonţ; locotenentul Sylva era şi el rănit nu departe de căpitanul Ferrari; sublocotenentul Mancini primise, aproape simultan, două gloanţe, unul în fesă, celălalt în braţ. Şi totuşi, conduşi de căpitanul Ferrari, Dandolo fiind ucis, bersalierii, într-o ultimă sforţare, continuară să înainteze; escaladară terasa şi-i respinseră pe francezi pînă la scara circulară a vilei.

Acolo, sforţările lor încetară; îi aveau pe francezi în acelaşi timp şi în faţă şi în flancuri; se trăgea asupra lor de aproape, şi fiece glonţ dădea peste cap un om. Îi vedeam înverşunîndu-se şi căzînd zadarnic; am înţeles că s-ar fi lăsat ucişi pînă la ultimul fără nici un rezultat. Am ordonat să se sune retragerea. Eu aveam două mii de oameni, în vreme ce francezii aveau douăzeci de mii; eu ocupam vila Corsini cu o companie, ei o luau înapoi cu un regiment. Căci, ca şi mine, francezii îşi dădeau perfect de bine seama de importanţa poziţiei. Bersalierii mei se întoarseră; lăsaseră patruzeci de morţi în grădina vilei; aproape toţi ceilalţi erau răniţi,

Trebuia să aşteptăm noi trupe.

I-am trimis pe Orrigoni şi pe Ugo Bassi în oraş, cu însărcinarea de a-mi aduce pe oricine ar fi întîlnit; pentru liniştirea conştiinţei mele, vroiam să fac o ultimă, o supremă încercare.

I-am pus pe oameni la adăpost, îndărătul vilei Vascello.

Cam după vreo oră, mi-au sosit, amestecate, companii de linie, studenţi, vameşi, restul de bersalieri lombarzi, şi rămăşiţe din diferite corpuri de armată. În mijlocul lor se afla Marina, călare, cu vreo douăzeci de lăncieri pe care mi-i aducea. Fusese bandajat şi se întorcea să ia parte la acţiune.

Atunci am ieşit din Vascello cu un mic grup de dragoni: la vederea mea, strigătele de „Trăiască Italia!“ „Trăiască Republica romană!“ izbucniră, tunul bubui de pe ziduri şi ghiulelele, trecînd pe deasupra capului nostru, îi vestiră pe francezi că a început un nou atac; şi, cu toţii împreună, în dezordine, amestecaţi, Marina în fruntea lăncierilor săi, Manara în fruntea bersalierilor, eu în fruntea tuturor, ne-am năpustit asupra, nu voi spune a vilei cu neputinţă de luat, ci cu neputinţă de ţinut. Ajunşi la poartă, n-au putut să intre toţi; şuvoiul se scurse în dreapta şi în stînga: cei ce au fost astfel îndepărtaţi s-au răspîndit ca tiraliori pe cele două laturi ale casei; alţii au escaladat zidurile şi-au sărit în grădina vilei; alţii, în sfîrşit, au înaintat pînă la vila Valentini, au luat-o şi au făcut prizonieri.

Acolo, am văzut petrecîndu-se sub ochii mei un lucru de necrezut: Marina, urmat de lăncierii lui, se afla în fruntea coloanei; neînfricatul călăreţ trecu în zbor, străbătu terasa şi, o dată ajuns la capătul scării, dînd pinteni calului, îl sili să sară treptele în galop, astfel încît după o

clipă apăru pe palierul ce ducea în salonul mare, asemenea unei statui ecvestre.

Această apoteoză nu dură decît un minut; o salvă, de la o mică distanță, îl răsturnă pe călăreț; calul se prăbuși peste el, străpuns de nouă gloanțe. Manara venea din spate, conducînd un atac de baionetă, căruia nimic nu i-a rezistat; intr-o clipă, vila Corsini a fost a noastră. Clipa a fost scurtă, dar sublimă. Francezii, reunindu-și toate rezervele, au pornit cu toții laolaltă; mai înainte chiar de a fi putut să stăvilesc dezordinea ce urmează întotdeauna după victorie, lupta a reînceput și mai îndîrjită, și mai sîngeroasă, și mai ucigătoare: i-am văzut trecînd din nou pe lîngă mine, respinși de cele două puteri irezistibile ale războiului, fierul și focul, pe cei pe care îi văzusem trecînd o clipa mai înainte. Îi duceau pe răniți, printre care se afla și viteazul căpitan Rozat.

— Am eu socotelile mele, îmi zise el trecînd prin fața mea.

Și îmi arătă pieptul însîngerat. Am văzut multe lupte cumplite, am văzut luptele noastre de la Rio-Grande, am văzut-o pe cea de la Bovada, pe cea de la Salto San-Antonio, dar n-am văzut nimic asemănător măcelului de la vila Corsini.

Am ieșit cel din urmă, cu puncho-ul ciuruit de gloanțe, dar fără o singură rană. După zece minute, reintram în Vascello, în șirul de case ce ne aparțineau, și focul începu din nou de la toate ferestrele asupra vilei Corsini. Nu mai era nimic de făcut.

Cu toate acestea, seara, vreo sută de oameni, conduși de Emilio Dandolo, fratele celui ucis, și de Goffredo Mameli, un tînăr poet genovez, ce

promitea mult, veniră să-mi ceară să mai facă o ultimă tentativă.

— Faceți-o, le-am zis, bieți copii; poate că Dumnezeu vă îndeamnă.

Au plecat și s-au reîntors după ce pierduseră jumătate din oamenii lor. Emilio Dandolo avea coapsa străpunsă; Mameli era rănit la gambă. Suferisem pierderi cumplite. Legiunea italiană avea, morți și răniți, cinci sute de oameni scoși din luptă. Bersalierii care nu angajaseră în luptă decît șase sute de oameni, au avut o sută cincizeci de morți. Toate celelalte pierderi au fost în aceeași proporție. Divizia mea de patru mii de oameni a pierdut în total o mie de oameni, dintre care o sută de ofițeri. Seara, Bertani [1], în raportul lui, mi-a numărat o sută optzeci de ofițeri răniți, atît la vila Corsini, cît și la poarta Poporului; numai bersalierii au avut doi ofițeri uciși și unsprezece răniți.

Ofițerii uciși au fost: colonelul Daverio, colonelul Marina, colonelul Pollini, maiorul Ramorino, adjutantul-maior Peralta, locotenentul Bonnet, locotenentul Cavalleri, Emanuele, sublocotenentul Grani, căpitanul Dandolo, locotenentul Scarani, căpitanul Davio, locotenentul Sarete, locotenentul Cazzaniga. În acea zi, s-au putut vedea admirabile acte de curaj și de devotament.

La ultimul atac, Ferrari și Mangiagalli, care nu putuseră să intre o dată cu noi, s-au năpustit cu cei cîțiva oameni care îi urmau, asupra vilei Va-

[1] *Agostino Bertani* (1812—1886), medic și patriot italian; a luat parte la insurecția din Milano, la asediul Romei, ca și la expediția celor „o mie" alături de Garibaldi.

lentini. Acolo, au avut de înfruntat cea mai îndîrjită rezistență : s-au luptat de pe o scară pe alta, dintr-o cameră într-altă cameră, nu însă cu puștile, care deveniseră inutile, ci cu sabia. Cea a lui Mangiagalli se rupsese în două, dar a continuat să lovească cu ciotul ei, și a lovit atît de bine; Ferrari făcînd la rîndul său același lucru, încît au rămas stăpînii vilei Valentini.

O lovitură de baionetă îi străpunsese sergentului-furier Monfrini, în vîrstă de optsprezece ani, mîna dreaptă ; băiatul s-a dus să se panseze și, după o clipă, s-a întors să-și reia locul.

— Ce cauți aici ? i-a strigat Manara. Rănit cum ești, nu poți fi bun de nimic.

— Vă cer iertare, domnule colonel, a răspuns Monfrini dar sporesc și cu numărul. Viteazul tînăr a fost ucis. Locotenentul Bronzelli, aflînd că ordonanța sa, pentru care avea o mare afecțiune, murise la vila Corsini, luă patru oameni hotărîți, intră noaptea în vilă și luă cadavrul prietenului său, pe care-l îngropă după datina creștinească. Un soldat milanez, d'Alla Longa, îl văzuse căzînd, lovit de moarte, pe caporalul Fiorini ; asta se întîmplase în momentul în care fusesem respinși. Longa nu voia să lase trupul prietenului său în mîinile francezilor. Îl luă deci pe muribund pe umerii săi. Dar după douăzeci de pași, îl lovi un glonț și pe el, și se prăbuși mort lîngă Fiorini.

Durerea locotenentului Emilio Dandolo a întristat întreaga armată. Am spus că venise, împreună cu Mameli, să-mi ceară voie să mai dea un ultim atac, iar eu le aprobasem cererea. Dandolo pătrunse în vila Corsini, dar nu se ocupă decît de soarta fratelui său, pe care-l credea rănit sau prizonier. În toiul focului, le striga tovarășilor săi : „Nu l-ați văzut pe fratele meu ?" și, fără

să-i pese de el însuși, se apropia de răniți și de morți, întrebîndu-i pe primii și cercetîndu-i pe ceilalți. Iată însă că primi un glonț în coapsă și căzu. Ridicat de tovarășii săi, a fost dus la ambulanță și pansat ; după ce l-au bandajat, a pus mîna pe un baston ca să se sprijine și, șchiopătînd, o porni din nou în căutarea fratelui său. Intră în casa unde se afla Ferrari ; tot acolo se afla și cadavrul lui Enrico Dandolo. Ferrari, simțindu-se prea slăbit ca să mai asiste la izbucnirea unei dureri ca cea pe care o presimțea, aruncă o manta peste mort. Emilio intră, întrebă, stărui ; cu toții răspunseră că Enrico Dandolo fusese rănit ; că, după toate probabilitățile, era prizonier ; dar nici unul nu vru să-i spună că murise. În sfîrșit, fiindcă, mai devreme sau mai tîrziu, Emilio Dandolo tot trebuia să afle știrea fatală, hotărîră, ca Manara să-i spună tot. În momentul cînd tînărul locotenent trecu prin fața uneia din căsuțele luate de francezi, Manara îi făcu semn să intre. Toți cei care se aflau în cameră ieșiră.

— Nu-ți mai căuta fratele, sărman prieten, îi zise Manara, apucîndu-l de mînă ; de acum înainte eu îți voi fi frate.

Emilio se prăbuși grămadă, la pămînt, trăsnit mai curînd de groaznica veste decît din pricina slăbiciunii survenite de pe urma sîngelui pierdut și a rănii sale dureroase. În același timp, două tinere fete se pomeniră dintr-o dată în fața tatălui lor mort pe care-l aduceau niște soldați ; una din ele căzu leșinată peste cadavru, iar cînd se ridică se constată că înnebunise.

O mamă, văzîndu-și fiul dîndu-și sufletul, nu putu să verse nici o lacrimă ; dar după trei zile se prăpădi și ea. Dimpotrivă, un tată, căruia îi voi ascunde numele spre a nu-l expune urii

preoților, după ce-i căzuse primul lui fecior și trăgea să moară, mi-l aduse pe al doilea, în vîrstă de treisprezece ani, spunîndu-mi :

— Învață-l să-și răzbune fratele !

Nici străbunul său, bătrînul Horațiu, n-ar fi făcut altfel.

XVIII

Asediul

Temîndu-mă de un asalt pentru a doua zi, l-am însărcinat pe Giacomo Medici cu apărarea întregii noastre linii înaintate, care se compunea acum din Vascello și din trei sau patru barăci luate înapoi de la francezi. Apoi mi-am petrecut noaptea ca să ne organizăm mijloacele de apărare. Nu mai era vorba doar să salvăm Roma. Din moment ce o armată de patruzeci de mii de oameni, tîrînd treizeci și șase de tunuri de asediu, e capabilă să-și facă lucrările pregătitoare, cucerirea unui oraș nu mai este decît o chestiune de timp. Într-o zi sau alta, trebuie să cadă ; singura speranță ce-i mai rămîne este să cadă glorios.

Mi-am stabilit, chiar în seara aceea, cartierul general în casa Savorelli, care, înălțîndu-se pe deasupra meterezelor, domină poarta San-Pancrazio și îngăduie să vezi tot ceea ce se petrece la Vascello, în vila Corsini și în vila Valentini.

Este adevărat că mă aflam la o distanță de numai jumătate de bătaie de carabină de tiraliorii francezi. Dar cine nu riscă, nu cîștigă.

L-am însărcinat pe un căruțaș de treabă să-mi găsească lucrători și să se ocupe de acele plăceri mărunte care i-ar fi putut bucura pe oamenii mei în timpul oboselii : un pahar de vin sau un strop de rachiu. Exista printre ei un brav patriot care. mai tîrziu, și-a plătit scump patriotismul ; îl chema Ciceruacchio după poreclă, și Angelo Brunetto după nume. N-a vrut să primească niciodată vreun ban, nici pentru munca lui, nici pentru ceea ce ne furniza. Există pe lumea asta oameni în sufletul cărora Dumnezeu sădește o doză mai mare de perfecțiune. În zile de liniște, ei își dau obolul la mersul înainte al omenirii și se străduiesc să faciliteze progresul : atunci ei se numesc Gutenberg, Vincent de Paul, Galileo, Vico, Rousseau, Volta, Filangieri, Franklin.

În vreme de nenorocire, îi vezi ivindu-se deodată, conducînd masele și expunîndu-se cu hotărîre loviturii soartei potrivnice. Atunci recunoștința omenirii le face populare numele : Arnoldo da Mescia, Savonarola, Cola di Rienzo, Masaniello, Joseph de Lesi și Ciceravacchio. Acești oameni se nasc de obicei din pătura săracă, de jos, din această pătură care, în epocile de dezastru are totdeauna privilegiul suferinței ; dar, gemînd, ea meditează ; visînd, speră ; suferind, muncește.

Angelo Brunetto, după cum am mai spus-o, era unul dintre aceștia ; nu s-a dat înapoi de la nimic pentru împlinirea misiunii, nici chiar de la martiriu. În tot timpul asediului Romei, el a fost drapelul viu al poporului. Aplaudat, căutat, privit de tovarășii săi ca o autoritate, el era adevăratul *primus inter pares* ; dar, cu toate triumfurile lui, a rămas totuși modest, trăind așa cum trăise întotdeauna ; sincer, leal, cinstit, el își da-

tora belşugul doar muncii lui, afecţiunea concetăţenilor săi o datora cinstei sale plină de prietenie, iar stima papei însuşi, căruia el i-a adus mari servicii în cazurile de răzmeriţă, o datora carităţii sale faţă de cei puternici, o virtute dintre cele mai rare la cei slabi, cînd sînt chemaţi să ia locul celor puternici.

Se născuse la Roma în 1802, în cartierul Rijutta. Cum era mare, gras şi rotofei în copilărie, maică-sa îi dăduse porecla de Ciceruacchio, ceea ce în jargonul poporului roman, înseamnă înfloritor, plin de sănătate. Crescînd, această vigoare făgăduită de copil, s-a dezvoltat la bărbat. Aceasta era deci porecla pe care Brunetto o repeta cel mai adesea. În 1849, cînd l-am cunoscut, avea o barbă blondă de toată frumuseţea ce începea să încărunţească, plete lungi şi buclate, gîtul scurt şi plin, pieptul lat, statura înaltă, mersul sigur. Niciodată vreun nenorocit care a intrat la el cu mîna întinsă, n-a ieşit cu mîna goală ; de asemenea numele său n-a fost văzut niciodată pe acele liste de subscripţie destinate mai mult să-i glorifice pe cei ce subscriu decît să-i ajute pe nenorociţi.

Cînd se revărsa Tibrul, fapt de altfel foarte frecvent la Roma, era primul care se transforma în barcagiu ca să le ducă hrană şi cuvinte de îmbărbătare compatrioţilor săi izolaţi de ape. Acest viteaz bărbat mă adora. Cînd aveam nevoie de lucrători pentru ofiţerii de geniu, nu trebuia decît să-i fac un semn : sosea cu două, cu trei, cu patru sute de oameni ; îi dădeam bonuri către minister, dar el nu s-a atins niciodată măcar de unul singur. La plecarea mea din Roma, Brunetto m-a urmat cu cei doi copii ai săi, a acostat

împreună cu Ugo Bassi la Messola, apoi s-a îndreptat cu fiii săi într-o direcţie opusă.

La timpul potrivit, voi povesti îndoitul său martiriu ca tată şi ca cetăţean.

L-am pomenit de două sau de trei ori pe capelanul nostru, Ugo Bassi. Să-i consacrăm cîteva pagini şi acestuia. Ele îşi găsesc locul în seara şi în noaptea unei bătălii în care milà sa plină de duioşie a fost pusă la grea sarcină. Pentru răniţii noştri, Ugo Bassi, tînăr, frumos, elocvent, era cu adevărat un înger al morţii. Avea naivitatea unui copil şi totodată credinţa unui martir, ştiinţa unui erudit, curajul liniştit al unui erou.

Se născuse la Cento, dintr-un tată bolognez, dar, ca şi Andrea Chénier, dintr-o mamă grecoaică. Prenumele său era Giuseppe ; dar, devenind barnabit, şi-l luase pe cel de Ugo, în amintirea, fără îndoială, a poetului nostru patriot Ugo Foscolo.

Era, aşadar, de rasă latină şi elenică totdeodată, două din cele mai frumoase şi mai plăcute rase din lume. Avea părul negru şi cîrlionţat de la natură, ochii strălucitori ca soarele, cînd potoliţi, cînd scăpărători, gura zîmbitoare, gîtul lung şi alb, membrele suple, dar puternice, inima înflăcărată de glorie şi de primejdie, pornirile blînde şi cinstite, spiritul înalt, cald, iute, făcut şi pentru contemplările cucernice ale anahoretului, dar şi pentru avînturile nestăpînite ale apostolatului.

Studiile i-au fost nu o muncă anevoioasă, ci o cucerire. Învăţă foarte repede literatura, artele şi, ca o răsfrîngere a ştiinţei, ştia pe dinafară întregul poem al lui Dante. Şase luni i-au fost de-ajuns ca să înveţe greceşte ; cît despre latină, o vorbea ca pe limba sa maternă şi făcea versuri

în felul celor ale lui Horațiu ; scria din fuga condeiului, în engleză și franceză și, cînd evenimentele îl aduceau în mijlocul luptelor noastre, purta întotdeauna la el pe Shakespeare și pe Byron. Tragicul englez și poetul care a murit la Missolonghi îi auzeau bătăile inimii sale patriotice. Pe lîngă asta, mai era și pictor și muzician.

După cum crezusem eu în papa Pius al IX-lea, tot așa crezuse și Ugo Bassi în el.

Pius al IX-lea îi urmă lui Grigore al XVI-lea. Pius al IX-lea hotărî amnistia, Pius al IX-lea făgădui reforme, Pius al IX-lea era ridicat în slăvi de toți italienii, admirat de toți străinii, imitat de către ceilalți principi ai Italiei.

La 25 martie 1848, cruciada porni din Roma ; toate semnele păreau să prevestească unificarea Italiei.

Drumul a fost un triumf neîntrerupt. Aspra rasă latină alerga de pe cele mai îndepărtate plaiuri. Venea să afle și să ducă mai departe vestea fericită că în Italia sosise ziua învierii și că poporul ei, cu fruntea scăldată în sudori și-n sînge, avea să fie, în sfîrșit, liber.

Ugo Bassi se afla la Ancona, unde predica pentru postul Paștelui. Prima legiune de voluntari sosi deci acolo ; Ugo le vorbi, în piață, și comentînd starea nenorocită a armelor și hainelor lor, idealiză în cuvîntul său avîntat mizeria trupelor noastre de care dușmanii își băteau joc. Două zile mai tîrziu, se alătură și el cruciadei și porni laolaltă cu toți ca al doilea capelan[1] al voluntarilor romani.

Bassi, ca și prietenul său Gavazzi, era socotit providența armatei. Nu numai că elocința lui tre-

[1] Preot.

zea în italieni dragostea pentru Italia și devotamentul față de ea, dar mai avea darul să scoată din lăzile cele mai îndărătnice ofrande numeroase și bogate. La Bologna, el a făcut minuni : cei bogați dădeau banii cu grămada ; femeile, bijuterii, cercei, inele. O fată tînără, neavînd nimic de dat, își reteză frumoasele-i plete și i le oferi.

Asistase la toate luptele și la toate sacrificiile noastre, la Cornuda, la Treviso, la Veneția.

Soră de caritate, apostol, soldat neînfricat, pretutindeni, în lupta de la Treviso, unde a murit prietenul și compatriotul său, generalul Guidotti, Bassi și-a dezvăluit toate virtuțile inimii sale. Un glonț i-a sfîrtecat brațul stîng și i-a provocat o rană mare în piept. Palid încă și suferind de pe urma acestei răni dureroase, a fost văzut, în lupta de la Mestre, cu un drapel în mînă, luînd parte primul și fără arme la asediul palatului Bianchini.

Bassi a întovărășit legiunea italiană în toate peregrinările ei. Cuvîntul său puternic fascina masele, și, dacă Dumnezeu ar fi hotărît un soroc nenorocirilor Italiei, vocea lui Bassi, ca și cea a sfîntului Bernard, ar fi chemat popoarele pe cîmpurile de luptă. Dacă Italia ajunge vreodată să se unească, să-i dea Dumnezeu cuvîntul unui Ugo Bassi ! Cînd Roma a căzut, cînd nu-i mai rămăsese decît surghiunul, foamea, mizeria, Ugo n-a șovăit o clipă să mă întovărășească. L-am primit pe corabia mea „La Cesenatia", și el a împărțit cu mine ultimul surîs al destinului, surîsul lui de adio !

În această corabie, pe care am condus-o eu însumi, se aflau Anita, Ugo Bassi, Ciceravacchio și cei doi fii ai lui. Au murit cu toții, și în ce fel !

O, morți sfinți, voi povesti tuturor martiriul vostru !

Numele lui Ugo Bassi va fi cuvîntul de ordine al italienilor în ziua eliberării.

Dar m-am lăsat purtat prea departe de ținta mea.

Să ne reîntoarcem deci la asediul Romei.

În noaptea de 4 iunie, în timp ce adversarii noștri simulau un atac asupra porții San-Pancrazio, s-a săpat o tranșee la trei sute de metri de piață, și au fost instalate două baterii de asediu, una la o sută de metri în spatele tranșeii, cu scopul de a stinge focul bastionului nr. 6, iar alta în dreapta, ca să țină piept bateriei romane de la Vestaccio și de la San-Alexis. Tranșeea se sprijinea, în dreapta, pe înălțimi ce nu puteau fi atacate, iar în stînga pe vila Pamfili.

Încă din zori, ordonasem să fie chemat Manara și-l rugasem să renunțe la titlul lui de colonel de bersalieri pentru a primi gradul de șef al statului meu major. Îi ceream, și știam asta, un mare sacrificiu ; dar Manara era cel mai potrivit pentru această funcție. Valoarea lui putea fi dată drept pildă, era înzestrat cu un desăvîrșit calm sufletesc în mijlocul primejdiei, cu un ochi sigur în luptă ; făcuse din bersalierii lui trupe în rîndul cărora domnea cea mai admirabilă disciplină. Vorbea patru limbi ; în sfîrșit, înfățișarea lui avea acea demnitate care se potrivește gradelor superioare. Manara primi propunerea mea.

Restul statului major se compunea din : maiorii Cenni și Bueno, căpitanii Caroni și Davio, doi francezi, ofițeri excelenți, Pilhes și Laviron ; căpitanul Ceccadi care, în timpul serviciului său în Spania și în Africa dobîndise crucea Spaniei și crucea Legiunii de onoare, Silco și Stagnetti,

care, la Palestrina, i-au comandat pe emigrați, locotenentul de cavalerie Gili, curierul Giannuzzi și, în sfîrșit, un membru al Adunării, căpitanul Cessi.

Manara organiză mai întîi statul major în interior ; toată lumea voia să rămînă cu mine, la vila Savorelli ; vila avea vedere spre cîmpie, și nu se putea petrece nimic care să scape ochilor noștri.

Este adevărat că această distracție nu era lipsită de primejdie. Cum se știa că vila Savorelli era cartierul meu general, ghiulelele, obuzele și gloanțele, toate îmi erau destinate. Mai ales cînd mă urcam, ca să văd mai bine, pe micul belvedere ce domina casa, lucrul devenea aproape ciudat. Se dezlănțuia o adevărată grindină de gloanțe, și niciodată n-am mai auzit o furtună cu astfel de șuierături. Casa, zguduită de ghiulele, se clătina ca în toiul unui cutremur de pămînt. Adesea, ca să le dau de lucru artileriștilor și tiraliorilor francezi, ceream să mi se servească prînzul pe acest mic belvedere, care nu era apărat decît de un parapet de lemn. Atunci aveam, vă asigur, o muzică ce mă scutea s-o mai solicit pe cea a regimentului.

A fost însă cu mult mai rău atunci cînd nu mai știu ce glumeț deplasat, de la statul-major, s-a distrat arborînd pe paratrăsnetul ce domina mica terasă, un drapel, pe care erau scrise, cu litere groase, aceste cuvinte :

„Bună ziua, cardinale Oudinot !"

În a patra sau a cincea zi de cînd le tot oferisem tiraliorilor și artileriștilor francezi această distracție, generalul Avezzana a venit să mă vadă și, băgînd de seamă că ferestrele salonului nu se

aflau la o înălțime corespunzătoare, m-a întrebat dacă nu cumva aveam vreun loc mai ridicat de unde să poată privi spre cîmp. L-am condus pe belvederele meu. Desigur că francezii au vrut să fie la înălțime, căci, de-abia am sosit acolo, că a și început muzica.

Generalul a privit foarte calm avanposturile inamice, apoi a coborît fără să zică nimic.

A doua zi mi-am găsit belvederele blindat cu saci de pămînt. Am întrebat cine dădu acest ordin.

— Ministrul de război, mi s-a răspuns.

Nu exista nici un mijloc de a contrazice un ordin al ministrului de război.

Această turbată îndîrjire a artileriștilor francezi de a-mi ciurui bietul meu cartier-general cu ghiulele, cu gloanțe și cu obuze, dădea loc uneori chiar la scene distractive.

Într-o zi, cred că în 6 sau 7 iunie, prietenul meu Vecchi, actor și totodată istoric al dramei pe care o reprezentăm, a venit pe la ora cinci să mă vadă; fiindcă aveam lume la masă, cerusem să mi se trimită de la Roma o cină gata pregătită, într-o cutie de tablă. Cum am băgat de seamă că aspectul meniului nostru îl ispitea pe Vecchi, i-am propus să-l împartă cu noi. Generalul Avezzana și Constantino Rita erau și ei de față. Ne-am așezat deci jos, pe pămînt, în grădină. Ghiulelele zguduiau atît de tare casa, încît, ca să putem mînca pe o masă ca lumea ne-ar fi trebuit unul din acele aparate care se fixează pe mesele vaselor, în zilele de furtună pe mare. În toiul cinei, la un metru de noi, căzu o bombă. Toată lumea o luă la sănătoasa: Vecchi fu gata să facă la fel ca ceilalți, dar eu îl ținui zdravăn de mînă; era doar membru al Adunării.

— Senator roman, i-am zis rîzînd, rămîi pe scaunul curul!

Bomba explodă așa cum era și de așteptat, adică în partea opusă celei în care ne aflam; ne-am ales doar cu neplăcerea de a fi acoperiți de praf atît noi cît și cina noastră.

Vecchi făcuse bine profitînd de masa pe care i-o oferisem, căci nu prea mîncam în toate zilele. Uneori ajutorii de bucătar ai restaurantului nostru, înspăimîntați de zgomotul mortierelor franceze, de tirul vînătorilor de la Vincennes și mai ales de cadavrele pe care le întîlneam în cale, se opreau din drum, neîndrăznind să meargă mai departe; atunci primul venit punea mîna pe ospățul nostru și și-l însușea. Într-o zi, un soldat de-al meu, cu numele de Casanova, îmi pregăti la ora trei dimineața niște macaroane. Patruzeci și opt de ore nu trăisem decît cu cîte o ceașcă de cafea cu lapte și cu două sau trei sticle de bere.

De altfel, lui Vecchi i se întîmplau mereu pățanii de felul celei pe care am povestit-o. Într-o altă zi, cînd veni să-mi dea raportul — de două zile era de gardă, departe, tocmai pe via Costabili, așa se numea una din căsuțele pe care le aveam în împrejurimile vilei Corsini — mă găsi la masă, mîncînd. De data asta domnii artileriști avuseseră bunătatea să-mi acorde un mic răgaz. Dinaintea mea se afla un risoto din cele mai gustoase. I-am făcut loc lui Vecchi lîngă mine și l-am poftit să împărțim cina. Dar, cînd să se așeze la masă, Manara îl opri.

— Nu face asta, Vecchi, îi zise el. De trei zile în șir ofițerii poftiți de general la masă au fost omorîți fără a mai avea vreme să-și facă digestia.

Într-adevăr, Davio, Rozat și Panizzi fuseseră uciși în condițiile arătate de Manara. Dar aroma

risoto-ului a fost mai puternică decît cpreliştea lui Manara.

— Foarte bine ! răspunse Vecchi. Asta se potriveşte de minune cu prezicerea care mi s-a făcut.

— Ce prezicere ? întrebă Manara.

— În copilărie, o ţigancă mi-a făcut horoscopul. Mi-a prezis că o să mor la Roma, la vîrsta de treizeci şi şase de ani şi foarte bogat. În 1838, într-o călătorie pe care am făcut-o pe jos de la Neapole la Salerno, în apropiere de Sarno, am fugărit pe un cîmp cu bumbac, o ţigancă de optsprezece ani, căreia voiam cu tot dinadinsul să-i sărut ochii frumoşi. Ea s-a apărat cu cuţitul ; eu i-am opus armei sale ofensive, una defensivă : un scud nou-nouţ. Luînd scudul, ea mi-a apucat mîna şi mi-a prevestit că voi muri la Roma, la vîrsta de treizeci şi şase de ani şi foarte bogat. Sînt în al treizeci şi şaselea an al vieţii : fără să fiu foarte bogat, sînt totuşi destul de bogat pentru un om care urmează să moară. Dar sînt fatalist ca un mahomedan. Ce ţi-e scris, în frunte ţi-e pus. Deci daţi-mi risoto-ul, domnule general.

Am rîs de povestea lui Vecchi. Dar Manara rămase serios şi zise :

— Totuşi, Vecchi, n-am să fiu liniştit decît la sfîrşitul zilei. Apoi, întorcîndu-se spre mine : Pentru numele lui Dumnezeu, domnule general, zise el, să nu-l trimiteţi nicăieri astăzi.

Asta îi şi convenea lui Vecchi care era frînt de oboseală, căci stătuse de veghe nouă nopţi la rînd, şi, după cină, mi-a cerut să-i îngădui să se retragă, spre a se odihni puţin.

— Culcă-te în patul meu, dacă vrei, zise Manara, fie că vorbea serios, fie că-şi continua gluma. Pentru numele lui Dumnezeu, te rog să nu ieşi afară !

Vecchi se aruncă pe patul lui Manara.

După o oră, i-am văzut pe ofiţerii francezi aşezîndu-şi gabioanele în tranşeea săpată în faţa bastionului nostru. Am căutat în jurul meu un ofiţer ca să îndrept împotriva lor focul unei duzini de tiraliori. Nu ştiu unde trimisesem toată lumea, dar eram singur.

M-am gîndit la bietul Vecchi, care dormea cu pumnii strînşi. Aveam de gînd să-l trezesc, dar ghiulelele făceau un zgomot îngrozitor. L-am tras de un picior ; a deschis ochii.

— Haide, i-am zis, dormi de douăzeci şi patru de ore, nu mai ai de ce să te temi de prezicerea lui Manara. Ia o duzină din cei mai buni tiraliori şi curăţă-mi dealul de aceşti voinici.

Vecchi, care este foarte curajos, nu aşteptă să i se spună de două ori. Luă doisprezece bersalieri voluntari şi se ascunse cu ei îndărătul unei baricade gabionate pe care o ridicase, cu ajutorul geniştilor, un oarecare aghiotant numit Pozzio. De acolo, el îndreptă un foc atît de ucigător asupra francezilor, încît aceştia au început să răspundă cu ghiulele de tun la gloanţele lui sau mai degrabă la cele ale bersalierilor. După o jumătate de ceas, au venit să-mi spună :

— Ştiţi, domnule general, bietul Vecchi a fost ucis !

Am simţit un cuţit în inimă. Eram vinovat de moartea lui, şi-mi făceam aspre mustrări. Dar, după un alt ceas, spre marea mea bucurie, l-am văzut întorcîndu-se.

— Ah ! Ia te uită ! i-am zis. Lasă-mă să te îmbrăţişez, te credeam mort !

— Am fost doar îngropat, îmi răspunse el.

— Cum ?

Îmi povesti cum o ghiulea rupsese un sac de pămînt, care se revărsase peste el ; cum în aceeași clipă, acel sac cu pămînt golindu-se, ceilalți își pierduseră echilibrul și vreo zece sau doisprezece saci căzuseră grămadă peste el îngropîndu-l de-a binelea. Dar se întîmplă un alt lucru și mai neobișnuit decît presupusa moarte a lui Vecchi. Aceeași ghiulea care îl îngropase pe el lovise un zid și, ricoșînd, zdrobise șalele unui soldat tînăr. Soldatul, așezat pe o targă, își încrucișase mîinile pe piept, ridicase ochii la cer și-și dăduse ultima suflare. Tocmai se pregăteau să-l ducă la ambulanță, cînd un ofițer se aruncă deasupra cadavrului și-l acoperi cu sărutări.

Acest ofițer era Pozzio. Tînărul soldat nu era altul decît Colomba Antonietti, soția lui, care, îmbrăcată astfel, își urmase bărbatul la Velletri și luptase alături de el la 3 iunie. Întîmplarea îmi aminti de biata mea Anita, care, și ea, era tot atît de calmă în toiul focului, și pe care, de voie de nevoie, o lăsasem la Rieti. Era însărcinată și, în numele copilului pe care îl purta în pîntece, o hotărîsem, deși cu greu, să se despartă de mine.

În ziua de 7, s-a încheiat de ambele părți un armistițiu ; era sărbătoarea Zilei Domnului. În 9 am ordonat o mare ieșire spre a întrerupe lucrările înaintate ale francezilor, lucrări care se prelungeau spre al doilea bastion din stînga. La această operație au fost chemați vameșii și un batalion din regimentul 5. În acel moment bersalierii făceau de serviciu la căsuțe în stînga străzii Visellia, și erau de pază la bastioane.

Căpitanul Rozat, același pe care îl luaseră de la vila Corsini și care, trecînd pe lîngă mine, îmi strigase : „Domnule general, am eu socotelile mele !, căpitanul Rozat, zic, nu primise decît un glonte neexplodat care i se oprise într-o coastă. Deși, la drept vorbind, contuzia era destul de serioasă pentru ca să rămînă la pat, el se sculase chiar a treia zi și, în ziua aceea, voise cu orice preț să ia comanda companiei 4, destinată bastionului al doilea. Văzînd că paza din tranșee îi hărțuia pe asediatori, Rozat luă o carabină și, cum era un excelent trăgător, trase vreo cincisprezece focuri de armă, dintre care mai mult de jumătate își nimeriră ținta. Oamenii săi atacau, iar el trăgea. Priceperea lui trezi rivalitatea cîtorva vînători din Africa, care începură să-i răspundă cu foc după foc. Un prim glonte îi zbură pălăria ; atunci el, ridicînd-o, o flutură în aer, strigînd :

— Trăiască Italia !

Dar chiar în acel moment, un glonț îi intră în gură și ieșindu-i prin ceafă, puse capăt acestui strigăt. După două zile de agonie, se sfîrși.

În ziua de 10 iunie, am primit o înștiințare de la generalul Roselli că trebuie să preiau comanda unei mari ieșiri, la care participă jumătate din armata romană. Această ieșire trebuia să aibă loc prin poarta Cavallegieri și avea drept scop să ia înapoi fie vila Pamfili, fie vila Valentini.

În consecință, ministrul de război Avezzana mi-a încredințat comanda liniei San-Pancrazio și, cu legiunea italiană și cu regimentul de bersalieri, m-am dus în piața Vaticanului, unde corpul destinat acestei importante operațiuni trebuia să fie completat cu regimentele Passi și Masi, precum și cu legiunea poloneză. Am trecut călare pe dinaintea fiecărui corp, i-am chemat pe comandanți la raport și le-am comunicat scopul misiunii și felul cum înțelegeam eu atacul. Am făcut

apoi să circule cuvîntul de ordine, să se distribuie muniţiile, pregătind totul pentru ora arătată, în vreme ce soldaţii, cu ochii aţintiţi la lună, o luau în zeflemea şi o ocărau pentru încetineala cu care se mişca. Spre a evita una din acele greşeli nocturne atît de obişnuite în astfel de expediţii, cînd, luîndu-i pe prieteni drept duşmani încep să tragă unii asupra altora, le-am ordonat soldaţilor să-şi pună cămăşile peste uniformă. Această manevră a produs o mare veselie printre soldaţi, din pricina stării în care se afla la mulţi dintre ei îmbrăcămintea de corp din care eu cutezam să fac un veşmînt exterior.

La ora zece seara s-a deschis poarta, şi legiunea poloneză, comandată de Hoffstetter, care a lăsat un excelent jurnal al asediului Romei, a ieşit ca avangardă ; după ea venea legiunea italiană în fruntea căreia se afla colonelul Manara. Aceasta, la rîndul ei era urmată de regimentele de bersalieri Passi şi Masi. Masi comanda ariergarda.

De îndată ce m-am aflat pe cîmp, mi-am dat seama că am procedat greşit ordonînd soldaţilor să-şi pună cămăşile peste uniforme. Oamenii noştri se vedeau ca în plină zi ; n-ar fi apucat să facă nici o sută de paşi, şi francezii ar fi băgat de seamă că sînt atacaţi de o armată de năluci. Am ordonat deci să-şi scoată cămăşile. Se înţelege de la sine că nici un soldat nu şi-a dat osteneala să şi-o pună la loc, acolo de unde şi-o scosese.

Călăream în flancul legiunii italiene, cînd nişte ostaşi care duceau o scară, trecînd pe lîngă o vilă, au vrut să se asigure dacă într-adevăr era părăsită, aşa după cum părea. Şi-au sprijinit deci scara de o fereastră de la primul etaj. Regimentul s-a oprit să vadă rezultatul investigaţiei, lăsînd avangarda să-şi continue drumul. Cinci sau

şase oameni se urcară pe scară. Deodată, unul alunecă sub picioarele celui care era cocoţat în vîrf căzu peste al doilea, al doilea peste al treilea, şi toţi, cu un zgomot înspăimîntător, se prăvăliră cu scară cu tot la pămînt.

În cădere, se descărcară două puşti.

Avangarda, comandată de Hoffstetter şi de Sacchi, doi din cei mai bravi ofiţeri ai mei, se crezu surprinsă de către francezii pe care se ducea să-i surprindă. O spaimă cumplită puse stăpînire pe soldaţii care se despărţiră de Hoffstetter şi de Sacchi ; aceştia, rămînînd doar cu vreo douăzeci de oameni se năpustiră spre noi într-o goană nebună, dînd peste cap, în ciocnire, tot ce întîlniră în cale. Manara încercă să-i oprească, dar în zadar. Mă aruncai în mijlocul lor şi-i lovi, izbind în dreapta şi-n stînga, cu biciul meu de gaucho. Degeaba, loviturile nu folosiră la nimic, şi sînt încredinţat că toţi voinicii mei ar fi reintrat în aceeaşi goană turbată în Roma, dacă bersalierii, în fruntea cărora erau doi şefi de batalion şi căpitanul Ferrari, nu le-ar fi tăiat calea cu baioneta.

După zgomotul produs de toată această încăierare, nu mai era de presupus ca francezii să nu se fi alarmat. A trebuit deci să se renunţe la acţiune. Cît despre mine, obosisem să tot lovesc în aceşti ticăloşi aşa că m-am întors spunîndu-i lui Manara :

— Dragă prietene, am făcut greşeala că nu i-am pus pe bravii bersalieri ca avangardă.

Într-adevăr, bersalierii, erau oameni minunaţi, de care Manara trebuia să fie şi era pe bună dreptate mîndru. Cînd îi ceream cîte un detaşament de soldaţi de ai lui, Manara obişnuia să spună :

— Haideţi, patruzeci de oameni voluntari pentru o expediţie dintre care un sfert vor fi omorîţi, şi un sfert răniţi.

Şi, cu tot acest pronostic, la o asemenea cerere se înfăţişa tot regimentul aşa încît spre a nu-i face pe unii geloşi, trebuia să se tragă la sorţi.

În ziua de 12, la amiază, un batalion din regimentul Uniunii începu să trudească la efectuarea unei lucrări pregătitoare în via din stînga străzii Vitellia, cînd iată că francezii încercară să-i împiedice în munca lor. Îndată maiorii Lanzi şi Panizzi ordonară muncitorilor, adică corpului de gardă, să ia armele şi, cu o temeritate de necrezut, se aruncară asupra parapetului tranşeii franceze. Au fost întîmpinaţi de un foc teribil. Panizzi căzu lovit de moarte. Pietro Lanzi preluă comanda bolognezilor săi, dar într-o clipă avu aceeaşi soartă ca şi tovarăşul lui, şi se prăbuşi lovit la braţ şi în piept. Totuşi, ceilalţi, conduşi de ofiţerul Meloni, ţineau încă terenul, neputincioşi să mai continue atacul, dar strigînd din răsputeri: „Trăiască Italia!“ şi dîndu-le astfel curaj tovarăşilor lor. În ziua aceea, regimentul Uniunii luptă cu un curaj admirabil: ca să nu-şi piardă timpul încărcîndu-şi mereu armele, ei loveau cînd cu baioneta, cînd cu patul puştii. Alţii, asemenea lui Aiax şi Diomede din *Iliada,* înşfăcau pietre de pe drum şi le azvîrleau în adversarii lor.

Înverşunarea era atît de cumplită, încît căpitanul polonez Vern, care avea pe piept mai multe cruci, şi, printre ele şi pe cea a Legiunii de onoare cîştigată în Africa, stînd în picioare pe baricadă şi lovindu-se peste piept cu palma, striga:

— Aici, aici, trageţi aici, în crucea Legiunii de onoare!

Un glonţ îl lovi în cap.

— Mai jos, strigă el, mai jos, neghiobilor!

Îl atinse şi un al doilea glonţ; fu scos repede din învălmăşeală. S-a reîntors şi, mai tîrziu, a plecat să moară în Grecia.

Asistam, de pe belvederele meu, la această ispravă. Deşi zgîrcit cu elogiile — cei ce mă cunosc îmi vor da dreptate — am socotit de datoria mea să fac un raport guvernămîntului.

În ziua de 14 mai, dimineaţă, cel puţin aşa cred — scriu fără nici un punct de reper şi pot să mă înşel asupra datei — luam masa la vila Spada, într-o cameră de la etajul al treilea, cu Sacchi, Bueno şi Corcelli; eram cu toţii numai în cămaşă, eu, oarecum îngrijorat, căci îl condamnasem la moarte pe unul din ofiţerii noştri, un napolitan care, cuprins de groază, îşi părăsise noaptea postul, cînd deodată auzirăm paşi grăbiţi pe coridor. Uşa se deschise, iar eu scosei un strigăt: era Anita, care venea la mine, condusă de Orrigoni. Cei de faţă, recunoscîndu-mi soţia, îşi îmbrăcară hainele şi ne lăsară singuri.

— Ştiţi cu ce s-a distrat soţia dumneavoastră, venind din strada della Corrizzi, aici, domnule general? mă întrebă Orrigoni.

— Nu. Cu ce?

— S-a oprit de-a lungul străzii San-Pietro, în Montorio, ca să se uite la bateria franceză. Priviţi colbul care ne acoperă pe amîndoi: e datorit ghiulelelor care au izbit în zid. Şi cînd i-am spus: „Haideţi o dată, dar haideţi o dată, doamnă! E inutil să vă lăsaţi ucisă aici“, dînsa mi-a răspuns: „Dragul meu, cum găseşti că tratează francezii ca nişte catolici ce sînt, bisericile?“

Scumpa Anita! O strîngeam la piept. Mi se părea că de-acum totul avea să se petreacă după

dorința mea. Îngerul meu bun se întorsese lîngă mine.

Am regretat că n-am putut să-i îndeplinesc Anitei prima rugăminte pe care mi-a făcut-o, aceea a grațierii ofițerului napolitan; dar trebuia dat un exemplu. Nu-l puteam răsplăti pe Medici pentru admirabila lui comportare de la Vascello; a trebuit să-i dau lașului o pedeapsă pentru lașitatea sa. A fost împușcat.

XIX

Surpriza

La 13 iunie, francezii au început un bombardament teribil. Șapte baterii, scuipînd neîncetat foc, atacau cu tunul partea dreaptă a celui de al treilea bastion din stînga, curtina[1] și partea stîngă a celui de al doilea bastion. Ceilalți se ocupau îndeosebi de vila Spada și de vila Savorelli, care amenința în fiece clipă să ne cadă în cap, astfel încît, spre marele meu regret, m-am văzut silit, în ziua de 20, să-mi mut cartierul general în palatul Corsini.

Era cu neputință să rămîn însă acolo; mă aflam prea departe de ziduri.

Socoteam, este adevărat, că pot fi liniștit. Atacat, zi de zi, Medici, pe care noi îl numeam „neobositul", respingea atacurile și-și păstra Vascello și căsuțele lui. Spre cinstea sa, n-aș putea spune că știu cum a izbutit să facă acest lucru.

[1] Termen tehnic militar: zid care unește două bastioane vecine.

La 20 iunie, fură făcute trei spărturi de care dușmanul se putea folosi, în ciuda tuturor sforțărilor mele și ale lui Manara pentru a ne împotrivi efectului proiectilelor. De altfel, asaltul era pentru mine o sărbătoare. Cei pe care îi aveam în fața noastră erau adversari demni de noi. Le arătasem că italienii știau să se bată. Nădăjduiam să le arăt acum ce înseamnă o luptă cu cuțitul și cu pumnalul.

În seara de 21 iunie, erau de gardă la bastionul din stînga și la apărarea spărturii, al doilea batalion al Uniunii precum și două companii din regimentul 1 care trebuiau să fie schimbate. Ele își prelungiră totuși serviciul pînă la ziuă, spre o mai bună apărare a bastionului al treilea din stînga.

Prima și a cincea companie a bersalierilor erau de serviciu la Vascello; a șasea și a șaptea, de gardă în apropiere, spre stînga, dincolo de poarta San-Pancrazio de unde începeau să se înșire sentinelele noastre, spre dreapta, pînă la zidurile casei și la cîțiva pași de tranșeea franceză.

Acest serviciu era cumplit de primejdios. Nu se făcea decît noaptea și, cu puțin înainte de ziuă, toate posturile erau retrase, iar garda de noapte reintra între ziduri.

Maiorul Calvandro avea în sarcină supravegherea exterioară a acestei linii; colonelul Rossi, serviciul de rond interior.

După ce își rînduise toate avanposturile, maiorul începu să dea instrucțiuni căpitanilor Stambio și Morandoli cînd, spre ora unsprezece noaptea, un anumit zgomot, parcă de zid spart, se auzi dinspre bastioanele 2 și 3. După acest zgomot răsunară cîteva împușcături și totul se cufundă iar în noapte și în tăcere. Ce se întîmplase?

Se întîmplase că francezii se înfăţişaseră deodată dinaintea spărturii, nu ca un duşman ce porneşte la asalt, ci ca nişte soldaţi care schimbă o gardă. De unde ieşeau ? Pe unde veniseră ? Ce drum luaseră ? Întrebări la care a fost cu neputinţă de răspuns. Mulţi au bănuit o trădare.

Sentinela, interogată, a răspuns că francezii ieşiseră din pămînt şi-i ordonaseră să fugă.

În aceeaşi noapte, în ciuda unei rezistenţe energice, bastionul nr. 7 şi curtina ce-l lega de bastionul nr. 6 au căzut în mîinile francezilor după o luptă sîngeroasă.

Chiar în ziua precedentă eu îmi mutasem cartierul general de la vila Savorelli la palatul Corsini. Aproape imediat după această întîmplare, am fost prevenit de adjutantul-maior Delai, din regimentul Uniunii. Mărturisesc că am rămas înmărmurit şi că am fost printre primii care s-au raliat la părerea celor care credeau într-o trădare.

Urmat de Manara şi de căpitanul Hoffstetter, am ajuns la locul acela tocmai în momentul cînd bersalierii, totdeauna treji şi totdeauna gata, se şi strînseseră pe strada ce duce la San-Pancrazio.

Legiunea italiană, prevenită, mă urma în pas alergător ; veneau apoi două cohorte ale colonelului Sacchi.

Sacchi trimise îndată o companie spre a recunoaşte locurile ; dar, ajunsă la al doilea bastion, ea a fost silită, dat fiind numărul francezilor, să se retragă în casa Gallicelli.

Ştirea groaznică se şi răspîndise prin oraş ; triumviratul, prevenit, puse să se sune alarma. La acest zgomot, fiecare casă parcă şi-ar fi alungat locuitorii ; într-o clipă, străzile se umplură de lume.

Generalul-comandant Roselli, ministrul de război, întreg statul-major şi însuşi Marini alergară pe Gianicolo. Poporul înarmat ne înconjura şi cerea să-i alungăm pe francezi de pe ziduri. Generalul Roselli şi ministrul de război împărtăşeau această părere ; dar eu m-am declarat împotriva ei.

Mă temeam de confuzia pe care ar produce-o, în rîndurile noastre, toată această mulţime, de dezordinea mişcărilor, panică atît de obişnuită noaptea la oamenii neobişnuiţi cu focul, şi, după cum constatasem în noaptea de 10, chiar la oamenii care sînt obişnuiţi cu el.

Am cerut deci cu hotărîre să aşteptăm pînă dimineaţa.

Dimineaţa am fi putut vedea cu ce duşman aveam de-a face, chiar dacă acest duşman ar fi fost însăşi trădarea.

Cînd s-a luminat de ziuă, divizia mea era gata, întărită cu regimentele pe care generalul Roselli mi le pusese la dispoziţie.

Compania studenţilor lombarzi, care făcea parte din legiunea Medici, alcătuia avangarda. Însăşi legiunea Medici primise ordinul să mi se alăture.

Tunurile bateriilor noastre, îndreptate spre bastioanele ocupate, bubuiau totodată de la San-Pietro in Montorio, de la bastionul 8 şi de la San-Alexis.

Studenţii lombarzi porniră primii la asalt. Deşi trăsniţi de focul francezilor, ei se aruncară cu baioneta asupra numeroasei gărzi şi asupra lucrătorilor, pe care îi siliră să se strîngă în casa Barberini. Vitejii tineri se şi aflau pe terasa casei : văzusem însă cam cu ce forţe aveam de-a face. Mi-am dat seama că un al doilea 3 iunie mi-ar fi

răpit jumătate din acești bărbați pe care îi iubeam ca pe copiii mei. Nu mai trăgeam nici o nădejde să-i alung pe francezi de pe poziția lor ; urma să comand un măcel inutil.

Roma era pierdută, dar era pierdută după o apărare minunată, splendidă. Căderea Romei după un asemenea asediu însemna triumful democrației în toată Europa.

Apoi îmi făceam planul să păstrez patru sau cinci mii de apărători devotați care mă cunoșteau, pe care îi cunoșteam și care ar fi răspuns la prima mea chemare.[1]

Am dat ordinul de retragere, făgăduind pentru ora cinci seara un alt asalt, pe care n-aveam de gînd să-l dau, ca și pe primul de altfel.

Studenții s-au comportat admirabil. Nu voi da decît un exemplu.

Un pictor, milanezul Juduno, a fost străpuns de douăzeci și șapte de lovituri de baionetă. Bertani l-a salvat, și astăzi el se simte admirabil.

De altfel, pentru mine, totul era pierdut, cel puțin pentru cîtva timp, nu din clipa în care francezii se făcuseră stăpîni pe spărturile noastre, ci din clipa în care partidul ce susținea Republica romană în constituanta franceză fu învins.

Presupunînd că, sacrificînd o mie de viteji, i-aș fi alungat pe francezi de pe pozițiile lor, așa cum îi alungasem la 3 iunie de pe pozițiile din vila Corsini și din vila Valentini, ca și la 3 iunie ei ar fi luat înapoi, cu ajutorul a noi forțe, toate pozițiile de unde îi alungasem.

De astă dată, nu aveam aceleași motive ca să mă încăpățînez.

---

[1] Campania din 1859 și expediția din Sicilia dovedesc că Garibaldi avea dreptate (Al. Dumas).

Vila Corsini, o dată în puterea noastră, împiedica lucrările pregătitoare asediului. Dar, o dată lucrările executate și spărturile făcute, cine mai putea să împiedice căderea Romei ? Nimeni.

Mai înainte de a afla de fuga lui Ledru-Rollin și a prietenilor săi în Anglia, fiecare zi cu care prelungeam existența Romei era o zi de speranță. După această veste, rezistența nu mai fu decît o disperare inutilă. Am considerat așadar că romanii făcuseră destul în fața lumii spre a nu mai fi nevoie să recurgă la disperare.

Puterile coalizate închiseseră Republica romană, adică toată democrația peninsulei, între vechile ziduri ale lui Aurelian.

Nu ne mai rămînea altceva de făcut decît să sfărîmăm încercuirea și să purtăm războiul, ca Scipio, în Cartagina.

Cartagina noastră era Neapolul.

Într-o zi, ne vom afla acolo față în față, nădăjduiesc, despotismul și cu mine.

Deie Domnul ca această zi să se apropie !

XX

Sfîrșitul

Eram surprinși, dar nu încă învinși.

La două sute de pași îndărătul zidurilor se înălța antica incintă Aureliană. Am ordonat să fie fortificată cît mai bine cu putință. Renunțasem la ideea unui asalt ; dar voiam totuși să apăr terenul pas cu pas.

O baterie de șapte tunuri a fost așezată pe bastionul nr. 5 și pusă, datorită lucrărilor noastre, la adăpost de focul francezilor.

Ea începu să tragă în ziua de 23 dis-de-dimineață și, secondată de bateria San-Alexis și de cea de la San-Pietro in Montorio, își încrucișă în așa fel focurile deasupra breșei, încît francezii au fost siliți să-și părăsească lucrările. Scopul geniștilor francezi era ca, o dată stăpîni pe spărtura făcută în zid, să instaleze îndată, pe curtinele 6 și 7, o baterie de tunuri. Sarcina mea era să împiedic această instalare.

De aici, sforțările de necrezut ale francezilor, de a zdrobi împotrivirea noastră înverșunată. În noaptea de 23, francezii își așezară, în sfîrșit, bateria. În dimineața de 24, zdrobiți de tunurile noastre, ei au fost siliți să-și închidă deschizăturile din zid pe unde își aruncau proiectilele. S-au gîndit atunci să așeze două noi baterii pe bastioanele 6 și 7, de unde puteau să distrugă bateria de la San-Pietro in Montorio, apărată de legiunea mea.

În așteptare, generalul Oudinot, spre a-și dovedi, așa cum afirmase în buletinele sale, cultul pe care-l avea pentru orașul monumental, în ziua de 21 arunca bombe asupra tuturor cartierelor. Generalul folosea acest mijloc de teroare îndeosebi în timpul nopții. Multe bombe au căzut în cartierul Transtevere, multe pe Capitoliu, cîteva pe Quirinal, în piața Spaniei, pe Corso. Una din aceste bombe a căzut deasupra templului în care se află Hercule al lui Canova [1]; dar cupola a rezistat. Alta a explodat în palatul Spada și a avariat fresca *Aurora* de Guido Reni [1]. O alta, și mai nelegiuită, a zdrobit capitelul unei coloane din minunatul templu al Fortunei virile, o capodoperă respectată de secole.

[1] *Antonio Canova* (1757—1822), sculptor italian, considerat principalul reprezentant al neoclasicismului.

Triumviratul a oferit azil în palatul Corsini familiilor din popor ale căror case fuseseră distruse.

Purtarea poporului roman în aceste zile de încercări a fost demnă de timpurile antice. Deși urmărite de grindina de proiectile ce le distrugea acoperișurile caselor, mamele fugeau în toiul nopții, cu copiii strînși la piept ; deși văzduhul răsuna de țipete și de vaiete, nici un glas n-a pomenit cuvîntul predare.

În toiul tuturor acestor țipete, se ridica, din timp în timp, cîte un strigăt batjocoritor ori de cîte ori vreo ghiulea sau vreun obuz năruia o parte din casă :

— Binecuvîntarea papei !

Tirul minunat al tunurilor noastre, din zilele de 25, 26 și 27 iunie, a făcut să amuțească bateriile instalate de francezi pe curtina și pe bastioanele ocupate. Dar două baterii franceze, una așezată pe bastionul nr. 6 și cealaltă în afara zidurilor, au deschis focul împotriva bateriilor noastre de la Santa Sabina și de la San-Alexis. Pe lîngă asta, alte două baterii așezate, una pe curtină și cealaltă pe bastionul numărul 7, au deschis la rîndul lor focul împotriva bateriei noastre de la San-Pietro in Montorio.

O a cincea baterie rezervată breșelor în zid, așezată la picioarele bastionului numărul 7 și, prin urmare, la adăpost de focul nostru, și-l deschise

[2] *Guido Reni* (1575—1642), pictor italian născut la Bologna, autorul *Aurorei, Răpirea Elenei* etc.

pe-al ei în flancul bastionului numărul 8. O a șasea baterie, așezată dinaintea bisericii San-Pancrazio, lovea bastionul nr. 8 și cartierul meu general, vila Savorelli. În sfîrșit, o a șaptea baterie, situată în fața vilei Corsini, a bubuit deodată împroșcînd cupola San Pancrazio, vila Savorelli și zidul Aurelian.

N-am văzut niciodată o asemenea furtună de flăcări, o asemenea grindină de mitralii. Bietele noastre tunuri erau întrucîtva sufocate.

Și totuși, nu pot să spun altceva, spre lauda lui Medici, decît doar că Vascello și căsuțele lui erau încă ocupate. Singur asediul lui Vascello ar merita să-și aibă un istoric.

În seara de 28, bateriile franceze au părut să se odihnească o clipă și să-și tragă sufletul. Dar, în ziua de 29, ele au reînceput să tragă cu o nouă furie.

Roma era cuprinsă de o mare frămîntare. Ziua de 27 fusese groaznică, pierderile noastre fuseseră aproape egale cu cele din 3 iunie. Străzile erau acoperite de oameni mutilați. Lucrătorii de-abia luau în mînă lopata sau cazmaua, că și erau tăiați în două de ghiulele sau mutilați de obuze. Toți artileriștii noștri, absolut toți, înțelegeți, fuseseră omorîți la tunurile lor. Serviciul de artilerie era îndeplinit de soldații de linie. Toată garda națională se afla sub arme. Exista, lucru nemaipomenit, o rezervă alcătuită din răniți care, sîngerînd din belșug, își făceau datoria. Și, în vremea asta, într-un admirabil contrast, calmă și impasibilă, Adunarea, în permanență pe Capitoliu delibera sub ghiulele și gloanțe.

Atît timp cît tunurile noastre au fost în stare să tragă, au tras din răsputeri.

Dar, în seara zilei de 29 a fost distrus și ultimul tun.

Focul nostru a încetat.

Spărtura făcută în bastionul 8 era practicabilă. Zidul porții San-Pancrazio și bastionul 9 se prăbușiră.

Noaptea de 29 coborî, așadar, asupra Romei asemenea unui linţoliu.

Ca să împiedice repararea spărturilor din zidul nostru, artileria franceză bubui toată noaptea. A fost o noapte îngrozitoare. Furtuna cerului se uni cu cea a pămîntului. Tunetul bubuia, fulgerul se încrucișa cu bombele ; trăsnetul căzu în două sau trei locuri, parcă spre a arăta că orașul este sacru.

Cu toată sărbătoarea Sfîntului Petru, cele două armate își continuaseră lupta pe viață și pe moarte.

La venirea nopții, deoarece se aștepta un atac în beznă, tot orașul a fost iluminat, tot, pînă și marea cupolă a Vaticanului.

De altfel, acesta era obiceiul la Roma, în seara sărbătorii Sfîntului Petru. Cel care în această seară și-ar fi ațintit privirea asupra cetății eterne, ar fi văzut unul din acele spectacole pe care ochiul omenesc nu-l contemplă decît o dată în decursul secolelor.

La picioarele sale, el ar fi văzut întinzîndu-se o vale nesfîrșită plină de biserici și de palate, tăiată în două de șerpuirile Tibrului, care părea un Flegeton ; la stînga, un munte, Capitoliul, pe turnul căruia fîlfîia în vînt drapelul Republicii ; în dreapta, silueta întunecată a lui Monte-Mario, unde, dimpotrivă, fîlfîiau, laolaltă, drapelele francezilor și ale papii ; în fund cupola lui Michelangelo, înălțîndu-se încununată toată de lumină în mijlocul norilor ; în sfîrșit, drept cadru al tabloului, Gianicolo și toată linia de la San-Pancrazio, ilu-

minată și ea, dar de fulgerul tunurilor și al muschetelor.

Apoi, alături de toate astea, ceva mai măreț decît înfruntarea materiei : lupta dintre bine și rău, dintre Dumnezeu și Satana, dintre Ahriman și Ormuz ; lupta suveranității poporului împotriva dreptului divin, a libertății împotriva despotismului, a religiei lui Cristos împotriva religiei papilor.

La miezul nopții, cerul se însenină, tunetul și tunurile amuțiră și tăcerea se așternu după vuietul de iad ; o tăcere în timpul căreia francezii se apropiau tot mai mult de ziduri și puneau stăpînire pe ultima breșă făcută în bastionul 8.

La ora două dimineață, se auziră trei lovituri de tun, trase la intervale egale. Sentinele dădură alarma, trompetele sunară.

Bersalierii, mereu gata, mereu neobosiți, ieșiră din vila Spada și alergară la poarta San-Pancrazio, lăsînd două companii de rezervă ca să păzească vila Spada. Intrară pînă la genunchi în pămîntul desfundat. Am pornit cu sabia scoasă, în fruntea lor, intonînd imnul popular al Italiei. În acel moment, mărturisesc, cu desăvîrșire descurajat în privința viitorului, nu aveam decît o singură dorință : să mă las ucis.

M-am aruncat împreună cu ei asupra francezilor.

Ce s-a petrecut atunci ? Habar n-am.[1] Timp de

[1] Iată cum descrie această luptă istoricul Vecchi, unul dintre cei mai curajoși apărători ai Romei :

„Ne aflam închiși în vila Spada, unde țineam piept unui foc îngrozitor de muschete și de carabine. Începeam

două ceasuri, am lovit neîncetat. Cînd se făcu ziuă, eram plin de sînge. Nu aveam nici măcar o singură rană. Era o minune.

În această acțiune a fost ucis, nevrînd să se predea, locotenentul Morosini, un biet copil ce nu împlinise douăzeci de ani și care s-a luptat ca un erou.

În toiul sîngeroasei încăierări am primit un mesaj al Adunării, care mă poftea să mă duc pe Capitoliu. Acestui ordin îi datorez viața. Altfel, aș fi fost cu siguranță ucis.

Coborînd spre Longara împreună cu Vecchi, care era membru în Constituantă, am aflat că bietul meu negru Aguyar fusese omorît.

În timp ce-mi ținea pregătit un cal de schimb, un glonț îi străpunsese țeasta. Am simțit o durere

să ducem lipsă de muniții, cînd apăru generalul Garibaldi cu o coloană de soldați unii din regimentul 6 de linie, comandați de Passi, hotărît să dea o ultimă lovitură nu pentru salvarea Romei, ci pentru onoarea ei. Alăturîndu-ne tovarășilor noștri, ne-am năpustit asupra spărturii, izbind cu lăncile, cu săbiile, cu baionetele : praful de pușcă și gloanțele lipseau. Francezii, uluiți de această lovitură teribilă, mai întîi dădură înapoi ; dar se iviră alții, în vreme ce artileria, îndreptată asupra noastră începu să secere șiruri întregi dintr-ai noștri. Incinta Aureliană a fost luată și reluată ; nu exista loc unde să pui piciorul fără să nu dai de cîte un mort sau de cîte un rănit. În noaptea aceea, Garibaldi a fost mai mare decît îl văzusem vreodată, mai mare decît îl văzuse cineva vreodată. Sabia îi era fulger ; orice om lovit de el era un om mort. Sîngele unui nou adversar spăla sîngele celui ce căzuse. Ai fi zis că-i Leonida la Termopile, Ferruccio la castelul de la Gavissana. Tremuram să nu-l văd căzînd dintr-o clipă într-alta ; dar nu, el rămase în picioare ca Destinul.“

crîncenă ; pierdeam prin el mai mult decît un slujitor, pierdeam un prieten.

Mazzini și anunțase Adunării situația în care ne aflam.

Nu ne mai rămîneau deci de luat decît trei hotărîri, spuse el :

1. Să se ducă tratative cu francezii ;
2. Să se apere orașul, baricadă cu baricadă ;
3. Adunarea, triumviratul și armata să părăsească orașul, ducînd cu ele paladium-ul libertății romane.

Cînd am apărut în pragul sălii, toți deputații s-au ridicat în picioare și-au aplaudat.

M-am uitat în juru-mi ca să văd ce anume putuse să trezească un asemenea entuziasm. Eram plin de sînge, îmbrăcămintea îmi era ciuruită de gloanțe și de lovituri de baionetă. Sabia, tocită de atîtea lovituri, nu mai intra decît pe jumătate în teacă. Mi-au strigat :

— La tribună ! La tribună !

M-am urcat la tribună.

Mi s-au adresat întrebări din toate părțile.

— Orice apărare este de acum încolo cu neputință, le-am spus eu, afară numai dacă nu vrem să facem din Roma o a doua Saragossa. La 9 februarie, am propus o dictatură militară ; ea singură putea să pună pe picior de război o sută de mii de oameni înarmați. Elemente capabile existau atunci : trebuia să le cauți, le-ai fi găsit în oricare om curajos. În epoca aceea, îndrăzneala a fost respinsă, biruită de măsuri neînsemnate. Nu puteam să stărui mai mult. Am cedat. Mă împiedica modestia fiindcă, de fapt, simțeam că eu aș fi putut fi acel om curajos. Am greșit, prin asta, față de principiul sacru care este idolul inimii

mele. Dacă aș fi fost ascultat, acvila romană ar fi zburat din nou pe turnurile Capitoliului și, împreună cu vitejii mei, care știau să moară, după cum s-a văzut, aș fi schimbat fața Italiei. Dar la cele întîmplate nu mai există leac. Să privim cu capul sus incendiul pe care nu mai sîntem stăpîni. Să ieșim din Roma cu toți voluntarii înarmați care vor vrea să ne urmeze. Acolo unde vom fi noi, va fi și Roma. Eu nu mă angajez la nimic ; voi face tot ceea ce poate să facă un om și, refugiată în noi, patria nu va pieri.

Această propunere, făcută și de Mazzini, a fost respinsă.

A respins-o însuși Enrico Cernuschi, viteazul Cernuschi, unul din eroii celor cinci zile milaneze, președintele comisiei baricadelor romane. Mi-a urmat la tribună și, cu lacrimile în ochi și cu glasul sugrumat, zise :

— Voi știți cu toții că sînt un înflăcărat apărător al patriei și al poporului ; ei bine, v-o spun cu gura mea, nu ne mai putem împotrivi în nici un fel francezilor, iar Roma și poporul ei — lacrimile îl înăbușeau — trebuie să se resemneze în fața ocupației.

După o scurtă deliberare, Adunarea a dat următorul decret :

„Republica Romană

În numele lui Dumnezeu și al poporului

Adunarea constituantă romană decretează încetarea unei apărări imposibile. Ea rămîne la postul său.

Triumviratul este însărcinat cu executarea prezentului decret.“

XXI

Cine mă iubeşte să mă urmeze

La 2 iulie, am adunat trupele în piaţa Vaticanului, am inaintat în mijlocul lor. Le-am anunţat că părăseam Roma spre a conduce, în provincii, revolta împotriva austriecilor, împotriva regelui Neapolului şi împotriva lui Pius al IX-lea. Şi am adăugat :

— Cei ce vor vrea să mă urmeze vor fi primiţi printre ai mei ; nu le cer acestora decît o inimă plină de dragoste faţă de patrie. Nu vor avea nici soldă, nici odihnă ; vor avea doar pîine şi apă cînd, din întîmplare, se vor găsi şi astea. Cine nu-i mulţumit cu această soartă, să rămînă aici. O dată ieşit pe poarta Romei, orice pas îndărăt va fi un pas spre moarte.

Patru mii de infanterişti şi cinci sute de cavalerişti se rînduiră în juru-mi ; ei reprezentau cele două treimi ce-mi mai rămîneau din apărătorii Romei. Anita, îmbrăcată ca bărbat ; Ciceravacchio, care nu voia să vadă înjosirea ţării sale şi Ugo Bassi, sfîntul care aspira la martiriu, au fost primii care s-au rînduit lîngă mine.

Spre seară, am ieşit pe drumul către Tivoli. Inima îmi era întristată de moarte.

Ultima veste pe care o aflasem era moartea lui Manara.

*

Aici se întrerup *Memoriile* lui Garibaldi.

Poate că într-o zi voi obţine de la el istorisirea celei de a doua părţi a vieţii sale, după cum am obţinut-o şi pe prima. Aceasta va putea fi exprimată doar în două cuvinte :

„Exil şi triumfuri".

Urmează cîteva amănunte asupra morţilor, pe care doctorul Bertani a binevoit să le redacteze pentru mine.

XXII

Morţii

LUCIANO MANARA

La 30 iunie 1849, la ora două dimineaţa a început, după cum s-a văzut în *Memoriile* generalului, atacul incintei Aureliene, a doua linie de apărare a noastră.

Către orele trei dimineaţa, Manara a reintrat în vila Spada ; îşi şi aranjase tiraliorii.

În ajun, o ghiulea, după ce se lovise de zid, căzuse în patul lui. Se trăsese de-o parte ca să-i facă loc şi, rîzînd, spusese :

— O să vedeţi că n-o să am norocul să m-aleg cu nici o zgîrietură.

La întoarcere, l-a găsit pe Emilio Dandolo foarte neliniştit cu privire la Morosini, despre care se zvonise că era prizonier. Nici unul, nici celălalt nu aveau nici o ştire despre el. În acel moment, un glonţ, ricoşînd, l-a lovit pe Dandolo în braţ.

— Pe legea mea, sărmanul meu băiat, pare-se că numai pe tine te caută ! zise Manara.

Apoi, scoţîndu-şi centironul şi lăsîndu-şi sabia, luă un binoclu şi se apropie de fereastră ca să-i privească pe francezii care întorceau un tun, po-

trivindu-l către o țintă. În aceeași clipă, se descărcă o carabină ; glonțul trecu printre doi saci de pămînt și-l lovi în pîntece, tocmai în locul pe care i-l-ar fi ocrotit centironul dacă nu și l-ar fi scos.

Dandolo îl văzu clătinîndu-se și, așa rănit cum era, se apropie să-l susțină.

— Sînt mort ! îi zise Manara lui Dandolo, prăbușindu-se. Ai grijă de copiii mei.

Un medic alergă în grabă ; dar, văzîndu-l pălind, rănitul înțelese că totul s-a sfîrșit. Manara fu așezat pe o targă și, în toiul focului, tovarășii săi l-au dus la Santa-Maria della Scala. Am fost chemat de la ambulanța dei Pellegrini, unde mă aflam ; am alergat la el. Ceruse să fie adus lîngă mine. Țineam mult unul la altul, vai ! Locul era plin de proiectilele franceze. O femeie tînără, care făcuse imprudența să privească de la o fereastră, fusese lovită în piept și ucisă pe loc. Domnului Varenna, ofițer lombard, i-au fost zdrobite amîndouă picioarele de către un obuz, în timp ce urca alături de mine treptele bisericii. Ca și mine, și el venise să-l vadă pe Manara. Un medic alerga și el spre biserică. O grenadă îl răsturnă de pe cal ; după o clipă, calul său, rănit de aceeași lovitură, se prăbuși peste el. Eu am ajuns teafăr și nevătămat. În fundul bisericii, în dreapta, aproape de balustradă, se afla un pat înconjurat de ofițeri din legiunea Manara. De îndată ce rănitul mă văzu, întinse mîna spre mine și, cu voce stinsă, mă întrebă :

— Rana e mortală ?

În ciuda realității, tinerețea sa nu voia să admită ideea morții. Zgomotul și farmecul vieții militare nu învinseseră încă în el bucuriile domestice.

Văzînd că nu-i răspundeam, repetă :

— Te întreb dacă rana este mortală. Răspunde-mi !

Și, fără să mai aștepte răspunsul meu, izbucni în cuvinte pline de regrete. Îl încurajai, atît cît poate s-o facă un om căruia îi lipsește curajul ; totuși, el văzu bine că nu mai trăgeam nădejde. Mai mulți medici se apropiară de el ; dar, făcîndu-le semn din cap să se îndepărteze, el le zise :

— Lăsați-mă să mor liniștit !

Pulsul aproape că nu i se mai simțea, extremitățile îi erau reci, trăsăturile adînc schimbate, sîngele curgea șuvoi din rană, și bietul Manara suferea îngrozitor.

Tovarășii săi mai întrebară ce părere am despre starea lui.

— Mai are cam un ceas de trăit, i-am zis lui Dandolo.

Atunci tînărul se aplecă la urechea prietenului său :

— Gîndește-te la Domnul ! îi spuse el.

— Oh ! mă gîndesc la el, și încă mult ! răspunse Manara.

Atunci făcu semn unui capucin să se apropie. Călugărul se apropie de pat, ascultă spovedania muribundului și-i acordă iertarea păcatelor. Apoi sărmanul nostru prieten ceru sfînta împărtășanie.

Dandolo încercă să-l mîngîie, cît putu mai bine, vorbindu-i despre Dumnezeu. Îl întrerupse ca să-i vorbească de fiii săi.

— Crește-i, îi zise el, în iubirea față de Dumnezeu și de patrie.

Apoi adăugă :

— Du la Milano trupul meu împreună cu cel al fratelui tău. Te doare că mor, scumpe prietene, zise el ; vai ! și mie îmi pare rău după viață.

Chemă lîngă el un soldat care-i era ordonanță și pe care de multe ori îl ocărîse.

— Mă ierți, nu-i așa ? îi zise el zîmbindu-i.

Pe urmă îl întrebă pe Dandolo dacă primise vești despre Morosini. Unii ziceau că ar fi prizonier. Cu puțin înainte de a muri, Manara își scoase inelul din deget, îl puse în degetul lui Dandolo și-i spuse :

— Am să-l salut pe fratele tău din partea ta.

Apoi, întorcîndu-se către mine :

— O, Bertani ! Fă să mor mai repede, zise el, sufăr prea mult !

Asta a fost ultima jeluire care i-a mai ieșit de pe buze.

A intrat în agonie, s-a agățat, zvîrcolindu-se, de cei din jurul lui, apoi a căzut din nou pe pat, cu un suspin, neclintit și rece.

I-am pus mîna pe inimă ; îi mai bătea încă, dar rar ; puțin cîte puțin, bătăile au încetat. Sufletul i se și urcase la cer.

Le-am spus atunci călugărilor ce mă înconjurau să-mi pregătească o soluție cu arsenic ca s-o injectez în cadavru ; dar arsenicul lipsea. M-am mulțumit să-i fac o injecție cu sublimat corosiv. Rămășițele pămîntești au fost transportate într-o încăpere din dreapta altarului principal, lîngă sacristie, și acolo, îmbrăcat în uniforma lui, a fost așezat cu grijă, cu capul pe o pernă.

Tînărul său prieten, Eleuterio Pagliano care, în tot timpul asediului luptase vitejește și care astăzi este unul dintre cei mai distinși pictori din Lombardia, i-a făcut portretul.

Aproape de el, culcat pe o scîndură, se afla negrul lui Garibaldi, Aguyar. Priveam aceste două cadavre atît de frumoase, fiecare de o frumusete diferită, cînd am auzit pe cineva hohotind de plîns. Cel ce plîngea era Ugo Bassi.

Toată vremea cît am rămas în această încăpere, ea a fost ținta proiectilelor franceze.

A doua zi, cadavrul a fost transportat într-o casă și, de acolo, la biserica San Lorenzo. După aceea, a fost depus în biserica Cento Padri, unde îl aștepta trupul lui Enrico Dandolo și unde avea să li se alăture și cel al lui Morosini.

Chiar în ziua morții sale, lui Manara îi sosi o scrisoare de la soția lui, cuprinzînd doar aceste cuvinte :

„*Nu te gîndi la mine, nu te gîndi la copiii tăi, gîndește-te la patrie*“.

Sărmana femeie, moartea avea să-i aducă răspunsul !

EMILIO MOROSINI

Stăteam lîngă Manara, aflat pe patul de moarte, întrebîndu-ne unii pe alții ce deveniseră cei mai scumpi prieteni ai noștri și, printre alții, Emilio Morosini. Dar, în ziua aceea, ne-a fost cu neputință să știm ceva precis despre el.

În dimineața de 1 iulie, Dandolo află de la un soldat care stătuse împreună cu Morosini într-o breșă, că acesta căzuse grav rănit, în mîinile francezilor. Deși suferea nespus din pricina rănii, Dandolo dădu fuga la triumvirat, apoi la minister ca să obțină un permis de ieșire. După trei ceasuri de insistențe, îl obținu și alergă pe cîmpul francez fără nici un fel de permis de liberă trecere. Arestat de avanposturi, el arătă scopul pentru care venea. Unui ofițer i se făcu milă de neliniștea lui și-i dădu voie să pătrundă în tabără,

unde fu condus la ambulanță. Aici află că Morosini murise.

Ceru să i se dea cadavrul spre a-l preda familiei; dar un medic îi răspunse că rămășițele pămîntești ale lui Morosini fuseseră duse de vreo două ceasuri la un cimitir destul de îndepărtat. Dandolo ceru un permis ca să-l dezgroape.

În vreme ce aștepta un răspuns la cererea sa, intră un căpitan, adjutant-maior, care rămase foarte mirat văzînd în tabăra franceză un ofițer italian, fără permis de liberă trecere. El condamnă la arest pe ofițerul care-l lăsase să treacă și-l trimise pe Dandolo din nou în linia de avanpost, fără să vrea să asculte nimic. Dandolo se înapoie aducînd prietenilor săi trista veste și scrise șefului de stat major francez spre a-i cere permisul de exhumare. Îl obținu în dimineața zilei de 2 iulie.

Trista ceremonie a transportării lui Manara o dată sfîrșită, Dandolo se apropie de mine, spunîndu-mi:

— Bertani, peste cîteva ceasuri cadavrul lui Morosini se va afla la biserica Cento-Padri, la Santa Vieto, unde îl vei putea vedea.

M-am dus la biserică puțin înainte să se însereze. Casa sau mai degrabă mînăstirea prin care se ajunge la biserică era ocupată de trupele franceze, astfel încît biserica era închisă. Am cerut unui căpitan permisiunea să intru; acesta, văzîndu-mi tristețea întipărită pe chip, mă întrebă cu blîndețe dacă sînt soldat, care îmi este patria și dacă pierdusem vreo rudă sau vreun prieten. I-am răspuns că pierdusem pe mulți dintre prietenii mei și, printre alții, pe Manara. Îl cunoștea după nume, îmi ceru amănunte despre moartea lui și-mi dădu și el altele la rîndul său.

Un vînător din Vincennes, care se afla în apropierea lui la atacul de la vila Spada și pe care mi-l arătă stînd în picioare în mijlocul unui grup de soldați, aproape de poarta unde ne găseam, îi spusese în clipa cînd Manara se apropiase cu binoclul de fereastră:

— Uitați-vă bine la acest ofițer, este un om mort.

În același timp, soldatul trase: glonțul își atinsese ținta, el îl văzu pe Manara căzînd.

Căpitanul continua să vorbească; eu eram așa de trist, încît n-am putut să-i răspund decît rugîndu-l să mă lase să intru în biserică.

— Ce-o să faceți acolo? mă întrebă el.

— O să mă duc să caut cadavrul unui alt prieten dezgropat chiar astăzi și încredințat de-ai voștri durerii mamei sale.

Franțuzul trimise să se ceară permisiunea colonelului, o obținu și mă încredință paznicului bisericii ca să mă lase să intru.

Biserica era foarte întunecoasă; paznicul deschise o portiță prin care ajungeau din mînăstire drept în mijlocul bisericii, îmi dădu o lampă și, arătîndu-mi un ungher întunecat, îmi zise:

— Caută-l acolo.

Și n-a vrut să mă urmeze mai departe.

M-am apropiat trist și cucernic, cu un fior ce-mi străbătea toate mădularele. Tăcerea, întunericul, lumina slabă a lămpii, prețiosul trup pe care-l căutam, neliniștea de a-l regăsi astfel pe fermecătorul tînăr pe care-l cunoscusem plin de viață, toate astea făcură să-mi bată inima în piept mai-mai să se spargă. Mergeam încet, necunoscînd locul, neștiind unde era depus mortul, ridicîndu-mi lampa și tremurînd să nu-l lovesc cu piciorul. În sfîrșit, lîngă trepte, am zărit o formă

neagră şi lungă ; am continuat să înaintez, ţinînd mereu lampa ridicată. Am recunoscut un trup omenesc. Aproape nebun de durere şi de groaza nelămurită care mă cuprinsese, m-am aplecat deasupra lui. Oh ! trist ! trist ! trist !

Cu mîna care-mi rămăsese liberă, am desfăcut şnurul ce-i ţinea linţoliul, strîns, la gît, peste pîntece şi peste picioare. I-am ridicat capul. Deşi întrucîtva desfigurat, am recunoscut în el pe bietul copil pe care-l căutam. Am dat drumul capului. A căzut pe lespede făcînd un zgomot pe care n-am să-l uit niciodată. Părul îmi era scăldat în sudoare. M-am oprit tremurînd tot. Doamne, ce puternic eşti şi cît de îngrozitoare este moartea !

Am făcut o sforţare să mă stăpînesc. Ca medic, obişnuit cu moartea, nu voiam să mă las învins de ea. Am pus lampa pe una din treptele altarului şi, îndreptîndu-mi iarăşi ochii spre chipul mortului, l-am privit cu tristeţe : era mai alb decît cearşaful ce-l acoperea. I-am căutat şi i-am atins rănile. Aş fi vrut să adun pînă şi ultimele picături de sînge din inima lui spre a i le duce mamei sale şi spre a face cu acest sînge o cruce pe fruntea acestor tineri italieni care, într-o bună zi, vor trebui să se ridice pentru eliberarea patriei lor. Apoi i-am tăiat o şuviţă de păr. Poate că avea şi vreo prietenă ; mamă însă, avea cu siguranţă.

În sfîrşit, i-am strîns mîna ; i-am descoperit pentru ultima oară capul şi i-am şoptit :

— Adio !

Am ieşit, tremurînd, din biserică, ducînd cu mine atît de viu întipărită această privelişte a morţii, încît şi astăzi, după unsprezece ani, cînd aştern aceste rînduri, tot mai văd chipul acela palid înfăşurat în linţoliul mînjit peste tot de pămînt şi de sînge.

Ieşind, l-am regăsit pe paznic, apoi pe ofiţer, căruia i-am strîns mîna fără să pot rosti un cuvînt.

A doua zi, cadavrul lui Morosini a fost pus într-un sicriu de plumb, în aşteptarea clipei cînd urma să plece spre pămîntul natal, împreună cu cadavrele prietenilor săi.

Doream cu toţii, cu aceeaşi ardoare, să cunoaştem amănunte asupra morţii lui Morosini. Dar ceilalţi erau obligaţi să plece. Rămîneau doar morţii şi cei ce-i ajutau pe răniţi să moară. Eu mă număram printre aceştia din urmă.

Iată, aşadar, ce-am aflat despre moartea lui Morosini. Amănuntele pe care le voi da, le deţin de la domnul de Santi, un corsican folosit în serviciul sanitar francez şi care, în noaptea de 29 spre 30 iunie, era chirurg la ambulanţa tranşeii.

Acest stimat şi bun confrate, căruia îi sînt îndatorat pentru cîteva servicii, mi-a povestit că, la 30 iunie în zorii zilei, a fost adus la ambulanţă unul din ofiţerii noştri, atît de tînăr şi atît de frumos, încît la început a fost luat drept femeie. Era uşor rănit la cap, la mîna stîngă şi la piept, dar rana mortală o avea în pîntece. De Santi îl îngrijise cu afecţiune. Morosini, care mai vorbea încă, îl întrebă :

— Cum vi se par rănile mele ?

De Santi îi răspunse :

— Ai încredere în Dumnezeu şi în tinereţea dumitale.

— Bine, zise Morosini ; înţeleg că sînt pierdut !

Apoi adăugă, cu un suspin !

— Biata mama !

Îi dădu doctorului portofelul, întoarse capul şi începînd din clipa aceea refuză să mai scoată vreun cuvînt.

La cîteva minute după ce Morosini fusese bandajat, intră la ambulanţă un bătrîn sergent din regimentul 32 şi, după ce cătă cu îngrijorare către patul tînărului ofiţer, îi spuse medicului :

— El e !

— Ce vreţi să spuneţi ? îl întrebă domnul de Santi.

— Aş fi vrut cu orice preţ să-l salvez pe acest biet băiat ; am făcut tot ce-am putut. Dar nu, n-a avut noroc.

Atunci el povesti că Morosini, însoţit numai de patru oameni, fusese încercuit şi somat să se predea, la care el răspunsese :

— Niciodată !

Şi continuă să lupte cu sabia, strigînd oamenilor săi :

— În numele Italiei, vă interzic să vă predaţi !

Atunci, bătrînul sergent îi puse baioneta în piept, nădăjduind să-l intimideze. Dar Morosini apucă baioneta cu mîna stîngă şi-l lovi pe sergent cu sabia în obraz. Acesta, totuşi, îi opri pe soldaţii săi să tragă, sperînd ca tînărul ofiţer să fie prins viu, şi, prin urmare, să-l scape. Dar un soldat care se afla în spatele lui, văzînd că Morosini continua să se apere, îşi descărcă puşca în el de foarte aproape. Glonţul îi străpunsese măruntaiele ; rana era mortală. Morosini căzu, dar într-un genunchi şi pe mîna stîngă. Şi din această poziţie mai încercă să-şi lovească adversarii, strigîndu-le într-una tovarăşilor săi :

— Lăsaţi-vă ucişi, dar nu vă predaţi.

Sergentul, furios, se întoarse spre soldat, zicîndu-i :

— Nenorocitule ! Ce-ai făcut ? Nu vezi că era un copil ?

Morosini a murit la cîteva ore după ce a fost adus la ambulanţă şi a fost îngropat în cearşaful în care îl găsisem înfăşurat în biserica Cento Padri.

Morosini avea la centură două pistoale pe mînerul cărora era gravat numele lui Kosciuszko [1], amicul familiei sale, şi care le făcuse cadou bunicului său.

Am făcut toate cercetările posibile spre a regăsi sabia şi pistoalele lui Morosini, dar zadarnic. Se pare că bătrînul sergent pusese stăpînire pe ele, numai că el declară că nu voia să le înapoieze cu nici un preţ.

La 4 septembrie 1849, cele trei sicrie cu cele trei cadavre, al lui Enrico Dandolo, al lui Luciano Manara şi al lui Emilio Morosini, au fost debarcate la Molo-Novo di Genova.

GOFFREDO MAMELI

Garibaldi povesteşte în *Memoriile* sale şi în scurta biografie pe care a făcut-o despre Goffredo Mameli, că în seara de 3 iunie tînărul poet a venit să-i ceară să încerce un nou atac asupra vilei Corsini şi că el i-a îndeplinit cererea. Mameli a fost rănit cu acest prilej la piciorul stîng.

Rana, prin ea însăşi nu era deloc gravă, dar din cauza unei proaste circulaţii a sîngelui se cangrenă şi, la 18 iunie, amputarea nu mai putu fi înlăturată.

[1] *Tadeus Kosciuszko* (1746—1817), general polonez care a luat parte la insurecţiile împotriva Rusiei ţariste.

Fereastra camerei în care se afla Mameli, la ambulanţa „Trinità dei Pellegrini", era neîncetat lovită de proiectile; dar Mameli a dat dovadă de cea mai desăvîrşită nepăsare faţă de această primejdie, postumă, dacă se poate spune astfel. Numai că atunci cînd s-a simţit cu totul istovit din pricina supuraţiei, o zi sau două s-a arătat agasat de gloanţe şi de ghiulele, ca un copil faţă de muştele care-l necăjesc.

— Să fiu ucis în aer liber şi luptînd, zicea el, perfect, dar să fiu ucis în patul meu, ca un paralitic, asta nu!

La 8 iunie, intră în delir, un delir în timpul căruia cînta tot timpul cu voce înceată şi-şi reamintea aproape zi cu zi viaţa sa, vai! atît de scurtă.

În intervalele dintre aceste cîntece, făcea profeţii sau urări patriei sale. Avea douăzeci şi unu de ani cînd a murit. A fost îngropat la Roma.

Mameli a compus un cîntec de război pe care Garibaldi îl cînta adesea şi-l fredona neîncetat: *Fratelli d'Italia* [1].

Acest cîntec este popular în Italia.

MELLARA

Colonelul Mellara rănit în lupta de la 6 iunie, a murit la 4 iulie cînd francezii intraseră în oraş. Fiindcă nu le mai era îngăduit romanilor să protesteze cu armele, ei s-au strîns în biserică, în jurul catafalcului războinicului mort. Dar, în vreme ce poporul adunat plîngea într-o cucernică tăcere lîngă acest cadavru, simbol al Italiei prăbuşite, un ofiţer de poliţie, în fruntea unui grup de soldaţi,

[1] Fraţi din Italia.

pătrunse în biserică şi smulse de lîngă chipiul mortului, aşezat cum era obiceiul, deasupra sicriului, cocarda italiană; apoi, întrerupînd pioasa ceremonie, ordonă să se stingă lumînările şi să fie evacuată biserica.

Ceea ce se şi făcu.

Bietul Mellara n-a avut astfel parte nici măcar de această ultimă consolare a morţilor, de lacrimile picurate din ochii iubiţi.

De altfel, patimile politice s-au manifestat atît la reacţionarii romani cît şi la reacţionarii francezi. Preoţii şi călugării îndeosebi s-au arătat infami faţă de bieţii răniţi părăsiţi şi lăsaţi în grija lor. Unui anume Giovanni, din Cremona, rănit în coapsă, ei au refuzat să-i dea un pahar cu apă pînă ce nu s-a spovedit. Pentru a înţelege durerea acestei torturi, trebuie să fii medic şi să cunoşti nevoia imperioasă de a bea pe care o simte bolnavul rănit de un foc de puşcă. Toţi medicii din Roma care au îngrijit patrioţi răniţi şi-au pierdut dreptul de a mai practica.

Să mi se îngăduie o observaţie filozofică sau mai degrabă morală.

Există o mare diferenţă între moartea soldatului constrîns la serviciul militar prin recrutare şi cea a soldatului care-şi slujeşte în mod voluntar ţara.

Voluntarul este plin de entuziasm, mîndru de rănile lui, glorios prin moartea sa. El îşi alină cele mai crude suferinţe prin dăruirea şi prin dragostea lui faţă de patrie, prin dorinţa pe care şi-o exprimă în rugăciunile înălţate către Dumnezeu pentru triumful cauzei sale.

Celălalt este mut sau nu rosteşte decît vorbe de răzbunare împotriva celui care l-a rănit.

Un copil din Bologna, în vîrstă de zece ani, care

făcea parte din legiunea Garibaldi, a lăsat să i se taie mîna rănită, de la încheietura pumnului fără să scoată un geamăt, după care, palid şi slăbit, a vrut să asiste la ultima bătălie.

Pentru a se crea cît mai multe spitale, cîte unul străbătea străzile Romei strigînd cu glas tare :

— Pentru patrioţii răniţi !

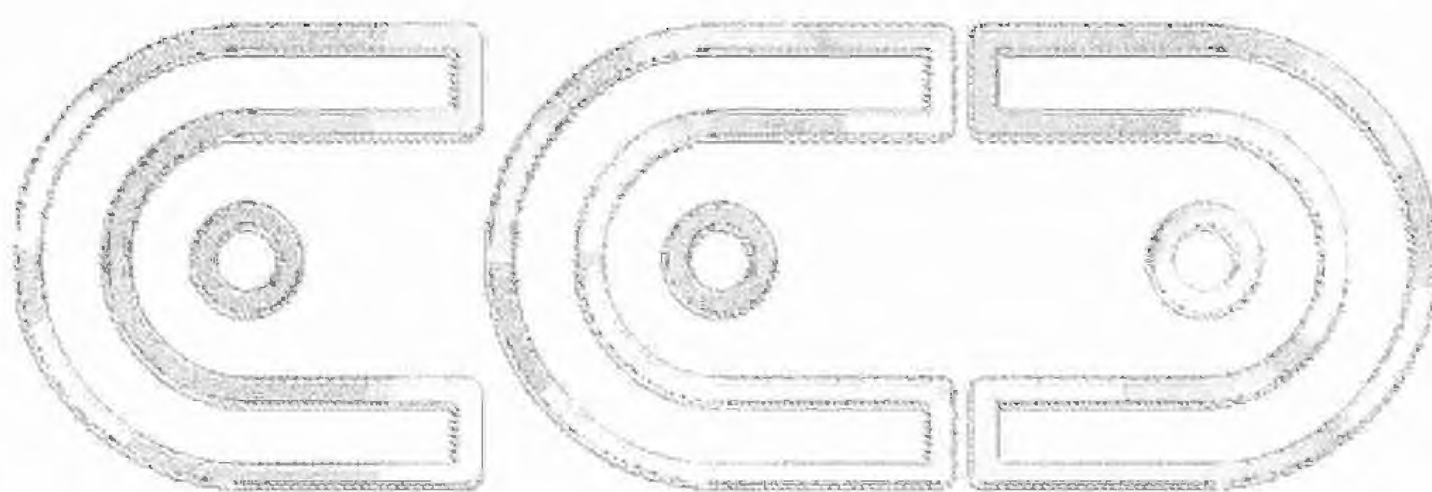
Şi atunci toate ferestrele se deschideau şi oamenii aruncau grămadă pînze, cearşafuri, saltele şi perne. Spitalele au fost create prin caritatea deosebită a municipiului.

Bertani.

CUPRINS

PARTEA A DOUA

Scanare și prelucrare digitală

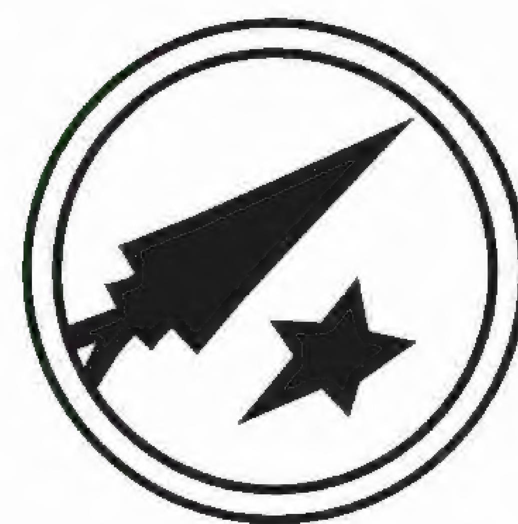

de

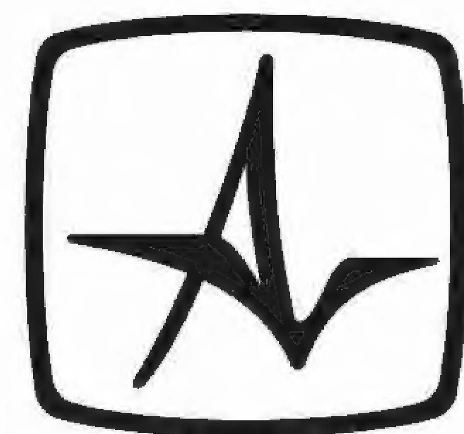
Anonim

și

CAT Graur

Antwerpen

2024

